

UWARUNKOWANIA I PLANY ROZWOJU TURYSTYKI

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
ZYGMUNTA MŁYNARCZYKA
ALINY ZAJADACZ

Spis treści

TOM II ZASOBY ANTROPOGENICZNE KRAJOBRAZ RUCH TURYSTYCZNY

Wprowadzenie	7
Zasoby historyczne i społeczno-kulturowe	9
Problemy waloryzacji zasobów historycznych i kulturowych dla potrzeb turystyki i rekreacji (<i>Małgorzata Gniazdowska</i>)	11
Wpływ turystyki na środowisko społeczne (<i>Jakub Isański</i>)	27
Zasoby społeczno-ekonomiczne (<i>Ewa Klebba</i>)	43
Zasoby infrastrukturalne	63
Zagospodarowanie turystyczne – aspekt teoretyczny (<i>Dorota Matuszewska</i>)	65
Zasady zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki i rekreacji (<i>Dorota Matuszewska</i>)	77
Zagospodarowanie turystyczne gminy Zbąszyń (<i>Ewa Klebba</i>)	89
Krajobraz	101
Krajobraz multisensoryczny i metody jego oceny (<i>Maciej Pietrzak</i>)	103
Krajobraz kulturowy (<i>Andrzej Kowalczyk</i>)	121
Ruch turystyczny	139
Niektóre problemy metodologiczne badań turystów i instytucji turystycznych (<i>Krzysztof Podemski, Jakub Isański</i>)	141
Doświadczenie obcości. Turystyka z humanistycznej perspektywy (<i>Krzysztof Podemski</i>)	151
Turystyka w kulturze instant: paradoksy i kontrowersje (<i>Zbigniew Melosik</i>)	173
Ruch turystyczny jako przedmiot badań geograficznych (<i>Alina Zajadacz</i>)	187
Ruch turystyczny w ujęciu statystycznym (<i>Alina Zajadacz</i>)	211
Ruch turystyczny w gminie Zbąszyń (<i>Anna Przybylska</i>)	245
Informacje o autorach i redaktorach tomu	257
Indeks	261

Wprowadzenie

„Nauka nie istnieje poza komunikacją,
kiedy nie ma swobodnej wymiany myśli,
idei, doświadczeń, następuje bezruch,
który jest śmiertelnym zagrożeniem dla ludzkiego intelektu,
dlatego tak ważne jest porozumiewanie i współpraca uczonych”.

B. Jałowiecki *Pięć kręgów porozumiewania się uczonych*

Nauka jako część kultury nie rozwija się w próżni, jest bardzo mocno osadzona w myśleniu i wydarzeniach epoki, w jej ontologicznej konstrukcji świata¹. Wzrost natężenia wyjazdów turystycznych, jak i zróżnicowanie ich form sprawiły, iż turystyka stała się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Współcześnie obserwujemy dynamiczny rozwój badań nad turystyką, prowadzonych w dziedzinie nauk przyrodniczych, humanistycznych, ekonomicznych czy nauk o kulturze fizycznej. Mają one jednak najczęściej charakter szczegółowy, odzwierciedlający paradygmaty danej dziedziny nauki. Niewiele istnieje badań kompleksowych, ujmujących w sposób holistyczny oraz interdyscyplinarny gamę zagadnień turystycznych. Trudność takiego podejścia wynika niewątpliwie z konieczności porozumienia się i współpracy specjalistów z wielu dziedzin, ustalenia wspólnego języka komunikowania się oraz wspólnej koncepcji działań.

Główną ideą przyświecającą przygotowaniu niniejszej książki było podjęcie współpracy z szerokim gronem specjalistów, zarówno naukowców, jak i praktyków zaangażowanych w rozpatrywanie uwarunkowań oraz sporządzanie planów rozwoju turystyki. Zespół autorów tworzą przedstawiciele nauk przyrodniczych (w tym specjaliści z dziedziny geomorfologii, hydrologii, limnologii, klimatologii, gleboznawstwa, biogeografii, biologii, leśnictwa, rolnictwa, ekologii krajobrazu), humanistycznych (socjologii, pedagogiki, historii sztuki), z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, geografii turystyki, ekonomii, kultury fizycznej oraz architektury. Nasze dążenia zmierzały ku temu, aby poszczególne składowe potencjału turystycznego były rozpatrywane przez właściwych specjalistów, prezentujących własny punkt widzenia i decydujących o kompozycji treści rozdziałów.

Książka zawiera usystematyzowany zbiór wiedzy na temat metod stosowanych w sekwencji działań: od rozpoznania uwarunkowań rozwoju turystyki po sporządzenie strategii jej rozwoju w skali lokalnej i regionalnej. Za obszar służący prezentacji wyników badań przyjęto w dominującej mierze gminę Zbąszyń, co pozwala na prześledzenie etapów działań w odniesieniu do jednego terenu.

¹ W. Małuszyński, 1997, *Metafora – konieczność czy pragmatyka?* w: Porozumiewanie się i współpraca uczonych, red. J. Goćkowski, M. Sikora, Sukcesja, Kraków.

Opracowanie niniejsze obejmuje trzy tomy. Pierwszy poświęcony jest metodom oceny przyrodniczych zasobów turystycznych. Omówiono w nim zasoby naturalne, w tym rzadko uwzględniane w opracowaniach geograficznych zasoby świata zwierzęcego (pod kątem wędkarstwa, obserwacji awifauny) oraz możliwości wykorzystania turystycznego obszarów mokradłowych. Przedstawiono także wybrane metody badań stosowane do oceny oddziaływania wybranych form turystyki na środowisko przyrodnicze.

Tom drugi obejmuje zagadnienia dotyczące: 1) zasobów historycznych i społeczno-kulturowych, 2) społeczno-ekonomicznych oraz 3) infrastrukturalnych. W oddzielnym rozdziale rozpatrzono skutki rozwoju turystyki obserwowane w środowisku społecznym. Rozważania nad zasobami turystycznymi zarówno przyrodniczymi, jak i antropogenicznymi zamykają rozdziały dotyczące oceny atrakcyjności turystycznej krajobrazu w ujęciu kulturowym oraz multisensorycznym. Następnie przedstawiono problemy związane z analizą ruchu turystycznego (z perspektywy socjologicznej, psychologiczno-pedagogicznej, geograficznej oraz statystycznej).

W tomie trzecim przedstawiono sposoby identyfikacji atrakcji i walorów turystycznych. Poświęcony jest omówieniu metod: 1) kompleksowej oceny potencjału turystycznego, 2) sporządzania bilansu opłacalności inwestycji turystycznych na wybranym terenie oraz 3) konstrukcji planów rozwoju turystyki, z respektowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Ukazano w nim także problemy związane z realizacją koncepcji zrównoważonego rozwoju turystyki w gminie i regionie, w tym rolę samorządu terytorialnego w opracowaniu i realizacji projektów inwestycyjnych, możliwości wykorzystania środków Unii Europejskiej przez władze lokalne dla rozwoju turystyki oraz zasady zarządzania kompleksowym produktem turystycznym.

Książka jest adresowana do szerokiego grona Czytelników, zarówno teoretyków, jak i praktyków zainteresowanych turystyką (w tym szczególnie zajmujących się opracowaniami planów i strategii rozwoju turystyki na poziomie gmin oraz regionów). Może stanowić także przydatne źródło wiedzy dla studentów turystyki i rekreacji, gospodarki przestrzennej, jak również ekonomii.

Pomimo próby holistycznego ujęcia tak wieloaspektowego zjawiska, jakim jest współczesna turystyka, zdajemy sobie sprawę, iż w opracowaniu tym nie udało się ująć wszystkich czynników wystarczająco szczegółowo. Nie zostały oddzielnie omówione, na przykład, podstawy prawne istotne w turystyce, ujmowane częściowo w poszczególnych rozdziałach. Pominęto też rolę systemu informacji turystycznej w tworzeniu wizerunku regionu i kreowaniu atrakcyjności turystycznej. Świadomość tych „luk” wyznacza kolejne kierunki działań.

Dziękujemy wszystkim Autorom za twórcze zaangażowanie we wspólną pracę, otwartość na dyskusję i dobrą wolę, dzięki której możliwe było nie tylko porozumienie, ale także współdziałanie w tak interdyscyplinarnym zespole.

*Alina Zajadacz
Zygmunt Młynarczyk*

Poznań, luty 2008 r.

Problemy waloryzacji zasobów historycznych i kulturowych dla potrzeb turystyki i rekreacji

Rozważania nad oceną zasobów historycznych i kulturowych dla potrzeb turystyki należy rozpocząć od próby zdefiniowania podstawowych pojęć. **Historia** to, najprościej ujmując, nauka o dziejach. **Kultura** jest terminem wieloznacznym, używanym w języku literackim, publicystycznym, potocznym. *Słownik języka polskiego* definiuje kulturę jako „całokształt materialnego i duchowego rozwoju ludzkości, gromadzony, utrwalany i wzbogacany w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie” (*Słownik* 1996). To sformułowanie rozwija T. Ślipko, twierdząc, iż kultura to „całość wytworów twórczej działalności człowieka na wszystkich polach jego zbiorowego życia, która jako wspólne dziedzictwo bywa przekazywana następnym pokoleniom w procesie wychowania i socjalizacji. Składają się na nią zarówno wytwory przynależne do zewnętrznej sfery życia człowieka (np. kultura materialna), jak i wytwory o charakterze duchowym (np. religia czy literatura) (Ślipko 1974). Jeszcze inaczej ten termin definiuje J. Koziński. Uważa on, że kulturę tworzą osiągnięcia materialne, techniczne, organizacyjne, naukowe, artystyczne i moralne, które zyskały uznanie społeczności i kształtują osobowość człowieka oraz wpływają na jego losy (Koziński 1988).

Na podstawie wyżej przytoczonych definicji można sformułować zadania stojące przed badaczem zasobów historycznych i kulturowych dla potrzeb turystyki. Pierwszym etapem pracy powinno być dokładne zapoznanie się z dziejami interesującego obszaru czy miejscowości, opierając się na istniejącej literaturze przedmiotu. Pomocne będą zarówno opracowania dotyczące historii całego regionu, jak i poszczególnych miast, wsi czy parafii. Wiele cennych informacji można znaleźć także w prasie lokalnej oraz wydawnictwach reklamowych gminy czy powiatu. W wypadku braku opracowań drukowanych należy sięgnąć do źródeł archiwalnych. Najcenniejsze dokumenty przechowują właściwe dla badanego obszaru archiwa państwowe i diecezjalne. Dla badaczy historii ostatnich stu lat bardzo interesującym źródłem jest prasa lokalna wydawana w danym regionie. To tam najczęściej można znaleźć drobne informacje, anonse, reklamy, które będą pomocne przy wykreowaniu na przykład tradycyjnej lokalnej potrawy czy pamiątki symbolizującej kulturę danego miejsca. Poznając dokładnie historię badanego obszaru, można wskazać w niej takie wydarzenia, które stanowiły podstawę zmian kulturowych i cywilizacyjnych (Meyer, Panasiuk 2002). Mogą to być zjawiska oceniane powszechnie jako pozytywne (np. rozwój osadnictwa, lokacja wsi czy miasta,

fundacja kościoła, budowa zamku, tolerancja religijna), jak też tragiczne (np. pożary, zarazy, wojny, wysiedlenia). Warto także znaleźć w historii lokalnej postać, która zapisała się, pozytywnie lub negatywnie, w dziejach nie tylko badanej miejscowości, ale regionu czy nawet całego kraju. Im bardziej taki bohater jest znany, tym szybciej, przy odpowiedniej promocji, może stać się ikoną i swoistym „przewodnikiem” po miejscowości. Nawet krótki, poświadczony historycznie, pobyt powszechnie znanego z historii króla, magnata, bojownika, może stać się magnesem przyciągającym turystów. Podobnie rzecz się ma z miejscami bitew czy innych wydarzeń historycznych.

Kolejnym etapem pracy powinno być rozpoznanie materialnych i niematerialnych elementów kultury, charakterystycznych dla badanego terenu. Elementy materialne to: zabytki, muzea, skanseny, miejsca kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, dzieła sztuki, obiekty sztuki i architektury współczesnej. Do elementów niematerialnych zaliczamy: historię, tradycję, wierzenia, obrzędy, folklor, obyczaje, legendy, język, kuchnię, imprezy, pokazy, wystawy, spektakle, inscenizację, festiwale, jarmarki (Meyer, Panasiuk 2002). Waloryzując elementy kultury, należy pamiętać, iż przedmiotem zainteresowania turystów są z reguły tylko te, które odznaczają się wysokim poziomem artystycznym, odegrały w historii regionu istotną rolę lub stanowią odrębny, najbardziej charakterystyczny składnik kultury ludowej badanego miejsca (Meyer, Panasiuk 2002). W związku z tym wstępnym etapem oceny zabytków istotne będzie zapoznanie się z literaturą przedmiotu oraz dokumentacją zgromadzoną w odpowiednim dla danego miejsca biurze dokumentacji zabytków. Podstawową publikacją, z której należy skorzystać, jest *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. Warto także sięgnąć do istniejących opracowań monograficznych na temat poszczególnych dzieł sztuki. Nabytą wiedzę należy skonfrontować ze stanem rzeczywistym w terenie. Nie każdy obiekt zabytkowy, ujęty w spisie biura dokumentacji zabytków czy omawiany w literaturze fachowej, będzie interesujący dla potencjalnego turysty. Ważna jest też ocena aktualnego stanu zachowania obiektów. Nawet cenne pod względem artystycznym budowle i przedmioty nie przyciągną turystów, jeśli będą zaniedbane czy źle eksponowane.

Badając wierzenia, obrzędy, folklor interesującego nas obszaru, przede wszystkim należy sięgnąć do opracowań etnograficznych. Dziełem podstawowym jest praca dziewiętnastowiecznego badacza kultury ludowej, O. Kolberga. Zawarte w niej informacje mogą stanowić punkt wyjścia dla dalszych poszukiwań w publikacjach współczesnych. Informacje zaczerpnięte z literatury przedmiotu należy skonfrontować ze stanem obecnym w terenie. W tym wypadku nieodzowny jest kontakt z miejscową społecznością: wywiady z twórcami ludowymi, członkami zespołów folklorystycznych, czy animatorami kultury. Wynikiem tego typu badań może być próba wykreowania tych elementów kultury ludowej, które są najbardziej charakterystyczne dla interesującego nas obszaru, a jednocześnie odrębne względem innych terenów. Taki element może stać się magnesem przyciągającym nie tylko znawców etnografii, ale także turystów poszukujących nowych wrażeń.

Ostatnim etapem badań powinno być rozpoznanie odbywających się imprez kulturalnych, pokazów, wystaw, spektakli. Spisem takich wydarzeń dysponuje z reguły miejscowy urząd gminy. Zapowiedzi, a później relacje z imprez można znaleźć

na lokalnych stronach internetowych i w miejscowej prasie. Na podstawie zawartych tam informacji możemy poznać cel, specyfikę, zasięg wydarzeń, a także spróbować ocenić je ze względu na przydatność dla potrzeb turystyki.

Zasoby kulturowe gminy Zbąszyn

Stan badań. Literatura dotycząca historii, zabytków oraz kultury ludowej Zbąszynia i jego najbliższych okolic nie jest obszerna. Od połowy XIX stulecia w publikacjach traktujących o całej Wielkopolsce pojawiały się wzmianki o dziejach i związanych z nimi pamiątkach istniejących w interesującym nas regionie. E. Raczyński we *Wspomnieniach Wielkopolski* omówił historię Zbąszynia, dzieje kościoła oraz zamku (Raczyński 1842). J. Łukaszewicz w opublikowanej w 1858 roku trzynomowej pracy przytoczył historię parafii zbąszyńskiej, kościoła oraz wymienił najcenniejsze elementy wyposażenia świątyni (Łukaszewicz 1858). W skrótowny, katalogowy sposób omówił te same zagadnienia J. Kothe (Kothe 1896). W następnym stuleciu dziejom miasta poświęcone były wzmianki w *Dziejach Wielkopolski (Dzieje... 1973)*. Podstawowym źródłem informacji dotyczącym zabytków sztuki jest *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. W części poświęconej powiatowi nowotomyskiemu (*Katalog... 1969*) omówiono (tylko kilka) najcenniejsze obiekty. W Zbąszyniu zwrócono uwagę na układ urbanistyczny miasta, pozostałości twierdzy, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, kościół cmentarny pw. Świętego Mikołaja i kilka domów mieszkalnych. W pozostałych miejscowościach przedstawiono: kościół pw. Świętego Wawrzyńca w Łomnicy oraz zespół dworski tamże, park dworski i figurę przydrożną Świętego Rocha w Nowym Dworze, kościół filialny pw. Świętego Stanisława w Przyprostyni. W wydany w 1996 roku przewodniku *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce* M. Libickiego omówiony został tylko zespół dworski w Łomnicy. P. Anders w *Przewodniku po powiecie nowotomyskim* z 2001 roku prezentuje, prócz zestawu zabytków ujętych w *Katalogu zabytków*, dawne budowle przemysłowe: gazownię z 1904 roku, budynek dworca kolejowego oraz wybrane kamienice (Anders 2001). Wydawnictwa reklamowe gminy, takie jak *Miasto i gmina Zbąszyn* (z 2005) czy *Zbąszyn. Plan miasta* (z 2003), do wymienianej grupy zabytków dodają jeszcze pałac eklektyczny w Nowej Wsi Zamku.

Kulturę ludową regionu omówił dokładnie w tomach dotyczących Wielkiego Księstwa Poznańskiego O. Kolberg (Kolberg 1982). Wiele cennych informacji na ten temat znalazło się także w trzynomowej pracy pod redakcją J. Burszty *Kultura ludowa Wielkopolski* (Burszta 1960). W wydawnictwach regionalnych można znaleźć szereg artykułów na temat najbardziej popularnego składnika kultury ludowej regionu – koźła – oraz muzyków na nim grających (K.S. 1979)

Historia regionu. Teren miasta i gminy Zbąszyn może poszczycić się bogatą historią, a co za tym idzie – wieloma materialnymi śladami przeszłości. Historia osadnictwa w tym regionie sięga końca starszej epoki kamienia, czyli schyłku epoki lodowcowej (około 10 000 lat p.n.e.). O obecności człowieka w epoce mezolitu oraz neolitu świadczą znaleziska w Zbąszyniu, Perzynch, Strzyżewie, Przyprostyni i Stefanowie. Z okresu kultury łużyckiej notuje się na terenie gminy cmentarzyska

w Przyprostyni, Strzyżewie i Zbąszyniu. W tych samych miejscowościach, a ponadto w Stefanowicach, Stefanowie, Perzynch, Zakrzewku i Nądni, odkryto ślady osadnictwa tej kultury. Najmłodszą grupę stanowisk archeologicznych tworzą obiekty datowane na wczesne średniowiecze. Grodziska w Przyprostyni, Nądni, Zbąszyniu i Strzyżewie miały własną formę terenową, a więc widoczne były na powierzchni. Niestety, w latach 30. XX wieku zniszczone zostało grodzisko w Przyprostyni, a podczas wojny linia okopów częściowo uszkodziła grodzisko w Nądni (*Studium...* 1999). Obecnie znanych jest na terenie gminy 326 stanowisk archeologicznych, w tym: 6 cmentarzysk, 82 osady, 147 punktów osadniczych, 4 grodziska. Szczególnej ochronie podlegają dwa wczesnośredniowieczne grodziska wpisane do rejestru zabytków: w Nądni oraz w Strzyżewie (*Studium...* 1999).

Miasto Zbąszyń, lokowane prawdopodobnie w drugiej połowie XIII wieku, rozwinęło się z osady targowej, leżącej na skrzyżowaniu traktu komunikacyjnego wiodącego z Poznania do Krosna i dalej na Łużyce, z naturalną przeszkodą wodną (*Studium...* 1999). Od XIII do XV stulecia Zbąszyń był siedzibą kasztelanii, od 1240 roku funkcjonowała w osadzie komora celna. System obronny obejmował gród nad jeziorem, przekształcony przez Przemysła I w zamek, oraz drugi gród w Przyprostyni, przy ujściu Obry z jeziora (*Katalog...* 1969). W 1393 roku król Władysław Jagiełło oddał miasto, w drodze wymiany, braciom Niemirowi, Janowi i Abrahamowi Nałęczom z Nowego Dworu. Syn Jana, Abraham, przyjął nazwisko Zbąski. Pod jego protektoratem Zbąszyń stał się w pierwszej połowie XV wieku najsilniejszym ośrodkiem husytyzmu w Wielkopolsce. W ciągu XV i XVI stulecia miasto zostało otoczone wałami z dwiema bramami, a w połowie XVI wieku Abraham II Zbąski

Ryc. 1. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

rozpoczął budowę twierdzy. To reprezentacyjno-obronne założenie w typie *palazzo in fortezza* ukończył jego wnuk, Abraham Ciświcki, w 1627 roku. W obrębie twierdzy typu staroholenderskiego, z ziemno-wodnymi fortyfikacjami, mieścił się zamek, ogród włoski oraz budynki gospodarcze. W 1700 roku miasto przeszło w ręce rodziny Garczyńskich. Ich staraniem powstał nowy, na miejscu wcześniejszego, drewnianego, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Projekt budowlany wykonał około 1750 roku prawdopodobnie Karol Marcin Frantz, a w pracach czynnie uczestniczył budowniczy z Leszna, Jan Handke (*Katalog...* 1975). W połowie XIX wieku, podczas dwóch kolejnych pożarów, spłonęła drewniana, podcieniowa zabudowa rynku oraz ratusz. Najbujniejszy rozkwit miasto przeżyło po 1870 roku, kiedy uzyskało

połączenie kolejowe z Poznaniem i Berlinem. W pobliżu dworca kolejowego wyrosło nowe przedmieście, o które, wraz z terenem wsi Rajewo, miasto się powiększyło. Na początku XX wieku w Zbąszyniu nastąpił wzmożony ruch budowlany. Powstał wtedy okazały kościół ewangelicki, szpital miejski, gimnazjum, ratusz oraz szereg nowych kamienic (*Studium...* 1999). Po zakończeniu I wojny światowej, zgodnie z ustaleniami traktatu wersalskiego, Zbąszyn znalazł się w granicach Rzeczypospolitej i stał się miastem granicznym. W listopadzie 1938 roku mieszkańcy miasteczka byli świadkami przybycia blisko dziewięciu tysięcy Żydów (obywateli polskich) wydalonych z terenów III Rzeszy.

Wsie leżące na terenie gminy pierwotnie wchodziły w skład klucza dóbr należących do kolejnych właścicieli Zbąszynia. W niektórych miejscowościach zachowały się po dziś dzień folwarczne zabudowania podworskie, dwory i resztki otaczających je parków (Perzyny, Nowa Wieś Zamek, Nowy Dwór, Stefanowo).

Dziedzictwo materialne. Na liście chronionych obiektów architektonicznych gminy Zbąszyn znajdowało się w 1999 roku 431 obiektów – kościoły, domy mieszkalne wiejskie i miejskie, zabudowania gospodarcze oraz figury przydrożne. Należy zadać sobie jednak pytanie: które z tych obiektów mogą być interesujące dla potencjalnego turysty? Które zespoły architektoniczne czy pojedyncze budowle mogą zaintrygować nie tylko historyka czy historyka sztuki, ale turystę odwiedzającego Zbąszyn podczas wakacyjnych wędrówek?

Aby móc odpowiedzieć na to pytanie, należało zbadać literaturę przedmiotu i uzyskane wiadomości skonfrontować ze stanem zabytków znajdujących się na interesującym nas terenie. Na tej podstawie można stwierdzić, iż tylko niektóre mogą stanowić atrakcję dla potencjalnego turysty, czyli kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Zbąszyniu, pozostałości twierdzy w Zbąszyniu, kościół pw. Świętego Mikołaja i otaczający go cmentarz parafialny w Zbąszyniu, kościół parafialny pw. Świętego Wawrzyńca w Łomnicy oraz zespół podworski tamże.

Układ urbanistyczny Zbąszynia. W centrum miasta zachowany został pierwotny układ urbanistyczny, którego centralny element stanowi wydłużony, prostokątny Rynek (*Katalog...* 1969). Dłuższe jego boki, północny i południowy, charakteryzują się zwartą zabudową. Od południa ogranicza go odcinek głównej ulicy, wiodącej do mostu na Obrze. Pierzeję tę zamyka potężna bryła kościoła. Na południowy zachód od Rynku, za pasmem łąk, znajdują się pozostałości twierdzy.

Ryc. 2. Wieża bramna twierdzy w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Zbąszyniu. Pierwsze wzmianki o świątyni stojącej w miejscu obecnego kościoła pochodzą z 1238 i 1298 roku. W drugiej połowie XVI wieku Abraham II Zbąski przekazał drewnianą budowlę we władanie protestantów. Abraham Ciświcki dobudował do drewnianego kościoła murowaną kaplicę grobową. Całe założenie zostało rozebrane około połowy XVIII wieku. W tym samym czasie staraniem Stefana Garczyńskiego, wojewody poznańskiego, Karol Marcin Frantz wykonał projekt obecnego kościoła. Budowę rozpoczęto w 1757 roku, a ukończono w latach 90. XVIII wieku. Kościół konsekrowano w roku 1796. W efekcie powstała późnobarokowa świątynia, zwrócona prezbiterium na południe, a fasadą główną z dwoma wieżami – w stronę Rynku. Wnętrze, nakryte sklepieniem żaglastym, składa się z nawy głównej, w formie wydłużonego ośmioboku, oraz węższego prezbiterium, z kaplicą i zakrystią po bokach. Przęsła nawy rozdzielają wydatne filary przyścienne, między którymi umieszczono głębokie arkadowe wnęki z oknami. Jednolite wyposażenie wnętrza kościoła, wykonane ze stiuku, pochodzi z końca XVIII wieku. Składają się na nie: ołtarz główny, cztery ołtarze boczne, ambona i chrzcielnica. Na szczególną uwagę zasługuje obraz umieszczony w lewym ołtarzu bocznym, przy tęczy. Przedstawia wizerunek Matki Boskiej Różańcowej otoczonej medalionami symbolizującymi tajemnice różańcowe. Oglądając kościół, warto zwrócić uwagę na dwa barokowo-klaścystyczne nagrobki, umieszczone na filarach w pobliżu wejścia: Stefana Garczyń-

Ryc. 3. Fragment północnego wału kurtynowego twierdzy w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

skiego, wojewody poznańskiego, i jego żony Zofii. Na obu nagrobkach, na cokołach ustawiono trumny wsparte na lwach, wyżej obeliski zwieńczone portretami. Przy obeliskach umieszczono kartusze rokokowe z inskrypcjami (*Katalog...* 1969). Pod prezbiterium świątyni znajduje się krypta, w której pochowani są członkowie rodziny Garczyńskich.

Twierdza w Zbąszyniu. W drugiej połowie XVI wieku Abraham II Zbąski rozpoczął, na miejscu dawnego grodu, budowę twierdzy, którą w 1627 roku ukończył jego wnuk Abraham Ciświcki, kasztelan śremski. Ten ostatni był prawdopodobnie twórcą projektów budowli. Powstało wówczas założenie obronno-reprezentacyjne typu *palazzo in fortezza*. W obrębie twierdzy, otoczonej ziemno-wodnymi fortyfikacjami, mieścił się zamek, ogród włoski i budowle gospodarcze. Została ona dwukrotnie spustoszona przez wojska szwedzkie: w 1655 i 1706 roku. W XIX wieku opuszczony zamek popadł w ruinę. Ostatecznie niemieccy właściciele rozebrali większą część założenia w 1908 roku. Do dzisiaj zachował się fragment północnego wału kurtynowego. W jego części środkowej mieści się późnorenesansowa, obronna wieża wjazdowa. Tę trzykondygnacyjną budowlę, założoną na planie kwadratu, zdobi kamienna tablica z napisem fundacyjnym, odnoszącym się do Abrahama II Zbąskiego i Abrahama Ciświckiego (*Katalog...* 1969). Nawet tak niewielki fragment, pozostały z pierwotnego założenia, świadczy o ogromie i świetności dawnej twierdzy.

Ryc. 4. Kościół pw. Świętego Mikołaja w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

Kościół pw. Świętego Mikołaja i cmentarz parafialny. Obecna, drewniana świątynia została zbudowana zapewne w połowie XVIII wieku na miejscu starszej, wzmiankowanej w 1640 roku. Jest to budowla o konstrukcji zrębowej, oszalowana na zewnątrz. Na otaczającym ją cmentarzu można znaleźć nagrobki z XIX wieku oraz groby powstańców wielkopolskich (Kurzawa 2003).

Kościół pw. Świętego Walentego w Łomnicy. Świątynię wybudowaną w latach 1768–1770 ufundował Edward Garczyński, kasztelan rozpierski. W wyniku prac, w których czynny udział brał cieśla, Jan Adam Karek, powstał kościół na planie krzyża, o nieco wydłużonych ramionach wschodnim i zachodnim. Jego część centralna, na planie ośmioboku, została nakryta pseudokopułą, wspartą na ośmiobocznym bębnie. Powyżej wzniesiono nieproporcjonalnie wysoką, czworoboczną latarnię. We wnętrzu świątyni zachowało się XVIII-wieczne rokokowe wyposażenie z około 1770 roku. Prócz ołtarzy głównego i dwóch bocznych niewątpliwą rzadkością jest ambona w kształcie łodzi. Tego typu ambony popularne były w tym czasie w dużych ośrodkach miejskich (Krakowie, Warszawie, Lwowie). Kościół związany jest osiowo ze współczesnym mu założeniem dworskim.

Założenie dworskie w Łomnicy. W tym samym czasie, kiedy budowano kościół Edward Garczyński założył zespół dworski, związany wydłużonym układem osiowym na linii wschód–zachód. Na zamknięciu osi od wschodu usytuowano świątynię, pośrodku dwór, za nim ku zachodowi długi park. Dziedziniec, pierwotnie oto-

Ryc. 5. Kościół pw. Świętego Walentego w Łomnicy (fot. M. Gniazdowska)

czony murem, został ozdobiony aleją lipową na osi, prowadzącą w stronę kościoła. Dwór zwrócony frontem w stronę kościoła, zbudowany na planie prostokąta, nakryty był dachem polskim, łamanym. We wnętrzu, na osi budynku, znajdował się ośmioboczny salon, zamknięty ryzalitem od strony ogrodowej. Niestety, zaniedbana budowla o konstrukcji szkieletowej zawaliła się w 2004 roku. Wzdłuż dziedzińca, po stronie północnej, wybudowano dwie parterowe oficyny, o konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. Dachy polskie łamane nakryte zostały łupkiem. Pewną osobliwością jest ustawienie oficyn po jednej stronie dziedzińca. Z reguły tego typu budynki stały po obu stronach podjazdu. Za dworem rozciągał się ogród, o założeniu regularnym na planie prostokąta, z kwaterami w obramieniu alejek grabowych. Dalej, ku zachodowi, rozciągała się część krajobrazowa, w której ustawiono kaplicę-mauzoleum Opitzów (*Katalog...* 1969). Założenie dworskie w Łomnicy jest typowym, obecnie już bardzo rzadkim, przykładem układu wsi dworskiej z czasów polskiego baroku. Cały zespół, wraz z kościołem oraz parkiem, mógłby stanowić dużą atrakcję turystyczną. Konieczne byłoby jednak odbudowanie dworu i odrestaurowanie parku.

Muzeum Ziemi Zbąszyńskiej i Regionu Kozła. Istniejąca obecnie placówka powstała w kwietniu 2004 roku. Tradycje muzealnicze są jednak w tej okolicy dużo starsze. W 1938 roku z inicjatywy miejscowych nauczycieli otwarto w Przyprostyni Muzeum Ziemi Zbąskiej. Była to pierwsza na polskiej wsi placówka muzealna.

Ryc. 6. Łomnica – widok od dworu w stronę kościoła (fot. M. Gniazdowska)

Gromadzono w niej przedmioty związane z historią oraz kulturą ludową regionu. Po wkroczeniu Niemców w 1939 roku Muzeum zostało zamknięte. W latach 60. XX wieku w baszcie zamku zbąszyńskiego otwarto pod patronatem PTTK Muzeum Regionalne Ziemi Zbąszyńskiej. Niestety, w 2000 roku oddział PTTK został rozwiązany, a zbiory przekazano Zbąszyńskiemu Centrum Kultury. W 2004 roku w budynku dawnej szkoły w centralnej części miasta otwarto Muzeum Ziemi Zbąszyńskiej i Regionu Kozła. Obecnie placówka ma dwie stałe ekspozycje: archeologiczno-historyczną, prezentującą dzieje miasta i okolicy, oraz etnograficzną, ze zbiorami przedstawiającymi miejscową kulturę ludową. Najbardziej interesującymi eksponatami są kozły: ślubny i weselny.

Dziedzictwo duchowe gminy Zbąszyń związane jest w dużej mierze z kulturą ludową tego miejsca. Okolice Zbąszynia to niewielki teren stanowiący enklawę staropolskich instrumentów: kozła ślubnego, kozła weselnego oraz sierszenek, które różnią się od tak zwanych dud wielkopolskich szerszą skalą, umożliwiającą wydobyć z instrumentu większego bogactwa dźwięku (K.S. 1979). Instrumenty te występują na obszarze między Dąbrówką, Nowym Kramskiem, Podmokłami, Babiostem, Grójcem, Chobienicami, Zbąszyniem i Trzcielem. O istnieniu kozła na tym terenie – jako instrumentu polskiego – mówią niemieckie rozprawy teoretyczne z XVI wieku (*Region Kozła* b.d.).

Ryc. 7. Łomnica – widok od kościoła w stronę dworu (fot. M. Gniazdowska)

Tradycyjna kapela weselna składała się z kozła, skrzypiec i klarnetu. Na bogatszych weselach dołączano jeszcze trąbkę, na biedniejszych posługiwano się tylko kozłem i skrzypcami. To ostatnie zestawienie jest najbardziej pierwotne i tworzy charakterystyczne dla Wielkopolski brzmienie muzyczne. Kozioł składa się z ręcznego mieszka mechanicznego przytwierdzonego paskiem do prawego ramienia dudziarza, rozciągany i ściągany tłoczy powietrze poprzez odpowiednie wentyle do wora elastycznego, a ten uciskany lewą ręką gracza tłoczy z kolei zebrane w sobie powietrze do rur piszczałkowych osadzonych w worze. Rury te mają u swych wyłotów stroik. Dłuższa rura zwisająca przez lewe ramię to piszczałka burdonowa, wydająca stały o niezmienionej wysokości dźwięk. Krótsza piszczałka ma siedem otworów palcowych i jest to piszczałka melodyczna. Obsługują ją obie dłonie grającego. Wyróżniane są dwa rodzaje kozła. Pierwszy jest kozłem ślubnym. Jego cechą charakterystyczną jest czarny, gładki wór bez włosia oraz piszczałka burdonowa sterząca za ramieniem grającego jako długa rura. Na tym instrumencie grano podczas uroczystości związanych z obrzędem zaślubin, aż do obiadu weselnego. Drugi kozioł to kozioł weselny o charakterystycznym dużym worze pokrytym białym włosiem. Ma on dwie piszczałki typu klarnetowego, zadymane sposobem mechanicznym. Dekoracją instrumentu jest pięknie imitowany leb dumnego kozła (*Region kozła b.d.*).

Ryc. 8. Dwór w Łomnicy (fot. M. Gniazdowska)

Ryc. 9. Oficyna przy dworze w Łomnicy (fot. M. Gniazdowska)

Zbąszyń stanowi centrum kultury ludowej regionu. W Państwowej Szkole Muzycznej I stopnia w Zbąszyniu od lat 50. istnieje jedyna w Polsce klasa instrumentów ludowych. Sprawia to, że wśród młodzieży nie zanika umiejętność gry na tradycyjnych instrumentach. Bardzo ważną rolę w kultywowaniu i propagowaniu tradycji ludowych odgrywają zespoły regionalne. Najstarszym jest Wesele Przyprostyńskie, powstałe w 1938 roku za sprawą nauczycielki Anny Woźnej. Na podstawie znajomości okolicznych obrzędów weselnych napisała ona scenariusz przedstawienia, korygowany przez mieszkańców Przyprostyni, którzy byli jednocześnie jego wykonawcami. Dzięki autentycznej gwarze, oryginalnym przyśpiewkom, strojom ludowym przedstawienie odniosło sukces. Obecny zespół występuje w kraju i za granicą. Trzon repertuaru nadal stanowi obrzęd zaślubin oraz towarzyszące mu zwyczaje. W 1995 roku utworzono dziecięco-młodzieżowy zespół Przyprostyńskie Koziołki, prezentujący rodzimy folklor. Ciekawą inicjatywą jest powstały spontanicznie w 2002 roku zespół Pastuszkowi Grocze spod Zbąszynia. Jest to ludowa grupa wokально-instrumentalna, grająca na instrumentach ludowych i śpiewająca kolędy oraz pastorałki we własnym opracowaniu, która ma na celu prezentację muzyki i śpiewu pastorałek w interpretacji podobnej do tej z okresu powstawania tego zespołu (*Gmina i miasto...* 2005). Istniejące zespoły kultywujące tradycyjne muzykowanie oraz występujące na imprezach miejskich stanowią element przyciągający turystów. Kultura ludowa regionu, a szczególnie stroje oraz instrumenty ludowe,

Ryc. 10. Muzeum w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

prezentowane są na wystawie stałej w Muzeum Ziemi Zbąszyńskiej i Regionu Kozła.

Zbąszyń jest jedną z gmin, która współtworzy od 1997 roku Stowarzyszenie Gmin Regionu Kozła, skupiające siedem gmin: Babimost, Kargową, Trzciel, Siedlec, Zbąszynek, Zbąszyń, Miedzichowo. Jego celem jest promocja subregionu, którego symbolem stał się kozioł.

Imprezy kulturalne, sportowe, rozrywkowe. W Zbąszyniu corocznie odbywa się kilkanaście imprez kulturalno-rozrywkowych, organizowanych przez Zbąszyńskie Centrum Kultury, Sportu i Turystyki. Dziewięć z nich weszło na stałe do miejscowego kalendarza i stało się imprezami cyklicznymi. Są to:

- Ferie w Zbąszyńskim Centrum Kultury (luty);
- Konkurs recytatorski „Nadobrzanka” (początek marca);
- Dzień Pamięci o Holokauście (19 kwietnia);
- Spotkania z Piosenką Biesiadną (kwiecień);
- Festyn integracyjny wsi gminy Zbąszyń (czerwiec);
- Międzynarodowe Spotkania Artystyczne „Eksperyment” (pierwszy tydzień lipca);
- Jarmark Świętego Piotra w Okowach (ostatni weekend lipca);
- Biesiada Kozłarska (październik);
- Zbąszyńskie pokazy mody (listopad).

Ryc. 10. Rzeźba *Koźlarz* na Rynku w Zbąszyniu (fot. M. Gniazdowska)

Trzy z tych wydarzeń mogą stanowić pewną atrakcję dla turystów. Finał organizowanych przez miejscowy Teatr S Spotkań Artystycznych daje możliwość poznania eksperymentalnych grup teatralnych z różnych krajów Europy. Biesiada Koźlarska to wielkie święto muzyki ludowej, podczas którego prezentowana jest twórczość artystów grających na tradycyjnych instrumentach. Występom towarzyszy, z reguły, wystawa rękodzieła czy degustacja potraw regionalnych (*Trzy dni z kozłem* 2006). Jarmark Świętego Piotra w Okowach to impreza plenerowa, kiedy można posłuchać muzyki ludowej, obejrzeć prace miejscowych twórców i odpocząć.

***

Po analizie walorów historycznych oraz kulturowych Zbąszynia i najbliższych okolic nasuwają się refleksje, że region ten nie obfituje szczególnie w zabytki architektury i sztuki, a istniejące niekoniecznie są dziełami najwyższej klasy. Zachowany układ urbanistyczny miasta nie stanowi szczególnego wyjątku. Elementem ciekawym, ale zachowanym tylko szcążkowo jest twierdza w typie *palazzo in fortezza*. Jej pozostałości nadal świadczą o doskonałości i ogromie założenia. Późnobarokowy kościół parafialny, dzieło dobrej klasy, o ciekawej dyspozycji wnętrza, będzie interesowało przede wszystkim historyków sztuki i architektury. Do rzadkości należy natomiast układ urbanistyczny łączący kościół z dworem w Łomnicy. Na terenie Polski pozostało bardzo niewiele takich wiejskich, barokowych założeń osiowych,

gdzie główna oś kompozycyjna, wytyczona aleją drzew, zamknięta jest z jednej strony dworem, z drugiej kościołem, znajdującym się w bardzo dobrym stanie. Niestety, dwór ulega stopniowej zagładzie, a jego odbudowa, remont oficyn czy usunięcie z sąsiedztwa wtórnej zabudowy (np. blaszanych garaży) umożliwiłby całemu otoczeniu odzyskanie dawnego blasku. Może warto byłoby przeznaczyć go na pensjonat, posiadający w oficynach pokoje o standardzie turystycznym, do którego przyjeżdżaliby na przykład spragnieni ciszy i spokoju amatorzy grzybobrania.

Elementem przyciągającym turystów jest na pewno kultura ludowa regionu, szczególnie kozły ślubny i weselny. Te oryginalne instrumenty muzyczne, w takiej formie znane tylko w tej części Wielkopolski, stały się już wyróżnikiem całego subregionu. Kulturowaniu i propagowaniu tej tradycji służą działające zespoły folklorystyczne, klasa instrumentów ludowych w miejscowej szkole muzycznej oraz coroczna Biesiada Kozłarska. Od 2006 roku zbąszyński rynek zdobi rzeźba przedstawiająca młodego chłopaka grającego na kozle. Także miejscowe muzeum gromadzi eksponaty związane z tradycjami ludowymi. Usytuowanie tej placówki w samym historycznym centrum miasta jest jej ogromnym atutem.

Słabą stroną jest niedostosowanie posiadanego obiektu do potrzeb ekspozycyjnych oraz brak środków na zakup nowoczesnego sprzętu wystawienniczego. Stworzenie nowoczesnej aranżacji ekspozycji dotyczącej kultury ludowej, połączenie jej ze stanowiskiem multimedialnym, na którym zwiedzający mogliby obejrzeć film reklamujący kapele kozłarskie oraz posłuchać muzyki ludowej, przyczyniłoby się prawdopodobnie do wzrostu zainteresowania wystawą wśród mieszkańców i turystów. Przebudowy wymaga także ekspozycja promująca dzieje regionu i miasta. Elementem ożywiającym mogłaby się stać makieta ukazująca twierdzę zbąszyńską i miasto w XVII wieku. W ten sposób potencjalny odbiorca poznałby obszar dawnego miasta, warunki w nim panujące oraz wzajemne relacje z twierdzą.

Na podstawie zaprezentowanego wyżej materiału można stwierdzić, iż zabytki, kultura czy historia raczej nie będą głównym celem podróży turystów odwiedzających Zbąszyń i jego okolice. Jednakże mogą stanowić cenne uzupełnienie programu pobytu dla amatorów grzybobrania czy sportów wodnych.

Literatura

- Anders P., 2001, *Przewodnik po powiecie nowotomyskim*, Nowy Tomyśl.
Burszta J., 1960–1967, *Kultura ludowa Wielkopolski*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
Czuchwicki W., 2003, *Ziemia Zbąska i jej okolice*, Zbąszyń.
Dubowski A., 1956, *Zabytkowe kościoły Wielkopolski*, Albertinum, Poznań–Warszawa–Lublin.
Dzieje Wielkopolski, 1973, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
Gmina i miasto Zbąszyń, 2005, Urząd Miejski w Zbąszyniu.
Gmina Zbąszyń wczoraj i dziś, 2005, Urząd Miejski w Zbąszyniu.
Katalog zabytków sztuki w Polsce, 1969, 5, 14 – Powiat nowotomyski.
Kolberg O., 1982, *Dzieła wszystkie*, t. 9–15 – Wielkie Księstwo Poznańskie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Warszawa–Poznań.
Kothe J., 1896, *Die Kunstdenkmaler der Landkreise des Regierungsbezirks Posen*, Verlag von Julius Springer, Berlin.
Kozielecki J., 1988, *O człowieku wielowymiarowym. Eseje psychologiczne*, PWN, Warszawa.

- Kurzawa E., 2003, *Zbąszyń. Plan miasta*, Urząd Miejski w Zbąszyniu, Wydawnictwo BiK.
- K.S. 1979, *Koźlarz niezrównany. Kalendarz zielonogórski 1980*, Zielona Góra.
- Łukaszewicz J., 1858, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, 2, Nakładem księgarza Jana Konstantego Żupańskiego, Poznań.
- Meyer B., Panasiuk A., 2002, *Produkt turystyki kulturowej województwa zachodniopomorskiego*, Problemy Turystyki, 3–4, Warszawa.
- Raczyński E., 1842, *Wspomnienia Wielkopolski*, Poznań.
- Region Koźła wczoraj i dziś*, Wiadomości o kulturze, historii i oświacie, b.d.
- Słownik języka polskiego*. T. 1, 1996, PWN, Warszawa.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miasta Zbąszyń. Diagnoza stanu*, 1999, Zbąszyń.
- Ślipko T., 1974, *Zarys etyki ogólnej*, WAM, Kraków.

Wpływ turystyki na środowisko społeczno-kulturowe. Skutki rozwoju turystyki w środowisku społecznym – szanse i zagrożenia

W niniejszym tekście zostaną zasygnalizowane niektóre skutki rozwoju turystyki, często pojawiające się w literaturze przedmiotu. Z uwagi na wykorzystanie szeregu publikacji obcojęzycznych, znaczna część cytowanych przykładów dotyczy obszarów znajdujących się w różnych regionach kuli ziemskiej. Pamiętając jednak o globalnym zasięgu turystyki, jak również powtarzalności jej skutków w najbardziej nawet odległych regionach świata, warto zwrócić uwagę na uniwersalny charakter przynajmniej niektórych omawianych zjawisk, o jakie z dużą dozą prawdopodobieństwa, chociaż bez pewności, obwinić można turystów i turystykę.

Turystykę łatwo obarczyć winą za cały szereg negatywnych skutków wszędzie tam, gdzie obecni są turyści – i przeważnie są to skutki negatywne. Wśród omawianych dalej wątków znajdują się odniesienia do globalizacji kulturowej i upowszechniania się za pośrednictwem turystyki globalnych wzorów zachowań. W wielu przypadkach nie zawsze możliwa jest jednoznaczna ocena zasięgu wpływu turystyki – najprawdopodobniej za bardziej celowe można by uznać takie podejście, które jedynie przedstawia zachodzące w odwiedzanych przez turystów miejscach przemiany, jednak bez wyrokowania o wszystkich ich przyczynach.

Turystyka masowa (turystyczny walec)

Od lat 70. XX wieku członkowie Greckiego Kościoła Ortodoksyjnego odmawiają następującą modlitwę: „Panie Jezu Chryste, Synu Boga, miej litość dla miast, wysp i wiosek ojczyzny Kościoła Ortodoksyjnego, tak jak i dla świętych opactw, które są zalewane światową falą turystyczną” (za: Urry 2000). Wielokrotnie to właśnie turyści pełnią na słabo rozwiniętych obszarach rolę misjonarzy nowego porządku, przynoszą nowości, są pierwszym środkiem kontaktu ze światem zewnętrznym. Wiele z tych nowości można opisać właśnie jako „turystyczną falę”. John Urry w swojej książce *Consuming Places*, pisząc o negatywnych, niszczących skutkach turystyki dla obejmowanych jej zainteresowaniem miejsc, rozprawia o trzech głównych aspektach: zatłoczeniu i rozbudowie infrastruktury, zmianach powodowanych w standardach i krajobrazie oraz o nadmiernym rozwoju turystyki we wrażliwym ekologicznie środowisku (2000). Te trzy aspekty znakomicie oddają istotę turystyki masowej.

Inny ze znaczących teoretyków dziedziny, Richard Butler, ilustruje postępujące zorganizowanie w turystyce następującym przykładem: „Jeśli wyjątkową atrakcją była plaża, to zastępowanie jej basenami – w przypadku gdy woda zostanie skażona lub plaża nie będzie mogła pomieścić turystów – może się okazać środkiem zaradczym na krótką metę. Poza tym baseny do pływania nie skrywają w sobie nic wyjątkowego i dość szybko trzeba je będzie rozbudować i wyposażać w dodatkowe atrakcje, takie jak urządzenia do wytwarzania sztucznej fali, zjeżdżalnie, być może nawet przekształcić je w park wodny, który z kolei z czasem stanie się przestarzały” (Butler 2005). Przykłady takie pokazują bardzo groźne dla środowiska naturalnego i społecznego eksploataowanie ograniczonych zasobów w sposób uwzględniający jedynie prawa rynku. Basen zastępujący plażę to także miejsce zastępowania podróży czy turystyki turystyką o charakterze konsumpcyjnym.

Wydaje się wręcz, że turystyka może służyć za bardzo trafną egzemplifikację kultury konsumpcji (Isański 2004). Zaczniemy od cytowanego już Johna Urry’ego: „współczesny zachodni kapitalizm nie potrzebuje już przedsiębiorców z silną «etyką protestancką» (dla której czas to pieniądz, która wierzy, że praca jest obowiązkiem inspirowanym przez religię i która oszczędza i inwestuje na przyszłość). Zamiast tego potrzebuje «hedonistów», którzy konsumują teraz raczej niż oszczędzają na przyszłość, którzy wolą spędzać czas wolny raczej niż pracować i których tożsamość związana jest z konsumpcją raczej niż z pracą” (2000). Autor ten podaje też inny przykład spotkania turystyki z konsumpcją, pisząc o przykładzie ochrony przyrody w Cairngorms w Szkocji, gdzie unikatowy, pierwotny pod względem występujących gatunków flory i fauny obszar, celowo nie został objęty ochroną w formie parku narodowego, aby uniknąć w ten sposób zwiększonego napływu turystów i tym samym ryzyka zniszczenia cennego dla dziedzictwa narodowego obszaru¹ (za: Urry 2004a).

Podobny wydzźwięk mają także wnioski Umberto Eco, formułowane między innymi w *Semiologii życia codziennego*, gdzie pisze on o parku rozrywki: „fasady przy main street postrzegamy jako domy-zabawki; zachęcają nas one do wejścia, ale wewnątrz zastajemy zawsze zamaskowany supermarket, gdzie robimy gorączkowo zakupy, chociaż wydaje się nam, że to dalszy ciąg zabawy” (1999). I dalej: „W tym sensie Disneyland nie tylko wytwarza iluzję, ale – przynajmniej to otwarcie – budzi jej pragnienie. Prawdziwego krokodyla zobaczyć można w ZOO, na ogół drzemie lub chowa się. Disneyland zaś mówi nam, że sfalszowana przyroda odpowiada znacznie bardziej naszej potrzebie snów na jawie. (...) Disneyland mówi nam, że technika może dać nam więcej rzeczywistości niż przyroda” (Eco 1999). Swoje rozważania na

¹ Działania te można uznać za „zwieńczone sukcesem”, bowiem do dzisiaj obszar ten nie jest objęty specjalną ochroną, a informacje o nim są bardzo trudno dostępne także w Internecie i zapewne ten cenny przyrodniczo teren, nie został dzięki temu „zadeptany” przez tysiące turystów, mimo zwiększonego ich zainteresowania „górzystą Szkocją” jako efektu popularnego filmu z 1995 roku *Braveheart* (por. Edensor 2004). O podobnym problemie można mówić w wypadku listy miejsc dziedzictwa światowego World Heritage Sites, ogłaszanej przez UNESCO. Licząca obecnie ponad 800 pozycji, jest także spisem miejsc najbardziej zatłoczonych przez turystów. Znalazienie się na tej liście cennych, z różnych względów, miejsc jest więc dla nich tyleż szansą na ściślejszą ochronę, co zagrożeniem związanym z napływem rzesz turystów korzystających z informacji rozpowszechnianych przez tę organizację i inne, powołujące się na jej autorytet.

temat parku tematycznego i odwiedzających go ludzi, zasiadających na widowni podczas pokazów tresury zwierząt, konkluduje: „publiczność promieniuje ekologiczną dobrocią” (Eco 1999). Forma felietonu, choć pozornie odległa poznaniu i opisowi metodami naukowymi, daje autorowi znacznie większe możliwości aktualnego opisu współczesności, nie zmniejszając przy tym wagi jego stwierdzeń. Przytoczmy też inne zdanie, z felietonu Jana Szczepańskiego: „jeden z paradoksów bogatej cywilizacji technicznej polega na tym, że produkując rozrywki w rytmie przyspieszonym, rodzi także nudę i niezadowolenie w postępie geometrycznym” (Szczepański 1984). Podobnych przykładów oceny cywilizacji konsumpcyjnej nie brakuje.

Wydaje się, że to, czym dla Ritzera jest poszukiwanie umagicznionych doświadczeń (por. Ritzer 2001), bliskie jest poszukiwaniu autentyczności opisywanemu przez MacCannella. Zdaniem Ritzera, człowiek został sprowadzony współcześnie do roli konsumenta, który postępuje w swoich konsumpcyjnych wyborach w sposób całkowicie przewidywalny. W innym miejscu autor ten retorycznie pyta: „po co zadawać sobie trud wychodzenia z domu, jeśli i tak nie zobaczy się nic oprócz symulacji?” (Ritzer 2001), nie pozostawiając zbyt wielu złudzeń co do roli i możliwości współczesnej turystyki. Dobrą ilustracją analizowanych przez Ritzera procesów może być przedstawiona przez Urry’ego wioska Portmeirion (por. Urry 2000) – zaprojektowana, zbudowana i funkcjonująca tylko i wyłącznie jako miejsce przeznaczone dla turystów. Co ciekawe, Urry analizując ten fenomen w odniesieniu do negatywnych skutków turystyki, związanych z niszczeniem lokalności, skupia się na jego pozytywnych aspektach – dostarczaniu turystom idealnego, w ich rozumieniu, miejsca do wypoczynku, a tubylcom zapewnianiu nie tylko miejsca pracy przy obsłudze tychże turystów, ale także możliwość „odpoczynku wieczorem w spokoju w swoich własnych, prawdziwych wioskach” (por. Urry 2000 oraz www.portmeirion-village.com). Wybudowana przez sir Clough Williamsa-Ellisa, na jego prywatnym półwyspie w Szkocji, wioska funkcjonuje od 1925 roku do dzisiaj jako całoroczna enklawa turystyczna, bez stałych mieszkańców. Zabudowana jest małymi hotelami i infrastrukturą zaspokajającą, ale także kształtującą, wszystkie potrzeby turystów bez opuszczania tego miejsca.

Dobrym przykładem braku autentyczności doświadczenia turystycznego, traktowanego często jako konsekwencja nadmiernego rozwoju turystyki masowej, będzie kupienie wioski azjatyckich farmerów jako atrakcji turystycznej (MacCannell 1992) i wykorzystywanie jej jako parku tematycznego. O innym przypadku pisze Featherstone, przedstawiając przykład odkrytego na Filipinach plemienia Tasadajów, żyjącego dotąd bez kontaktu z cywilizacją (por. Featherstone 2000). Po odkryciu nadal unikano kontaktu z członkami plemienia, instytucjonalnie go regulując i ograniczając, w celu utrzymania sztucznie dotychczasowego stanu rzeczy, o czym pisali też Baudrillard, Bauman, Eco i wielu innych. Ubolewali oni nad utratą autentyczności na rzecz powszechnej dla naszej cywilizacji symulacji, jaką się owo wspomniane plemię stało.

Autentyczność, czy też jej stopień, w turystyce można także przyrównać do tego, jak współcześnie wykorzystuje się określenie „drewniane meble” w sklepach z meblami. Obecnie nawet meble opisywane jako „drewniane” nie są bynajmniej drewniane. Z drewna wykonane są jedynie drzwi szafy albo biurka, natomiast po-

została jego część zrobiona jest z płyty wiórowej lub papierowej, oklejonej sztucznym tworzywem, z odpowiednim nadrukiem imitującym do złudzenia naturalne słoje drewna. Co więcej, „drewniane” drzwi szafy też nie są w całości drewniane, najczęściej jedynie rama jest wykonana z drewna, a środek – z używanej w pozostałej części szafy płyty wiórowej z odpowiednim nadrukiem. Warto też dodać, że nawet drewniany fragment „drewnianej” szafy najczęściej „udaje” inny, bardziej szlachetny gatunek drewna, niż jest w rzeczywistości. Jak więc widać, kupując drewniane meble, nie mamy wcale gwarancji, z jakiego materiału zostały one wykonane. Trzeba także pamiętać o obniżonej trwałości drzew z plantacji, jakie używane są obecnie przy produkcji mebli. Opisane wyżej procesy są kolejno efektem wprowadzanych w przemyśle innowacji i wynalazków. Ich celem jest szeroko pojęta „racjonalizacja” zaspokojenia potrzeb konsumentów i wykorzystania cennych i coraz rzadszych zasobów². Efektem ubocznym będzie natomiast niemożność oceny takiej autentyczności, możliwej jedynie dla wąskiego grona ekspertów w tej konkretnej dziedzinie. Można powiedzieć, że autentyczność ulega dyspersji, przy czym zabiegi z tym związane dokonują się stopniowo i niezauważalnie dla osób, których ona dotyczy. Stopniowo też przyzwyczajamy się do niej i jedyne, co jesteśmy w stanie zauważyć, to obniżona trwałość.

Turystyka niemасowa?

Pozostając przy refleksji nad skutkami turystyki i rozprzestrzeniania się turystycznego świata, przedstawię również inny rodzaj turystyki – indywidualny. Pozornie tylko wydaje się, że indywidualny bądź niezorganizowany sposób podróżowania, bez udziału i pomocy czynników zewnętrznych (firm i ośrodków zajmujących się organizacją podróży i pobytu dla turystów) w przygotowywaniu i przebiegu podróży, jest właśnie jakościowo inną, „dobrą” turystyką. Faktycznie charakteryzuje się poszukiwaniem doświadczeń „z pierwszej ręki, autentycznych i czasem intymnych kontaktów z ludźmi, których etniczne oraz kulturowe pochodzenie jest inne niż turystów” (za: Dearden, Harron 1994). Ten rodzaj turystyki, zdaniem tegoż autora, należy do najszybciej rozwijających się w ostatnich latach. Od tradycyjnie rozumianej turystyki zorganizowanej, poza wcześniej wymienianymi aspektami, wyróżnia się także, czy może przede wszystkim, postrzeganiem przez turystów wszelkich cen i kosztów jako związanych z lokalnym rynkiem, a nie z krajem pochodzenia turystów czy wcześniej odwiedzonych krajów (por. np. Riley 1988). Wynika z tego znacznie większe niż w bardziej zorganizowanych formach „wtapianie się” turystów w lokalne środowisko i relatywnie mniejszy na nie wpływ. Tacy turyści często podejmują lokalną pracę, wykorzystując znajomość języka lub kilku języków; często też zarabiają pieniądze na dalszą podróż, handlując w regionach przy-

²

Na przykład, na znacznie niższą trwałość drewna z plantacji leśnych zwrócili mi uwagę pracownicy skansenu etnograficznego w Białowieży. Wedle ich słów, wykorzystywane do budowy, modnych aktualnie, drewnianych chat pnie sosen wycinanych w samej Puszczy Białowieskiej są trzykrotnie bardziej trwałe od drzew ciętych w tym samym wieku rębny, ale pochodzących z szybko (racjonalnie) rosnących upraw leśnych.

granicznych towarami i wykorzystując różnicę cen między sąsiadującymi krajami (za: Riley 1988). Można także dodać, iż niejednokrotnie jest to okazja do działań niezgodnych z prawem, a jednym z „zajęć” takich turystów jest przemyt przez granicę narkotyków lub innych cennych dóbr bez ich oclenia.

Tę grupę współczesnych turystów, która ucieka od wszelkich form zorganizowania i stara się o indywidualne doświadczenia, dobrze opisuje cytat z książki Johna Urry: „jechać najprędzej, jak to tylko możliwe – aby cieszyć się nieodkrytym widokiem, zanim dotrą tam tłumy” (2000). Zawiera on nie tylko diagnozę motywacji wielu turystów niezorganizowanych, ale zwraca także uwagę na fakt, że upowszechnienie się tej postawy wśród turystów zaowocuje właśnie pojawieniem się tego, przed czym turyści uciekają, a co przyczynia się do samounicestwienia się turystyki, opisywanego przez wielu naukowców. Z kolei, zorganizowaną część turystów dobrze wydaje się charakteryzować inny fragment tej samej książki: „to nie pieszy, «flaneur» jest emblematem nowoczesności, ale raczej pasażer pociągu, kierowca samochodu, pasażer samolotu odrzutowego” (por. Urry 2000). Zorganizowaniu uległ już nie tylko transport na miejsce i z powrotem, również samo zwiedzanie, jak też proces nabywania doświadczeń turystycznych. Wrażenia z podróży, wspomagane przekazem pochodzącym z mediów masowych, podobnie jak fotografie nie różnią się od siebie w stopniu na tyle znaczącym, by można było mówić o indywidualnym poznaniu. Co więcej, wspomnienia z podróży osób powracających z wycieczki nie różnią się zbytnio od wrażeń osób, które tam nie wyjechały, a miały okazję do oglądania danego miejsca jedynie za pośrednictwem przekazów medialnych. Przekazy te wymagają ciągłego uaktualniania tak (por. Riley 1988), jak zmieniają się miejsca odwiedzane przez turystów. Kolejne, często corocznie, ukazujące się wydania popularnych przewodników są najlepszym dowodem zmian, do jakich przyczynia się turystyka. Skrajnym, jak sądzę, przypadkiem zmian, które są efektem obecności turystów, jest podawany przez Pamelę Riley przykład: zaledwie dziewięć miesięcy wystarczyło, aby miejsce opisane w lokalnie wydanym przewodniku jako „nieskażone turystyką” stało się kolejną atrakcją turystyczną, zatłoczoną przybyszami i naprędce wznoszonymi budynkami do ich obsługi, co stwierdziła naocznie i opisała autorka badań (Riley 1988). Spostrzeżenie sprzed niemal dwudziestu lat z pewnością nie straciło w pierwszych latach XXI wieku nic ze swojej aktualności, a ujmowane w nim procesy mogły jedynie ulec dalszej akceleracji.

Turyści alternatywni akceptują więc „odwołany lot, zatłoczony autobus, definiując takie przypadki jako część przygody, a nie coś, co zrujnuje podróż” (Riley 1988). Są także nastawieni na „spotykание ludzi”, a ich aktywności skupiają się wokół natury, kultury oraz poszukiwania przygód i wyzwania (por. Scheyvens 2002). Zdaniem niektórych autorów, są też oni w znacznie większym stopniu niż inni turyści zorganizowani, wykazują poszanowanie dla miejscowej kultury, zwyczajów i tabu, mniejszy jest ich niszczący wpływ na lokalne środowisko (por. np. O’Connell-Davidson, Sanchez-Taylor 1995, Pearce 1995, Brochman 1996, Wilson 1997, Crick-Furman, Prentice 2000, Loker-Murphy, Scheyvens 2002, Kontogeorgopoulos 2003). Istotne jest również, o czym pisze Regina Scheyvens, że chociaż tacy turyści wydają często znacznie mniej niż uczestnicy grupowych wyjazdów, mają relatywnie większy wpływ na lokalny rynek, gdyż wydają swoje pieniądze w dalekich

i rzadziej odwiedzanych destynacjach podróźniczych, a zarobione na nich pieniądze nie są, najczęściej, transferowane za granicę (por. Scheyvens 2002). Kontogeorgopoulos z kolei zwraca uwagę na planowe unikanie takich elementów konwencjonalnej turystyki, jak udogodnienia na skalę masową, kurorty turystyczne, a nawet klimatyzowane autobusy (2003).

Niemal połowa takich turystów w czasie swoich długotrwałych podróży staje się ofiarami przestępstw – zazwyczaj kradzieży, a często także rozbojów (za: Riley 1988). Jakkolwiek poszukują oni nowych, wolnych od turystycznych tłumów szlaków, często trafiają w ten sposób na bardziej zatłoczone miejsca. W jednym z cytowanych w literaturze badań 82% uczestników trekkingów (górnich wędrówek) w dżungli nepalskiej wspominało o spotkaniu innych grup turystów na swoim szlaku. Prawie 1/3 respondentów badania przeprowadzonego przez Dearden i Harron spotykała w czasie swojej wędrówki nawet więcej niż sześć zorganizowanych grup (za: Desforges 1994).

Miejscem, gdzie od wielu lat prowadzone są badania, także nad negatywnym wpływem turystyki i turystów, jest nepalski region Pokara. Projekt badań, realizowany pod nazwą *Annapurna Conservation Area Project* (Projekt Zachowania Regionu Annapurny) – ACAP, obejmuje teren parku narodowego w nepalskich Himalajach, w regionie jednego z ośmiotysięczników – Annapurny. W jego ramach prowadzone są akcje informacyjne wśród turystów przyjeżdżających w ten region. Wykorzystuje się w nich także internet, a zamieszczone tam informacje są adresowane, w znacznej mierze, do zagranicznych turystów, co wskazuje na przyczyny podjęcia działań ACAP i ich odbiorców. Innym przykładem zorganizowanych działań wspomagających zrównoważony rozwój turystyki w tym regionie jest miasto Bhaktapur, w którym, także dzięki pomocy organizacyjnej i finansowej z zagranicy (por. *A Case Study on Bhaktapur*, UNESCO 2000), udaje się nie tylko zachować cenne fragmenty dziedzictwa kulturowego kraju, ale też wykorzystywać je dla stymulowania rozwoju regionu, na czym korzystać mają wszyscy jego mieszkańcy.

Poszukiwania niezatłoczonych masowymi turystami miejsc mogą również wiązać się z większym stopniem „inwazyjności” (por. Scheyvens 2002) w lokalnym środowisku, czego przejawem może być na przykład nierespektowanie zakazów picia alkoholu, zachowanie o podtekście seksualnym (interpretowane przez miejscowych na podstawie np. nadmiernie skąpego w ciepłych krajach ubioru zachodnich turystek i turystów), nieodpowiednie (bez należytego respektu i szacunku) zachowanie się w miejscach kultu religijnego (za: Scheyvens 2002) czy szeroko pojęte zachowanie mogące urazić miejscowych. Z drugiej jednak strony, tacy turyści sami stają się obiektem zainteresowania miejscowych, jak na przykład, o czym już wspominałem, opalające się na plażach Goa w strojach topless turystki, z którymi chętnie fotografują się, nawet bez ich wiedzy i przyzwolenia, Hindusi przyjeżdżający do byłej portugalskiej kolonii w celach handlowych bądź turystycznych (por. O’Connell-Davidson, Sanchez-Taylor 1995, Wilson 1997).

Do listy miejsc znajdujących się w katalogach międzynarodowych biur podróży dołączają również takie miejsca, jak Grenlandia czy Arktyka, chociaż, co pokazują cytowane wcześniej wyniki badań, w tym konkretnym przypadku turystyka zorganizowana nie ma jednakowego charakteru, a jej uczestnicy mogą również świado-

mie podchodzić do swojej obecności w dziewiczych zakątkach Ziemi. Niezależnie od deklarowanego nastawienia uczestników, turystyka w regionach arktycznych (o czym pisze też Smith 2005) niesie ogromne ryzyko dla lokalnie występujących gatunków flory i fauny – od niszczenia naturalnych siedzib zwierząt, przez „zadeptrywanie” niezwykle wrażliwych roślin wykorzystujących bardzo krótki okres, w którym możliwa jest wegetacja, dalej – przez przenoszenie na butach i ubraniach nasion kontynentalnych roślin, które wypierają endemiczne gatunki, a nawet – do problemu, jaki stanowi przyglądanie się zainteresowanych pingwinów przelatującym nisko samolotom z turystami; zwierzęta te, spoglądając do góry na przelatujące samoloty, przewracają się na plecy, a z tej pozycji nie są w stanie samodzielnie się podnieść.

Turystyczne skutki – sztuka lotniskowa czy odtwarzanie lokalnych kultur?

Specyfikę wielu, jeżeli nie większości, turystycznych spotkań (transakcji) zilustrować można następującym fragmentem: „Górale szybko zdają sobie sprawę, że ich ubiory nie tylko interesują turystów, ale ci chcą także je kupować. Co więcej, turyści w swoich «zwyczajowych» ubraniach (T-shirt i jeans) są także widocznym znakiem nowoczesności dla górali, którzy, chcąc stać się częścią nowoczesnego świata, mogą być zainteresowani zaadaptowaniem ubrań turystów” (por. Dearden, Harron 1994). Kieruje on także naszą uwagę na uprzedmiotowienie wielu autotelicznych dotąd zachowań i więzi pomiędzy ludźmi oraz zastępowanie rozmowy takim zachowaniem, jak zrobienie zdjęcia, z równoczesnym traktowaniem tego jako adekwatnego źródła uzyskania informacji o partnerze interakcji. Uwypukla też zmiany, jakie zachodzą w kulturach lokalnych po spotkaniu z przedstawicielami kultury globalnej lub zachowań o zasięgu lokalnym.

Jednym z negatywnych skutków dla wspólnot lokalnych, często opisywanym w literaturze, jest eksploatacja dokonywana przez obcych, przyspieszająca przemiany korzystne przede wszystkim dla innych nacji, aplikująca globalne nierówności społeczne na skalę lokalną (por. Wnuk-Lipiński 2004). Proces ten przebiega na wielu płaszczyznach – ekonomicznej czy kulturowej – gdzie na przykład wiele firm sprzedających swoje przestarzałe produkty w krajach gorzej rozwiniętych, wykorzystując także tubylców do pracy jako tanią siłę roboczą, przyczynia się do powstawania w lokalnej społeczności segregacji ekonomicznej (por. Bauman 2000). Rozwój niektórych regionów dotyczy miejsc związanych z obsługą ruchu turystycznego, jako że połączony jest z ograniczaniem dostępu do nich dla ludności miejscowej, jak na przykład na hotelowe plaże zarezerwowane wyłącznie dla zagranicznych gości (por. de Kadt 1979). Można to analizować jako szczególnie przypadek neokolonializmu, kiedy inicjatywy gospodarcze przynoszą zyski głównie cudzoziemcom albo korporacjom ponadnarodowym, na przykład nowo budowane hotele, należące do międzynarodowych sieci, cieszą się większym powodzeniem wśród turystów niż stare, mniejsze i pozostające w rękach tubylców hoteliki czy pensjonaty (za: Noronha 1979).

Dean MacCannell zwraca natomiast uwagę na „inscenizowany autentyzm” (por. MacCannell 2002) – od niedawna cechą immanentną turystyki, która jednak immanentnie wypacza prawdziwy obraz rzeczywistości, tak pożądaną i poszukiwaną przez turystów. Zagadnieniem autentyczności w doświadczeniach turystycznych zajmuje się MacCannell na kartach swoich książek o turystyce³. Uważa on turystów za poszukujących autentyczności w czasie podróży, jednak podkreśla, że to, co mają oni okazję odnaleźć, rzadko jest autentyczne. Na przykład, prezentowane im przedmioty i lokalne wytwory wcale takimi nie są, stanowiąc zazwyczaj masowy wyrób, produkowany na potrzeby przemysłu turystycznego. Tak więc turyści, pożywając autentyczności, są jednak skazani na jej symulację i dzielenie powszechnych społecznych doświadczeń, bez miejsca na własne podmiotowe poznanie i kontakt z odwiedzaną rzeczywistością – kulturową, społeczną, a nawet z architekturą. Już zresztą szereg wysiłków instytucjonalnych, zmierzających do izolowania turystów od odwiedzanego przez nich „rzeczywistego” świata, wraz z kierowaniem ich w stronę symulacji, na początku skutecznie ogranicza możliwości poznania rzeczywistości taką, jaka ona jest. Zostaje zastąpiona przez dostosowane, często „wyprodukowane” (nawet nie: reintrodukowane) odmiany lokalności, nadające się do łatwego przyswojenia i zrozumienia przez turystów masowych (por. Bauman 1994). Wtwory te odbierane są przez turystów jako reprezentacje rzeczywistości, a nie jako kreowane w odpowiedzi na turystyczne potrzeby inscenizacje. Píše więc MacCannell o „zrekonstruowanej etniczności”, którą odnosi do rodzajów turystycznych i politycznych identyfikacji etnicznych, jakie są zagrożone w odpowiedzi na naciski białej kultury i turystyki. Natomiast sam turysta, według MacCannella, jest „bierny i oczekuje, że ciekawe rzeczy zdarzą się same” (2002). Bierność w tym wypadku wyklucza podmiotowość – turyści są zdolni jedynie do bezkrytycznego przyjmowania dostarczanych „atrakcji”⁴. Używając słów innego autora, opisującego fenomen przemysłu turystycznego, zauważamy jeszcze, że w skład jego mechanizmów wchodzi: „modyfikacja i manipulowanie wspomnieniami, mitami i tradycjami lokalnymi tak, aby przyciągnąć w takie miejsce turystów” (por. Palmer 1994).

Gospodarze dokładają więc starań, aby ich „inscenizowane” przedstawienia wyglądały autentycznie i wiarygodnie, natomiast turyści dokładają starań, aby nie dostrzegać potknięć i, wielokrotnie oczywistych, fałszerstw, zadowolając się pozoracją autentyczności. Znakomicie ilustruje tę prawidłowość następujący fragment *Socjologii wizualnej* Piotra Sztompki: „Odgrywają przed nimi swoisty spektakl (performance), częściowo spontanicznie i bezrefleksyjnie, kierując się zinternalizowanymi w toku socjalizacji odruchami postępowania wobec innych, a częściowo ma-

³ Szczególnie ważna jest tutaj jego książka *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, która dopiero w 2002 roku została wydana w języku polskim, w przekładzie Anny Wieczorkiewicz.

⁴ Wydaje się, że idealnym przykładem takiej atrakcji będzie kino z obrazem trójwymiarowym (tzw. 3D). Jedno z nich zostało niedawno otwarte w Poznaniu. Znajomy, który oglądał w nim trójwymiarowy film ze zdobywania szczytu Mount Everest, opowiadał, że „bardzo zmarzł” podczas projekcji, chociaż na sali było ciepło. Inna osoba powiedziała mi, że była naprawdę przerażona, „gdy ogromny rekin chciał ją zjeść prosto z fotela”, kiedy była na projekcji filmu o życiu podwodnym w morzach strefy zwrotnikowej.

nipulatorsko i strategicznie modelując swoje postępowanie tak, aby wywrzeć na innych jak najlepsze wrażenie. Istotą tych działań jest prezentacja samego siebie (presentation of self), kierowana przekonaniem na temat tego, czego partner czy audytorium może oczekiwać, a więc «zwierająca w sobie i unaoczniająca oficjalnie uznane wartości społeczeństwa» (2005). Z uwagi na te prawidłowości można więc wykorzystywać wnioski z opisu turystyki i rytuałów turystycznych do konstruowania obrazu społeczeństwa współczesnego, co zresztą pojawia się wielokrotnie w literaturze przedmiotu.

Wśród korzyści z takiego rozwoju turystyki, jakie można zauważyć w odniesieniu do tubylców, są między innymi nowe miejsca pracy, nowe źródła utrzymania i inwestycje, kontakty wielokulturowe – jednak z ryzykiem stosunku podległości jako znaczącego we wszystkich kontaktach. W krajach totalitarnych to także rozluźnienie represji, łagodzenie ucisku władz, wreszcie kontakty z nowymi technologiami i ideami dające szansę kulturowej i społecznej wymiany, rozwój regionu i nowe miejsca pracy (Urry 2000); gospodarzom ujednoczone treści ułatwiają także kontakt z niezrozumiałą kulturą reprezentowaną przez turystów.

Warto przyrzeć się tym aspektom, w których wspomniane zmiany zaznaczają się najmocniej, a ich skutki odbijają się również w innych obszarach lokalności. John Urry, jeden z najważniejszych współczesnych teoretyków dziedziny, widzi więc w turystyce szansę na „wejście do globalnego porządku” (2000). Dean MacCannell pisze o docieraniu turystów do najdalszych zakątków ziemi „w imię turystyki” (2002), a także o tym, że podróżowanie ludzi do określonych miejsc jest efektem oddawania czci własnemu społeczeństwu (za: Urry 2000). Z kolei, zdaniem Zygmunta Baumana, to dzięki globalizacji jednym z mało istotnych dotąd wyznaczników pozycji w hierarchii społecznej staje się mobilność (2000). Trzeba oczywiście pamiętać, że owo wejście jest jakościowo nową relacją lokalności ze światem, natomiast wcześniej ta relacja – najczęściej nieświadomiona – i tak była związana z podleganiem wpływom globalnym (por. np. Golka 1999), dziejącym się na arenie trudnej wcześniej do wyobrażenia z lokalnego punktu widzenia. Społeczności żyjące rytmem ustalonym przez tradycję i pozostające na uboczu gwałtownych zmian, społeczeństwa osiadłe, rolnicze, stają oto przed wyzwaniem związanym: po pierwsze, z nasilającym się napływem obcych kulturowo przybyszów, a po drugie – ze związaną z tym zwiększoną mobilnością członków własnej kultury. Owa mobilność staje się przywilejem nielicznych – lokalnej elity, która nader chętnie z niej korzysta, także w celu podkreślenia swojego miejsca na drabinie socjoekonomicznej (por. Bauman 2000). Mobilność, która nagle zostaje zauważona, według Baumana staje się „najwyżej cenioną i pożądaną wartością” (2000), natomiast lokalność, jego zdaniem – „znaką społecznego upośledzenia i degradacji” (2000). Wraz ze zmianami w sferze zajęć ludności, w tradycyjnych dotąd społecznościami pojawia się między innymi kategoria czasu wolnego oraz nadwyżki ekonomiczne (por. Veblen 1998), z niedostępnymi wcześniej możliwościami ich wykorzystania w sferze konsumpcji. Pragnienie mobilności, zarówno przestrzennej, jak i społecznej, dotyka nagle wszystkich, chociaż niewielu będzie miało możliwości je zaspokoić (por. Bauman 2000); niektórzy tubylcy będą więc mogli podróżować jak turyści, sami stając się turystami, inni natomiast staną się nielegalnymi

imigrantami, przed którymi pozostali będą się bronić. Ponieważ tubylcy w krajach rozwijających się nie mają, jak mieszkańcy nowożytnej Europy, kilku wieków na przystosowanie swojej gospodarki, kultury, zwyczajów i tego wszystkiego, co tworzy świat społeczny, do nowej sytuacji, zmuszeni są do szybkiego nadrabiania globalnych zaległości. Ułatwia im to napływ nowych wzorców; turyści-misjonarze nowej tożsamości globalnej ochoczo podążają wszędzie tam, gdzie panują jeszcze stare porządki.

Rekonstrukcja lokalnych tożsamości, zgodnie z potrzebami turystyki, może przebiegać także według klucza wykorzystywania jej najbardziej atrakcyjnych dla laików, a więc turystów, elementów w celach marketingowych: „Ciekawym zjawiskiem jest preparowanie na użytek globalnej kultury masowej specjalnych wariantów kultury lokalnej, nader uproszczonej i przez to nadającej się do spopularyzowania (...) granice między autentycznym a stereotypową jego namiastką zacierają się choćby z tego powodu, że rodzime autentyczne wzory tracą swych odbiorców” (Krzysztofek, za: Golka 1999). Dalej czytamy: „swojskość i rodzimość przyciągają obcych, nowoczesność zaś, pewna doza kosmopolityzmu w treści i formie, swoich” (1999). W tej interpretacji podkreśla się więc fakt, iż to, co dotąd było przyjmowane za „naturalne” i „swoje”, może być oceniane jako przejaw zacofania i zamknięcia przed wpływami z zewnątrz, co przyciągając innych, zniechęca swoich. Turystyka jest więc związana z dwoma przeciwstawnymi tendencjami: z jednej strony z homogenizacją kultury przebiegającą zgodnie z globalnymi trendami, natomiast z drugiej – ze sztucznym zachowywaniem lokalnych grup etnicznych i ich wytworów, aby mogły one być konsumowane przez turystów (za: MacCannell 2002). Trzeba jednak pamiętać, że nowe wytworzone, rzekomo autentyczne składniki lokalnych tożsamości wcale takimi nie są w oczach ich wytwórców, nie spełniają więc dla nich takiej roli, jaką pełniły wcześniej, zanim została ona rozszerzona o nowe znaczenia w sensie ekonomicznym.

Na co jeszcze warto zwrócić uwagę, analizując spotkanie przebiegające na linii gość–gospodarz? Na to, że nierówne traktowanie partnerów prowadzi do znaczących zakłóceń interakcji w rozumieniu Goffmanowskim. „Gospodarze zmieniają się bardziej niż turyści” (por. Podemski 2004), więc nie może tak naprawdę być mowy o opisywanej przez Goffmana „lojalności zespołów” ani o wielu innych rolach, które pomagają w prawidłowym przebiegu interakcji. Potencjalnym zagrożeniem udaje się zapobiegać, a powstające ryzyko przerwania interakcji zażegnać dzięki ekonomicznemu podłożu, umożliwiającemu odmienne definiowanie ich przebiegu.

Konsekwencją turystycznie zorganizowanego poznania jest zamiana przez turystów „percepcji w zwykłe rozpoznawanie” (MacCannell 2002) i sprowadzanie turystyki do roli weryfikacji wcześniej podanych, podobnych dla wszystkich turystów, wrażeń z podobnych dla wszystkich miejsc. Wrażenia te nie zmieniają się nawet po odbytej podróży. Pisząc dalej o atrakcjach turystycznych, autor zaznacza, że jego zdaniem: „atrakcje turystyczne i zachowania z nimi związane stanowią (...) jeden z najbardziej złożonych i uporządkowanych uniwersalnych kodów współtworzących współczesne społeczeństwo” (MacCannell 2002). Turystyka jest więc, w tym rozumieniu, uniwersalnym kodem, językiem współczesności; występuje w nim po-

wszechnie zrozumiały i używany zestaw symboli (symbolicznych zachowań). Język ten w bardzo specyficznym sposobie tłumaczy rzeczywistość – jest zarezerwowany dla ściśle określonych jej wycinków i wprowadza w nich nowe normy społeczne, które przyjmują wszyscy tam przybywający. Te turystyczne enklawy mogą więc funkcjonować niemal w całkowitym oderwaniu od przestrzeni, w której się znajdują, także od przestrzeni społecznej. Dostarczani są tam zarówno turyści, jak i pracownicy (tubylcy po ukończeniu szkolenia z zakresu zachowania się i obsługi klienta), natomiast, co pokazuje wiele przykładów, zyski z tej działalności w bardzo wielu przypadkach także są „wywożone” za granicę, do siedzib międzynarodowych firm.

Turystyka – globalne konsekwencje

Turystyka przyspiesza globalizację. Wzajemne związki turystyki i globalizacji można także rozpatrywać inaczej: „W epoce nowoczesności granice tożsamości były jasno zdefiniowane, spójne i stabilne (...) Współczesne dyscyplinowanie tożsamości polega na obowiązku bycia sfragmentaryzowanym – przekaz «musisz być taki a taki» zastąpiony został przekazem «możesz być każdym (jednocześnie)». Mamy tu więc do czynienia, jak sądzę, z dyscyplinowaniem tożsamości za pomocą konstruowania poczucia wolności w sferze dokonywania wyborów konsumenckich (przy przyjęciu założenia, że tożsamość «rozgrywa się» głównie wokół konsumpcji)” (Melosik, za: Mamzer 2002). Skutki globalności w sferze tożsamości będą się więc objawiały w dawaniu jednostkom większych niż dotąd możliwości konstruowania własnej tożsamości, o której wielu mieszkańców Ziemi „dowiaduje się” od turystów. Poza mobilnością kolejnym, bardzo ważnym czynnikiem określającym miejsce zajmowane w „nowej” hierarchii są więc potrzeby i możliwości konsumpcyjne. Za Veblenem będą one tutaj traktowane jako warunek konieczny pojawienia się i funkcjonowania nowej warstwy „próżniaczej”: „posiadanie własności (...) zaczyna być konieczne do uzyskania przyzwoitej pozycji w społeczeństwie. Posiadanie dóbr (...) zapewnia prestiż w oczach całego społeczeństwa” (Veblen 1998). Posiadanie dóbr zostało zastąpione w naszych czasach posiadaniem możliwości konsumowania na społecznie określonym poziomie. Nawet więc w społecznościach niestawiających dotąd aspektów materialnych w centrum swojej uwagi może dochodzić do sytuacji przypisywania im coraz większego znaczenia, przesłaniającego te dotychczas stojące przed innymi.

Przedstawienie koncepcji turystyki i jej kulturotwórczej roli według MacCannella zilustruję dalej fragmentem, także klasycznej już, książki *Empty Meeting Grounds*: „w skrócie, turystyka nie jest tylko zbiorem czynności komercyjnych – jest także ideologicznym ujmowaniem historii, natury i tradycji, ujmowaniem, które ma moc przekształcania kultury i natury według własnych potrzeb” (por. MacCannell 1992). Natomiast na jednej z pierwszych stron *Turysty* znajdujemy podobną w swojej wymowie ocenę turystów: „wszyscy turyści do pewnego stopnia pragną tego głębszego wniknięcia w społeczność i kulturę – to jedna z podstawowych pobudek ich podróży” (MacCannell 2002). Z kolei sam autor, stawiając „główną tezę książki”, używa następujących słów: „empiryczna i ideologiczna ekspansja

społeczeństwa nowoczesnego jest nierozzerwalnie powiązana w różny sposób z nowoczesną masową rozrywką, a zwłaszcza z turystyką i zagranicznymi podróżami” (2002). Wątek ten był podejmowany później przez różnych autorów, którzy w wielu przypadkach potraktowali go jako okazję do, akcentowanego między innymi przez Podemskiego, oderwania refleksji nad podróżą od samej podróży w sensie ruchliwości przestrzennej.

To właśnie turystyka daje wielu krajom „szansę” na szybszy rozwój. Na przykład, według danych przytaczanych przez Johna Urry’ego (2000), koszty utworzenia nowego miejsca pracy w przemyśle związanym z turystyką stanowią jedynie 1/8 kosztów utworzenia takiego miejsca pracy w innych gałęziach przemysłu. Używając zaś postawionej wprost tezy innego ważnego autora, Emanuela de Kadta: „dla wielu miejsc nie ma innych alternatyw rozwoju niż turystyka”. Tak więc w ostatnim wątku pierwszego rozdziału przedstawione zostanie podejście opisujące wzajemne związki – bardzo często wręcz implikacje pomiędzy turystyką międzynarodową i globalizacją. Wydaje się, że niezwykle trudno byłoby oddzielić te dwa trendy współczesności – turystykę i globalizację. Wiele wskazuje, że nie tylko są ze sobą bardzo ściśle powiązane, ale także, w odniesieniu do turystyki, prawdziwe będzie powiedzenie o jej znaczącym wpływie na rozprzestrzenianie się globalnego stylu życia, systemu wartości i przekonań, wreszcie pewnej ogólnej postawy wobec otaczającego świata.

W sytuacji lawinowego wzrostu zainteresowania turystyką i podróżami nie można zapominać o, również z tym związanym, fizycznym niszczeniu czy zużyciu atrakcji turystycznych przez odwiedzających – paradoks często podkreślany przez znawców tematu. Jest to jedno z największych zagrożeń, jakie stoją przed autentycznością w turystyce w naszych czasach. Problem ten jest ważny także w świetle powszechnego zwyczaju kolekcjonowania pamiątek turystycznych. Tak więc Akropol jest zadeptywany i „rozbiegany na kawałki” przez kolekcjonerów pamiątkowych kamieni, wiekowa Petra – niszczona przez osoby podpisujące się na murach, budapeszteńskie stare miasto – przez budowę nowoczesnego hotelu w samym sercu dawnego średniowiecznego grodu, podobnie jak w peruwiańskim Machu Picchu, gdzie z inkaskimi ruinami graniczy luksusowy hotel, należący do jednej z międzynarodowej korporacji. Tym zabytkom i atrakcjom, które uchroniły się przed fizycznym zniszczeniem, często zagrażają ci, którzy chcą je ochronić. Kolejne konserwacje, „odświeżania” i renowacje zabytków sprawiają, że ich autentyczność i oryginalność coraz bardziej ginie pod warstwami farby nakładanej przez historyków, przykładem może być „przemalowywanie” Kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie, która od czasu powstania była wielokrotnie konserwowana – uzupełniano wtedy zniszczone przez czas i wiernych (a obecnie turystów) fragmenty dzieła.

Wydaje się, że trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie o skutki pojawienia się i rozwoju turystyki. Przedstawione przykłady pokazują różne możliwości przebiegu tego procesu, jednak nie dają odpowiedzi na pytanie o przyszłość miejsc, które dopiero staną się atrakcjami odwiedzanymi przez rzesze turystów. Chociaż turystyka jest związana bardziej z szansami, łatwo może stać się zagrożeniem. Co gorsza, nie ma jednego, wypracowanego modelu kanalizowania negatywnych skutków turystyki. W wielu przypadkach trudno nawet jednoznacznie przypisać dany skutek przyjazdowi turystów.

Literatura

- Bauman Z., 1994, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Instytut Kultury, Warszawa.
- Bauman Z., 2000, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Brochman J., 1996, *New directions in tourism for third world development*, *Annals of Tourism Research*, 23, 48–70, Elsevier.
- Butler R., 2005, *Problemy miejsc recepcji turystycznej ze zrównoważonym rozwojem*, w: *Turystyka w badaniach naukowych w Polsce i na świecie*, red. R. Winiarski, W. Alejziak, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, Kraków–Rzeszów.
- Cohen E., 1988, *Authenticity and Commoditization in Tourism*, *Annals of Tourism Research*, 15, 371–386, Elsevier.
- Crick-Furman D., Prentice R., 2000, *Modeling Tourists' Multiple Values*, *Annals of Tourism Research*, 27, 1, 69–92, Elsevier.
- Dearden P., Harron S., 1994, *Alternative Tourism and Adaptive Change*, *Annals of Tourism Research*, 21, 81–102, Elsevier.
- Desforges L., 2000, *Traveling the World. Identity and Travel Biography*, *Annals of Tourism Research*, 27, 4, 926–945, Elsevier.
- De Kadt E. (red.), 1979, *Tourism. Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*, Oxford University Press, New York.
- Eco U., 1999, *Semiologia życia codziennego*, Czytelnik, Warszawa.
- Edensor T., 2004, *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Featherstone M., 2000, *Undoing culture. Globalization, Postmodernism and Identity*, SAGE, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Goffman E., 2000, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Golka M., 1999, *Cywilizacja. Europa. Globalizacja*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.
- Isański J., 2004, *Konsumpcyjna strona turystyki zorganizowanej*, w: *W cywilizacji konsumpcyjnej*, red. M. Golka, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.
- Kontogeorgopoulos N., 2003, *Keeping up with the Joneses. Tourists, travellers and the quest for cultural authenticity in southern Thailand*, *Tourist Studies*, SAGE.
- Loker-Murphy L., Pearce P.L., 1995, *Young Budget Travelers: Backpackers in Australia*, *Annals of Tourism Research*, 22, 4, 819–843, Elsevier.
- MacCannell D., 1992, *The tourist papers. Empty meeting grounds*, Routledge, London–New York.
- MacCannell D., 2002, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, MUZA S.A., Warszawa.
- Macnaghten P., Urry J., 2005, *Alternatywne przyrody. Nowe myślenie o przyrodzie i społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Mamzer H., 2002, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Noronha R., 1979, *Paradise reviewed – Tourism in Bali*, w: *Tourism – Passport to Development?*, red. E. de Kadt, Oxford University Press.
- O'Connell-Davidson J., Sanchez-Taylor J., 1995, *Child Prostitution and Sex Tourism*, A research paper prepared for ECPAT as preparation for the World Congress Against the Commercial Sexual Exploitation of Children, Goa, University of Leicester, United Kingdom.
- Palmer C.A., 1994, *Tourism and Colonialism. The Experience of the Bahamas*, *Annals of Tourism Research*, 21, 4, 792–811, Elsevier.
- Pearce D.G., 1988, *Tourist time-budgets*, *Annals of Tourism Research*, 15, Elsevier, 106–121.
- Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.

- Riley P.J., 1988, *Road culture of international long-term budget travelers*, *Annals of Tourism Research*, 15, 313–328, Elsevier.
- Ritzer G., 2001, *Magiczny świat konsumpcji*, MUZA S.A., Warszawa.
- Scheyvens R., 2002, *Backpacker tourism and third world development*, *Annals of Tourism Research*, 29, 144–164, Elsevier.
- Smith V.L., 2005, *Turystyka XXI wieku. Zmieniające się wartości socjokulturowe*, w: *Turystyka w badaniach naukowych w Polsce i na świecie*, red. R. Winiarski, W. Alejziak, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, Kraków–Rzeszów.
- Szczepański J., 1984, *Sprawy ludzkie*, Czytelnik, Warszawa.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Urry J., 1990, *The Tourist Gaze*, SAGE.
- Urry J., 2000, *Consuming Places*, London–New York.
- Urry J., 2004a, *Globalising the Tourist Gaze*, published by the Department of Sociology Lancaster University at: www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc079ju.html.
- Urry J., 2004b, *Globalisation and Citizenship*, published by the Department of Sociology Lancaster University at: www.comp.lancaster.ac.uk/sociology/soc009ju.html.
- Veblen T., 1998, *Teoria klasy próżniaczej*, MUZA S.A., Warszawa.
- Wilson D., 1997, *Paradoxes of Tourism in Goa*, *Annals of Tourism Research*, 24, 1, 55–75, Elsevier.
- Wnuk-Lipiński E., 2004, *Świat międzyepoki. Globalizacja. Demokracja. Państwo narodowe*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków.

Zasoby społeczno-ekonomiczne

Turystyka jest zjawiskiem wielowymiarowym, kształtującym się w ramach tak zwanej przestrzeni turystycznej. Przestrzeń ta definiowana jest jako „funkcjonalnie wyróżniająca się część (podprzestrzeń) przestrzeni geograficznej rozumianej w sensie largo, czyli jako przestrzeń, na którą składają się elementy przyrodnicze powłoki ziemskiej (środowisko naturalne), trwałe efekty działalności gospodarczej człowieka w tym środowisku (środowisko gospodarcze, a także środowisko społeczne będące wynikiem działalności terytorialnych zbiorowości społecznych (naro-ody, zbiorowości regionalne i lokalne” (por. Liszewski 2002). Stąd też na rozwój turystyki oddziałują zarówno czynniki przyrodnicze, wynikające z uwarunkowań geograficznych regionu, jak i bardzo ważne czynniki społeczno-ekonomiczne, wynikające z faktu, że poza określonymi związkami ze środowiskiem jest ona przede wszystkim zjawiskiem społeczno-ekonomicznym.

Czynniki społeczno-ekonomiczne warunkujące rozwój turystyki i aktywizację gospodarczą miejscowości i regionów

Odwołując się do teorii bazy ekonomicznej, należy stwierdzić, iż o procesie rozwoju obszaru, w tym również regionu turystycznego, decydują dwojakiego rodzaju czynniki: wewnętrzne (endogeniczne) oraz zewnętrzne (egzogeniczne). Jak stwierdza A. Matczak (za Kowalczykiem 2002), obie te grupy czynników są istotne dla wykształcenia się na określonym obszarze funkcji turystycznej.

W.W. Gaworecki (2003) rozróżnia dwie grupy czynników rozwoju turystyki: grupę tak zwanych megaczynników oraz grupę czynników podaźowych, popytowych i uniwersalnych. Grupa megaczynników obejmuje czynniki:

- ekonomiczne,
- społeczne,
- polityczne,
- techniczne,
- ekologiczne.

Najwyraźniej zaznacza się tu rola czynników ekonomicznych. Wśród tych, którym przypisuje się szczególnie korzystne oddziaływanie na zjawisko turystyki, wymienia się: przyrost dochodów realnych ludności, lepszy podział dochodów,

kształtowanie się budżetu centralnego, a także budżetów na szczeblu regionalnym (wojewódzkim), powiatowym czy lokalnym, stabilną sytuację walutową oraz korzystną koniunkturę na rynku.

Czynnikami ekonomicznymi destymulującymi rozwój turystyki są natomiast: kryzys ekonomiczny, spadek tempa wzrostu gospodarczego pociągający za sobą wzrost bezrobocia, zamrożenie zatrudnienia i płac, a w konsekwencji spadek popytu wewnętrznego, niestabilna sytuacja walutowa oraz niekorzystna koniunktura.

Czynniki społeczne należy wiązać ze strukturą demograficzną społeczności, poziomem rozwoju społecznego, aktywnością pozaekonomiczną człowieka i jego mentalnością. Podstaw kształtowania się większości czynników społecznych należy także szukać w strukturze potrzeb człowieka (Kocowski 1982).

Czynniki polityczne wypływają z prowadzonej przez państwo polityki międzynarodowej, polityki wewnętrznej (na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym), obowiązującego w państwie ustroju politycznego, panującego ustawodawstwa, w tym także regulacji prawnych dotyczących długości czasu pracy i urlopów.

Czynniki techniczne związane są bezpośrednio z zagospodarowaniem infrastrukturalnym obszaru. Kształtowanie się zagospodarowania turystycznego w znacznym stopniu uzależnione jest od infrastruktury technicznej miejscowości lub regionu – sieci energetycznej, gazowej, wodociągowej, kanalizacyjnej, telekomunikacyjnej, a przede wszystkim sieci transportowej warunkującej właściwą dostępność obszaru. Jak zauważa W. Gaworecki (2003): „Postęp techniczny w transporcie wywiera duży wpływ na kształtowanie się turystyki. Przejawia się to zwłaszcza we wzroście stopnia bezpieczeństwa środków transportu, szybkości i wydajności tych środków, poprawie regularności funkcjonowania publicznych środków lokomocji, także zwiększeniu komfortu i zdolności przewozowej środków transportu”. W grupie czynników technicznych wymienia się też postęp w dziedzinie techniki hotelowej.

Czynniki ekologiczne wynikają z kolei z atrakcyjności środowiska naturalnego, jego chłonności, a przede wszystkim jakości. Najważniejszymi obciążeniami jakościowymi ograniczającymi rozwój turystyki są, zdaniem Gaworeckiego, zanieczyszczenie powietrza, wód i ziemi, hałas, przypadkowe, często chaotyczne zasiedlenia oraz tak zwane poszatkowanie krajobrazu, prowadzące do jego zniszczenia i utraty walorów estetycznych, tak istotnych dla turysty.

Drugą kategorię stanowią czynniki popytowo-podażowe i uniwersalne, wśród których wyróżnia się:

- czas wolny od pracy,
- siłę nabywczą ludności,
- poziom urbanizacji,
- środowisko przyrodnicze,
- społeczne konsekwencje rozwoju cywilizacji,
- dobra turystyczne,
- politykę turystyczną,
- motywacje podróży turystycznych,
- stopień ochrony prawnej konsumentów,
- bezpieczeństwo turystów.

W niniejszym opracowaniu uwzględniono jedynie niektóre wymienione czynniki, w szczególności dotyczące sfery społeczno-ekonomicznej. Uwarunkowania społeczne rozwoju turystyki wynikają z faktu, iż turystyka jest przede wszystkim zjawiskiem społecznym, którego podmiotem jest człowiek zmieniający środowisko społeczne, nawiązujący kontakty z innymi uczestnikami podróży lub ludnością miejscową regionu turystycznego, także z nastawienia i przygotowania społeczności lokalnej na przyjęcie turystów.

Wśród czynników społecznych warunkujących istnienie i rozwój turystyki wyróżnić należy czynniki endo- i egzogeniczne. Czynniki egzogeniczne dotyczą głównie społeczności – samych turystów. Są to zatem czynniki związane przede wszystkim z miejscem pochodzenia turysty oraz jego indywidualnymi cechami demograficznymi, psychologicznymi i społeczno-zawodowymi. Do czynników tej grupy zaliczyć można czynniki wynikające z:

- sytuacji demograficznej (struktury płci, wieku, sytuacji rodzinnej);
- struktury społeczno-zawodowej (wykształcenia, wykonywanego zawodu, aktywności społecznej itp.);
- struktury motywacji wyjazdu turystycznego.

W grupie czynników społecznych o charakterze endogenicznym, dotyczących przede wszystkim społeczności lokalnej regionu turystycznego lub miejscowości turystycznej, wyróżnić można między innymi:

- strukturę demograficzną;
- strukturę społeczno-zawodową, w tym poziom wykształcenia, aktywności zawodowej bezrobocia;
- czynniki kulturowe, religijne itp.

Czynniki ekonomiczne z kolei wynikają z faktu, iż turystyka traktowana jest jako zjawisko ekonomiczne będące elementem gospodarki regionu, a jej funkcja „przejawia się w gospodarczej działalności mającej na celu przygotowanie regionu recepcji ruchu turystycznego do przyjęcia turystów oraz w tworzeniu źródeł dochodu sfery obsługi” (por. Gołębski 2002). Turystyka powoduje powstanie nowych dziedzin usługowych i wytwarzanie nowych produktów, a więc aktywizuje działalność gospodarczą. Wśród czynników ekonomicznych o charakterze endogenicznym wyróżnić należy szeroko rozumiane funkcje gospodarcze regionu, jego sytuację finansową, strategię rozwoju gospodarczego, aktualną politykę turystyczną, strukturę zatrudnienia i bezrobocia, atrakcyjność inwestycyjną. Wśród czynników zewnętrznych wymienić należy politykę gospodarczą państwa oraz finanse zewnętrzne (dotacje).

Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju turystyki w gminie Zbąszyń

Rozwój turystyki uzależniony jest przede wszystkim od walorów turystycznych, zarówno przyrodniczych, jak i kulturowych, obszaru. Jednakże, aby mogły zaistnieć odpowiednie warunki do uprawiania turystyki, niezbędne jest właściwe zago-

spodarowanie terenu, a także przygotowanie kadry zawodowej obsługującej wszelkie instytucje, placówki i urządzenia turystyczne. Istnieje zatem silny związek pomiędzy sytuacją społeczną, gospodarczą i poziomem finansów kraju lub regionu a warunkami umożliwiającymi organizację i rozwój turystyki.

Struktura społeczno-demograficzna. Problemy zatrudnienia i bezrobocie.

Jednym z najbardziej istotnych czynników rozwoju gospodarczego są zasoby ludzkie oraz efektywność ich wykorzystania.

Gmina miejsko-wiejska Zbąszyń, licząca 13 513 stałych mieszkańców (dane Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu, stan z 31.12.2005), należy do kategorii średnich gmin województwa wielkopolskiego. W grupie 90 gmin miejsko-wiejskich województwa zajmuje 35 pozycję, natomiast wśród 41 gmin miejsko-wiejskich subregionu poznańskiego – 23. Centralny ośrodek gminy – miasto Zbąszyń, liczące 7298 mieszkańców, zajmuje 51 pozycję wśród wszystkich 108 miast województwa wielkopolskiego i 25 wśród 42 miast subregionu poznańskiego. W powiecie nowotomyskim, do którego administracyjnie należy, jest trzecią co do wielkości jednostką, po gminach Nowy Tomyśl i Opalenica. Mniejszą gminą miejsko-wiejską jest tylko Lwówek, liczący 9163 mieszkańców.

Ludność gminy Zbąszyń stanowi 0,4% ogółu ludności województwa wielkopolskiego, a mieszkańcy miasta Zbąszynia – również 0,4% ludności miejskiej województwa (dane Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu). W odniesieniu do liczby ludności subregionu poznańskiego ludność gminy Zbąszyń stanowi 1,16%, natomiast w odniesieniu do macierzystego powiatu – 18,8%.

Przeciętna gęstość zaludnienia w gminie wynosi 75 osób/km² i w niewielkim stopniu przewyższa średnią dla powiatu nowotomyskiego (71 os./km²). Jest natomiast znacznie niższa od średniej wojewódzkiej, kształtującej się na poziomie 113 osób/km². W samym mieście Zbąszyń średnia gęstość zaludnienia wynosi 1313 osób/km² i jest zbliżona do średniej dla większości małych miast województwa wielkopolskiego. Średnia gęstość zaludnienia dla obszarów wiejskich wynosi 33 osoby/km² i jest niższa od przeciętnej w województwie.

Rozwój ludności gminy Zbąszyń w latach 1995–2005 był bardzo niewielki i wyniósł 88 osób, to jest około 0,6%. Można zatem mówić o pewnej stagnacji w tym zakresie. Średni przyrost roczny dla tego okresu kształtował się więc na poziomie 8,8 osoby. Nie jest to jednak stały i systematyczny wzrost liczby ludności. Na przestrzeni analizowanego okresu obserwuje się pewne wahania w zmianach liczby mieszkańców gminy. Lata 1995–1998 to okres powolnego, lecz stałego spadku zaludnienia (łącznie ubyły w tym czasie w gminie 83 osoby), lata 1998–2005 wykazują natomiast tendencję bardziej ożywionego wzrostu liczby ludności (z 13 342 w roku 1998 do 13 513 w roku 2005), to jest o 171 osób. Dokładne dane dotyczące zmian liczby ludności w gminie Zbąszyń, z uwzględnieniem miasta i obszarów wiejskich zawiera tabela 1.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli, miasto Zbąszyń wykazuje w ostatnim dziesięcioleciu wyraźną stagnację w zakresie zmian ludnościowych. Liczba stałych mieszkańców zmieniła się minimalnie (jedynie 7 osób w przekroju czasowym 1995–2005). Na obszarach wiejskich zmiany są nieco bardziej wyraźne. Najwyższy poziom rozwoju zauważalny jest w niewielkim sołectwie Przygodzko (ponad 12%)

oraz w czterech większych wsiach sołeckich: Przyprostyni, Nowym Dworze, Chrośnicy, a także Nowym Jastrzębsku (ponad 5%). Regres rozwojowy (spadek liczby ludności) występuje w sześciu wsiach sołeckich – Nowej Wsi, Stefanowiczach, Nowej Wsi Zbąskiej, Perzynach, Stefanowie i Łomnicy, a także najbardziej gwałtowny w przysiółku Dąbrowa, należącym administracyjnie do sołectwa Nowa Wieś.

Główną przyczyną spadku tempa przyrostu ludności w mieście i na obszarach wiejskich jest znaczny spadek przyrostu naturalnego. Tendencja ta obserwowalna jest zresztą nie tylko w gminie Zbąszyń, ale całym regionie Wielkopolski, a także w kraju. Mimo tej niekorzystnej sytuacji przyrost naturalny, w przeliczeniu na 1000 ludności, w gminie Zbąszyń wykazuje obecnie najwyższą wartość na tle innych jednostek terytorialnych powiatu nowotomyskiego (por. tab. 2).

Na rozwój ludności wpływ wywierają również migracje, które w mieście były niekorzystne do 1996 roku. Po roku 1997 obserwuje się w tym zakresie niewielką poprawę.

Tabela 1. Zmiany liczby ludności w gminie Zbąszyń w latach 1995–2005 w układzie wewnętrznych jednostek terytorialnych

Miejscowość	Liczba ludności w latach:											Wielkość zmian (%)
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Zbąszyń	7291	7236	7239	7228	7238	7240	7250	7287	7281	7273	7298	100,09
Chrośnica	584	595	612	619	625	612	616	620	622	624	620	106,16
Dąbrowa	7	7	7	7	7	6	6	6	6	2	2	28,50
Łomnica	729	735	717	723	722	730	721	722	716	723	724	99,30
Nądnia	705	694	683	694	693	709	714	723	729	735	735	104,25
Nowa Wieś	222	217	210	198	197	197	197	199	193	192	182	81,98
Nowa Wieś Zbąska	320	311	309	302	299	300	302	298	301	308	305	95,31
Nowe Jastrzębsko	125	128	129	129	131	132	133	129	131	132	132	105,60
Nowy Dwór	576	580	592	591	596	599	605	614	626	626	615	106,77
Perzyny	467	479	475	471	471	474	479	467	455	452	451	96,57
Przychodzko	77	75	71	74	73	75	77	81	80	83	87	112,98
Przyprostynia	782	775	777	785	774	787	785	787	783	799	837	107,03
Stefanowice	223	229	230	215	214	213	221	217	211	212	211	94,61
Stefanowo	381	380	381	369	367	370	374	371	371	366	370	97,11
Strzyżewo	713	711	706	707	717	708	698	706	706	713	719	100,80
Zakrzewko	223	226	229	230	227	226	229	222	224	225	225	100,90
Wieś ogółem	6134	6142	6128	6114	6113	6138	6157	6162	6154	6192	6215	101,32
Gmina ogółem	13425	13378	13367	13342	13351	13378	13407	13449	13435	13465	13513	100,65

Źródło: dane Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu, obliczenia własne.

Tabela 2. Przyrost naturalny w gminie Zbąszyń na tle powiatu nowotomyskiego w 2005 roku

	Urodzenia żywe	Zgony	Przyrost naturalny
	na 1000 ludności		
Powiat nowotomyski	12,10	8,87	3,23
Gmina Lwówek,	13,58	9,99	3,59
w tym miasto	11,41	8,72	2,68
Gmina Nowy Tomyśl,	11,35	8,04	3,31
w tym miasto	9,86	7,18	2,68
Gmina Opalenica,	11,93	8,74	3,19
w tym miasto	10,62	7,22	3,39
Gmina Zbąszyń,	13,12	8,15	4,97
w tym miasto	11,23	6,71	4,52
Gmina Kuślin	10,61	11,89	-1,28
Gmina Miedzichowo	12,51	10,16	2,35

Źródło: Województwo wielkopolskie (2006).

W strukturze płci społeczności gminy zaznacza się przewaga kobiet. Wskaźnik feminizacji, obliczony dla gminy na podstawie danych na dzień 31 grudnia 2004 roku, kształtował się na poziomie 107,85. W samym Zbąszyniu był on jeszcze wyższy i wynosił 111,67. W układzie wewnętrznym gminy obserwuje się jednak w tym zakresie dość znaczne zróżnicowanie (por. tab. 3).

W czterech wsiach soleckich: Nowej Wsi, Nowej Wsi Zbąskiej, Nowym Jastrzębsku i Przychodzku zwraca uwagę przewaga mężczyzn (wskaźniki feminizacji poniżej 100,00). Dwie wsie – Stefanowo i Zakrzewko – odznaczają się wyjątkowo wysokimi (wyższymi od miasta) wskaźnikami feminizacji, kształtującymi się odpowiednio na poziomie 115,29 i 114,28. Również dwie inne jednostki – Perzyny i Stefanowice – w niewielkim stopniu odbiegają od wartości wskaźnika charakterystycznej dla ośrodka miejskiego.

Z punktu widzenia rozwoju miasta i gminy ważne znaczenie ma struktura wiekowa społeczeństwa, a także wynikający z niej wskaźnik obciążenia ekonomicznego.

Analiza struktury wiekowej społeczności gminy Zbąszyń oparta została na demograficznych i ekonomicznych zasadach grupowania roczników w przedziały klasowe. W grupowaniu demograficznym opartym na danych Urzędu Statystycznego w Poznaniu, pochodzących z narodowego spisu powszechnego 2002 (por. *Podstawowe informacje...* (2003)), uwzględniono 5-letnie grupy wieku, natomiast w grupowaniu według kryterium ekonomicznego ludność podzielona została na trzy kategorie, określające jej stosunek do możliwości podjęcia pracy zawodowej, to jest przedprodukcyjną, produkcyjną i poprodukcyjną.

Dane zawarte w tabeli 4 wskazują, iż w strukturze wieku, zarówno całej gminy, jak i miasta Zbąszyń, stosunkowo wysoki udział ma młodzież. Najbardziej liczne są roczniki w grupach wiekowych 10–29 lat. Sytuacja ta w momencie spadku bez-

Tabela 3. Wskaźnik feminizacji w miejscowościach gminy Zbąszyń w 2004 roku

Miejscowość	Liczba mężczyzn	Liczba kobiet	Wartość wskaźnika feminizacji
Zbąszyń	3436	3837	111,67
Chrośnica	305	319	104,59
Dąbrowa	1	1	100,00
Łomnica	361	362	100,27
Nądnia	365	370	101,36
Nowa Wieś	97	95	97,93
Nowa Wieś Zbąska	155	153	98,71
Nowe Jastrzębsko	70	62	88,57
Nowy Dwór	310	316	101,93
Perzyny	214	238	111,21
Przychodzko	46	37	89,43
Przyprostynia	391	408	104,34
Stefanowice	101	111	109,90
Stefanowo	170	196	115,29
Strzyżewo	351	362	103,13
Zakrzewko	105	120	114,28
Gmina ogółem	6478	6987	107,85

Źródło: dane Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu, obliczenia własne.

robocia może okazać się korzystna dla dalszego rozwoju gminy. Tylko te cztery grupy wiekowe skupiają łącznie ponad 34% ludności gminy. Prawie identycznie sytuacja w tym zakresie przedstawia się w mieście. Wysoki udział w strukturze wiekowej mają także roczniki starsze – grupy wiekowe 40–54 lat. W skali gminy obejmują one 21,4% ludności, a w mieście Zbąszyń – 22,7%. Niepokojący w dalszej perspektywie jest natomiast zdecydowanie niższy udział najmłodszych grup wiekowych.

Z kolei analiza struktury wiekowej ludności z uwzględnieniem kryterium ekonomicznego wskazuje na wysoki udział grupy wiekowej produkcyjnej. Jak wynika z tabeli 5, grupa ta stanowi ponad 63% społeczności gminy. Grupa ludności w wieku przedprodukcyjnym obejmuje prawie 24% ludności gminy, natomiast grupa najstarsza – poprodukcyjna – to niespełna 13% populacji. W samym mieście sytuacja przedstawia się bardzo podobnie, przy czym udział ludności w wieku produkcyjnym jest tu jeszcze wyższy (65,14%). Niższy jest natomiast udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (21,78%), przy minimalnie wyższym udziale ludności w grupie poprodukcyjnej (13,08%). Rozpatrując strukturę wiekową ludności gminy Zbąszyń na podstawie 4-stopniowej skali klasyfikacyjnej Rosseta, można stwierdzić, że gmina, w której udział osób w grupie poprodukcyjnej przekroczył

Tabela 4. Struktura wiekowa ludności gminy i miasta Zbąszyn według kryterium demograficznego (2002)

Grupa wiekowa	Gmina ogółem (%)	Mężczyźni (%)	Kobiety (%)	Miasto ogółem (%)	Mężczyźni (%)	Kobiety (%)
0-4	6,1	5,8	6,4	5,6	5,5	5,6
5-9	6,5	7,0	6,1	5,7	6,4	5,1
10-14	8,3	8,3	8,3	8,3	8,7	7,9
15-19	9,5	10,1	8,9	9,6	10,0	9,1
20-24	8,8	9,2	8,4	8,9	9,3	8,5
25-29	7,5	8,0	7,0	7,4	7,7	7,2
30-34	6,5	6,9	6,1	6,0	6,5	5,6
35-39	6,2	6,4	6,0	6,4	6,7	6,2
40-44	7,4	7,9	6,9	8,0	8,3	7,7
45-49	7,1	7,3	7,0	7,5	7,2	7,7
50-54	6,9	6,9	6,8	7,2	7,3	7,0
55-59	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,6
60-64	3,6	3,3	3,9	3,7	3,3	4,1
65-69	3,1	2,7	3,5	3,1	2,6	3,5
70-74	3,0	2,5	3,3	2,9	2,7	3,0
75-79	2,9	1,9	3,8	2,8	1,6	3,8
80-84	1,5	0,9	2,0	1,5	1,0	2,0
85 i więcej	0,8	0,4	1,1	0,8	0,4	1,2
Razem	100	100	100	100	100	100

Źródło: *Podstawowe informacje...* (2003).

Tabela 5. Struktura wieku ludności gminy Zbąszyn według kryterium ekonomicznego oraz wskaźnika obciążenia ekonomicznego na tle powiatu nowotomyskiego i województwa wielkopolskiego (wg stanu z 31.12.2006)

	Odsetek ludności w grupie wiekowej			Razem (%)	Wskaźnik obciążenia ekonomicznego
	0-19 lat	20-64 lata	65 lat i więcej		
Gmina Zbąszyn	23,89	63,25	12,86	100	58
Miasto Zbąszyn	21,77	65,14	13,08	100	53
Powiat nowotomyski	23,38	64,17	12,45	100	56
Województwo wielkopolskie	21,61	64,62	13,77	100	55

Źródło: *Województwo wielkopolskie* (2006), obliczenia własne.

12%, znalazła się w tak zwanej fazie starości demograficznej (por. Rosset 1975, *Demografia Polski*, PWN, Warszawa).

Porównując strukturę wieku ludności według kryterium ekonomicznego gminy Zbąszyń z odpowiednimi danymi dla powiatu nowotomyskiego i województwa wielkopolskiego, można zauważyć bardzo dużą zbieżność pomiędzy sytuacją w gminie i powiecie nowotomyskim. W województwie wielkopolskim natomiast obserwujemy niższy odsetek ludności w grupie wiekowej przedprodukcyjnej (zbliżony do wielkości określonej dla Zbąszynia) oraz wyższy odsetek ludności w grupie najstarszej.

Analizując wartości wskaźnika obciążenia ekonomicznego (określonego liczbą osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym), należy stwierdzić, że kształtuje się on w gminie Zbąszyń na stosunkowo wysokim poziomie (58). Jest to wartość wyższa niż w powiecie nowotomyskim, a także w województwie wielkopolskim. Bardziej korzystna sytuacja rysuje się jedynie w samym mieście, gdzie wartość wskaźnika obciążenia ekonomicznego wynosi 53. Należy zatem podkreślić, że choć obecnie odsetek ludności w wieku produkcyjnym na terenie gminy jest jeszcze dość wysoki, to jednak istnieje realne niebezpieczeństwo, że w przyszłości, przy utrzymującym się niskim wskaźniku urodzeń i równoczesnym wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym, sytuacja w gminie w dziedzinie zapewnienia gospodarce niezbędnej liczby rąk do pracy może ulec pogorszeniu.

Istotną cechą ludności wywierającą wpływ między innymi na kształtowanie się struktury zawodowej jest poziom wykształcenia. Na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Poznaniu (por. *Podstawowe informacje...* 2003), określających strukturę wykształcenia ludności gminy Zbąszyń, można stwierdzić, że jest ona zbliżona do przeciętnej struktury wykształcenia w województwie wielkopolskim.

Z danych zawartych w tabeli 6 wynika, że w gminie Zbąszyń najbardziej liczną grupę stanowią osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym. Dotyczy to zarówno miasta, jak i wiejskich terenów gminy. Drugą pozycję zajmują osoby z wykształceniem podstawowym, trzecią natomiast legitymujący się wykształceniem średnim. Osoby z wykształceniem wyższym znajdują się na czwartej pozycji w mieście, a także w gminie traktowanej całościowo, natomiast dopiero na szóstej w wypadku terenów wiejskich. Stosunkowo niewielka jest grupa z wykształceniem policealnym. Dominują w niej mieszkańcy Zbąszynia. Analiza różnicowania wykształcenia według płci pozwala na stwierdzenie, iż w gminie Zbąszyń wyższy poziom wykształcenia reprezentują kobiety. Dominują one zdecydowanie w kategorii wykształcenia wyższego, policealnego i średniego zarówno w mieście, jak i na wsi. Przewaga mężczyzn zaznacza się z kolei w kategorii wykształcenia zasadniczego zawodowego.

Struktura demograficzna, a także poziom wykształcenia mają istotny związek z kształtowaniem się lokalnego rynku pracy i aktywnością zawodową. Ludność aktywną zawodowo podzielić można na dwie zasadnicze kategorie: 1) aktywne jednostki ludzkie wykonujące określoną działalność społeczno-gospodarczą, czyli zatrudnionych, oraz 2) osoby aktywne zawodowo, lecz w danym momencie czasowym bez zatrudnienia, to jest bezrobotni (por. Konecka-Szydłowska 2003).

Analiza zatrudnienia w niniejszym opracowaniu oparta została na danych pochodzących z Urzędu Statystycznego w Poznaniu (*Województwo wielkopolskie...* 2006). Uwzględniają one w tym zakresie liczbę pracujących według stanu z grudnia 2005 roku. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że nie obejmują wszystkich pracujących w gminie, a jedynie zatrudnionych w podmiotach gospodarczych zatrudniających co najmniej 9 osób. W liczbie tej nie uwzględnia się także pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

W gminie Zbąszyń w badanym okresie pracowało 2276 osób, w tym 1230 kobiet. Większość zarejestrowana jest na terenie miasta (1741 osób, tj. ponad 76% ogółu pracujących). 76,6% pracujących (1744 osoby) związanych jest z sektorem prywatnym. W sektorze publicznym (głównie w usługach) znajduje zatrudnienie niespełna 24% pracujących (540 osób). Najwięcej osób zatrudnia sektor przemysłu i budownictwa (70,6%), potem szeroko pojęte usługi (540 osób, tj. 23,7% pracujących), natomiast w rolnictwie (poza indywidualnymi gospodarstwami rolnymi), w rybactwie i łowiectwie pracuje jedynie 28 osób.

W rolnictwie indywidualnym zanotowano w gminie 966 użytkowników gospodarstw rolnych, w tym 212 na terenie miasta oraz 754 na obszarach wiejskich. Z tego wyłącznie lub głównie we własnym gospodarstwie rolnym lub na działce rolnej pracowały 502 osoby.

W roku 2002 na terenie gminy Zbąszyń były zarejestrowane 834 osoby bezrobotne, z czego 465 wywodziło się z miasta, natomiast 369 z terenów wiejskich (por. *Podstawowe informacje...* 2003). Zanotowana stopa bezrobocia kształtowała się na poziomie 14,1%. Wyższy jego poziom dotyczył kobiet (17,9%), niższy – mężczyzn (11,7%). Wśród bezrobotnych dominowały osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (448 osób), średnim (216 osób) oraz podstawowym (150 osób). Najmniej liczną grupę stanowili bezrobotni legitymujący się wykształce-

Tabela 6. Struktura wykształcenia ludności gminy Zbąszyń w 2002 roku

	Poziom wykształcenia ludności (%)						
	wyższe	policealne	średnie	zasadnicze zawodowe	podstawowe	podstawowe niepełne i brak wykształcenia	nieustalone
Gmina ogółem	3,74	2,28	20,59	39,87	30,76	2,71	0,05
Mężczyźni	3,28	1,22	18,33	49,40	25,35	2,38	0,04
Kobiety	4,16	3,27	22,70	30,96	35,81	3,03	0,07
Miasto Zbąszyń	5,20	3,15	25,66	37,31	26,05	2,58	0,05
Mężczyźni	4,78	1,70	23,24	47,14	20,89	2,25	0,00
Kobiety	5,57	4,45	27,82	28,53	30,66	2,88	0,09
Wieś	1,92	1,19	14,30	43,04	36,58	2,88	0,06
Mężczyźni	1,51	0,65	12,55	52,06	30,62	2,53	0,08
Kobiety	2,34	1,73	16,04	34,12	42,51	3,22	0,04

Źródło: *Podstawowe informacje...* (2003), obliczenia własne.

niem wyższym (20 osób). Nie zaobserwowano na terenie gminy większej różnicy pomiędzy wysokością stopy bezrobocia w mieście (14,1%) i na wsi (14,0%).

Funkcje gospodarcze oraz finanse gminy. W roku 2005 w gminie Zbąszyń funkcjonowało 1360 podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w systemie REGON, w tym 929 w Zbąszyniu (por. *Województwo wielkopolskie...* 2006). Wielkości te stawiały gminę na trzeciej pozycji, po Nowym Tomysłu i Opalenicy, wśród czterech miejsko-wiejskich gmin powiatu nowotomyskiego (por. tab. 7).

Zdecydowanie przeważały podmioty należące do sektora prywatnego (1318). Sektor publiczny obejmował na terenie gminy jedynie 42 podmioty, w tym 36 w samym mieście. Należy podkreślić, iż w zdecydowanej większości były to niewielkie jednostki gospodarcze należące do osób fizycznych (1113 podmiotów). Strukturę podmiotów gospodarczych według sekcji EKD w gminie Zbąszyń przedstawiono w tabeli 8.

W bezpośredniej obsłudze ludności najbardziej istotną rolę odgrywają placówki usługowe i rzemieślnicze. W rejestrze działalności usługowo-rzemieślniczej Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu figuruje 913 placówek, z czego 643 zlokalizowano w samym mieście, natomiast 270 – w poszczególnych wsiach sołeckich. Dokładną liczbę placówek usługowych w układzie miejscowości gminy Zbąszyń przedstawia tabela 9.

Jak wynika z tabeli, ponad 70% placówek usługowych zlokalizowanych jest w samym Zbąszyniu. Najlepiej wyposażonymi jednostkami wiejskimi są pod tym względem duże wsie: Przyprostynia, Nądnia, a także Łomnica, Strzyżewo i Nowy Dwór. Najmniej placówek usługowych zarejestrowano w Nowym Jastrzębsku, Przychodzku oraz Zakrzewku.

Oprócz wymienionych w rejestrze Urzędu niewielkich podmiotów usługowo-rzemieślniczych, na terenie gminy funkcjonuje 30 większych podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Sądowym. Ich dokładny wykaz zamieszczono w tabeli 10.

Ponieważ gmina Zbąszyń obejmuje tereny o wysokim stopniu lesistości (ok. 50% ogólnej powierzchni gminy), a zdecydowana większość gleb to gleby słabe (klasy III do VI), rolnictwo nie stanowi tu pierwszoplanowej działalności gospodarczej. Najbardziej przydatne rolniczo tereny (gleby klas III i IV gruntów ornych) zajmują największe powierzchnie we wsiach: Nowa Wieś Zamek, Nowa Wieś Zbąska, Perzyny i Przyprostynia. Najsłabsze jakościowo gleby występują natomiast we wsiach: Łomnica, Stefanowice, Przychodzko i Strzyżewo.

W ogólnej powierzchni gminy użytki rolne stanowią około 38%, w tym grunty orne niecałe 31%, natomiast użytki zielone 7%. Na terenie tym dominowały i dominują gospodarstwa rolne indywidualne, w związku z czym proces transformacji gospodarczej nie spowodował tak niekorzystnych skutków, jak na innych obszarach. Państwowe Gospodarstwa Rolne nie posiadały w gminie Zbąszyń znacznych powierzchni gruntów, stąd nie zaobserwowano tu większych problemów związanych ze wzrostem bezrobocia agrarnego. Procesami restrukturyzacji objęto grunty Przedsiębiorstwa PGR Chobienice, które przejęte zostały przez trzy podmioty gospodarcze: Spółkę z o.o. Hamrol, Spółkę z o.o. Rolhan i gospodarstwo indywidualne, wraz z gruntami Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Nowym Dworze, przejętymi przez rolników indywidualnych.

Tabela 7. Podmioty gospodarki narodowej gminy Zbąszyń na tle powiatu nowotomyskiego zarejestrowane w systemie REGON (wg stanu z 31.12.2005)

Jednostka terytorialna	Liczba podmiotów ogółem	Sektor			W tym				
		publ.	pryw.	spółki handlowe		spółki cywilne	spółdzielnie	fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne	osoby fizyczne
				ogółem	z kapitałem zagranicznym				
Powiat nowotomyski	7143	243	6900	247	87	541	45	155	5781
Gmina Lwówek, w tym miasto	690 383	31 16	659 367	25 21	13 10	44 30	7 4	27 11	535 285
Gmina Opalenica, w tym miasto	1483 1041	29 19	1453 1022	65 41	15 9	118 92	10 4	26 12	1244 863
Gmina Nowy Tomyśl, w tym miasto	2985 2266	103 84	2882 2182	116 87	46 33	251 210	14 13	52 31	2416 1814
Gmina Zbąszyń, w tym miasto	1360 829	42 36	1318 893	26 18	9 6	88 68	7 6	34 20	1113 734
Gmina Kuślin	335	26	309	7	0	25	5	8	250
Gmina Miedzichowo	290	12	278	8	4	15	2	8	243

Źródło: Województwo wielkopolskie. Podregiony, powiaty, gminy... (2006).

Tabela 8. Podmioty gospodarki narodowej gminy i miasta Zbąszyń zarejestrowane w systemie REGON według wybranych sekcji EKD

Sekcja EKD	Gmina ogółem		Miasto Zbąszyń	
	liczba bezwzgl.	%	liczba bezwzgl.	%
Ogółem	1360	100,0	929	100,0
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	48	3,5	12	1,3
Przemysł	194	14,4	129	13,9
Budownictwo	179	13,2	99	10,6
Handel i naprawy	460	33,8	322	34,7
Hotele i restauracje	62	4,5	41	4,4
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	70	5,2	48	5,2
Pośrednictwo finansowe	25	1,8	22	2,4
Obsługa nieruchomości i firm	150	11,0	122	13,1
Pozostałe sekcje	172	12,6	134	14,2

Źródło: *Województwo wielkopolskie...* (2006).

Tabela 9. Placówki usługowo-rzemieślnicze gminy Zbąszyń w układzie miejscowości

Lp.	Miejscowość	Liczba placówek usługowych należących do osób fizycznych	Odsetek placówek %
1	Zbąszyń	643	70,43
2	Chrośnica	22	2,41
3	Łomnica	31	3,39
4	Nądnia	47	5,15
5	Nowa Wieś	10	1,09
6	Nowa Wieś Zbąska	7	0,77
7	Nowe Jastrzębsko	3	0,33
8	Nowy Dwór	28	3,07
9	Perzyny	16	1,75
10	Przyprostynia	48	5,26
11	Przychodzko	4	0,44
12	Stefanowice	11	1,20
13	Stefanowo	8	0,88
14	Strzyżewo	30	3,28
15	Zakrzewko	5	0,55
Razem		913	100,00

Źródło: Rejestr Działalności Gospodarczej Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu, obliczenia własne.

Tabela 10. Podmioty gospodarki narodowej gminy Zbąszyń zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym (stan z 2006 r.)

Przedsiębiorstwo	Forma prawna	Siedziba
Kubik	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Warszawska 21
Bitec Consulting	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Krótka 1
Zakład usługowo-produkcyjny	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Chrośnica 86
Drewno WOOD	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Warszawska 24
Przedsiębiorstwo Wielobranżowe Betlula	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Nowy Dwór 72
Wielobranżowa Spółdzielnia Pracy	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Rejtana 7
BESTEM spółka z o.o.	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Krótka 8
Stowarzyszenie VIVAT	stowarzyszenie	Chrośnica
Qseven Renata, Jacek Kurlus	spółka jawna	Zbąszyń, ul. Garbarska 1
Rolhan	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Stefanowo 4
KUVERT POLSKA	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Przyprostynia, ul. Prandoty 150
Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Senatorska 34
Spółdzielnia Usług Rolniczych w Zbąszyniu	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Przysiółki 6
Spółdzielcza Telewizja Kablowa „ZTK”	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Dowbór-Muśnickiego 4
Polska Spółdzielnia Mieszkaniowa w Zbąszyniu	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Zygmunta I Starego 6
Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Usługowo-Handlowe DUO	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. 17 Stycznia 1920 r. 3
„Keno-Eko” Jan Ciszewski, Jan Pękala	spółka jawna	Zbąszyń, ul. 17 Stycznia 1920 r. 9
Grzyby-Kluj	spółka jawna	Zbąszyń, ul. Warszawska 20
Ardom Pawelscy	spółka jawna	Zbąszyń, ul. Kolejowa 6
Gospodarstwo Rybackie Zbąszyń	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Garczyńskich 5B

Spółdzielnia Telekomunikacyjna w Zbąszyniu	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Senatorska 34
Bank Spółdzielczy w Zbąszyniu	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. 17 Stycznia 1920 r. 72
Bud-Rol-Sur	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Nądnia 11a
Romeo	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Graniczna 5
SUR-EKO-BET	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Jacentego Janka 1
Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe Vulkan	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, ul. Dolna 4A
Duńsko-Polski Zielony Krzyż, Stacje Pomocy „AGRO-VET”	fundacja	Zbąszyń, ul. Poznańska 38
Zakład Produkcyjno-Handlowo-Usługowy „ATE”	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością	Zbąszyń, Plac Dworcowy 42
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”	spółdzielnia	Zbąszyń, ul. Przysiółki 2
Przedsiębiorstwo Handlowe Merkury Ireneusz Kozłicki i Spółka	spółka jawna	Zbąszyń, Plac Rybaki 5

Źródło: rejestry Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu.

Istotnym czynnikiem świadczącym o rozwoju gospodarczym gminy jest jej sytuacja finansowa, w szczególności bilans dochodów i wydatków. W 2005 roku łączne dochody gminy Zbąszyń wyniosły 21 206,5 tys. zł. Struktura tych dochodów przedstawiona została w tabeli 11.

Najwyższą pozycję w tej strukturze zajmują dochody własne (ponad 40%), nieco niżej sytuuje się wartość subwencji ogólnej (39,59%). Stosunkowo istotną pozycję stanowią także dotacje celowe pochodzące z budżetu państwa. Bardzo niewielki udział w strukturze dochodów mają natomiast dotacje z tak zwanych funduszy celowych oraz środki na dofinansowanie zadań własnych, pozyskanych z innych źródeł. Struktura wydatków gminy zamieszczona została w tabeli 12.

Analiza porównawcza struktury dochodów i wydatków gminy wskazuje, że w roku 2005 jej budżet wykazywał saldo dodatnie. Różnica między wysokością dochodów i wydatków wynosiła 2138,8 tys. zł. Największe kwoty (prawie 70% wszystkich wydatkowanych środków) władze gminy przeznaczały na wydatki bieżące, obejmujące wynagrodzenia pracowników, składki na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i Fundusz Pracy oraz zakupy materiałów i usług. Na drugim miejscu w hierarchii wydatków znalazły się świadczenia na rzecz osób fizycznych (prawie 19%), a dopiero na trzecim – wydatki majątkowe związane z prowadzonymi inwestycjami (10,56%). Rozpatrując wielkość wydatków przeznaczonych na poszczególne działy gospodarki, można zauważyć, że najwięcej, bo prawie połowę, środków pieniężnych gmina przeznacza na funkcjonowanie oświaty i wychowania, następnie na pomoc społeczną i pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej

Tabela 11. Struktura dochodów gminy Zbąszyń w 2005 roku

	Wysokość dochodów (tys. zł)	Odsetek dochodów ogółem (%)
Dochody ogółem	21 206,5	100,00
Dochody własne	8 628,1	40,69
Dotacje celowe z budżetu państwa	3 695,0	17,42
Dotacje otrzymane z funduszy celowych	150,6	0,71
Dotacje celowe otrzymane na zadania realizowane na podstawie porozumień między jednostkami samorządu terytorialnego	–	–
Subwencje ogólne	8 395,0	39,59
Środki na dofinansowanie własnych zadań pozyskanych z innych źródeł	337,8	1,59

Źródło: *Województwo wielkopolskie...* (2006).

Tabela 12. Struktura wydatków gminy Zbąszyń w 2005 roku

	Wysokość wydatków (tys. zł)	Odsetek wydatków ogółem (%)
Wydatki ogółem	19 067,7	100,00
Dotacje	93,8	0,49
Świadczenia na rzecz osób fizycznych	3 610,9	18,94
Wydatki bieżące jednostek budżetowych	13 034,2	68,36
Wydatki majątkowe (inwestycyjne)	2 013,3	10,56

Źródło: *Województwo wielkopolskie...* (2006), obliczenia własne.

(ok. 19% wszystkich wydatków) oraz utrzymanie administracji publicznej (10,5%). Na potrzeby gospodarki komunalnej i ochrony środowiska skierowano 5,5% środków budżetowych, na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego – 3,5% oraz na kulturę fizyczną i sport – 3%, a więc dziedziny blisko związane z turystyką i wypoczynkiem (por. tab. 13).

Strategie rozwoju gospodarczego. Gmina Zbąszyń stanowi wyróżniający się w zachodniej części województwa wielkopolskiego obszar, na którego rozwój wpływają między innymi:

- korzystne położenie w strefie przygranicznej i na ważnych międzynarodowych szlakach komunikacyjnych;
- wyjątkowe walory środowiska przyrodniczego;
- tradycje folklorystyczne.

W strukturze gospodarczej regionu gmina pełni różnorodne funkcje: produkcyjne, usługowe, rekreacyjne, mieszkaniowe (por. *Strategia...* 2000). Rozwinięta infrastruktura techniczna stanowi zabezpieczenie dla środowiska przyrodniczego

Tabela 13. Wydatki budżetu gminy Zbąszyń według działów gospodarki w 2005 roku

	Wysokość wydatków (tys. zł)	Odsetek wydatków ogółem (%)
Ogółem	19 067,7	100,00
Gospodarka mieszkaniowa	32,5	0,17
Administracja publiczna	2 011,2	10,56
Oświata i wychowanie	8 948,3	46,93
Ochrona zdrowia	256,3	1,35
Pomoc społeczna i polityka socjalna	3 609,1	18,93
Gospodarka komunalna i ochrona środowiska	1 060,3	5,56
Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	583,7	3,06
Kultura fizyczna i sport	668,7	3,51
Pozostałe sekcje	1 897,2	9,95

Źródło: *Województwo wielkopolskie...* (2006), obliczenia własne.

przed degradującym oddziaływaniem urbanizacji oraz ruchu turystycznego. Współczesny rozwój gminy został dostosowany do wykształconych i zróżnicowanych elementów jej struktury przestrzennej. Mimo tych korzystnych przesłanek odnośnie do dalszego rozwoju, zarysowuje się jednak szereg problemów, które powinny zostać uwzględnione w planach zagospodarowania przestrzennego na najbliższą przyszłość.

Autorzy *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego* zwracają uwagę na szereg problemów, które mogą stanowić zagrożenie lub ograniczenie dalszego rozwoju gminy. Do podstawowych zaliczono problemy w odniesieniu do:

- 1) środowiska przyrodniczego – znaczny poziom zanieczyszczenia, w szczególności wód powierzchniowych jezior; zagrożenie erozją wodną i wietrzną;
- 2) infrastruktury technicznej – niezadawalający rozwój sieci infrastruktury technicznej, przede wszystkim wodociągowej i kanalizacyjnej; nieodpowiednio rozwiązany układ komunikacyjny i parkingowy; bardzo zły stan dróg lokalnych;
- 3) gospodarki gminy – niedostatek kapitału inwestycyjnego, brak inwestorów strategicznych, znaczny rozwój ośrodków konkurencyjnych oraz brak przygotowanych terenów dla działalności deweloperskiej;
- 4) sfery społecznej – stosunkowo wysoki poziom bezrobocia, niewystarczająca oferta w dziedzinie służby zdrowia i oświaty, słabo rozwinięta oferta w zakresie sportu i rekreacji (zwłaszcza sportów wodnych) przy wykorzystaniu miejscowych akwenów;
- 5) struktury przestrzennej gminy – zamortyzowana zabudowa na terenach wiejskich, nieodpowiednie zagospodarowanie rynku w mieście.

Obecna strategia rozwoju gminy Zbąszyń podkreśla konieczność zrównoważonego rozwoju gminy w harmonii ze środowiskiem przyrodniczym, gospodarczym i społecznym. Zwraca się uwagę na konieczność przekształcenia gminy

w wyróżniające się w zachodniej Wielkopolsce miejsce pracy, wypoczynku i zamieszkania, przy równoczesnym rozwoju ponadlokalnych funkcji gminy, do których zalicza się:

- 1) turystykę i wypoczynek;
- 2) wyspecjalizowane usługi kulturalne, oświatowe i w zakresie opieki społecznej;
- 3) możliwość produkcji żywności ekologicznej;
- 4) promocję alternatywnej ekologicznej, pronaturalnej filozofii życia;
- 5) wyspecjalizowane mieszkalnictwo.

Uwzględniając oczekiwania społeczeństwa lokalnego, jak też przybywających do gminy potencjalnych turystów, wytyczono podstawowe cele strategiczne rozwoju gminy. Należą do nich:

- osiągnięcie wysokiego standardu miejsc zamieszkania, pracy i wypoczynku;
- wykształcenie silnych funkcji ponadlokalnych;
- wzmocnienie lokalnych więzi społecznych i wykreowanie wśród mieszkańców silnego poczucia tożsamości z dziedzictwem kulturowym i gospodarczym miasta oraz regionu.

Celom strategicznym podporządkowano szereg szczegółowych celów operacyjnych, dotyczących istotnych problemów ujawniających się w ostatnim okresie na terenie gminy. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- dostosowanie zarządzania gminą do warunków gospodarki rynkowej;
- aktywizację gospodarki nieruchomościami – przygotowanie i udostępnienie terenów dla potrzeb budownictwa, działalności gospodarczej i turystyki;
- wzmocnienie i wzbogacenie środowiska przyrodniczego oraz zapobieżenie jego degradacji (dotyczy to w szczególności wyrobisk poeksploatacyjnych w okolicy wsi Nądnia, Chrośnica i Strzyżewo);
- poprawę przestrzennego wizerunku miasta;
- poprawę układu komunikacji lokalnej i ponadlokalnej (np. wybudowanie obwodnicy, modernizacja i rozbudowa dróg lokalnych, budowa parkingów na terenie miasta, budowa ścieżek rowerowych, zwiększenie częstotliwości kursowania środków komunikacji masowej);
- modernizację i optymalny rozwój infrastruktury technicznej – energetycznej, gazowniczej, zapewnienie dostaw wody o właściwych parametrach fizykochemicznych, jak też możliwości neutralizacji ścieków;
- rozwinięcie oferty sektora usług;
- wzmocnienie bazy szkolnej i podniesienie poziomu edukacji;
- zwiększenie dostępności i jakości usług medycznych;
- objęcie programem opieki socjalnej wszystkich osób jej wymagających;
- dalszy rozwój funkcji mieszkaniowych;
- pobudzanie i wspomaganie lokalnej przedsiębiorczości oraz aktywizację zawodową bezrobotnych;
- zaktywizowanie współpracy transgranicznej;
- dalszą aktywizację gospodarki, a w szczególności opracowanie nowego planu zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem zagospodarowania i turystycznego udostępnienia obrzeży jeziora Błędno;

- podjęcie działań na rzecz przekształcenia Zbąszynia w silny ośrodek regionalnego układu osadniczego;
- wykreowanie gminy jako producenta i koordynatora produkcji żywności ekologicznej.

W odniesieniu do zjawiska turystyki zasadniczym celem strategicznym jest zwiększenie ruchu turystycznego na terenie gminy, a osiągnięcie tego celu jest możliwe poprzez:

- dostosowanie produktów turystycznych do potrzeb rynku;
- ukazanie specyfiki i tożsamości regionalnej oferującej odpowiedni i atrakcyjny produkt turystyczny;
- rozwój i modernizację infrastruktury turystycznej oraz uzupełniającej o różnicowanym standardzie, dostosowanej do produktów wiodących;
- stworzenie odpowiedniego systemu promocji i dystrybucji produktu turystycznego regionu;
- zorganizowanie kompleksowej informacji turystycznej i promocji;
- wskazanie priorytetowych przedsięwzięć i inwestycji oraz czasu ich realizacji w gospodarce turystycznej obszaru;
- umożliwienie podnoszenia kwalifikacji pracownikom zatrudnionym w gospodarce turystycznej regionu i młodzieży, w formie szkół policealnych i kursów;
- stworzenie podstaw, wraz z informacją, dla podmiotów realizujących strategię rozwoju turystyki, jak również wsparcie w ubieganiu się o środki finansowe do realizacji przyjętych celów strategicznych;
- częste szkolenia z zakresu agroturystyki i innych form turystyki zrównoważonej przeznaczone dla rolników (por. *Strategia rozwoju turystyki na terenie gminy Zbąszyn*, oprac. przez W. Silskiego)

Drogą do realizacji celu strategicznego może być wprowadzenie na terenie gminy tak zwanych produktów wiodących, którymi mogą być nowe, słabo dotąd rozpowszechnione, typy ruchu turystycznego: turystyka zrównoważona (agroturystyka i ekoturystyka) oraz turystyka kwalifikowana (sporty motorowodne, narciarstwo wodne, turystyka rehabilitacyjna czy turystyka tranzytowa).

Literatura

- Gaworecki W., 2003, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Gołębski G. (red.), 2002, *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Warszawa-Poznań.
- Kocowski T., 1982, *Potrzeby człowieka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Konecka-Szydlowska B., 2003, *Rozwój społeczno-gospodarczy Nowego Tomysła w okresie transformacji systemowej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, Turyzm, 5.
- Podstawowe informacje ze spisów powszechnych. Gmina miejsko-wiejska Zbąszyn*, 2003, Urząd Statystyczny, Poznań.
- Silski W. (oprac.), 2000, *Strategia rozwoju turystyki na terenie gminy Zbąszyn na lata 2004–2010. Projekt*, maszynopis.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i miasta Zbąszyn*, 2000, Poznań.

Województwo wielkopolskie. Podregiony, powiaty, gminy, 2006, Urząd Statystyczny, Poznań.
Zienkowska D., Kalinowska M., Pogorzelska., Silski W., 2000, *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i miasta Zbąszczyń*, Invest-Plan sp. z o.o, Biuro Planowania Przestrzennego Architektury i Usług Inwestycyjnych, Poznań.

Zagospodarowanie turystyczne – aspekt teoretyczny

Przestrzeń geograficzna, składająca się z elementów naturalnych (środowisko przyrodnicze) i antropogenicznych (środowisko antropogeniczne), stanowi źródło walorów turystycznych, które odpowiednio przystosowane do obsługi ruchu turystycznego mogą zmienić się w atrakcje, a następnie w produkty turystyczne. Za istotny element produktu turystycznego obszaru uznać należy zagospodarowanie turystyczne, utożsamiane najczęściej z jego zasobami infrastrukturalnymi.

W ujęciu ogólnym infrastruktura to podstawowe urządzenia, budynki oraz instytucje usługowe, których istnienie należy uznać za niezbędne lub wystarczające do prawidłowego funkcjonowania gospodarki i zaspokojenia (materialnych czy niematerialnych) potrzeb społeczeństwa, które użytkuje określony obszar zarówno w sposób czasowo ciągły, jak i okresowy. Ze względu na dominujący profil użytkownika i charakter zaspokajanych potrzeb, wśród tak zdefiniowanej grupy obiektów można więc wyróżnić infrastrukturę:

- 1) techniczną, obejmującą podstawowe urządzenia i podmioty gospodarcze związane m.in. z transportem; łącznością; przesyłem ciepła, energii elektrycznej, wody oraz gazu;
- 2) społeczną, obejmującą urządzenia i instytucje związane z oświatą, kulturą, nauką, ochroną bezpieczeństwa oraz zdrowia, kulturą fizyczną, administracją publiczną itp.

Należy podkreślić, że obydwie wyżej wymienione grupy obiektów obejmują swoim zakresem przedmiotowym urządzenia, budowle i budynki (w których są skupione) oraz instytucje zajmujące się różnymi rodzajami działalności społeczno-ekonomicznej, w tym również turystyką. Ich celem jest zaspokojenie często rosnących potrzeb różnych podmiotów gospodarczych i społecznych, w tym też turystów. To właśnie realizacja potrzeb egzystencjalnych (biologicznych), rezyden-cjalnych (związanych z okresowym zakwaterowaniem), kulturalnych i innych, zgłaszanych przez indywidualnych i grupowych uczestników ruchu turystycznego, wiąże się ściśle z rozwojem turystyki traktowanym w kategoriach części rozwoju gospodarczego obszaru. W konkretnych warunkach można więc uznać, że ogólny rozwój gospodarczy danej jednostki terytorialnej jest znacząco przez te społeczne potrzeby określany.

Uszczegóławiając pojęcie infrastruktury w odniesieniu do tych jej elementów, które w sposób bezpośredni lub pośredni wiążą się z turystyką jako formą aktywności i działalności społecznej, należy najpierw zdefiniować pojęcie zagospodarowania turystycznego, pod którym rozumie się najczęściej:

- 1) działalność mającą na celu:
  - ochronę i adaptację na potrzeby ruchu turystycznego walorów turystycznych, a więc tych elementów środowiska geograficznego, które stanowią właściwy cel przestrzenny wyjazdów turystycznych;
  - zapewnienie możliwości dojazdu do obszarów i obiektów stanowiących cele wyjazdów turystycznych;
  - zapewnienie turystom niezbędnych warunków egzystencji w miejscu lub na szlaku będącym celem podróży;
- 2) wynik tej działalności, określany jako zespół urządzeń turystycznych, stanowiących wyposażenie określonego punktu, przestrzeni lub układu linearnego i umożliwiających zaspokojenie potrzeb turystów – ujęcie to należy uznać za najbliższe pojęciu infrastruktury turystycznej lub bazy materialnej turystyki (Rogalewski 1974, Warszńska, Jackowski 1978, Kowalczyk 2000, Płocka 2002, Kurek, Miła 2007).

Tak rozumiane zagospodarowanie turystyczne jest więc kategorią złożoną i zróżnicowaną. Dla pełnego wyjaśnienia struktury bazy materialnej turystyki (infrastruktury turystycznej) należy ją zatem uporządkować według dalszych kryteriów, wśród których za szczególnie istotne uznać należy ujęcie rodzajowe (rzeczowe), a z punktu widzenia gospodarki turystycznej – kryterium źródeł finansowania zagospodarowania turystycznego i związanych z nimi zasad eksploatacji poszczególnych obiektów i urządzeń (Panasiuk 2007)

W ujęciu rzeczowym bazę materialną turystyki na danym obszarze tworzą cztery podstawowe elementy, które O. Rogalewski (1974) nazywa bazami: 1) noclegową, 2) żywieniową (gastronomiczną), 3) komunikacyjną oraz 4) towarzyszącą.

Zgodnie z podstawową składową definiowania pojęcia turystyki (tj. faktu realizacji wypoczynku poza miejscem stałego pobytu), za najważniejszy element zagospodarowania turystycznego każdego obszaru uznać należy bazę noclegową, na którą składają się wszystkie obiekty i urządzenia umożliwiające turyście nocleg poza miejscem jego stałego zamieszkania. W celu uzyskania porównywalności statystyk w układzie międzynarodowym, Światowa Organizacja Turystyki (WTO)¹ zaleciła stosowanie uniwersalnych definicji i klasyfikacji tego rodzaju bazy turystycznej. Zgodnie z wymienionymi wytycznymi, za obiekt noclegowy należy uznać każdy obiekt, w którym regularnie lub sporadycznie nocują turyści. Zaliczyć należy do nich zarówno turystyczne zakłady zakwaterowania zbiorowego, jak i prywatne turystyczne miejsca zakwaterowania. W pierwszym przypadku obiekt noclegowy oferuje podróżnym nocleg w pokoju lub innym pomieszczeniu, przy czym liczba oferowanych miejsc musi być większa niż pewne określone minimum, a ponadto nie chodzi o zakwaterowanie „pojedynczej rodziny”. Wszystkie miejsca w tak zdefiniowanym obiekcie muszą podlegać jednolitemu zarządowi na zasadach komer-

¹ Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ-WTO, Warszawa 1995.

cyjnych, nawet jeśli nie ma on charakteru dochodowego. Prywatne podstawowe miejsca zakwaterowania obejmują pozostałe rodzaje turystycznych obiektów noclegowych. Oferują one ograniczoną liczbę miejsc do wynajęcia odpłatnie lub nieodpłatnie. Poszczególne jednostki mieszkalne (pokoje, mieszkania) są w tym wypadku zajmowane przez turystów bądź właścicieli tych obiektów, jako drugi dom (lub drugie mieszkanie). Wymienione grupy główne obiektów noclegowych zostały podzielone na dalsze podgrupy i tworzące je grupy podstawowe (Faracik 2007a).

W warunkach polskich wyróżnionym przez WTO zakładom zakwaterowania zbiorowego odpowiadają obiekty hotelarskie (obiekty świadczące usługi hotelarskie) wymienione w obowiązującej od 1997 roku *Ustawie o usługach turystycznych*², klasyfikowane zgodnie z jej późniejszymi zmianami³. Zalicza się do nich:

- hotele, tj. obiekty o co najmniej 10 pokojach, w których większość miejsc noclegowych znajduje się w pokojach jedno- i dwuosobowych, świadczące szeroki zakres usług związanych z pobytem klientów;
- motele, tj. hotele położone przy drogach, zapewniające możliwość korzystania z usług motoryzacyjnych i dysponujące parkingiem;
- pensjonaty, tj. obiekty, w których mieści się co najmniej 7 pokoi, świadczące dla swoich klientów całodzienne wyżywienie;
- kempingi (campingi), tj. obiekty strzeżone, umożliwiające nocleg w namiotach, przyczepach samochodowych, domkach turystycznych lub innych obiektach stałych oraz pozwalające na przyrządzanie posiłków i parkowanie samochodów;
- domy wycieczkowe, tj. obiekty o co najmniej 30 miejscach noclegowych, dostosowane do samoobsługi klientów oraz świadczące minimalny zakres usług związanych z ich pobytem;
- schroniska młodzieżowe, tj. obiekty przeznaczone do indywidualnej i grupowej turystyki młodzieżowej, przystosowane do samoobsługi klientów;
- schroniska, tj. obiekty zlokalizowane poza obszarami zabudowanymi, przy szlakach turystycznych, świadczące minimalny zakres usług związanych z pobytem klientów;
- pola biwakowe, tj. obiekty niestrzeżone, umożliwiające nocleg w namiotach.

Należy podkreślić, że w 1996 roku Główny Urząd Statystyczny (GUS) wprowadził własną (choć w dużej mierze zgodną z zapisami późniejszej *Ustawy o usługach turystycznych*) klasyfikację bazy noclegowej. Objęła ona obiekty przedstawione w tabeli 1.

Należy zaznaczyć, że odrębne nazewnictwo różnicujące rodzajowo obiekty noclegowe wprowadzają między innymi Państwowe Gospodarstwa Leśne Lasy Państwowe. W opracowaniu *Turystyka w Lasach Państwowych. Kompendium wiedzy* (2005) wśród obiektów leśnej bazy noclegowej (LBN) wymienione i opisane zostały:

- kwatera myśliwska – obiekt przystosowany do świadczenia usług noclegowych i gastronomicznych (w szczególności związanych z pobytem na polowaniu), wyposażony w pomieszczenia sypialne, jadalne i wypoczynkowe, a także prze-

² Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (DzU 1997, nr 133, poz. 884).

³ DzU 1997, nr 158, poz. 1043; DzU 1998, nr 113, poz. 714; DzU 1999, nr 40, poz. 401; DzU 2000, nr 43, poz. 486; DzU 2001, nr 55, poz. 578; DzU 2004, nr 223, poz. 2268.

Tabela 1. Klasyfikacja bazy noclegowej według Głównego Urzędu Statystycznego (GUS)

Obiekt	Charakterystyka obiektu
Hotel	Obiekt hotelarski zlokalizowany głównie w zabudowie miejskiej i dysponujący co najmniej 10 pokojami, w tym większość miejsc znajduje się w pokojach jedno- i dwuosobowych, świadczący szeroki zakres usług związanych z pobytem klientów. Każdy hotel musi mieć stałe urządzenie grzewcze i przynajmniej jedną placówkę gastronomiczną
Motel	Obiekt hotelarski zlokalizowany przy trasach komunikacji drogowej, który poza usługami hotelarskimi jest przystosowany również do świadczenia usług motoryzacyjnych i dysponuje parkingiem. Obiekt musi posiadać co najmniej 10 pokoi, przy czym większość miejsc noclegowych powinna się mieścić w pokojach jedno- i dwuosobowych
Pensjonat	Obiekt hotelarski, który świadczy usługi hotelarskie łącznie z całodziennym wyżywieniem i dysponuje co najmniej 7 pokojami. Musi posiadać stałe urządzenie grzewcze oraz przynajmniej jedną placówkę gastronomiczną
Dom wycieczkowy	Obiekt hotelarski położony na obszarze zabudowanym lub w pobliżu zabudowy, który posiada co najmniej 30 miejsc noclegowych. Powinien być dostosowany do samoobsługi klientów oraz świadczyć minimalny zakres usług związanych z ich pobytem. Każdy obiekt tego rodzaju powinien posiadać urządzenie grzewcze i przynajmniej jedną placówkę gastronomiczną
Schronisko	Obiekt położony poza obszarem zabudowanym, przy szlakach turystycznych, świadczący minimalny zakres usług związanych z pobytem klientów. Powinien mieć przynajmniej jedną placówkę gastronomiczną
Schronisko młodzieżowe	Obiekt przeznaczony do indywidualnej i grupowej turystyki młodzieżowej, który jest dostosowany do samoobsługi klientów. Może stanowić obiekt samodzielny lub zajmować część innego budynku, zazwyczaj część pomieszczeń szkoły, internatu lub innej placówki oświatowo-wychowawczej
Ośrodek wczasowy	Obiekt (lub zespół obiektów) noclegowy przeznaczony i przystosowany do świadczenia wyłącznie lub głównie usług związanych z wczasami
Ośrodek kolonijny	Obiekt (lub zespół obiektów) noclegowy przeznaczony i przystosowany do świadczenia wyłącznie lub głównie usług związanych z koloniami
Ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy	Obiekt (lub zespół obiektów) noclegowy przeznaczony i przystosowany do przeprowadzania kursów, konferencji, szkoleń, zjazdów itp. Może być także przystosowany do świadczenia usług wczasowych
Dom pracy twórczej	Obiekt zapewniający właściwe warunki do wykonywania pracy twórczej i wypoczynku twórców, wykorzystywany również (głównie przez ich rodziny) jako ośrodek wczasowy. Musi mieć stałe urządzenia grzewcze
Domki turystyczne	Budynek podpiwniczony, zbudowany z materiałów nietrwałych, o nie więcej niż 4 pokojach, dostosowany do świadczenia usług typu hotelarskiego. Domki mogą tworzyć zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych lub organizacyjnie wchodzić w skład innych obiektów noclegowych

Kemping	Teren zwykle zadrzewiony, strzeżony, oświetlony, mający stałą obsługę recepcyjną i wyposażony w urządzenia (sanitarne, gastronomiczne, rekreacyjne) umożliwiające turystom nocleg w namiotach, mieszkalnych przyczepach samochodowych, a także przyrządzanie posiłków i parkowanie pojazdów samochodowych
Pole biwakowe	Miejsce wydzielone na terenie zadrzewionym, niestrzeżone, oznakowane i grodzone prowizorycznie, umożliwiające turystom nocleg w namiotach. W jego obrębie znajdują się punkty poboru wody pitnej, podstawowe urządzenia sanitarne i tereny rekreacyjne
Ośrodek wypoczynku sobotnio-niedzielnego i świątecznego	Zespół obiektów i urządzeń zlokalizowanych w niedużej odległości od aglomeracji miejskiej, w bezpośrednim sąsiedztwie terenów o walorach przyrodniczych korzystnych dla rekreacji, w strefach z zapewnioną komunikacją środkami przewozu publicznego. Jego wyposażenie winno być zgodne z potrzebami krótkookresowego wypoczynku i rekreacji. Umożliwia obsłużenie jednocześnie znacznej liczby osób o różnych upodobaniach. Obiekty noclegowe wchodzące w skład ośrodka mogą być wykorzystywane na potrzeby wczasów
Kwatera agroturystyczna	Pokoje mieszkalne i inne pomieszczenia w gospodarstwach rolników wykorzystywane na noclegi dla turystów
Zakład uzdrowiskowy	Zakład opieki zdrowotnej położony na terenie uzdrowiska, wykorzystujący przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych naturalne zasoby lecznicze uzdrowiska i świadczący usługi noclegowe
Pozostałe niesklasyfikowane	Obiekty, które w czasie niepełnego wykorzystania zgodnie z ich przeznaczeniem w całości lub w części pełnią funkcję obiektu noclegowego dla turystów. Od 1999 r. zalicza się do nich wszystkie obiekty nieodpowiadające warunkom przewidzianym dla hoteli, moteli, pensjonatów, domów wycieczkowych, schronisk, kempingów, pól biwakowych i domków turystycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS, *Turystyka w 2006 r.* oraz Faracik (2007a).

znaczony do przechowywania (ewentualnie suszenia) odzieży i butów myśliwskich;

- pokoje gościnne – umeblowane pokoje 1–4-osobowe z kuchnią (bądź aneksem kuchennym) i łazienką, znajdujące się przeważnie w budynkach nadleśnictw lub w ich pobliżu;
- ośrodki LP – obiekt przystosowany do świadczenia usług noclegowych, gastronomicznych i szkoleniowo-konferencyjnych, wyposażony w pomieszczenia sypialne, jadalne, wypoczynkowe i konferencyjne, a także przeznaczony do przechowywania (ewentualnie suszenia) odzieży i butów.

Istotnym czynnikiem charakteryzującym bazę noclegową danego obszaru, obok danych ilościowych dotyczących liczby obiektów i dostępnych w nich miejsc noclegowych, jest także informacja z zakresu jakości świadczonych w nich usług. Określone w *Ustawie o usługach turystycznych z 1997 roku* (wraz z późniejszymi zmianami) oraz w uzupełniających ją rozporządzeniach regulacje prawne pozwalają na porównanie zarówno samemu turyście, jak i osobom zawodowo zajmującym się obsługą ruchu turystycznego, usług oferowanych przez poszczególne rodzaje i kategorie

obiektów noclegowych. W Polsce wymogi kategoryzacyjne dotyczą w szczególności: 1) wyposażenia obiektów noclegowych, 2) kwalifikacji personelu zatrudnionego w obiekcie oraz 3) zakresu usług świadczonych w jego obrębie. Odnoszą się one do tak zwanych obiektów hotelarskich, których kategorię oznacza się liczbą gwiazdek lub cyfrą rzymską (tab. 2).

Uzupełniającymi płaszczyznami podziału bazy noclegowej mogą być również: dostępność oraz czas jej wykorzystania w ciągu roku. W pierwszym wypadku obiekty noclegowe podzielić można na: 1) ogólnodostępne (otwarte) świadczące usługi hotelarskie dla wszystkich osób, które z takiej usługi chcą skorzystać, a dysponują odpowiednimi środkami pieniężnymi oraz wymaganymi dokumentami tożsamości niezbędnymi do zameldowania oraz 2) środowiskowe (zamknięte) przeznaczone dla określonej grupy osób, które mają uprawnienia do korzystania z usług oferowanych przez te obiekty, najczęściej potwierdzone odpowiednim dokumentem określającym także nabyte przez nich umiejętności. Analiza czasu wykorzystania bazy noclegowej w ciągu roku pozwala na wyróżnienie obiektów całorocznych – świadczących usługi przez cały rok oraz obiektów sezonowych – świadczących usługi przez określoną część roku (najczęściej letni sezon wakacyjny), co wiąże się w dużym stopniu z przeznaczeniem tego typu obiektów oraz ich wyposażeniem (Faracik 2007a).

Za drugi istotny element zagospodarowania turystycznego, często powiązany z obiektami bazy noclegowej funkcjonującymi na danym obszarze, uznać należy bazę żywniową (gastronomiczną). Zaspokaja ona jedną z najbardziej podstawowych potrzeb człowieka, to jest potrzebę wyżywienia, której realizacja w trakcie wypoczynku poza miejscem stałego zamieszkania najczęściej wiąże się z usługami oferowanymi przez wyspecjalizowane podmioty – placówki gastronomiczne. Przez usługę gastronomiczną należy rozumieć złożony zestaw czynności, na które składają się czynniki produkcyjne mające na celu przygotowanie wyrobów kulinarnych do konsumpcji, czynności handlowe – sprzedaż gotowych wyrobów kulinarnych i innych produktów żywniowych – oraz czynności usługowe, których istotą jest zapewnienie odpowiednich warunków umożliwiających konsumpcję wyrobów kulinarnych w miejscu ich sprzedaży (Faracik 2007b). Tak więc usługi gastronomiczne, w szczególności ich dostępność i zakres oferty podmiotów, przez które są one

Tabela 2. Kategoryzacja obiektów hotelarskich w Polsce

Obiekt	Liczba kategorii	Oznaczenie kategorii
Hotel	5	gwiazdka
Motel	5	gwiazdka
Pensjonat	5	gwiazdka
Kemping	4	cyfra rzymska
Domy wycieczkowe	3	cyfra rzymska

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Rozporządzenia Ministra Gospodarki z 30 grudnia 2005 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczono są usługi hotelarskie* (DzU 2006, nr 5, poz. 29).

realizowane, ze względu na ich wpływ na wielkość ruchu turystycznego oraz ogólną ocenę jakości jego obsługi, należy uznać za jeden z istotnych czynników określających możliwości rozwoju turystyki zarówno w ujęciu lokalnym, jak i regionalnym.

Najszerzy zakres przedmiotowy bazy żywieniowej proponuje O. Rogalewski (1974), który do tej grupy elementów zagospodarowania turystycznego zalicza:

- zakłady gastronomiczne świadczące usługi w miejscu ich wytworzenia;
- urzędnienia dostarczające turystom gotowe artykuły żywieniowe;
- urzędnienia warunkujące odpowiednie zaopatrzenie zakładów gastronomicznych i sklepów detalicznych w masę towarową.

Za uszczegółowienie rodzaju obiektów tworzących pierwszą z wymienionych przez tego autora grup przyjąć należy klasyfikację zakładów gastronomicznych opisaną przez J. Sałę (1992), który dokonał ich trójszczeblowego podziału ze względu na formalne warunki korzystania konsumentów ze świadczonych w nich usług gastronomicznych. Podstawowy podział objętych nią obiektów przedstawiono w tabeli 3.

Za oddzielną grupę lub podgrupy obiektów gastronomicznych uznać należy tak zwane kombinowane zakłady gastronomiczne (wielobranżowe zakłady gastronomiczne). Są one tworzone w wyniku połączenia i integracji dwóch lub więcej odpowiednich zakładów jednobranżowych. Przykładem mogą być obiekty powstające w wyniku połączenia restauracji i baru uniwersalnego; restauracji i kawiarni czy cukierni, baru cukierniczego i sklepu cukierniczego (Olearczyk 2000, Orłowski 2007).

Trzeci główny element zagospodarowania turystycznego, to jest bazę komunikacyjną turystyki, tworzy sieć dróg i połączeń komunikacyjnych zapewniających dostępność komunikacyjną określonego miejsca, które jest celem podróży, a także umożliwiają turyście poruszanie się w jego obrębie. Według J. Warszyńskiej i A. Jackowskiego (1978), pod pojęciem dostępności komunikacyjnej należy rozumieć istniejącą sieć połączeń komunikacyjnych między miejscem stałego zamieszkania turysty a celem jego wyjazdu oraz system połączeń komunikacyjnych, szlaków, wyciągów turystycznych umożliwiających turyście odbywanie wycieczek w obrębie wybranego regionu turystycznego do określonych miejsc. W zakres pojęciowy dostępności komunikacyjnej wchodzi więc nie tylko siatka dostępnych połączeń komunikacyjnych wewnątrz i na zewnątrz obszaru recepcji turystycznej, ale także ogół urządzeń niezbędnych do działalności transportowej na danym obszarze.

Należy podkreślić, że z punktu widzenia ogólnej struktury funkcjonowania transportu i jego infrastruktury, środki przewozowe traktowane są najczęściej jako suprastruktura transportowa. W sektorze turystycznym tabor pasażerski stanowi niezbędny środek dotarcia do obszarów recepcji turystycznej i poruszania się po nim. Komunikację regularną należy więc traktować jako immanentny element oferty związanej z przyjazdem do obszaru recepcyjnego turystyki oraz jego penetracją. Przewozy nieregularne i transport własny natomiast nie poddają się możliwości sklasyfikowania w zakresie kształtowania funkcji obszaru turystycznego, jednak zbadanie ich podstawowych cech jakościowych (rodzaj środka transportu)

Tabela 3. Klasyfikacja zakładów gastronomicznych

Kryterium formalnej dostępności	Kryterium rodzaju świadczonych usług	Przykłady zakładów gastronomicznych
Zakłady gastronomii otwartej (ogólnodostępnej)	zakłady gastronomiczne typu żywieniaowego	- restauracje uniwersalne (ogólno-asortymentowe), - restauracje wyspecjalizowane, - jadłodajnie, - bary uniwersalne, - bary żywieniowe wyspecjalizowane, - bary restauracyjne, - bary szybkiej obsługi tradycyjne, - bary typu McDonald's, - bary grillowe, - bary przekąskowe, - bufety, - automaty sprzedażowe
	zakłady sprzedające napoje	- bary kawowe (expresso), - bary herbaciane, - bary cukiernicze, - bary winne, - piwiarnie, - bary piwne, - bary alkoholowe, - bary koktajlowe, - pijalnie
	zakłady gastronomiczne rozrywkowe	- kawiarnie, - herbaciarnie, - cukiernie, - winiarnie - puby, - bary rozrywkowe (mogą nimi być bary – varietes, dancinowe, disco), - bary nocne, - kluby młodzieżowe
	zakłady gastronomiczne w środkach transportu	- wagony WARS-u - catering na pokładzie samolotów

Zakłady gastronomii w obrębie zakładów hotelarskich (gastronomia półotwarta)	Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z 19 sierpnia 2004 r. określa wymagania co do wyposażenia poszczególnych rodzajów i kategorii zakładów hotelarskich (hoteli, moteli) m.in. w odpowiednie rodzaje zakładów gastronomicznych	– restauracje, – bary alkoholowe, – bary kawowe, – jadłodajnie, – bary szybkiej obsługi – zakłady nieokreślone branżowo
Zakłady gastronomii zamkniętej – świadczą usługi kulinarne dla wąskiej grupy odbiorców. Zazwyczaj są niedostępne dla turystów		– stołówki pracownicze – jadłodajnie studenckie

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Sala (1992).

i ilościowych należy uznać za niezbędne działanie w rozpoznaniu preferencji uczestników ruchu turystycznego oraz określeniu pojemności turystycznej obiektów służących jego obsłudze – na przykład parkingów.

Z geograficznego punktu widzenia, w ujęciu najbardziej ogólnym, transport można klasyfikować z punktu widzenia środowiska, w którym się odbywa, oraz wykorzystywanych w nim środków przewozu ludzi czy towarów. Takie kryteria pozwalają wyróżnić: transport lądowy (samochodowy, kolejowy, rowerowy, pieszy), transport wodny (żegluga morska, żegluga śródlądowa – rzeczna, jeziorna) oraz transport powietrzny (lotniczy). Z punktu widzenia geograficzno-przestrzennych uwarunkowań rozwoju ruchu turystycznego, istotną rolę odgrywa również jego zasięg terytorialny, którego uwzględnienie pozwala na wydzielenie transportu lokalnego, regionalnego, krajowego czy międzynarodowego.

Ostatni charakteryzowany element zagospodarowania turystycznego przedstawianego w ujęciu rzeczowym stanowi baza towarzysząca. Według O. Rogalewskiego (1974) zalicza się do niej urządzenia:

- mające umożliwić turystom korzystanie z walorów turystycznych danego obszaru (np. wyciągi narciarskie);
- ułatwiające uprawianie turystyki (biura podróży i biura obsługi ruchu turystycznego);
- rozrywkowe (np. sale wystawowe, kina);
- usługowe (np. stacje wodnego i górskiego pogotowia ratunkowego, posterunki policji, zakłady fryzjerskie, sklepy z pamiątkami).

Przedstawiony zakres rzeczowy pojęcia zagospodarowania turystycznego wskazuje, że obejmuje ono nie tylko obiekty i urządzenia oraz związane z nimi formy działalności mające na celu zaspokojenie elementarnych potrzeb turystów (np.

nocleg czy wyżywienie), ale również pozwalające na ich rozwój fizyczny oraz spotkanie z szeroko pojętą kulturą i rozrywką. Ten aspekt (profil) funkcjonowania obiektów zlokalizowanych na danym obszarze sprawia, że nie wszystkie służą wyłącznie jednej, to jest związanej z turystyką, grupie użytkowników. Kiedy podstawową funkcją elementów zagospodarowania terenu jest obsługa ruchu turystycznego, zaliczane są one do infrastruktury turystycznej. Składa się ona z obiektów uprzednio nieistniejących, ale których powstanie wiąże się bezpośrednio z nadaniem danemu regionowi, obszarowi czy miejscowości charakteru turystycznego. Instytucje usługowe i urzędnia obsługowe, z których mogą korzystać turyści, ale pierwotnie powołane w innych, niezwiązanych z turystyką celach społeczno-gospodarczych lub w wypadku których turyści są jedną z założonych grup ich odbiorców, określa się terminem instytucji lub urzędzeń paraturystycznych (por. Król 1978). W wypadku elementów infrastruktury paraturystycznej jej istnienie nie jest więc bezpośrednio uzależnione od rozwoju turystyki, lecz co istotne – jej pojemność turystyczna, to jest maksymalna liczba uczestników mogących jednocześnie korzystać z poszczególnych urzędzeń, nie przyczyniając się do zmniejszenia zakresu i poziomu podaży usług oraz dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego (por. Warszńska, Jackowski 1978), musi uwzględniać ilościowy udział tej grupy w potencjalnej, ogólnej liczbie odbiorców usług świadczonych przez te obiekty.

Drugie główne kryterium podziału infrastruktury turystycznej wynika z wyodrębnienia jej gestorów, a jego podstawą jest finansowanie powstawania infrastruktury oraz zasady jej eksploatacji. Podział ten obejmuje zatem infrastrukturę:

- komercyjną (hotelową, gastronomiczną itp.);
- publiczną (drogową, komunalną);
- mieszaną (publiczno-komercyjną): informacyjno-towarzystwą (Panasiuk 2007).

Obydwa przedstawione kryteria oddają łącznie strukturę zagospodarowania turystycznego. Wymienione elementy wchodzą w skład produktu turystycznego obszaru⁴ (w szczególności tej jego kategorii, która w literaturze przedmiotu określana jest jako „produkt turystyczny – obszar”), kształtując w określonych przypadkach jego markę turystyczną.

Produkt turystyczny – obszar (region, powiat, miejscowość, park narodowy itp.) jest szczególnym, zdeterminowanym geograficznie rodzajem produktu turystycznego. Mianem tym określamy wewnętrznie złożony zbiór elementów wyróżnionych ze względu na konkretną lokalizację w przestrzeni, charakteryzującą się walorami turystycznymi (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2005). Jak zauważa W.W. Gaworecki (1997), można wskazać miejscowości o walorach turystycznych, w których istnieje małe natężenie ruchu turystycznego lub nie występuje on w ogóle. Podstawowe dobra turystyczne (walory turystyczne) muszą być bowiem uzupełniane produktami pracy ludzkiej wytwarzanymi z myślą o turystach, czyli komplementarnymi dobrami turystycznymi, warunkującymi wykorzystanie walorów

⁴ Produkt turystyczny obszaru obejmuje takie elementy, jak: walory naturalne i antropogeniczne, infrastruktura i usługi miejsca docelowego, a także jego dostępność, wizerunek oraz cenę płaconą przez konsumenta (Middleton 1996).

turystycznych. To właśnie one przez wymienionego autora utożsamiane są z infrastrukturą turystyczną i tworzą główne materialno-organizacyjne warunki rozwoju usług turystycznych.

Należy podkreślić, że zagospodarowanie turystyczne jest cechą konkretnego miejsca lub przestrzeni. Jak zauważają J. Warszzyńska i A. Jackowski (1978), stanowi ono wynik działalności mającej na celu przystosowanie przestrzeni dla potrzeb ruchu turystycznego. Często działalność ta ma charakter planowy i jest podporządkowana rozwojowi określonych form ruchu turystycznego. Różne formy turystyki wymagają bowiem nierzadko odmiennych rodzajów infrastruktury turystycznej, zarówno w sferze obiektów noclegowych, żywieniowych, towarzyszących, jak i urządzeń komunikacyjnych.

Literatura

- Faracik R., 2007a, *Usługi hotelarskie*, w: Turystyka, red. W. Kurek, PWN, Warszawa.
- Faracik R., 2007b, *Usługi gastronomiczne*, w: Turystyka, red. W. Kurek, PWN, Warszawa.
- Gaworecki W.W., 1997, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2005, *Produkt turystyczny*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Król A., 1978, *Elementy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Kurek W., Mika M., 2007, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, w: Turystyka, red. W. Kurek, PWN, Warszawa.
- Middleton V.T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa.
- Olearczyk A., 2000, *Klasyfikacja i rodzaje zakładów gastronomicznych*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, 5, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Warszawa.
- Orłowski D., 2007, *Baza gastronomiczna jako ważny element zagospodarowania turystycznego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 466, Ekonomiczne Problemy Turystyki, 9, Szczecin.
- Panasiuk A., 2007, *Zagospodarowanie turystyczne jako warunek kształtowania marki turystycznej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 466, Ekonomiczne Problemy Turystyki, 9, Szczecin.
- Płocka J., 2002, *Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego*, Centrum Kształcenia Ustawicznego, Toruń.
- Rogalewski O., 1974, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Sala J., 1992, *Gastronomia w aglomeracjach miejskich. Determinanty i kierunki rozwoju*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Seria Specjalna: Monografie, 110.
- Warszzyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.

Zasady zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki i rekreacji

Zagospodarowanie turystyczne, stanowiąc integralny komponent produktu turystycznego oraz atrakcyjności i potencjału przestrzeni turystycznej (zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym, jak i krajowym), jest obok występowania interesujących walorów naturalnych i antropogenicznych głównym czynnikiem decydującym o wyborze miejsca wypoczynku. Uznać należy, że stan zagospodarowania turystycznego, dostępność składających się na niego obiektów, urządzeń i działalność podmiotów, którym one podlegają, w połączeniu z szeroko rozpatrywanymi walorami turystycznymi danego obszaru podstawowe znaczenie w ocenie jakości wypoczynku dokonywanej przez turystów przebywających na określonym terenie.

Należy podkreślić, że obecnie w tym układzie zagospodarowanie turystyczne coraz częściej zaczyna odgrywać rolę wiodącą. O ile bowiem w początkowych etapach rozwoju turystyki walory turystyczne były właściwie jedynym czynnikiem skłaniającym ludzi do podejmowania podróży turystycznych, o tyle współcześnie pojawiają się nowe determinanty wyjazdów, nie związane – lub jedynie pośrednio związane – z walorami turystycznymi. Coraz częściej to właśnie elementy infrastruktury turystycznej stanowią główną motywację wyjazdów turystycznych, gdyż w jej ramach tworzone są atrakcje turystyczne budzące zainteresowanie uczestników ruchu turystycznego (np. centra SPA, rejsy luksusowym statkiem). W wypadku walorów turystycznych o niskiej randze ich uzupełnienie zróżnicowaną i atrakcyjną infrastrukturą powoduje wysoką kompleksową ocenę produktu turystycznego przez turystów. W sytuacji odwrotnej, gdy walory mają wysoką rangę, ale słabości infrastruktury są duże, najczęściej następuje zdecydowane obniżenie ocen atrakcyjności dokonywanych przez tę grupę.

Zasady zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki i rekreacji można rozpatrywać w różnych aspektach wynikających z:

- 1) podstawowych prawnych uwarunkowań planowania przestrzennego i rozwoju funkcji turystycznych (w szczególności usług z nimi związanych) oraz ustaw i rozporządzeń o charakterze uzupełniającym;
- 2) charakteru opracowania, dla którego potrzeb są one formułowane (koncepcja polityki zagospodarowania przestrzennego kraju, plany zagospodarowania przestrzennego województw, studia uwarunkowań i kierunków przestrzennego zagospodarowania, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, plany

ochrony parków narodowych, plany ochrony parków krajobrazowych, strategie rozwoju społeczno-gospodarczego, modele zagospodarowania przestrzennego, instrukcje branżowe itp.);

- 3) skali, dla której te zasady są określane (międzynarodowa, krajowa, regionalna, lokalna), oraz charakteru granic analizowanych jednostek przestrzennych (wydzielenia administracyjne, inne wydzielenia funkcjonalno-przestrzenne);
- 4) typów krajobrazu, dla którego użytkowania są one formułowane;
- 5) aktualnego poziomu rozwoju funkcji turystycznych na danym obszarze oraz udziału gospodarki turystycznej w jego obecnym rozwoju (aktualny stopień za-inwestowania przestrzeni turystycznej);
- 6) ograniczeń zagospodarowania przestrzeni będących efektem m.in. reżimu ochrony środowiska przyrodniczego.

Należy podkreślić, że istotne znaczenie ma również fakt, czy określamy zasady rozmieszczenia tylko i wyłącznie jednego charakteru urządzeń (np. przebiegu i kształtu szlaków turystycznych), czy kompleksowe wyposażenie terenu w infrastrukturę turystyczną i paraturystyczną. Z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania przestrzeni turystycznych drugie wymienione ujęcie należy uznać za najbardziej korzystne i właściwe.

W każdym ze wskazanych wyżej przypadków zagospodarowanie turystyczne stanowi element zagospodarowania przestrzennego, zarówno w znaczeniu fizycznym, jak i planistycznym. Zagospodarowanie przestrzenne w ujęciu fizycznym traktować należy jako ogół współzależności układów, obiektów i urządzeń terytorialnych, powierzchniowych, punktowych, liniowych i węzłowych, które tworzą istniejący stan funkcjonowania i użytkowania danego obszaru. Jest ono wynikiem działań indywidualnych i zbiorowych, zastosowanych w celu zaspokojenia różnych potrzeb mieszkańców i użytkowników tego obszaru. W znaczeniu planistycznym zagospodarowanie przestrzenne to całość czynności planowania rozmieszczenia na danym obszarze ludności oraz infrastruktury społecznej, technicznej i gospodarczej, w celu racjonalnego gospodarowania, funkcjonowania i użytkowania tego obszaru, z uwzględnieniem ochrony środowiska i jakości życia (Kasprzak, Kurczewski, Raszka 2001). Ze względu na ograniczoną redakcyjnie objętość opracowania, w niniejszym podrozdziale ograniczono się jedynie do przedstawienia najbardziej istotnych, ogólnych zasad zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki, pomijając szczegółowe reguły i normy planistyczne dotyczące lokalizacji konkretnych obiektów i urządzeń.

Podstawowe zasady planowania przestrzennego (w tym również zagospodarowania terenu dla potrzeb turystyki) określa *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku*¹. Wskazuje ona na zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy, przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań. W świetle wymienionej *Ustawy* (art. 2), przez ład przestrzenny należy rozumieć takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy har-

¹ DzU z 2003 nr 80, poz. 717; z 2004 nr 6, poz. 41, nr 141, poz. 1492; z 2005 nr 113, poz. 954, nr 130, poz. 1087; z 2006 nr 45, poz. 319, nr 225, poz. 1635; z 2007 nr 127, poz. 880.

monijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne. Pojęciem rozwoju zrównoważonego natomiast określa się taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń (*Prawo ochrony środowiska*, art. 3, pkt 50 ustawy z 27 kwietnia 2001 r.²).

Według K. Kasprzaka i B. Raszki (1998), nowoczesne koncepcje metodologiczne planowania i zagospodarowania turystycznego, uwzględniające zdefiniowane wyżej zasady powinny obejmować:

- analizę i ocenę przestrzennych oraz ekologicznych uwarunkowań rozwoju turystyki i rekreacji na tle rozwoju społecznego i gospodarczego oraz społecznych i ekonomicznych uwarunkowań przekształceń struktur zagospodarowania przestrzennego i środowiska przyrodniczego, wynikających z poznania zasad, cech i właściwości struktur społecznych, ekologicznych i przestrzennych planowanych układów;
- określenie środków działań zmierzających do racjonalnego kształtowania zagospodarowania przestrzennego na cele turystyki i rekreacji oraz ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego, z uwzględnieniem ich działań na rzecz zrównoważonego rozwoju przestrzeni;
- określenie systemu celów rozwoju turystyki i rekreacji w systemie racjonalnego kształtowania zagospodarowania przestrzennego.

W ramach systemu planowania przestrzennego, jaki wprowadza *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, wyraźne są trzy jego szczeble: krajowy, regionalny i gminny, dla których opracowuje się trzy odmienne w zakresie i charakterystyce dokumenty planistyczne, różnie zresztą nazywane (koncepcja, plan, studium). Podstawową rolę w polskim systemie planowania odgrywa plan gminny, pod którym to pojęciem rozumieć należy: 1) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz 2) miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego konkretnej gminy. Pozostałymi zasadniczymi elementami systemu są: plany zagospodarowania przestrzennego województw oraz koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju.

Oprócz wyżej wymienionych dokumentów, w skład systemu planowania wchodzi pewne elementy drugorzędne, niezbędne do przygotowania elementów głównych. Są to różnego rodzaju analizy, studia i koncepcje, programy, prognozy itp., odnoszące się do poszczególnych obszarów i problemów zagospodarowania (w tym również turystycznego), zwłaszcza o strategicznym znaczeniu. Według J.J. Paryska (2007), takimi uzupełniającymi dokumentami są także strategie rozwoju społeczno-gospodarczego (kraju, województwa, gminy, a ostatnio również

² DzU nr 62, poz. 627 i nr 115, poz. 1229; z 2002 nr 74, poz. 676, nr 113, poz. 984, nr 153, poz. 1271 i nr 233, poz. 1957 oraz z 2003 nr 46, poz. 392.

powiatu). Należy podkreślić, że niektóre z tych strategii mają charakter branżowy, uwzględniający aspekt zarządzania turystyką, przedstawiany w ujęciu rzeczowym, czasowym i przestrzennym.

Rozpatrując system planowania „od góry”, za dokument o najniższym stopniu szczegółowości ustaleń w zakresie przestrzennego zagospodarowania turystycznego należy uznać koncepcję polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. W wymienionym zakresie stanowi ona zapis głównych kierunków polityki przestrzennej państwa odnoszących się do gospodarki turystycznej i jej aspektów przestrzennych. Dokument ten pełni więc przede wszystkim funkcję koncepcyjną i strategiczną. Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju nie jest aktem prawnym, a jedynie wizją czy projektem stanu, jaki zamierza się osiągnąć w efekcie jej realizacji.

W świetle koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju (M.P. nr 26, poz. 432) za główne cele publiczne realizowane w zakresie turystyki i rekreacji na szczeblu ponadlokalnym uznać należy: ochronę przestrzeni turystycznej (w tym środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa cywilizacyjnego), rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, rozwój produktu turystycznego w układzie przestrzennym kraju oraz wykorzystanie możliwości gospodarki turystycznej w restrukturyzacji innych sektorów (rolnictwo, zdrowie, gospodarka wodna). Powyższe cele wyznaczają główne zadania rządowe wpływające na przestrzenne zagospodarowanie kraju, wśród których wymieniono:

- 1) Ochronę dziedzictwa kulturowego i historycznego jako filaru turystyki, zwłaszcza w wielkich miastach stanowiących centra cywilizacyjne i główne ośrodki recepcji turystów zagranicznych; rewaloryzację przestrzeni turystycznej (obejmującą też miasteczka zabytkowe); zagospodarowanie turystyczne szlaków transeuropejskich – motorowych, wodnych, rowerowych i pieszych, a także szlaków kulturowych (w tym religijnych) i okazjonalnych; zwiększenie atrakcyjności obiektów turystycznych oraz wspieranie działań komercyjnych sprzyjających wzrostowi środków na ochronę dziedzictwa i krajobrazu kulturowego i historycznego.
- 2) Tworzenie dogodnych warunków do funkcjonowania, transformacji i harmonijnego rozwoju uzdrowisk i innych miejscowości klimatycznych jako ważnych społecznie ośrodków wyjazdów leczniczych i profilaktycznych, a także wypoczynkowo-turystycznych. Zadaniem szczególnym jest unowocześnienie infrastruktury uzdrowisk i kreowanie nowoczesnej oferty zdrowotnej i turystycznej, konkurencyjnej na rynkach europejskich.
- 3) Rozwój turystyki na obszarach chronionych i innych, cennych przyrodniczo i krajobrazowo, na których istnieją rygory ochronne i ograniczenia funkcji gospodarczych, dla których turystyka jest szansą rozwoju ekonomicznego społeczności lokalnych. Zrównoważonemu rozwojowi turystyki powinna towarzyszyć rekonstrukcja przestrzeni turystycznej i przyjazne środowisku zagospodarowanie przestrzenne, zgodne z naturalną pojemnością recepcyjną i chłonnością terenów.
- 4) Wzrost znaczenia turystyki w utrzymaniu i rozwijaniu wodnych dróg śródlądowych. Do zadań ponadlokalnych należy przede wszystkim zagospodarowanie

turystyczne polskich odcinków europejskich szlaków wodnych w kooperacji międzynarodowej, zagospodarowanie turystyczne wielofunkcyjnych zbiorników retencyjnych oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju turystyki i jej infrastruktury w dolinach wielkich rzek i regionach pojeziernych.

W świetle koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju turystyka stanowi element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Zgodnie z jej ustaleniami na poziomie województw i gmin, w koncepcjach zagospodarowania turystycznego należy koncentrować się na:

- rozwoju zagospodarowania turystycznego strefy pojezierzy i podgórskiej;
- zahamowaniu procesu degradacji walorów turystycznych i dekapitalizacji majątku trwałego w strefie nadmorskiej, jej rewaloryzacji i kompleksowej modernizacji;
- rekonstrukcji bazy materialnej turystyki i przeciwdziałaniu degradacji walorów turystycznych na obszarach górskich;
- rozwoju codziennego wypoczynku i rekreacji oraz cotygodniowego wypoczynku mieszkańców aglomeracji, ze szczególnym uwzględnieniem ludności z obszarów zagrożenia ekologicznego;
- rozwoju zagospodarowania turystycznego na terenach wiejskich i zalesionych;
- restrukturyzacji i rewaloryzacji turystycznej miejscowości (w tym uzdrowiskowych) i subregionów;
- tworzeniu odpowiadających wymogom Unii Europejskiej reguł sanitarnych w bazie turystycznej i przestrzeni turystycznej;
- rozwiązaniu we wszystkich regionach kraju problemu gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami komunalnymi, stanu infrastruktury techniczno-sanitarnej rewaloryzacji i rekultywacji cennych obiektów architektury, przyrody oraz krajobrazu jako podstawy rozwoju turystyki;
- wzbogaceniu zagospodarowania przestrzennego o niezbędne dla funkcjonowania turystyki urządzenia terenowe i kubaturowe, w harmonii z krajobrazem i bezpieczne dla środowiska.

Inny charakter niż koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju ma plan zagospodarowania przestrzennego województwa, który jest w pełnym tego słowa znaczeniu ogólną koncepcją zagospodarowania przestrzennego regionu w podstawowych kategoriach rodzajowych (dziedzinach życia) i pełni przede wszystkim funkcje koncepcyjne (w mniejszym stopniu decyzyjne). Jak stanowi *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, organy samorządu wojewódzkiego sporządzają Plan zagospodarowania przestrzennego województwa oraz prowadzą analizy i studia, a także opracowują koncepcje i prognozy odnoszące się do obszarów problemowych zagospodarowania przestrzennego, odpowiednio do potrzeb i celów podejmowanych w tym zakresie prac (art. 38). Plan zagospodarowania przestrzennego województwa sporządza się dla obszaru w jego granicach, uwzględniając ustalenia zawarte w strategii rozwoju województwa. Należy podkreślić, że w art. 39 *Ustawy*, określającym zakres rzeczowy takiego planu, wymieniono między innymi właśnie „rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym” (pkt 3), do których J.J. Parysek (2007) zalicza infrastrukturę techniczną, społeczną, turystykę, gospodarkę morską, wodną itp.

Dla zachowania spójności systemu planowania w planie zagospodarowania przestrzennego województwa muszą zostać uwzględnione ustalenia koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju.

Zadania realizowane przez samorząd terytorialny przyjmować mogą postać zadań własnych, otrzymywanych przez gminę od państwa na zasadzie decentralizacji. Szereg zadań własnych gminy służy bezpośrednio lub pośrednio rozwojowi turystyki i związanemu z nią zagospodarowaniu. Wymienić tu należy działania związane między innymi z gospodarką terenami, ochroną środowiska, gminnymi drogami, ulicami, mostami, placami oraz organizacją ruchu drogowego, wodociągami i zaopatrzeniem w wodę, kanalizacją, usuwaniem i oczyszczaniem ścieków komunalnych, utrzymaniem czystości oraz urządzeń sanitarnych, składowisk i odpadów komunalnych, zaopatrzeniem w energię elektryczną i ciepłą, lokalnym transportem zbiorowym, kulturą, zielenią komunalną i zadrzewieniami, porządkiem publicznym i ochroną przeciwpożarową, utrzymaniem gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej³. Rezerwowanie terenów dla potrzeb rekreacji i inwestycji turystycznych realizowane jest poprzez kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie gospodarki przestrzennej, zwłaszcza tworzenia własnej polityki przestrzennej, określanej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Jak zauważa B. Raszka (2001), możliwości zagospodarowania rekreacyjnego (turystycznego gminy), ocenione w studium uwarunkowań i kierunków przestrzennego zagospodarowania gminy, winny być rozpatrywane na trzech poziomach (lokalnym, regionalnym ponadregionalnym). Rozważyć należy potencjał rekreacyjny środowiska (np. obecność jezior o właściwym stanie czystości wody), typ sąsiedztwa (np. obecność lasu, zróżnicowanie rzeźby terenu, istnienie osad mogących pełnić funkcje wsi letniskowych), dotychczasowe preferencje mieszkańców gminy odnośnie do sposobów i miejsca wypoczynku, mobilność mieszkańców gminy, możliwość przyciągnięcia turystów spoza gminy, dostępność komunikacyjną. Na tym tle należy określić rangę gminy jako obszaru recepcyjnego (oddziaływanie miejscowe, regionalne czy w skali kraju lub szersze) i wyznaczyć tereny pod zagospodarowanie (wytyczenie obszarów zainwestowania i określenie ich funkcji).

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem, który wskazuje na uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, zarysowując jednocześnie jego kierunki oraz przesądając o przyszłym kształcie zagospodarowania przestrzennego jej obszaru. Określa on przeznaczenie terenów oraz wyznacza linie rozgraniczające przestrzeń o różnych funkcjach lub zasadach zagospodarowania, w tym również obszary przeznaczone dla realizacji celów publicznych w zakresie szeroko rozumianej kultury fizycznej. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego ma charakter decyzyjno-realizacyjny. W sensie prawnym jest aktem prawa miejscowego, obowiązującym powszechnie mieszkańców i podmioty gospodarcze gminy.

³ Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (DzU 1990 nr 16, poz. 95). Obecny tytuł *Ustawy – O samorządzie gminnym* – stosownie do art. 10 *Ustawy* z 29.12.1998 r. (DzU 1998 nr 162, poz. 1126).

Z punktu widzenia określania zasad planowania przestrzennego rozwoju turystyki za szczególnie istotne uznać trzeba pojęcia związane z tak zwanymi turystycznymi jednostkami przestrzennymi. Należy wśród nich wymienić takie terminy, jak: obszar recepcji turystycznej, miejscowość turystyczna, region turystyczny. Pojęciem obszaru recepcji turystycznej najczęściej określane jest każdy fragment przestrzeni pełniący funkcję recepcyjną (przyjmującą), ze względu na zlokalizowane tam obiekty i urządzenia turystyczne. Pojęcie to może odnosić się do pojedynczego obiektu, ośrodka wypoczynkowego, miejscowości turystycznej, jej fragmentu lub ich grupy, regionu turystycznego, a także całego kraju (kraj recepcji turystycznej). Wskazuje ono na przestrzeń funkcjonalną, w której nie zawsze można ustalić ściśle granice.

Terminem regionu turystycznego określa się obszar pełniący funkcję turystyczną dzięki pewnej jednorodności cech środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego oraz wewnętrznymi powiązaniem usługowymi. Regiony turystyczne cechują się wysokimi walorami turystycznymi i odpowiednim zagospodarowaniem turystycznym w celu obsługi ruchu turystycznego. Głównymi wyróżnikami regionu turystycznego są:

- zajmowanie konkretnego obszaru i posiadanie walorów turystycznych;
- występowanie zagospodarowania turystycznego oraz ruchu turystycznego;
- istnienie powiązań wewnętrznych;
- występowanie ściśle określonych granic;
- jedność środowiska;
- dostępność komunikacyjna (Liszewski 2003).

Należy zaznaczyć, że tego rodzaju regiony często powstają na terenach zamkniętych granicami naturalnymi (np. wyspach czy półwyspach) i nie zawsze pozwalają się określić ściśle ujętymi granicami administracyjnymi. Planowanie turystyki w ograniczonej skali krajowej, wojewódzkiej czy lokalnej powinno więc uwzględniać fakt, że tworzona w granicach danej jednostki baza materialna turystyki może być elementem decydującym o ogólnej atrakcyjności jej otoczenia (uzupełniając niedobory) oraz odwrotnie – że uwarunkowania zewnętrzne (m.in. szeroko pojęte walory turystyczne czy baza noclegowa otoczenia) mogą decydować o rozwoju turystyki w analizowanej jednostce przestrzennej (dla której zagospodarowanie jest planowane).

Za miejscowość turystyczną uznaje się jednostkę osadniczą (wieś, miasto), która ze względu na walory turystyczne, infrastrukturę turystyczną i dostępność komunikacyjną stanowi punkt docelowy lub etapowy migracji turystycznej. Miejscowość turystyczną charakteryzującą się wysokim stopniem zagospodarowania turystycznego oraz dysponującą szerokim profilem usług związanych z obsługą ruchu turystycznego określa się mianem ośrodka turystycznego (Kurek, Mika 2007).

Niezależnie od skali opracowania można wyróżnić pewne ogólne kierunki rozmieszczenia poszczególnych elementów infrastruktury turystycznej, to jest bazy noclegowej, gastronomicznej, towarzyszącej i komunikacyjnej. Programowanie zagospodarowania turystycznego polega zarówno na określaniu wielkości, rodzaju i standardu wymienionych inwestycji podstawowych, jak i wyznaczeniu właściwej ich lokalizacji w obrębie obszaru recepcji turystycznej. Podstawowym zadaniem

planowania przestrzennego, w wymienionym zakresie, powinno być przystosowanie obszaru do pełnienia wybranej funkcji turystycznej przez działania zapewniające:

- funkcjonalność w rozmieszczeniu elementów struktury przestrzeni turystycznej;
- wywołanie w umysłach turystów wyraźnych obrazów przestrzennych;
- zachowanie walorów środowiska przyrodniczego;
- optymalizację rozmieszczenia turystów i podstawowych grup ich obsługi;
- dostosowanie struktur przestrzennych do wzorców zachowań przestrzennych.

Studia poprzedzające opracowanie ostatecznej wersji takiego planu powinny, w ujęciu pierwotnym, proponować wiele potencjalnych scenariuszów rozwoju funkcji turystycznej w określonych typach przestrzeni.

Jak twierdzi W.W. Gaworecki (2003), z punktu widzenia potrzeb ruchu turystycznego istotne znaczenie ma trafnie ukształtowany model zagospodarowania turystycznego. Musi on uwzględniać główne cechy ruchu turystycznego, a zwłaszcza sezonowość, natężenie i podstawowe rodzaje turystyki (tj. turystyki pobytowej, wycieczkowej, weekendowej i zagranicznej przyjazdowej). Według tegoż autora, wspomniany model należy odpowiednio różnicować w zależności od rangi funkcji turystycznych danej miejscowości oraz typu przestrzeni, w której jest ona realizowana. Uwzględniając ostatnie z wymienionych uwarunkowań, można wyróżnić formy (typy) przestrzenne turystyki i odpowiadające im charakterystyczne układy zagospodarowania turystycznego, które przyjmują formy przestrzenne często o skrajnie odmiennych cechach, jak turystyka:

- nadmorska – górską,
- miejska – wiejska,
- miejska – obszarów chronionych itp.

Należy podkreślić, że pomimo zróżnicowania atrybutów obiektów służących obsłudze różnych wyżej wymienionych form turystyki, można wyróżnić kilka zasad uniwersalnych określających reguły turystycznego zagospodarowania przestrzeni. Według D. Sołowiej (1992, 1999), osiągnięcie tak zwanego zintegrowanego ładu przestrzennego, zgodnego z zasadami ekorozwoju, możliwe jest poprzez przeprowadzenie delimitacji przestrzeni rekreacyjnej oraz strefowania funkcji i ich natężenia. Podstawą planowania rozwoju funkcji turystycznej powinno więc być funkcjonalne strefowanie weryfikowane przez założenia planu zagospodarowania przestrzennego. Jak już podkreślono, systemy rekreacyjne nie stanowią izolowanych układów zamykających się w granicach podstawowych jednostek podziału administracyjnego kraju. Ich związki przestrzenne i funkcjonalne wyrażają zarówno dynamikę, jak i hierarchiczność otwartych układów systemowych. Jest to jednocześnie podstawa strefowania funkcji.

Zgodnie z założeniami S. Iwickiego (1979), strefy funkcjonalno-przestrzenne mogą na przykład przyjmować postać strefy:

- osadnictwa – traktowanej jako obszar zamieszkania, opartej na zainwestowaniu trwałym i przystosowanej do obsługi ruchu turystycznego (np. przez obecność bazy noclegowej, żywieniowej, ogólnousługowej, środków transportu);
- intensywnego użytkowania rekreacyjnego – która będąc strefą intensywniej penetracji na obszarach atrakcyjnych rekreacyjnie, przystosowana jest do obsługi

ruchu turystycznego (m.in. przez obecność urządzeń rekreacyjnych, szlaków, kąpielisk, urządzeń sanitarnych, małej gastronomii);

- ekstensywnego użytkowania rekreacyjnego – o rozszerzonej penetracji (np. spacery, zbieractwo, spływy), często w układzie linearnym (np. wzdłuż brzegów zbiorników wodnych, szlaków, ścieżek leśnych);
- otuliny zewnętrznej – tj. obszaru ochronnego, nieużytkowanego rekreacyjnie, lecz zabezpieczającego pozostałe strefy przed szkodliwymi wpływami terenów sąsiednich.

W wypadku strefy osadnictwa oraz strefy intensywnego użytkowania rekreacyjnego zagospodarowanie turystyczne może mieć charakter kompleksowy (pełny) lub częściowy (umiarkowany), a także odbywać się wyłącznie na terenach przydatnych do zainwestowania powierzchniowego. W odniesieniu do zagospodarowania ekstensywnego polega to wyłącznie na przystosowaniu terenów do obsługi ruchu turystycznego, ale nie jego technicznym zagospodarowaniu. Należy podkreślić, że istotną wskazówkę w kształtowaniu kierunków rozwoju obszarów rekreacyjnych może stanowić wiedza z zakresu postrzegania przestrzeni turystycznych przez osoby zainteresowane wypoczynkiem w ich obrębie.

Podobną, lecz nieco węższą propozycję strefowania zagospodarowania przestrzeni turystycznej przedstawił M. Stalski (1973). Zdaniem tego autora, jeśli obszar ma być eksploatowany turystycznie, zgodnie z preferowanymi czy dopuszczalnymi programami rekreacji turystów, powinien on być podzielony na strefy o odmiennym użytkowaniu rekreacyjnym, zapewniającym maksymalną efektywność wypoczynku i bezkolizyjną eksploatację terenu przez wybrane formy ruchu turystycznego. Chodzi o wydzielenie stref, w obrębie których będą realizowane różne programy wypoczynku, z czym wiąże się budowa odpowiednich obiektów i urządzeń. Wymieniony autor w obrębie obszarów recepcji turystycznej proponuje wyznaczenie czterech podstawowych stref:

- przebywania,
- wypoczynku czynnego,
- wypoczynku biernego,
- usług uzupełniających.

Strefa przebywania identyfikowana jest z miejscem lokalizacji (skupiskiem obiektów bazy noclegowej). W wybranych przypadkach zapewnia ona również warunki realizacji określonych programów wypoczynku biernego. Dla określonej grupy odbiorców (w szczególności osób starszych i dzieci) może ona także zaspokajać podstawowe potrzeby rekreacji czynnej. Według M. Stalskiego (1973), wskazane jest oddzielenie stref przebywania, w których określone grupy mogą poszukiwać ciszy i izolacji, od właściwych stref wypoczynku czynnego.

Zdaniem tegoż autora, strefy rekreacji czynnej są eksploatowane najczęściej przez osoby przebywające na danym obszarze jeden lub dwa dni (np. w ramach wypoczynku weekendowego). Ruchliwość tych turystów i rekreantów oraz intensywność wykorzystania strefy przez użytkowników krótkookresowych jest znacznie większa niż w wypadku osób przebywających na określonym terenie w ramach wypoczynku długoterminowego. Strefa rekreacji biernej utożsamiana jest najczęściej w walorami widokowymi i spacerowymi i w zasadzie nie wymaga wyposażenia

w urzędzenia turystyczne. W charakteryzowanym modelu zaleca się wyznaczenie strefy rekreacji czynnej wspólnej dla kilku stref przebywania. Pełniąc taką funkcję, może ona stanowić przestrzennie wydzieloną strefę centralną. Analogiczną rolę może spełniać również strefa usług uzupełniających.

Zaproponowane przez M. Stalskiego strefowanie oraz uwzględnienie tego w ramach planowania przestrzennego polega na:

- uznaniu jednej z wymienionych i różnych co do użytkowania stref za strefę dominującą i podporządkowanie jej działalności stref pozostałych;
- koncentracji lub rozproszeniu obiektów bazy noclegowo-żywieniowej w obrębie strefy przebywania;
- łączeniu usług turystycznych dla różnych form ruchu, a więc lokalizacji obiektów i urzędzeń świadczących usługi w jednej wybranej strefie;
- uznaniu miejscowości lub osiedla położonego w obrębie lub pobliżu obszaru za ośrodek usług uzupełniających;
- rozbudowie urzędzeń i obiektów niezbędnych do świadczenia usług rozrywkowych w wybranym mieście czy osiedlu lub lokalizacji tych obiektów w obrębie stref przebywania i rekreacji czynnej.

Należy podkreślić, że strefowanie funkcji i ich intensywności jest powszechną praktyką w planowaniu zagospodarowania turystycznego oraz określaniu zasad turystycznego użytkowania przestrzeni. Jest ono stosowane zarówno w skali regionów turystycznych, miejscowości turystycznych, jak i poszczególnych ekosystemów, na przykład lasów (Ważyński 1997) czy jezior oraz ich bezpośredniego sąsiedztwa. W ujęciu szczegółowym wyposażenie poszczególnych stref w obiekty i urzędzenia turystyczne oraz ich potencjalną przestrzenną lokalizację określają między innymi przepisy zawarte w *Ustawie z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych* (DzU z 1997 nr 133, poz. 884 wraz z późniejszymi zmianami); *Ustawa z 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane* (DzU z 2006 nr 156, poz. 1118); *Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska* (DzU z 2001 nr 62, poz. 627 wraz z późniejszymi zmianami); *Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody* (DzU z 2004 nr 92, poz. 880 wraz z późniejszymi zmianami); *Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie* (DzU z 2002 nr 75, poz. 690); *Rozporządzenie Ministra Gospodarki z 30 grudnia 2005 r. zmieniającego Rozporządzenie w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie* (DzU z 2006 nr 5, poz. 29); *Rozporządzenie Rady Ministrów z 6 maja 1997 r. w sprawie określenia warunków bezpieczeństwa osób przebywających w górach, pływających, kąpiących się i uprawiających sporty wodne* (DzU z 1997 nr 57, poz. 358) i inne.

Dokonywane strefowanie przestrzeni turystycznej powinno być warunkowane wynikami poprzedzających je szczegółowych analiz z zakresu pojemności i chłonności obszaru (działanie *ex ante*) oraz służyć korektom aktualnego zagospodarowania przestrzennego w wypadkach, kiedy wymienione parametry w zainwestowanej turystycznie przestrzeni aktualnie zostały już przekroczone (działanie *ex post*). Chłonność turystyczna jest miarą odporności środowiska przyrodniczego na niszczące procesy wywołane ruchem turystycznym. Pojemność turystyczna określa natomiast maksymalną liczbę turystów, którzy mogą korzystać z poszczególnych

urządzeń, nie przyczyniając się do zmniejszenia zakresu i podaży usług turystycznych oraz dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego (Warszyńska, Jackowski 1978). Zgodnie z tak przyjętą definicją, pojemność turystyczna odnosi się do obszarów zagospodarowanych i obiektów przystosowanych do obsługi ruchu turystycznego.

Jak zauważa K. Dubel (2000), opracowanie analiz pojemności i chłonności obszaru, dla którego sporządza się plan, jest niezbędne w zapobieganiu degradacji terenów użytkowanych turystycznie lub do tych celów wyznaczonych. Wynik analiz w tym zakresie powinien być wykorzystywany do proponowanych rozwiązań technicznych i organizacyjnych. Niezbędne jest także sporządzenie oceny wpływu proponowanych (różnego rodzaju) inwestycji na środowisko przyrodnicze. Planowane inwestycje w wypadku pozytywnych ocen winny zostać uwzględnione w planie zagospodarowania przestrzennego gminy.

W świetle przedstawionych zasad i uwarunkowań należy podkreślić, że zagospodarowanie turystyczne, pozostając głównym elementem pozwalającym na realizację podróży przez turystów, jest ponadto istotnym składnikiem ogólnej infrastruktury społeczno-gospodarczej obszaru. Zagospodarowanie turystyczne pełni więc z jednej strony bardzo ważną rolę w rozwoju ruchu turystycznego, ale jednocześnie może być składnikiem sprzyjającym rozwojowi regionu lub go ograniczającym, wpływającym na poziom i jakość życia jego stałych użytkowników. Dobrze funkcjonująca baza turystyczna służy bowiem nie tylko turystom i nie tylko zwiększa ruch turystyczny w regionie (a przez to także jego dochody), ale może być wykorzystywana przez stałych mieszkańców regionu, podnosząc standard ich życia. Dodatkowo stanowi ona zachętę dla kolejnych inwestorów, zamierzających podjąć działania gospodarcze (usługowe) w regionie dysponującym już pewnym potencjałem.

Ze względu na swoje zróżnicowanie infrastruktura turystyczna pozostaje w gestii wielu podmiotów gospodarczych, a jej sprawne funkcjonowanie wymaga koordynacji działań i perspektywicznych rozwiązań, co jest możliwe tylko przy wsparciu lokalnych czy regionalnych samorządów, które powinny podejmować działania w kierunku rozważenia potrzeb turystów, mieszkańców oraz środowiska w celu osiągnięcia określonych celów rozwojowych. Przedstawione uwarunkowania i zasady zagospodarowania turystycznego pozwalają stwierdzić, że planowanie przestrzenne w wymienionym zakresie jest dziedziną interdyscyplinarną, niezwykle istotną dla szeroko pojętego kształtowania krajobrazu przyrodniczego i kulturowego, funkcjonowania osadnictwa, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska i zasobów przyrody, estetyki oraz ekonomii.

Literatura

- Dubel K., 2000, *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Gaworecki W.W., 2003, *Turystyka*, Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa.
- Iwicki S., 1979, *Ocena środowiska geograficznego jako podstawa przestrzennej koncepcji rozwoju rekreacji na wybranych obszarach województw bydgoskiego i toruńskiego*, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki, Toruń.

- Kasprzak K., Kurczewski R., 2001, *Zagospodarowanie przestrzenne terenów rekreacyjnych*, w: Teoria i metodyka rekreacji (Zagadnienia podstawowe), red. I. Kielbasiewicz-Drozdowska, W. Siviński, Akademia Wychowania Fizycznego, Poznań.
- Kasprzak K., Raszka B., 1998, *Zakres uprawnień samorządu terytorialnego w realizacji zagospodarowania turystycznego w gminie*, w: Agroturystyka inaczej, red. B. Raszka, J. Sikora, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kurek W., Mika M., 2007, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, w: Turystyka, red. W. Kurek, PWN, Warszawa.
- Liszewski S., 2003, *Region turystyczny*, Turyzm, 13, 1.
- Parysek J.J., 2007, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Sołowiej D., 1992, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Sołowiej D., 1999, *Możliwości i bariery rozwoju turystyki i wypoczynku w województwie gorzowskim*, w: Geoekologiczne podstawy badania i planowania krajobrazu rekreacyjnego, red. M. Pietrzak, Problemy Ekologii Krajobrazu, 5, Poznań.
- Stalski M., 1973, *Przestrzenne aspekty zagospodarowania turystycznego*, Studia XLI, PAN, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Ważyński B., 1997, *Urządzanie i zagospodarowanie lasu dla potrzeb turystyki i rekreacji*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Rolniczej, Poznań.

Ewa Klebba

Zagospodarowanie turystyczne gminy Zbąszyń

Zagospodarowanie turystyczne stanowi obok walorów turystycznych jeden z głównych czynników decydujących o atrakcyjności turystycznej terenu. Termin ten odnosi się przede wszystkim do wszelkich rodzajów działalności, których celem jest przystosowanie środowiska do potrzeb turystyki. Zagospodarowanie turystyczne obejmuje zarówno te urządzenia z których korzystają głównie osoby odwiedzające dany teren (urządzenia turystyczne), jak i te z których równocześnie korzysta społeczność lokalna (urządzenia i usługi paraturystyczne).

Spśród wszystkich elementów bazy turystycznej szczególnie istotne znaczenie dla rozwoju turystyki mają: urządzenia zapewniające dostępność komunikacyjną miejscowości, usługi noclegowe i gastronomiczne.

Dostępność komunikacyjna

Problem dostępności komunikacyjnej stanowi jeden z podstawowych elementów zagospodarowania turystycznego, warunkujący możliwość dotarcia turystów do miejsca docelowego, a także poruszania się po nim. Można zatem wyróżnić w tej dziedzinie tak zwaną dostępność zewnętrzną, która pozwala na dojazd turysty do miejscowości lub regionu turystycznego z miejsca zamieszkania, oraz dostępność wewnętrzną, obejmującą lokalne szlaki komunikacyjne i lokalne środki komunikacji masowej, pozwalające na penetrację odwiedzanego terenu.

Gmina Zbąszyń, położona w zachodniej części województwa wielkopolskiego, w powiecie nowotomyskim, cechuje się szczególnie korzystnym położeniem komunikacyjnym, zarówno w sieci komunikacji kolejowej, jak i drogowej.

W ramach komunikacji kolejowej przez jej teren przebiegają trzy linie komunikacyjne, z których tylko dwie są obecnie użytkowane. Czynne stacje znajdują się w Zbąszyniu, Zbąszyniu Przedmieściu oraz Stefanowie. Najbardziej istotną rolę w komunikacji kolejowej odgrywa linia o znaczeniu krajowym i międzynarodowym relacji Poznań–Zbąszyń–Kunowice. Należy jednak zaznaczyć, iż stacja kolejowa w Zbąszyniu w ruchu pasażerskim obsługuje obecnie wyłącznie połączenia osobowe w skali regionalnej. Nie zatrzymują się tu pociągi pociągów pospiesznych i ekspresowych relacji krajowej oraz międzynarodowej. Na trasie tej w ciągu doby przejeżdża, w obydwu kierunkach, 26 pociągów osobowych zatrzymujących się na stacji w Zbąszyniu. Średni czas przejazdu między Poznaniem a Zbąszyniem wynosi

1 godzinę i 6 minut, a między Zbąszyniem a Kunowicami – 1 godzinę i 45 minut. Linia ta umożliwia także bezpośrednie połączenia ze stacjami pośrednimi na trasie Poznań–Kunowice, to jest Bukiem, Opalenicą, Nowym Tomyślem, Szczañcem, Kupieninem, Świebodzinem, Mostkami, Toporowem, Drzewcami, Torzymiem, Boczowem i Rzepinem. Możliwość powiązania tych stacji liniami pospieszonymi i ekspresowymi (także komunikacji międzynarodowej) istnieje za pośrednictwem najbliższych węzłów komunikacyjnych w Zbąszynku i Nowym Tomyślu.

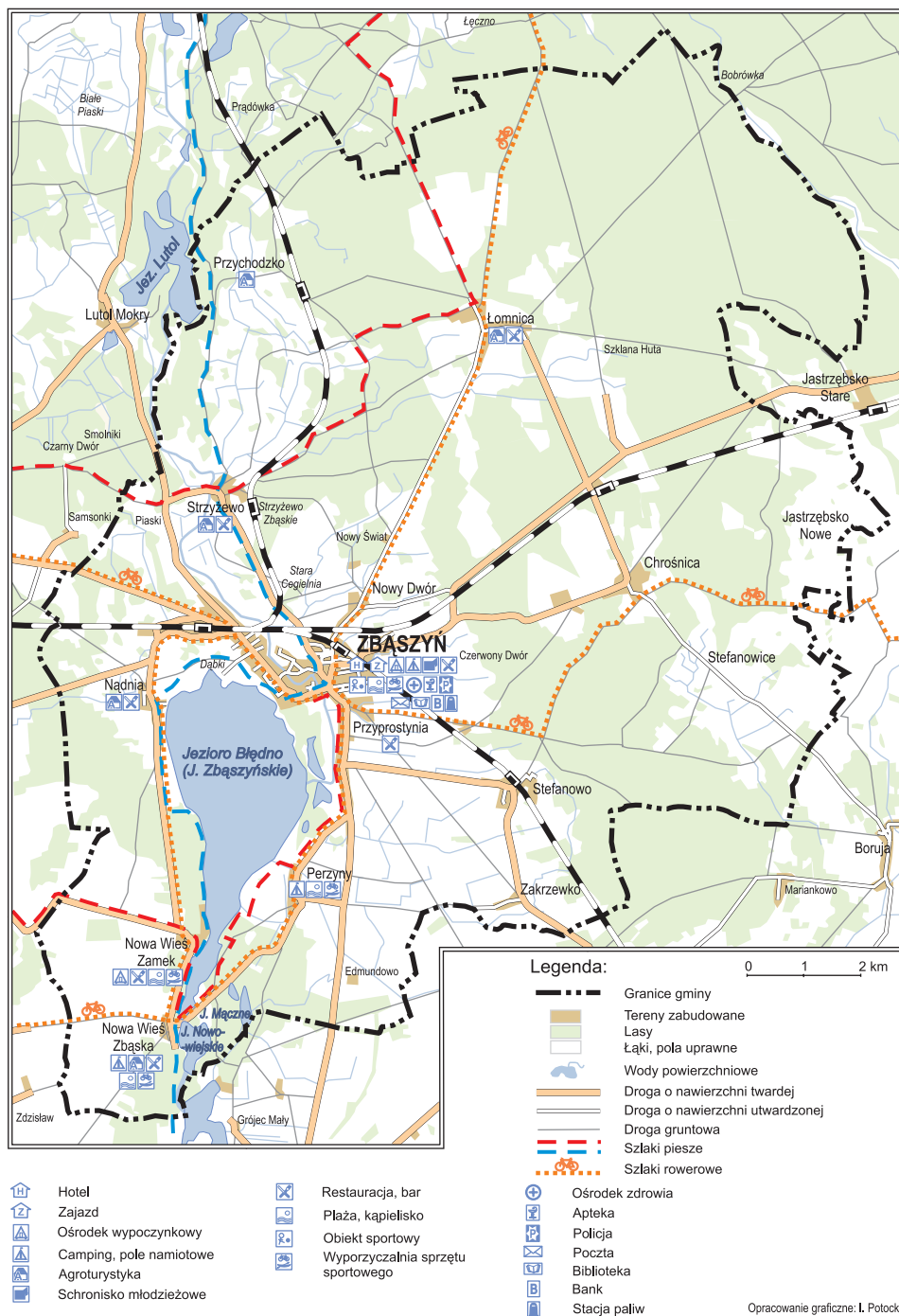
Znaczenie regionalne ma również druga czynna, jednotorowa linia kolejowa relacji Zbąszyn–Wolsztyn. Ruch pociągów na tej trasie jest nieco słabszy i wynosi 18 połączeń w obydwu kierunkach. Linia ta umożliwia bezpośrednie połączenie z miejscowościami: Zbąszynek, Stefanowo, Belęcin Wielkopolski, Tuchorza. Średni czas przejazdu na tej trasie wynosi 28 minut.

Trzecia, obecnie nieczynna, jednotorowa linia kolejowa prowadzi między Zbąszyniem a Międzychodem i jest przeznaczona do likwidacji.

Mniejszą rolę w komunikacji zewnętrznej odgrywa transport drogowy. Terytorium gminy nie przecina obecnie żadna droga rangi krajowej. Najbliższa, relacji Poznań–Pniewy–Świebodzin, przebiega około 3 km od północnej granicy gminy. Połączenie z tą trasą umożliwiają dwie drogi powiatowe relacji: Zbąszyn–Trzciel oraz Zbąszyn–Miedzichowo, a także dwie drogi gminne: Łomnica–Trzciel i Łomnica–Bolewicko. W niedalekiej przyszłości przewidywane jest natomiast uruchomienie odcinka autostrady A2 (Świecko–Poznań–Warszawa), który zgodnie z planem ma przebiegać przez północną część gminy. Zjazd z niej zaplanowany został między Zbąszyniem a Trzcielem.

Obecny układ komunikacji drogowej gminy Zbąszyn obejmuje jedną drogę wojewódzką (Nowy Tomyśl–Zbąszyn–Kościeszyn–Kręcko–Brudzewo), podległą Wielkopolskiemu Zarządowi Dróg Wojewódzkich w Poznaniu, 15 dróg powiatowych (Dąbrówka Wlkp.–Zbąszyn, Zbąszyn–Chobienice, Łomnica–Zbąszyn, Trzciel–Zbąszyn, Zbąszyn–Strzyżewo, granica gminy–Nowy Dwór, Zakrzewo–Chrośnica, Łomnica–Boruja, Przyprostynia–Stefanowo, Nądnia–Nowa Wieś Zbąska, Chrośnica–Jastrzębsko, KDW–Chrośnica, Podmokłe Wielkie–Nowa Wieś Zbąska, Kosieczyn–Nowa Wieś Zamek) o łącznej długości 80,4 km oraz 37 dróg gminnych, których łączna długość wynosi 116,5 km.

Transport lokalny obsługują autobusy PKS. Połączenie centrum miasta z dworcem kolejowym zapewnia w ciągu doby 11 par autobusów (22 kursy w obu kierunkach), natomiast z najbliższym większym węzłem drogowym i kolejowym Zbąszynkiem – 9 par autobusów. Oprócz tego z przystanku autobusowego Zbąszyn–Rynek kursują autobusy PKS do Łomnicy przez Chrośnicę, do Międzyrzecza przez Zbąszynek lub Trzciel, do Nowej Wsi Zamek przez Perzyny, do Nowej Wsi Zbąskiej przez Nądnię, do Nowego Tomyśla bezpośrednio lub przez Łomnicę, do Sulechowa przez Babimost, do Trzciela oraz Wolsztyna przez Babimost lub Chobienice. Liczba połączeń na poszczególnych trasach jest jednak stosunkowo niewielka, przeważnie są to pojedyncze kursy w ciągu doby. Większa liczba połączeń (do trzech w ciągu doby) występuje na trasach do Wolsztyna, Nowego Tomyśla i Nowej Wsi Zbąskiej.

Ryc. 1. Zagospodarowanie turystyczne gminy Zbąszczyń

Źródło: opracowanie na podstawie inwentaryzacji terenowej, na podkładzie topograficznym 1 : 50000, 1998

Baza noclegowa

Jednym z zasadniczych składników zagospodarowania turystycznego jest baza noclegowa, warunkująca rozwój funkcji turystycznych obszaru o określonych zasobach bądź walorach wypoczynkowych lub krajoznawczych. Zapewnia ona turystom przybywającym na teren regionu turystycznego czy do konkretnej miejscowości turystycznej, możliwość zatrzymania się na co najmniej jedną dobę.

Baza noclegowa gminy Zbąszyń obecnie jest stosunkowo słabo rozwinięta i w dużym stopniu zamortyzowana. Usługi noclegowe są świadczone w 16 obiektach o zróżnicowanym charakterze i standardzie, dysponujących łącznie 1230 miejscami. Należy jednak podkreślić, iż w znacznym stopniu jest to baza noclegowa sezonowa. Dlatego liczba miejsc noclegowych w obiektach stałych, świadczących usługi w cyklu całorocznym, wynosi tylko 215 miejsc, rozmieszczonych w czterech obiektach hotelarskich oraz gospodarstwach agroturystycznych. Bazę sezonową, liczącą 1015 miejsc, stanowią kempingi, pola biwakowe, a także sezonowo wykorzystywane miejsca w budynku szkolnym dla potrzeb kolonii dziecięcych. Na terenie gminy usługi noclegowe świadczy także 6 gospodarstw agroturystycznych, oferujących łącznie około 70 miejsc noclegowych. Największa koncentracja bazy noclegowej występuje w samym Zbąszyniu – 685 miejsc stałych i sezonowych. Na terenach wiejskich gminy zarejestrowano, łącznie z gospodarstwami agroturystycznymi, 545 miejsc, co przedstawiono w tabeli 1.

Stopień rozwoju funkcji turystycznych w gminie, określony wskaźnikiem Barretje'a i Deferta (za: Kowalczyk 2002) uwzględniającym liczbę miejsc noclegowych względem liczby stałych mieszkańców gminy, określić można jako przeciętny i charakterystyczny dla większości niewielkich ośrodków turystycznych w Polsce. Jego wartości obliczone dla gminy Zbąszyń przedstawiono w tabeli 2.

Jak wynika z tabeli, obliczone wartości wskaźnika świadczą o niewielkim zróżnicowaniu rozwoju funkcji turystycznej w gminie. Zarówno w mieście, jak i na terenach wiejskich są one zbliżone i w niewielkim stopniu odbiegają od średniej wartości dla całej gminy. Minimalnie wyższa wartość wskaźnika charakteryzuje sam Zbąszyń, w którym stałe, całoroczne miejsca noclegowe cechuje większa koncentracja. Stosunkowo wysoki poziom rozwoju funkcji turystycznych na wsi wynika przede wszystkim z faktu, że w kilku położonych nad jeziorem Błędno jednostkach osadniczych (Nowej Wsi Zbąskiej, Nowej Wsi Zamek oraz Perzynch) zlokalizowane są duże (liczące 100–225 miejsc noclegowych) ośrodki kempingowe. Należy jednak zaznaczyć, że jest to baza noclegowa sezonowa, o niskim standardzie i wysokim stopniu amortyzacji obiektów, nieprzystosowana do obsługi turystów w cyklu całorocznym.

Największym i najnowocześniejszym stałym obiektem całorocznym jest zajazd „Pod Dębami”, zlokalizowany w bezpośrednim sąsiedztwie jeziora Błędno, w pobliżu nowo powstającego, ekskluzywnego osiedla domów jednorodzinnych. Liczy on 60 miejsc noclegowych w pokojach 1- i 2-osobowych (z możliwością dostawek), wyposażonych w łazienki i telewizję satelitarną oraz garaże i parking. Przystosowany do organizacji imprez rodzinnych, zielonych szkół, obozów szkoleniowo-spor-

Tabela 1. Baza noclegowa w gminie Zbąszyń w 2006 roku

Obiekt	Adres	Liczba miejsc noclegowych
Zajazd „Pod Dębami”	ul. Łąkowa 7, Zbąszyń	60
Hotel „Podzamcze”	ul. Garczyńskich 5a, Zbąszyń	25
Ośrodek wypoczynkowy „Acapulco”	ul. Garczyńskich 5c, Zbąszyń	30
Schronisko młodzieżowe PTSM	ul. Mostowa 10, Zbąszyń	30
Kemping „Pod Basztą”	ul. Garczyńskich 5a, Zbąszyń	160
Ośrodek Sportów Wodnych	ul. Wypoczynkowa 2, Zbąszyń	50
Ośrodek wypoczynkowy „Relaks”	Nowa Wieś Zamek	225
Kemping	Perzyny	150
Kemping	Nowa Wieś Zbąska	100
Baza kolonijna	Szkoła Podstawowa w Zbąszyniu, ul. Mostowa 10	330
Gospodarstwo agroturystyczne „Penaty” (Karina i Radosław Rodakowie)	Strzyżewo 125, 64-360 Zbąszyń	12
Gospodarstwo agroturystyczne (Zofia i Jerzy Grąssowie)	Nądnia 31, 64-360 Zbąszyń	11
Gospodarstwo agroturystyczne (Krystyna Buczkowska)	Nądnia 58, 64-360 Zbąszyń	10
Gospodarstwo agroturystyczne (Hanna i Tomasz Bramborowie)	Łomnica 68d, 64-360 Zbąszyń	12
Gospodarstwo agroturystyczne (Ewelina i Daniel Diaczuk)	Przychodźko 42, 64-360 Zbąszyń	12
Gospodarstwo agroturystyczne (Jadwiga i Jan Trocholepsi)	Nowa Wieś Zbąska, 64-360 Zbąszyń	13

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu.

Tabela 2. Stopień rozwoju funkcji turystycznych w gminie Zbąszyń określony wartością wskaźnika Baretje'a i Deferta (wg danych za 2006 r.)

	Liczba miejsc noclegowych (L)	Liczba stałych mieszkańców (P)	Wartość wskaźnika Baretje'a i Deferta $\frac{L \times 100}{P}$
Gmina ogółem	1 230	13 463	9,14
Miasto Zbąszyń	685	7 315	9,36
Tereny wiejskie	545	6 148	8,86

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Urzędu Miejskiego w Zbąszyniu.

towych, a także zjazdów i konferencji, dysponuje dwiema salami konferencyjnymi – z 60 i 40 miejscami. Istnieje możliwość zapewnienia gościom pełnego wyżywienia, jako że przy zajeździe funkcjonuje restauracja z kawiarnią ze 100 miejscami konsumpcyjnymi. Na terenie zajazdu znajduje się kąpielisko, teren rekreacyjno-wypoczynkowy, boisko do gry w siatkówkę, zaś do dyspozycji wypoczywających pozostaje sprzęt sportowo-rekreacyjny (łódzie, kajaki), konie do jazdy wierzchem, grill. W miarę potrzeby istnieje możliwość wykorzystania położonego w sąsiedztwie pola biwakowego.

Podobny standard prezentuje zlokalizowany w pobliżu centrum miasta, w parku nad jeziorem Błędno, hotel „Podzamcze”. Jest to stosunkowo niewielki obiekt, liczący zaledwie 25 miejsc noclegowych w pokojach 1- i 2-osobowych, wyposażonych w łazienki i telewizję satelitarną. Na miejscu znajduje się także restauracja na 60 miejsc konsumpcyjnych.

W bezpośrednim sąsiedztwie, przy ul. Garczyńskich 5, mieści się ośrodek wypoczynkowy „Acapulco”, dysponujący 30 miejscami noclegowymi o niższym standardzie, w pokojach 2-, 3- i 4-osobowych.

Przy tej samej ulicy położony jest największy na terenie Zbąszynia kemping „Pod Basztą”. Zapewnia on 160 miejsc w domkach, jak również dysponuje polem namiotowym. Na terenie ośrodka do dyspozycji wypoczywających są:

- świetlica z różnego rodzaju grami zręcznościowymi (takimi jak np. piłkarzyki, tenis stołowy czy dart);
- boisko do gry w siatkówkę;
- boisko do gry w badminton;
- miejsce na ognisko.

Do potrzeb turystyki młodzieżowej przystosowane jest schronisko PTSM przy ul. Mostowej 10. Liczy ono 30 miejsc w czterech pokojach (2 pokoje 4-osobowe i 2 – wieloosobowe). Obiekt posiada dobrze zorganizowane zaplecze: stołówkę, samoobsługową kuchnię, salę dyskotekową, świetlicę, salę telewizyjną, salę gimnastyczną i boisko sportowe. W obszernym budynku szkoły podstawowej (przy ul. Mostowej), z którą schronisko jest związane, istnieje także sezonowa baza kolonij-

Ryc. 2. Zajazd „Pod Dębami”

Źródło: www.wielkopolska.com.pl/grafika/turystyka.

Ryc. 3. Budynek hotelu „Podzamcze”

Źródło: www.reges.home.pl/podzamcze.

na, zapewniająca w okresie letnim możliwość wypoczynku łącznie około 1000 dzieciom, przeważnie w trzech turnusach (po ok. 330 uczestników).

Własną bazą noclegową (50 miejsc w domkach kempingowych) dysponuje także Ośrodek Sportów Wodnych w Zbąszyniu, z siedzibą przy ul. Wypoczynkowej, posiadający także wypożyczalnię sprzętu wodnego.

Poza granicami miasta do największych sezonowych obiektów noclegowych należy Ośrodek Wypoczynkowy „Relax” w Nowej Wsi Zamek, położony przy zachodnim brzegu jeziora Błędno, około 10 km od Zbąszynia. Liczy on 225 miejsc noclegowych w drewnianych 3- i 4-osobowych domkach kempingowych (typu „Brda”), wyposażonych w węzeł sanitarny, oraz w domkach 2-osobowych, bez węzła sanitarnego. Domki większe są dwukondygnacyjne, gdzie na górnej kondygnacji znajduje się pomieszczenie sypialne, natomiast na dolnej – tzw. salonik oraz WC z natryskiem. Domki tego typu nie mają aneksu kuchennego. Na terenie ośrodka do dyspozycji wypoczywających pozostają dodatkowo: stołówka, kawiarnia, boisko do piłki siatkowej oraz miejsce na ognisko. Obecnie obiekt wykazuje znaczny stopień amortyzacji urządzeń i niski standard świadczonych w nim usług turystycznych.

Dużymi obiektami, jednak o stosunkowo niskim standardzie są także kempingi w Perzynch i Nowej Wsi Zbąskiej. Pierwszy liczy 150 miejsc noclegowych, drugi – 100.

Na szczególną uwagę zasługuje rozwijająca się baza noclegowa gospodarstw agroturystycznych. W 2006 roku na terenie gminy zarejestrowano ich 6, w tym 2 w miejscowości Nądnia oraz po jednym w Strzyżewie, Łomnicy, Przygodzku i Nowej Wsi Zbąskiej.

Najwięcej miejsc noclegowych (13) posiada gospodarstwo agroturystyczne w Nowej Wsi Zbąskiej, którego właściciele oferują gościom 6 pokoi, w tym pięć 2-osobowych i jeden 3-osobowy. Obiekt dysponuje także dużą salą telewizyjną. Oferta gospodarstwa uwzględnia też możliwość pełnego wyżywienia.

Gospodarstwo agroturystyczne „Przychodzko” przeznaczona dla potrzeb turystów pięć 2-osobowych pokoi. Na terenie obiektu znajduje się także duża restauracja z 70 miejscami do konsumpcji.

Kolejne gospodarstwo agroturystyczne „Pyrka”, w Nądni, oferuje gościom dwie niezależne części domu: tzw. „Gniazdko” przeznaczone dla 1–6 osób, składające się z sypialni, łazienki z prysznicem, salonu z kominkiem i tarasem oraz zejściem do ogrodu, a także „Norkę”, obejmującą dwa pokoje z dużą łazienką (z wanną), która może pomieścić 6 osób. Do dyspozycji gości pozostaje ponadto kuchnia z pełnym wyposażeniem, a na terenie otaczającym obiekt – miejsce do grillowania, plac zabaw dla dzieci i małe boisko piłkarskie. Istnieje także możliwość skorzystania z łódki oraz usług masażysty. Gospodarstwo zapewnia przybyłym pełne wyżywienie.

Bardzo atrakcyjnie prezentuje się oferta gospodarstwa „Penaty”, w miejscowości Strzyżewo. W położonym nieopodal jeziora dworku, wyposażonym w umeblowane antykami pokoje, z dwoma łazienkami, znajduje się do 12 miejsc noclegowych. Gospodarze zapewniają pełne wyżywienie, a dla gości zagranicznych możliwość całonocnej opieki przewodników posługujących się językiem angielskim. Dodatkowe atrakcje turystyczne stanowią: nauka jazdy konnej, jazdy tereno-

we, rajdy konne, przejazdy bryczką, pływanie pontonem lub żaglówką, organizowanie grzybobrań i ognisk.

Z dwóch gospodarstw agroturystycznych w Nądni jedno oferuje 4 pokoje, głównie w okresie letnim, z możliwością korzystania z produktów gospodarstwa, a także wypożyczenia sprzętu wodnego, drugie, o podobnych warunkach pobytu, zapewnia około 10 miejsc noclegowych.

Analiza usług hotelarskich w gminie Zbąszyń pozwala na wysunięcie następujących wniosków

- 1) baza noclegowa gminy wykazuje w ostatnim okresie wyraźny regres – istniejące do dnia dzisiejszego dawne duże ośrodki wypoczynkowe, głównie sezonowe, o niskim standardzie oferowanych usług, nie spełniają oczekiwań współczesnego turysty; wynika to częściowo z pogarszających się warunków środowiskowych wypoczynku (zanieczyszczenie jeziora) i ograniczenia ruchu turystycznego;
- 2) nowe obiekty noclegowe o wysokim standardzie są zaś nieliczne (2 obiekty) i niewielkie (do kilkudziesięciu miejsc noclegowych), choć ich oferta jest stosunkowo urozmaicona – możliwość organizowania uroczystości rodzinnych, konferencji, zielonych szkół itp.;
- 3) wyraźnie daje się zauważyć wzrost roli gospodarstw agroturystycznych w organizacji usług turystycznych regionu. Standard tego rodzaju obiektów jest na ogół wysoki, a wynajem pokoi powiązany w dużym stopniu z usługami towarzyszącymi, zapewniającymi pomoc turystyce w zagospodarowaniu wolnego czasu.

Baza żywieniowa

W gminie Zbąszyń jest ona dobrze rozwinięta i obejmuje placówki o bardzo różnym charakterze. W jej skład wchodzi zarówno urządzenia gastronomiczne, jak i placówki warunkujące zaopatrzenie turystów oraz zakładów gastronomicznych w artykuły żywnościowe (por. Rogalewski 1974, Kowalczyk 2002). W niniejszym opracowaniu ocena dotyczy jedynie pierwszej grupy urządzeń, to jest sieci gastronomicznej. W jej ramach wyróżnia się obiekty gastronomii otwartej (ogólnodostępnej), zamkniętej (przy zamkniętych ośrodkach wypoczynkowych) oraz przy hotelach i podobnych obiektach noclegowych. W grupie placówek gastronomii otwartej, funkcjonującej niezależnie od obiektów noclegowych, dominują stosunkowo niewielkie obiekty gastronomiczne, występujące głównie w centrum miasta, wśród których duży udział mają bary i puby oraz placówki specjalizujące się w określonym rodzaju wyżywienia, jak na przykład pizzerie. Wykaz placówek gastronomii otwartej przedstawiono w tabeli 3.

Stosunkowo nieliczne placówki gastronomii zamkniętej funkcjonują w formie stołówek przy ośrodkach kempingowych – na przykład „Relaks” w Nowej Wsi Zamek, „Perzyny” w schronisku młodzieżowym (przy ul. Mostowej). Należy jednak zaznaczyć, iż obecnie ze względów ekonomicznych wszystkie te placówki, po wcześniejszym uzgodnieniu, umożliwiają korzystanie z ich usług również osobom spoza ośrodków.

Najbardziej reprezentacyjnymi i równocześnie największymi placówkami gastronomicznymi gminy są jednak dwie duże restauracje funkcjonujące przy hotelach – „Podzamcze” oraz „Pod Dębami”. Pierwsza, mieszcząca się przy ul. Garczyńskich, liczy 60 miejsc konsumpcyjnych, natomiast druga przy ul. Łąkowej – 100 miejsc. Obydwa te obiekty specjalizują się, poza bieżącą obsługą gości, w organizacji przyjęć rodzinnych, zjazdów, konferencji, a także obsłudze innych grup zorganizowanych.

Jak wynika z przeprowadzonych obserwacji, obiekty gastronomiczne w Zbąszyniu obecnie, przy stosunkowo niewielkim ruchu turystycznym, pod względem liczebnym zaspokajają potrzeby turystów i mieszkańców. Zwraca jednak uwagę brak w centrum miasta niewielkich lokali gastronomicznych, które świadczyłyby usługi gastronomiczne o wyższym standardzie oraz kawiarni o urozmaiconej ofercie napojów i deserów. Daje się zauważyć natomiast brak placówek gastronomicznych (szczególnie o wyższym standardzie) na terenach wiejskich.

Baza towarzysząca

Usługi turystyczne towarzyszące mają za zadanie umożliwić turystom korzystanie z walorów turystycznych, ułatwić uprawianie turystyki oraz sportu i rekreacji, zapewnić dostęp do imprez kulturalnych i rozrywkowych, a także, w miarę potrzeby,

Tabela 3. Placówki gastronomii otwartej w gminie Zbąszyń w 2006 roku

Placówka	Rodzaj placówki	Lokalizacja
„Kłos”	restauracja	Zbąszyń, ul. Warszawska
„Stara Piwnica”	pizzeria, pub	Zbąszyń, Rynek 14
„Piccolo”	pizzeria	Zbąszyń, Pl. Wolności 2
„Czwórka”	pizzeria	Zbąszyń, ul. 7 Stycznia 1920 49
„Łabędź”	bar, kawiarnia	Zbąszyń, ul. Senatorska
„Domino”	bar	Zbąszyń, Przedmieście św. Wojciecha
„TO-TU”	drink-bar	Zbąszyń, ul. Powstańców Wlkp. 42
„Mini Bar”	bar	Zbąszyń, zaułek Ramów Sukienniczych
Smażalnia ryb	bar	Zbąszyń, ul. 17 Stycznia 1920
„U Słodkich”	pub	Zbąszyń, Przedmieście Wojciecha
Mała gastronomia	bar	Zbąszyń, ul. Wypoczynkowa
Obiekt gastronomiczny	bar	Nądnia
Obiekt gastronomiczny	bar	Łomnica
Obiekt gastronomiczny	bar	Przyprostynia
Obiekt gastronomiczny	bar	Nowa Wieś Zbąska
Obiekt gastronomiczny	bar	Strzyżewo

Źródło: Urząd Miejski w Zbąszyniu, badania własne.

ułatwić dostęp do różnego rodzaju usług o charakterze paraturystycznym, związanych między innymi z zapewnieniem bezpieczeństwa, opieką medyczną, dostępem do lokalnej infrastruktury społecznej.

Jak zauważa A. Kowalczyk (2002), „jednymi z najważniejszych urządzeń towarzyszących są obiekty i urządzenia sportowo-rekreacyjne”. Są to na ogół tak zwane urządzenia paraturystyczne, które mają zaspokajać w tym zakresie zarówno potrzeby społeczności lokalnej, jak i turystów. Największą instytucją tego typu na badanym obszarze jest Zbąszyńskie Centrum Sportu, Turystyki i Rekreacji, zlokalizowane przy kompleksie budynków szkolnych na ul. Mostowej. Głównym obiektem sportowo-rekreacyjnym znajdującym się w gestii tej instytucji jest hala widowiskowo-sportowa „Zbąszynianka”. Administracyjnie zbąszyńskiemu Centrum podlegają również sala gimnastyczna, „Camping przy Baszcie” i przystań żeglarska.

„Zbąszynianka” jest nowoczesnym, pełnowymiarowym obiektem umożliwiającym organizację zawodów i imprez sportowych na wszystkich poziomach. Wyodrębnić można na jej terenie trzy niezależne boiska, co pozwala na jednoczesne prowadzenie zajęć z trzema grupami. Obiekt przystosowany jest do gry w piłkę nożną, jockeya, koszykówkę, siatkówkę, piłkę ręczną i tenisa. Dla publiczności przygotowano odpowiednie trybuny (z 400 miejscami) oraz nowoczesne zaplecze socjalne. Walorem hali jest nie tylko jej wielkość, lecz także wysoki standard wyposażenia oraz nowoczesne rozwiązania architektoniczno-techniczne, umożliwiające przyjmowanie i obsługę osób niepełnosprawnych. Z obiektu korzystają uczniowie miejscowych szkół, organizacje sportowe, jak też indywidualnie zgłoszone osoby lub grupy. Na jego terenie znajduje się również sala do gimnastyki korekcyjnej, fitness oraz nowoczesnie wyposażona siłownia (atlas, ergometr wiosłarski, bieżnia elektryczna, rowerki, stopery). Organizatorzy zapewniają w niej możliwość treningu indywidualnego lub pod kierunkiem instruktora.

Ważny obiekt rekreacyjno-wypoczynkowy w Zbąszyniu stanowi plaża miejska (tzw. „Łazienki”), zlokalizowana przy ul. Wypoczynkowej, w pobliżu centrum miasta, o powierzchni 2 ha. Posiada ona wydzielone kąpielisko natleniane dyfuzyjnie, o łagodnie ułożonej linii brzegowej, w sezonie letnim (od 1.07 do 31.08) strzeżone przez ratownika WOPR. Do plaży należą dodatkowo:

- 2 boiska do piłki plażowej;
- pełnowymiarowe boisko do koszykówki;
- plac zabaw dla dzieci;
- bilard i gry zręcznościowe;
- pole namiotowe z nowoczesnym węzłem sanitarnym;
- wypożyczalnia sprzętu pływającego (kajaki, rowery wodne, surfing, jacht, sprzęt wodny dla dzieci), czynna w sezonie letnim od godz. 10.00 do 20.00.

W mieście funkcjonuje również Zbąszyński Klub Żeglarski, z siedzibą przy ul. Łąkowej. Placówką cieszącą się zainteresowaniem turystów jest także klub bilardowy przy ul. Senatorskiej 30.

Na terenach wiejskich gminy baza sportowa jest znacznie uboższa. W dziewięciu wsiach sołeckich istnieją boiska sportowe, wykorzystywane jednak głównie przez społeczność lokalną. W ośrodkach kempingowych w Nowej Wsi Zamek, Perzynch i Nowej Wsi Zbąskiej istnieje możliwość wypożyczenia sprzętu sportowego.

Warunki środowiskowe Zbąszynia i okolic są korzystne dla uprawiania sportów wodnych – żeglarstwa, windsurfingu i kajakarstwa. Po Obrze, stanowiącej najważniejszy ciek wodny gminy, wiedzie jeden z najstarszych szlaków kajakowych – Kajakowy Szlak Zbąszyński – prowadzący przez siedem jezior, połączonych krótkimi odcinkami Obrzy. Dwie najważniejsze trasy kajakowe tego szlaku to:

- 1) Zbąszyń–Strzyżewo–Trzciel–Borowy Młyn–Pszczew (64 km);
- 2) Kopanica–Jezioro Chobienickie–Zbąszyń (plaża)–Jezioro Lutomskie–Trzciel–Rybojady.

Na terenie gminy Zbąszyń istnieją też dogodne warunki dla uprawiania turystyki rowerowej. Przygotowano pięć tras umożliwiających poznanie najważniejszych walorów przyrodniczych i antropogenicznych:

- 1) Szlak Kozła Zbąszyńskiego (długości 24 km), prowadzący przez miejscowości regionu Kozła: Przyprostynię–Perzyny–Nową Wieś Zbąską–Podmokle Małe–Podmokle Wielkie–Kosieczyn–Chlastawę–Zbąszynek–Dąbrówkę do Zbąszynia;
- 2) Szlak Powstańców Wielkopolskich (długości 20 km), biegnący od Chrośnicy, poprzez Leśne Domki–Przyprostynię–Perzyny–Nową Wieś Zbąską–Nądnę do Zbąszynia;
- 3) szlak zielony (długości 22 km), wiodący trasą: Zbąszyń–Przyprostynia–Perzyny–Nowa Wieś–Nądnia–Zbąszyń;
- 4) szlak czarny, prowadzący z Nowego Tomyśla, przez Chojniki–Grubsko–Chrośnicę–Leśne Domki do Zbąszynia;
- 5) szlak żółty, biegnący ze Zbąszynia, przez Nowy Dwór, Łomnicę do Miedzichowa.

Pewną niedogodnością dla turystów przybywających na teren gminy Zbąszyń jest ograniczony dostęp do instytucji obsługi ruchu turystycznego i informacji turystycznej. Funkcjonuje tutaj zaledwie jedno niewielkie Biuro Turystyczne „Zbąs”, z siedzibą przy ul. Mostowej 15a. Informacji na temat regionu udzielają też: Zbąszyńskie Centrum Kultury, Sportu i Turystyki przy ul. Powstańców Wielkopolskich oraz Urząd Miejski w Zbąszyniu.

Spośród paraturystycznych usług kulturalno-rozrywkowych wymienić należy: Bibliotekę Publiczną Miasta i Gminy Zbąszyń, mieszczącą się w budynku u zbiegu ulic Ciświlickich i 17 Stycznia 1920 oraz kino „Obra” przy ul. 17 Stycznia 1920. Organizacją imprez kulturalnych i rozrywkowych zajmuje się wymienione już Zbąszyńskie Centrum Kultury, Sportu i Rekreacji. W ramach Centrum działają w gminie zespoły regionalne prezentujące folklor Regionu Kozła – „Przyprostynskie Koziołki”, Zespół Regionalny „Wesele Przyprostynskie”, kapela „Zbąszyniaczy”, zespół wokalny „Pauza”, a także „Teatr S” o charakterze wizualnym, w którego przedstawieniach istotną rolę odgrywają kostiumy aktorów, światło i dźwięk.

Usługi finansowe świadczą banki: WBK przy ul. Senatorskiej, Nadobrzański Bank Spółdzielczy przy ul. 17 Stycznia 1920, Bank PKO SA oraz Gospodarczy Bank Spółdzielczy przy ul. Granicznej 5. Istotnym dla turystów obiektem jest także Urząd Pocztowy w Zbąszyniu, mieszczący się w budynku przy ul. Senatorskiej 36.

Usługami o charakterze osobistym zajmują się między innymi dwa solaria (przy ul. Senatorskiej i Krótkiej), gabinet odnowy biologicznej i fizjoterapii (przy ul. Tarczaka) oraz zakład fryzjerski (przy ul. Senatorskiej).

Reasumując, należy stwierdzić, że baza usług towarzyszących w gminie Zbąszyń jest stosunkowo uboga, i to zarówno w odniesieniu do potrzeb przybywających na teren gminy turystów, jak i stałych mieszkańców. Daje się zauważyć wyraźny brak placówek zajmujących się organizacją turystyki – biur turystycznych, właściwej informacji turystycznej, a także usług przewodnickich. Baza sportowo-rekreacyjna ma charakter dość jednostronny, związany z uprawianiem sportów wodnych w sezonie letnim. Działania prowadzone przez władze miasta powinny być ukierunkowane na rozbudowę i podwyższenie standardu istniejącej infrastruktury, w tym również handlu detalicznego, oraz na stworzenie nowych obiektów przeznaczonych zarówno dla turystów, jak i stałych mieszkańców.

Literatura

- Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rogalewski O., 1974, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miasta Zbąszyń. Diagnoza stanu*, 1999, Zarząd Gminy i Miasta w Zbąszyniu, Zbąszyń.

Maciej Pietrzak

Krajobraz multisensoryczny i metody jego oceny

Istota krajobrazu multisensorycznego

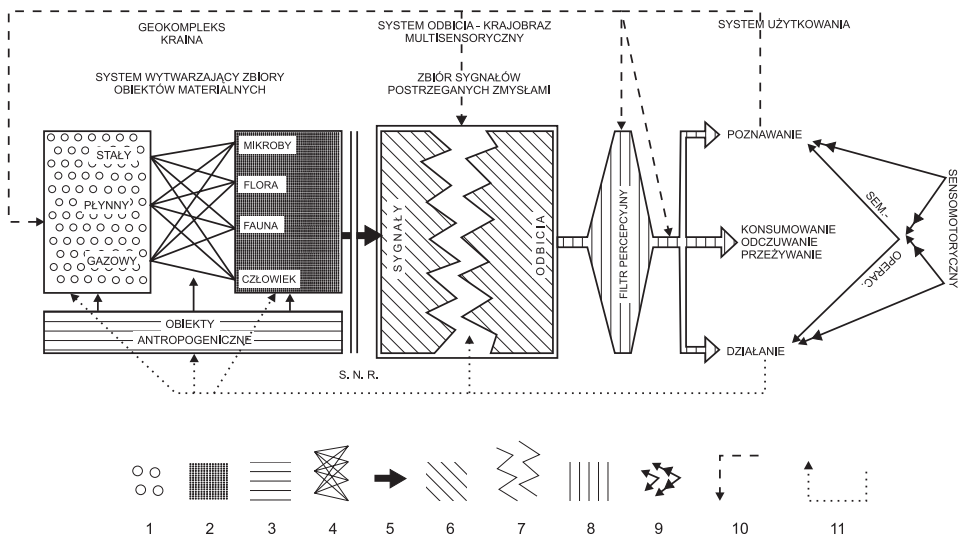
W naukach przyrodniczych krajobraz traktuje się najczęściej jako niezwykle skomplikowany, wielowymiarowy i wielocephowy system, składający się z geokomponentów i tworzonych przez nie (krajobrazowych) jednostek przestrzennych, za które tradycyjnie uważa się tak zwane geokompleksy lub, coraz częściej, tkwiące w krajobrazowym tle płaty i korytarze (Forman, Godron 1986). Jakkolwiek termin ten ma długą historię, to jego stosowanie oraz interpretacja nadal stanowią przyczynę problemów wynikających głównie z przypisywania mu zarówno znaczenia potocznego, jak i podnoszenia do rangi terminu naukowego. W pierwszym przypadku krajobraz traktuje się najczęściej jako zewnętrzny wygląd fragmentu powierzchni Ziemi (ujęcie fizjonomiczne), w drugim natomiast określa jako swoistą, przestrzenną jednostkę strukturalno-materialno-energetyczną, którą ujmować można typologicznie, regionalnie lub traktować jako pojęcie ogólne.

Wspomniany wyżej fizjonomiczny aspekt krajobrazu (Schmithüsen 1976), wcześniej (zwłaszcza w literaturze sowieckiej) często – zdaniem E. Neefa (1967) – absurdalnie pomijany bądź krytykowany¹, daje możliwość ujmowania go także w kategoriach estetycznych – zbioru sygnałów i generowanych bodźców. To podejście badawcze, szczególnie silnie rozwinięte w literaturze anglosaskiej, podstawami teoretycznymi tkwi w tak zwanej geografii humanistycznej i jej gałęziach: geografii percepcji (zajmującej się procesem postrzegania przez człowieka środowiska i powstającym w jego wyniku wyobrażeniom tegoż) oraz geografii behawioralnej (analizującej przestrzenne aspekty zachowań ludzkich) – M. Bartnicka (1989). Rozwija się także w specyficzny sposób na gruncie tak zwanej geografii rekreacyjnej (Preobrażenski 1975), gdzie wychodzi się z założenia, iż krajobraz pełni funkcje turystyczne, nie tylko przyciągając turystów (*atrakcyjność*) i stwarzając „fizyczne” podstawy lokalizacji różnych form turystyki (*przydatność*), ale posiadając także walory estetyczne (tzw. *scenic quality*, por. van der Zee 1990). Ocena estetyczna krajobrazu, ze względu na trudności obiektywnego i skwantyfikowanego pomiaru jego „piękna” (Carlson 1977), jest jednak z punktu widzenia metodycznego rzeczą niezwykle złożoną i trudną, z drugiej zaś strony estetyka krajobrazu wpływa niewątpliwie na

¹ W nowych opracowaniach rosyjskich istnienie aspektu fizjonomicznego nie budzi już żadnych wątpliwości (np. Nikolajew 2003).

podejmowane w nim aktywności, szczególnie turystyczno-rekreacyjne (por. Grahn 1991, Kowalczyk 1992a). Stąd w dotychczasowej literaturze najczęściej podejmowano właśnie badania atrakcyjności wizualnej (por. Richling 1992), uznając ją za niezwykle ważną również dla innych form aktywności człowieka. Na uwagę zasługuje także fakt, iż coraz częściej kryteria estetyczne przyjmowane są za ważne przesłanki kształtowania krajobrazu (zwłaszcza rekreacyjnego) – tak zwany *visual landscape design*, formułowane w postaci konkretnych zaleceń dla służb drogowych czy leśnych (por. *Visual Landscape... 1994*).

Badania nad percepcją krajobrazu stały się w ostatnich latach bardzo intensywnie rozwijającym się, interdyscyplinarnym nurtem badawczym (Zube i in. 1982). Na gruncie ekologii krajobrazu istotne znaczenie odegrała tutaj koncepcja krajobrazu widzialnego (*paysage visible*), opracowana przez Th. Brossarda i in. (1980) oraz Wiebera (1981). Jednakże fakt istnienia tak zwanego *sposstrzegania pozaoptycznego*, a więc dostarczania przez krajobraz nie tylko bodźców wzrokowych, ale oddziaływania (poprzez zapachy, smaki, dźwięki i dotknięcia) na pozostałe zmysły, spowodował rozwinięcie tej koncepcji i wprowadzenie przez T. Bartkowskiego (1985) pojęć krajobrazu i percepcji „multisensorycznych” (wielobodźcowych, wielozmysłowych, ryc. 1). Jak się bowiem ocenia (*Visual Landscape... 1994*), wzrok odbiera przeciętnie około 87% bodźców płynących z krajobrazu, słuch – 7%, węch – 3–5%, dotyk – 1–5%, natomiast smak – 1%.

Ryc. 1. Model systemu „krajobraz multisensoryczny” (wg Bartkowskiego 1985)

1 – kompleks abiotyczny według trzech stanów skupienia, 2 – kompleks biotyczny, 3 – kompleks antropogeniczny, 4 – przepływy materii i energii między składnikami geokompleksu, źródło oddziaływań – do sygnałów, bodźców, 5 – oddziaływania, bezpośrednia przyczyna powstawania sygnałów, 6 – obszar systemu odbicia (krajobrazu multisensorycznego), 7 – transfer sygnałów odbicia, 8 – obszar systemu użytkowania, 9 – poziomy użytkowania: semantyczno-operacyjny, sensomotoryczny, 10 – sprzężenia zwrotne w dziedzinie poznania, użytkowania, 11 – sprzężenia zwrotne w dziedzinie działania, S.N.R. – strefa, w której niemożliwe jest podejście redukcjonistyczne

Koncepcja krajobrazu multisensorycznego znalazła między innymi zastosowanie w charakterystyce i planowaniu obszarów turystyczno-wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Bydgoszczy (Kowalczyk 1992). Istniejąca literatura dostarcza jednak głównie informacji na temat bodźców wzrokowych i powstających w ich efekcie wrażeń estetycznych (np. Bourassa 1991). Bodźcom dźwiękowym (Aylor, Marks 1976, Anderson i in. 1983, Carles i in. 1992), zapachowym, dotykowym i smakowym (Asseburg i in. 1983, Porterous 1985, Porterous i in. 1985) poświęcano w badaniach stosunkowo niewiele uwagi, chociaż w literaturze anglosaskiej funkcjonują na przykład pojęcia *sound-* i *smellscape* (tj. krajobrazu dźwiękowego i zapachowego), całkowicie zaś pomijając niezwykle istotny w percepcji krajobrazu problem *synestezji*, czyli równoczesnego odbierania jednego bodźca wieloma zmysłami. Dodatkowo, wpływy poszczególnych bodźców rozpatrywano najczęściej niezależnie od siebie, nie uwzględniając ich „synergicznego” współdziałania, które decyduje właśnie o ocenie walorów krajobrazu. Przykładem opracowania ujmującego jednoczesne współdziałanie bodźców wzrokowych i dźwiękowych jest eksperymentalna praca autorów hiszpańskich (Carles i in. 1992), w której przedmiotem badań były preferencje dźwiękowe i interakcje w odbiorze bodźców wizualno-sonicznych, badane za pomocą wyświetlanych ankietowanym fotografii różnych typów krajobrazu i odtwarzanych jednocześnie typowych dźwięków (w obu przypadkach o różnym stopniu „naturalności”). Zbliżoną metodykę znajdujemy także w opracowaniu Piechoty (2006). Wydaje się, iż problem relacji pomiędzy odbiorem różnego rodzaju bodźców i ich wzajemnego „wzmacniania” lub „osłabiania” się – ze względu na swoją wagę – powinien być w większym niż dotychczas stopniu przedmiotem badań. Wspomniany wcześniej – wywodzący się z muzykologii (Schafer 1976) – termin „krajobraz dźwiękowy”, na gruncie literatury geograficznej spopularyzowany został przez Porteousa i in. (1985). Zdaniem wielu autorów, krajobrazy dźwiękowe (w ujęciu wspomnianego Schafera 1976), określane jako *landscapes portrayed in sound*, są indywidualne dla każdego regionu i stanowią część jego *genius loci*, a ich przemiany mogą być nawet niezwykle interesującym, choć trudno mierzalnym wskaźnikiem przekształceń antropogenicznych krajobrazu (por. Bernat 2001). Coraz częściej pojawiają się w związku z tym postulaty konieczności ochrony wartości krajobrazów dźwiękowych, zwłaszcza na obszarach objętych już różnymi formami prawnej ochrony przyrody.

Do metod i technik najczęściej stosowanych w badaniach percepcji krajobrazu należą badania kwestionariuszowe, badanie preferencji krajobrazowych z zastosowaniem fotografii i map mentalnych (Ulrich 1977, Schafer, Brush 1977). Niektóre ujęcia można znaleźć w opracowaniu autora (Pietrzak 1998) i S. Piechoty (2005).

Proponowana metodyka badania percepcji krajobrazu multisensorycznego

Przedstawiona poniżej propozycja metodyki badania percepcji krajobrazu multisensorycznego wykorzystuje (z pewnymi zmianami i skrótami) metodę i kwestionariusz opracowane przez Institut für Landschaftspflege und Naturschutz w Hano-

werze (Asseburg i in. 1983) – załącznik 1. Wcześniej była ona wykorzystana z powodzeniem w literaturze polskiej przez M. Pietrzaka (1998), M. Pietrzaka i in. (2000) oraz S. Piechotę (2006).

Badania dotyczą tu percepcji krajobrazu w makroskali (tj. przeżywania krajobrazu w perspektywie geograficzno-turystycznej) i mezoskali (przeżywania scenarii krajobrazowej) oraz percepcji pozaoptycznej.

Badania w makroskali (przeżywanie krajobrazu w perspektywie geograficzno-turystycznej) – wybór (lub ocena) trasy spaceru

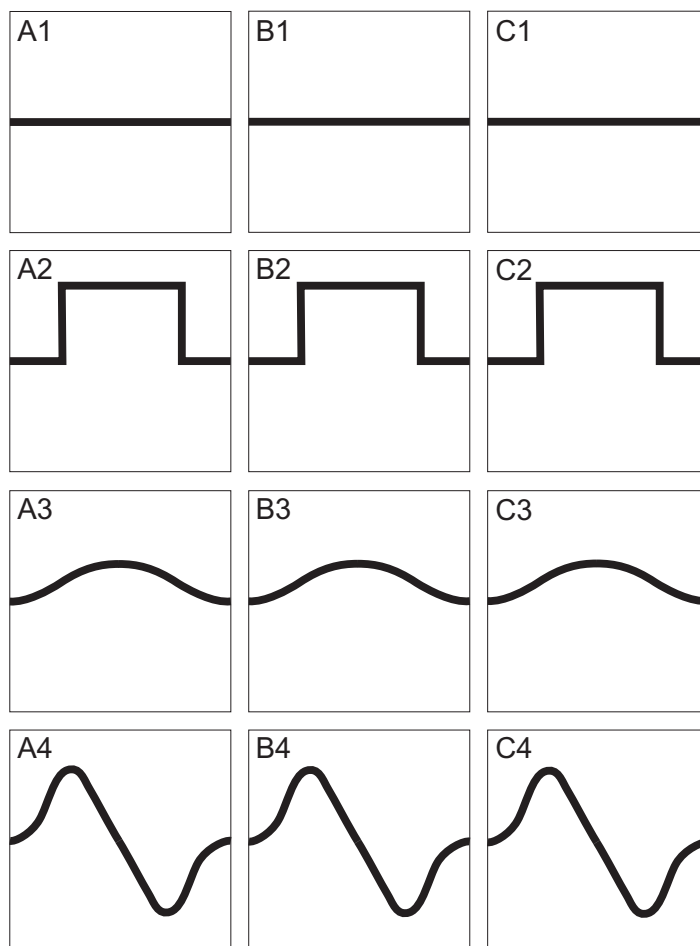
Przedmiotem zainteresowania są tu wyobrażenia i życzenia respondentów względem krajobrazu, będące podstawą podejmowania przez nich decyzji o wyborze potencjalnego obszaru wypoczynku. Bada się je za pomocą specjalnie przygotowanych schematów i zdjęć, umożliwiających zaplanowanie wymyślanego, godzinnego, składającego się z 12 pięciominutowych „epizodów”, spaceru. Postawione pytania dotyczą wyboru przebiegu drogi (np. kręta czy prostoliniowa) i jej pokrycia (asfalt, tłuczeń itd. – ryc. 2), rodzaju roślinności porastającej skraj drogi (np. niska trawa, rzędy krzewów – ryc. 3), rodzaju krajobrazu, przez który „spacer” prowadzi, oraz widoków jakich dostarcza (np. krajobraz otwarty czy jeziorny – ryc. 4).

Uzyskane „uśrednione” dane odnośnie do preferowanych dróg można z powodzeniem wykorzystać podczas planowania ciągów pieszych i tras spacerowych na terenie obszarów użytkowanych turystycznie. Na przykład w obrębie powierzchni modelowej Biskupice (Pietrzak 1998), zdaniem respondentów, winny być one trawiaste, lekko lub mocno kręte, ze skrajami porośniętymi drzewami, kwiatami i trawą oraz dostarczać widoków na krajobraz leśny, bagienny i jeziorny.

Odmiana przedstawionej metody, służąca uzyskaniu informacji o odbieranej przez poszukujących wypoczynku na szlaku turystycznym „rzeczywistej” atrakcyjności wizualnej krajobrazu (Asseburg i in. 1983), została, po modyfikacji, zastosowana przez M. Pietrzaka i in. (2000) na terenie Wielkopolskiego Parku Narodowego oraz przez S. Piechotę (2006) w obrębie Pszczewskiego Parku Krajobrazowego. Polega ona na wyposażeniu osób biorących udział w badaniach w aparat fotograficzny i mapę w skali 1:25 000 z poleceniem wykonania 5–10 zdjęć, ocenianych przez nich pozytywnie i negatywnie, wycinków krajobrazu oraz naniesienia lokalizacji i kierunku zdjęcia na mapę². Uzyskane wyniki można w efekcie przedstawić na zbiorczej mapie miejsc oraz kierunków zdjęć pozytywnie i negatywnie ocenianych fragmentów krajobrazu (ryc. 5), jak też w postaci wykazu tak ocenianych elementów i cech krajobrazu. Zakłada się przy tym, iż uzyskane w przedstawiony sposób informacje winny być traktowane jako ważne przesłanki kształtowania krajobrazu rekreacyjnego, służące zwiększeniu jego atrakcyjności (np. poprzez eliminację lub zmniejszenie widoczności elementów niepożądanych)³. Ograniczeniem tej metody są jej wymogi „techniczne” i organizacyjne.

² Zalecane jest wykorzystanie w tym celu GPS-u i procedury geotaggingu.

³ Wykorzystać można tutaj programy GIS, pozwalające na określenie zasięgu widoczności przy założonych parametrach (np. Idrisi z opcją „viewshead”).

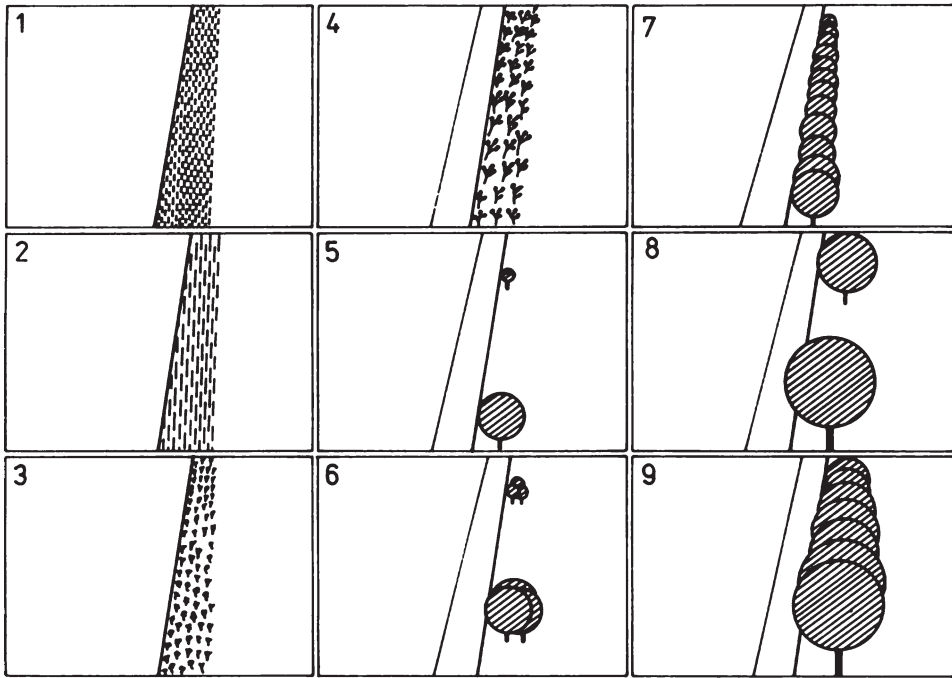

Ryc. 2. Schematy obrazujące możliwe do wyboru rodzaje dróg i pokrycie

A – trawiasta, B – tłuczniowa, C – asfaltowa; przebieg: 1 – długa, względnie prosta, 2 – załamana pod kątem prostym, 3 – lekko kręta, 4 – mocno kręta (wg Asseburg i in. 1984, zmienione przez Pietrzaka 1998)

Badania w mezoskali (przeżywanie scenarii krajobrazowej)

Prowadzi się je na podstawie skalowania (rangowania) przez respondentów przygotowanego zestawu zdjęć (przykłady – patrz Pietrzak 1989, Piechota 2006), przedstawiających konkretne, w dużym stopniu typowe i dające się zlokalizować, fragmenty krajobrazu obszaru badań, w zależności od wyzwalanych przez nie odczuć i możliwości ich funkcjonalnego wykorzystania. Pozwala to w efekcie na uszeregowanie „krajobrazów” pod względem ich piękna, różnorodności i urozmaicenia, naturalności, możliwości orientacji, bodźcowości oraz bezpieczeństwa i rodzinności lub innych, dodatkowych cech, wynikających ze specyfiki badanego obszaru.

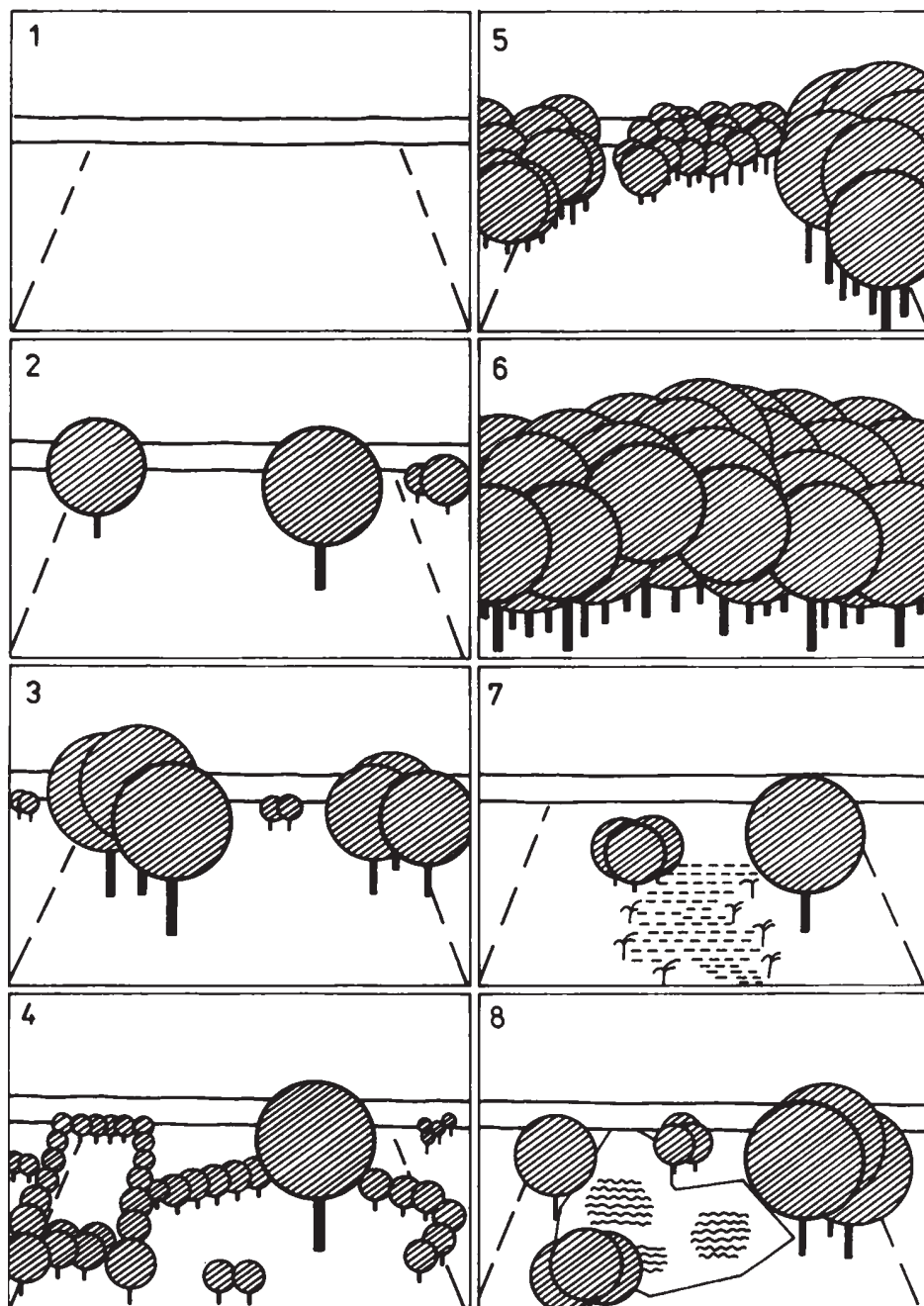

Ryc. 3. Schematy obrazujące możliwości do wyboru charakter skraju drogi

1 – niska trawa, 2 – wysoka trawa, 3 – niskie kwiaty, 4 – wysokie kwiaty, 5 – pojedyncze krzewy, 6 – grupy krzewów, 7 – rzędy krzewów, 8 – pojedyncze drzewa, 9 – grupy drzew (wg Asseburg i in. 1984, zmienione przez Pietrzaka 1998)

Interpretację uzyskanych wyników w zakresie rangowania i oceny zdjęć przeprowadzić można na dwa sposoby (Pietrzak 1998). Pierwszy, najczęściej spotykany w literaturze, a w istocie swojej dość trywialny i oczywisty, polega na poszukiwaniu i podkreślaniu różnic w percepcji krajobrazu przez badane grupy respondentów i uzasadnianiu ich specyfiką wieku, wykształcenia czy przygotowania zawodowego badanych. Inny, zaproponowany przez M. Pietrzaka (1998) i wykorzystany przez S. Piechotę (2006), sposób spożytkowania uzyskanych wyników sprowadza się do ich interpretacji kartograficznej w kategoriach ocennych. Wówczas opinie dotyczące zdjęć poszczególnych typów krajobrazu przetransponować można na wykonaną wcześniej mapę ich rozmieszczenia, otrzymując w efekcie oceny badanego terenu w zakresie jego „mentalnej” przydatności dla określonych sposobów wykorzystania czy atrakcyjności turystycznej (ryc. 6).

Wydaje się, iż tak wykonana ocena atrakcyjności oddaje uśrednioną, w miarę rzeczywistą „siłę przyciągania” potencjalnych turystów przez dany teren i ich opinie na ten temat znacznie lepiej niż tradycyjnie wykonywane oceny, bazujące na bonitowaniu występowania wód, lasów i urozmaiconej rzeźby terenu. Uzyskane tą drogą mapy, przedstawiające rzeczywiste preferencje przestrzenne i wymogi względem krajobrazu rekreacyjnego, nie tylko mogą, ale wręcz powinny stanowić

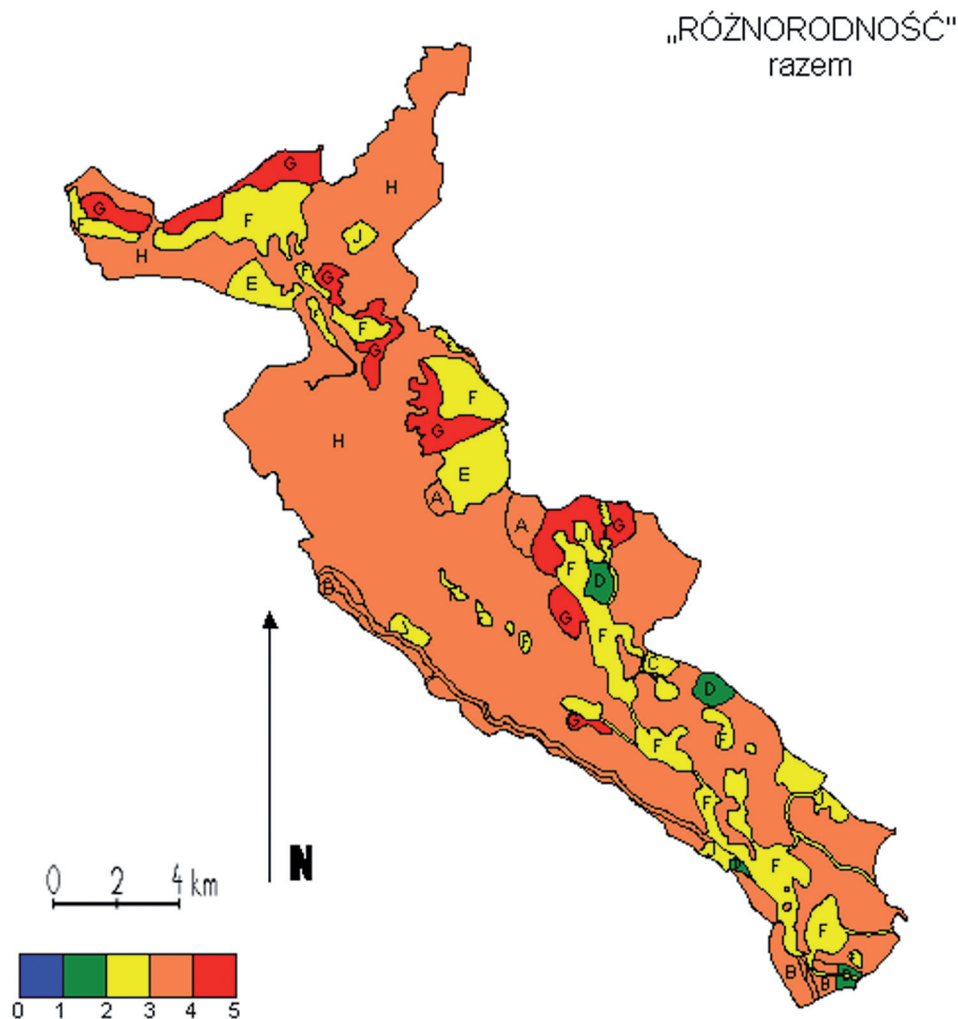
Ryc. 4. Schematy obrazujące rodzaje krajobrazu

1 – otwarty, 2 – otwarty z pojedynczymi drzewami, 3 – otwarty z grupami drzew, 4 – z licznymi żywopłotami i zadrzewieniami śródpolnymi, 5 – otwarty leśny, 6 – zamknięty leśny (wnętrze lasu), 7 – bagienny, 8 – jeziorny (wg Asseburg i in. 1983, zmienione przez Pietrzaka 1998)

Ryc. 5. Rozmieszczenie i kierunki zdjęć pozytywnie oraz negatywnie ocenianych fragmentów krajobrazu na planowanym szlaku turystycznym w Pszczewskim Parku Krajobrazowym (Piechota 2006)

Ryc. 6. Ocena poszczególnych krajobrazów Pszczewskiego Parku Krajobrazowego ze względu na „różnorodność”

A–J – rodzaje ocenianych krajobrazów; oceny od 0 (najniższa) do 5 (najwyższa) – S. Piechota (2006)

podstawę formułowania „oferty” w zakresie rozwiązań planistyczno-przestrzennych dotyczących zagospodarowania turystycznego (Pietrzak 1999).

Percepcja pozaoptyczna

Tutaj celem badań jest poznanie roli niewizualnego przeżywania krajobrazu i odbierania bodźców poprzez ich rangowanie: od nieważnych (1), poprzez trochę ważne (2) i dość ważne (3), do bardzo ważnych (4). Pytania dotyczyć mogą:

- możliwości wykorzystania krajobrazu (np. dla gier ruchowych czy wędkowania);
- dotykania i poruszania różnych obiektów (np. kory drzew, kwiatów);
- zapachów (ziół, siana) i odgłosów (np. śpiewu ptaków czy szumu liści);
- regulowania gospodarki cieplnej organizmu (np. wygrzewania się na słońcu);
- spożywania owoców leśnych.

Istotne mogą być także wrażenia wywołane poruszaniem się po określonym podłożu (piasku, asfalcie itp.), oceniane w skali siedmiostopniowej (od 1 – bardzo przyjemne do 7 – bardzo nieprzyjemne) oraz rola czynników zakłócających percepcję (np. zapach ścieków, muchy czy odgłosy pojazdów), oceniana w skali cztero-stopniowej (1 – nie zakłóca, 2 – nieco zakłóca, 3 – dość zakłóca, 4 – bardzo zakłóca).

Literatura

- Anderson L.M., Mulligan B.E., Goodman L.S., Regan H.Z., 1983, *Effects of sounds on preference for outdoor setting*, Environment and Behavior, 15(5), 539–556.
- Asseburg M., Hühn W., Wöbse H.H., 1983, *Landschaftsbild und Flurbereinigung*, Beiträge zur räumlichen Planung, 12, Schriftenreihe des Fachbereichs Landespflege der Universität Hannover.
- Aylor D.E., Marks L.E., 1976, *Perception of noise transmitted through barriers*, J. Acoust. Soc. Amer., 59(2), 397–400.
- Bartkowski T., 1985, *Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu*, Czasopismo Geograficzne, LVI, 1, 73–79.
- Bartnicka M., 1989, *Percepcja środowiska w badaniach geograficznych*, PZLG, IGiPZ PAN, Warszawa, 2, 5–27.
- Bernat S., 2001, *Ochrona krajobrazów dźwiękowych w parkach krajobrazowych*, w: Park krajobrazowy i co dalej? Problemy Ekologii Krajobrazu – t. IX, red. G. Bezkowska, Łódź, s. 113–120.
- Bourassa S.C., 1991, *The Aesthetics of Landscape*, Belhaven, London–New York.
- Brossard Th., Joly D., Wieber J.C., 1980, *Des objets aux images (analyse des flux du système "paysage visible")*, Seminaires et Notes de recherches des Cahiers de Géographie de Besançon, 22.
- Carles J., Bernaldez F., de Lucio J., 1992, *Audio-visual interactions and soundscape preferences*, Landscape Research, 17(2), 52–56.
- Carlson A., 1977, *On the possibility of quantifying scenic beauty*, Land. Plan., 4(2), 131–172.
- Forman R.T.T., Godron M., 1986, *Landscape ecology*, J. Wiley & Sons.
- Grahn P., 1991, *Landscapes in our minds: people's choice of recreative places in towns*, Land. Res., 16, 1, 11–20.
- Kowalczyk A., 1992a, *Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego – podstawa kształtowania obszarów rekreacyjnych*, WSP, Bydgoszcz.
- Kowalczyk A., 1992b, *Metodologia i metodyka badań percepcji krajobrazu z punktu widzenia potrzeb turystyczno-wypoczynkowych*, w: Metody oceny środowiska przyrodniczego, Gea, 2, 25–33.
- Neef E., 1967, *Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre*, Gotha, Leipzig.
- Nikołajew W.A., 2003, *Łandschaftswiedienije: Estetika i dizajn. Uczeb. posobie*, Aspekt Press, Moskwa.
- Piechota S., 2006, *Percepcja krajobrazu rekreacyjnego Pszczewskiego Parku Krajobrazowego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Pietrzak M., 1998, *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Pietrzak M., 1999, *Knowledge about landscape perception as a tool for tourism management*, *Ekologia*, 18, 1, 75–81, Bratysława.
- Pietrzak M., Miedzińska I., Styperek J., 2000, „Rzeczywista” atrakcyjność wizualna krajobrazu szlaków turystycznych (na przykładzie szlaku im. Cyryla Ratajskiego w Wielkopolskim Parku Narodowym), w: *Geoekologiczne podstawy badania i planowania krajobrazu rekreacyjnego, Problemy Ekologii Krajobrazu – t. 5*, red. M. Pietrzak, Poznań, s. 114–121.
- Porterous J.D., 1985, *Smellscape*, *Progress in Human Geography*, 9(3), 356–378.
- Porterous J.D., Mastin J.F., 1985, *Soundscape*, *J. of Arch. and Plan. Research*, 2(3), 169–186.
- Preobrażenski W.S. (red.), 1975, *Teoreticzeskije osnovy rekreacjonnoj geografii*, Izd. Nauka, Moskwa.
- Richling A., 1992, *Podstawy metodyczne oceny wizualnej atrakcyjności krajobrazu*, *Gea*, 2, Warszawa–Płock–Murzynowo, s. 9–18.
- Schafer R.M., 1976, *The tuning of the world*, Mc Clelland & Stewart, Toronto.
- Schafer E.L., Brush R.O., 1977, *How to measure preferences for photographs of natural landscapes*, *Land. Plan.*, 4(3), 237–256.
- Schmithüsen J., 1976, *Allgemeine Geosynergetik. Grundlage der Landschaftskunde*, Walter de Gruyter, Berlin–New York.
- van der Zee D., 1990, *The complex relationship between landscape and recreation*, *Land. Ecol.*, 4, 2, 225–236.
- Visual Landscape Design Training Manual*, 1994, Recreation Branch, Ministry of Forests, British Columbia.
- Wieber J.C., 1981, *Etude du paysage et (ou?) analyse ecologique*, *Travaux de l’Institute de geographie de Reims*, 45–46.
- Zube E.H., Sell J.L., Taylor J.G., 1982, *Landscape perception: research, application, and theory*, *Land. Plann*, 9, 1, 1–33.

Załącznik 1

Kwestionariusz do badań nad percepcją krajobrazu multisensorycznego

(Pietrzak 1998, za: Asseburg i in. 1983)

1. Kiedy i gdzie ostatni raz spacerowałeś?
- 2a. Kiedy spacerowałeś ostatni raz na „łonie natury” (w krajobrazie)?
- 2b. Gdzie? (podkreślić)
  - las,
  - pole,
  - łąka,
  - wokół jeziora,
  - inne miejsca (jakie?).....
3. Spacerowałeś sam czy w towarzystwie? (podkreślić)
  - sam,
  - z rodziną,
  - z przyjaciółmi,
  - z dziewczyną (chłopakiem),
  - z psem.
4. Czy przypominasz sobie szczegóły spaceru? Czy coś szczególnie Ci się podobało lub wzbudziło niezwykle zainteresowanie? (podkreślić)
  - nie,
  - tak,
  - jeśli tak, co to było?.....
- 5a. Chcielibyśmy nieco więcej dowiedzieć się o Twoich życzeniach i wymaganiach względem krajobrazu. Wyobraź sobie, że możesz odbyć godzinną wycieczkę (spacer) w krajobrazie. Jakie miejsce wybrałbyś na cel takiej wycieczki?
- 5b. Na pewno wiesz, w jakim krajobrazie chciałbyś spacerować. Te wyobrażenia i plany chcemy dokładniej poznać i zbadać. Twoim zadaniem jest, za pomocą przygotowanego przez nas systemu, zaplanować w myślach godzinny spacer w krajobrazie. Podzieliliśmy go na 12 części, po 5 minut każda. Dla każdej części powinieneś wskazać:
  - jaką drogą chciałbyś iść,
  - jaki powinien być skraj drogi,
  - jakie życzyłbyś sobie widoki w otaczającym krajobrazie.

Na symbolicznych karteczkach zostały przedstawione, do wyboru, różne możliwości. Dla ułatwienia załączyliśmy, jako przykłady, kilka fotografii pokazujących, jak droga i jej skraj lub krajobraz mogłyby wyglądać.

Zacznijmy od pytania, jaką drogą chciałbyś iść.

Do wyboru są następujące rodzaje dróg:

- 1) trawiasta,
- 2) tłuczniowa,
- 3) asfaltowa,

a każda z nich może być:

- długa, prosta,
- załamana pod kątem prostym,
- lekko kręta,
- mocno kręta,

tzn. łącznie do wyboru masz 12 rodzajów dróg. Dany rodzaj drogi możesz wybierać dowolną liczbę razy

kolejność	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
numer karteczki												

5c. W ten sam sposób wyobraź sobie, jaki skraj drogi podczas spaceru byłby, Twoim zdaniem, najbardziej odpowiedni.

W tym celu zobacz najpierw przykłady na kolorowych zdjęciach.

Mamy skraje dróg, na których przeważa:

- 1) niska trawa,
- 2) wysoka trawa,
- 3) niskie kwiaty,
- 4) wysokie kwiaty,
- 5) pojedyncze krzewy,
- 6) grupy krzewów,
- 7) rzędy krzewów,
- 8) pojedyncze drzewa,
- 9) grupy drzew.

Możesz zatem wybrać pomiędzy 9 rodzajami skrajów dróg. Spójrz, proszę, na różne rodzaje skrajów dróg przedstawionych symbolicznie na karteczkach i w zależności od Twoich wyobrażeń, ułóż kolejno 12 z nich (możliwy jest ponowny lub częstszy wybór tego samego rodzaju)

kolejność	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
numer karteczki												

5d. Szczególnie ważne podczas spaceru jest, przez jaki krajobraz prowadzi droga i jakich widoków dostarcza. Zastanów się, jaki rodzaj krajobrazu najbardziej odpowiadałby Tobie podczas spaceru. Zobacz najpierw przykłady różnych rodzajów krajobrazu na kolorowych zdjęciach.

Możesz wybrać następujące rodzaje krajobrazu:

- 1) otwarty,
- 2) otwarty z pojedynczymi drzewami i krzewami,
- 3) otwarty z grupami drzew,
- 4) z licznymi żywopłotami i zadrzewieniami śródpolnymi,
- 5) otwarty leśny,
- 6) zamknięty leśny (wnętrze lasu),
- 7) bagienny,
- 8) jeziorny.

Spójrz na różne rodzaje krajobrazu na symbolicznych karteczkach i ułóż je według własnego wyboru

kolejność	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
numer karteczki												

- 5e. Czy chciałbyś do własnego projektu krajobrazu dodać jakieś objaśnienia?
- tak nie
- (jeśli nie, przejdź do punktu 6),
jeśli tak – zanotuj poniżej.

6. Wyobraź sobie, iż odbywasz spacer w krajobrazie. W zależności, w którym punkcie się właśnie znajdujesz, masz widok na inny wycinek krajobrazu. W oparciu o rozpoznawane cechy krajobrazu wycinki te są odmiennie oceniane przez różne osoby. Nas interesuje wyłącznie Twoje własne nastawienie do tych cech. W tym celu utworzyliśmy zestaw fotografii krajobrazu, a Twoim zadaniem jest ocenić: czy wypowiedzi o krajobrazach przedstawionych na zdjęciach uważasz za trafne.

Procedura postępowania jest następująca. Otrzymujesz 9 zdjęć i schemat kategoryzacji, a przeprowadzający ankietę czyta Tobie wypowiedź na temat krajobrazu, np.: *Ten krajobraz jest brzydki*. Wybierasz wówczas spośród 9 zdjęć najpierw 3, które według Twoich przekonań najlepiej ilustrują tę wypowiedź. Spośród tych 3 zdjęć wybierasz następnie 1, do którego wypowiedź pasuje zdecydowanie najlepiej. Potem wybierasz najpierw kolejne 3 zdjęcia, do których względem innych zdjęć wypowiedź najmniej pasuje, a spośród nich znów jedno, do którego wypowiedź całkiem nie pasuje. W efekcie zostają 3 zdjęcia, do których podana wypowiedź w równym stopniu pasuje i nie pasuje (jest przeciętnie trafna).

Uzyskane grupy fotografii przyporządkuj teraz do następujących kategorii wypowiedzi:

1) szczególnie trafna	1 zdjęcie,
2) dość trafna	2 zdjęcia,
3) przeciętnie trafna	3 zdjęcia,
4) dość nietrafna	2 zdjęcia,
5) szczególnie nietrafna	1 zdjęcie.

Poszczególnym kategoriom przyporządkuj litery, którymi oznaczone są poszczególne zdjęcia.

Zwracamy uwagę, że nie ma tu żadnych prawidłowych lub fałszywych odpowiedzi. Interesuje nas wyłącznie Twoja opinia. Decyzję podejmuj, proszę, spontanicznie i bez dłuższego namysłu.

6a. Pierwsza wypowiedź brzmi: *Przedstawiony krajobraz jest piękny.*

Przyporządkuj zdjęcia według podanego wyżej sposobu do poszczególnych kategorii, wpisując litery, którymi oznakowane są zdjęcia:

- 1) szczególnie trafna,
- 2) dość trafna,
- 3) przeciętnie trafna,
- 4) dość nietrafna,
- 5) szczególnie nietrafna.

6b. Druga wypowiedź brzmi: *Przedstawiony krajobraz jest optycznie różnorodny i urozmaicony.*

Postępuj identycznie, jak przy pierwszej wypowiedzi:

- 1) szczególnie trafna,
- 2) dość trafna,
- 3) przeciętnie trafna,
- 4) dość nietrafna,
- 5) szczególnie nietrafna.

6c. Trzecia wypowiedź brzmi: *Przedstawiony krajobraz oddziałuje w sposób naturalny.*

Postępuj identycznie, jak przy wypowiedzi poprzedniej:

- 1) szczególnie trafna,
- 2) dość trafna,
- 3) przeciętnie trafna,
- 4) dość nietrafna,
- 5) szczególnie nietrafna.

6d. Czwarta wypowiedź brzmi: *W przedstawionym krajobrazie można się dobrze orientować i znaleźć.*

Postępuj identycznie, jak przy wypowiedzi poprzedniej:

- 1) szczególnie trafna,
- 2) dość trafna,
- 3) przeciętnie trafna,
- 4) dość nietrafna,
- 5) szczególnie nietrafna.

6e. Piąta wypowiedź brzmi: *Przedstawiony krajobraz dostarcza wielu bodźców, a także umożliwia przeprowadzenie wielu gier i zabaw ruchowych.*

Postępuj identycznie, jak przy wypowiedzi poprzedniej:

- 1) szczególnie trafna,
- 2) dość trafna,
- 3) przeciętnie trafna,
- 4) dość nietrafna,
- 5) szczególnie nietrafna.

6f. Szósta wypowiedź brzmi: *Przedstawiony krajobraz daje poczucie bezpieczeństwa i emanuje rodzinną atmosferą.*

Postępuj identycznie, jak przy wypowiedzi poprzedniej:

- 1) szczególnie trafna,
  - 2) dość trafna,
  - 3) przeciętnie trafna,
  - 4) dość nietrafna,
  - 5) szczególnie nietrafna.
7. Wielu przeżyć w krajobrazie dostarcza nie tylko wzrok, ale także możliwość przemieszczania się oraz inne zmysły, takie jak węch, słuch i dotyk.
Chcemy najpierw dowiedzieć się, jak ważne są dla Ciebie możliwości określonego sposobu wykorzystania krajobrazu i gromadzenia odbieranych wrażeń.
Swoj wybór przedstaw na podstawie następujących kategorii:
1 – nieważne, 2 – trochę ważne, 3 – dość ważne, 4 – bardzo ważne.
- 7a. Przedstaw najpierw, jak ważne są dla Ciebie określone możliwości wykorzystania krajobrazu pod kątem:
- gier ruchowych,
  - zbierania owoców i jagód,
  - zrywania kwiatów,
  - pływania/kąpieli,
  - wędkowania,
  - stawiania szałasów i namiotów,
  - innym, jakim .....
- 7b. Następnie przedstaw, jak ważne jest dla Ciebie bezpośrednio poruszanie się bądź dotykanie różnych roślin, przedmiotów i materiałów w krajobrazie, np.:
- trawy,
  - mchu,
  - kory drzew,
  - liści,
  - skał,
  - krzewów,
  - wody,
  - mułu,
  - owoców (nasion, szyszek),
  - gałęzi,
  - kwiatów,
  - drobnych zwierząt.
- 7c. Jak ważne są dla Ciebie następujące zapachy w krajobrazie:
- kwiatów,
  - ziół,
  - siana,
  - owoców,
  - ziemi i humusu,
  - świeżego powietrza.
- 7d. Jak ważne są dla Ciebie następujące odgłosy w krajobrazie:
- śpiew ptaków,
  - inne głosy zwierząt,
  - szum liści,

- szum wody i potoków,
  - szum wiatru.
- 7e. Jak ważna jest dla Ciebie możliwość regulowania gospodarki cieplnej organizmu (temperatury ciała) poprzez:
- wygrzewanie się na słońcu,
  - chłodzenie się w cieniu,
  - chłodzenie się w wodzie.
- 7f. Jak ważna jest możliwość jedzenia dziko rosnących jagód i owoców.
8. Podczas spacerów (wędrówek) w krajobrazie na sposób jego przeżywania (percepcji) wpływa prawdopodobnie także gleba (grunt), po której się poruszasz. Przedstaw na podstawie poniższej skali, jak przyjemne bądź nieprzyjemne jest dla Ciebie chodzenie po określonym podłożu: 1 – bardzo przyjemne, 2 – przyjemne, 3 – raczej przyjemne, 4 – neutralne (ani przyjemne, ani nieprzyjemne), 5 – raczej nieprzyjemne, 6 – nieprzyjemne, 7 – bardzo nieprzyjemne:
- piasek,
  - asfalt,
  - trawa,
  - tłuczeń,
  - liście,
  - rola,
  - żwir,
  - ściernisko,
  - podłoże gliniaste,
  - gleba (ściółka) leśna.
9. Doznawanie różnych przeżyć w krajobrazie może być utrudnione pewnymi zakłócającymi czynnikami. Oceń ich rolę według podanej skali: 1 – nie zakłóca, 2 – nieco zakłóca, 3 – dość zakłóca, 4 – bardzo zakłóca:
- zapach gnoju,
  - zapach gnojówki,
  - woń zwierząt,
  - zapach ścieków,
  - odgłosy (hałasy) pojazdów mechanicznych,
  - odgłosy (hałasy) maszyn rolniczych,
  - odgłosy (hałasy) łodzi motorowych,
  - owady żądłące,
  - muchy,
  - inne osoby,
  - inne czynniki (jakie?).....
10. Dane o respondencie:
- płeć.....
  - wiek.....
  - wykształcenie.....
  - pochodzenie społeczne.....
  - miejsce zamieszkania.....

Krajobraz kulturowy

Określenia „środowisko”, „przestrzeń” i „krajobraz” należą do pojęć często używanych w geografii. Wydaje się, że pierwszy termin bywa stosowany głównie przez badaczy zajmujących się geografią fizyczną, natomiast określeniem „przestrzeń” częściej posługują się geografowie zajmujący się problematyką społeczno-ekonomiczną. Jak podaje W. Haber (2004), jednym z pierwszych, który wprowadził do geografii pojęcie „krajobrazu”, był (w 1806 r.) A. von Humboldt.

Jakkolwiek można przyjąć, że „krajobraz”, w odróżnieniu od terminów pozostałych, bywa w podobnym stopniu stosowany przez badaczy zajmujących się zarówno przyrodą, jak i problematyką społeczno-gospodarczą, to jednak w rzeczywistości jest z reguły inaczej definiowany. Geografowie fizyczni nieco inaczej postrzegają krajobraz niż badacze zajmujący się geografią społeczno-ekonomiczną (geografią człowieka). Bardzo rzadko w pracach napisanych przez przedstawicieli jednej dyscypliny geografii można znaleźć odnośniki do literatury prezentującej poglądy autorów wywodzących się z drugiego nurtu geografii. Na przykład autor niniejszego tekstu nie spotkał dotąd wśród publikacji z dziedziny geografii fizycznej zajmujących się krajobrazem odniesień do – również zajmującej się krajobrazem – tzw. szkoły Berkeley. Na kwestię bardzo różnego rozumienia pojęcia „krajobraz” zwraca uwagę wielu autorów, w tym także polskich, przy czym reprezentują oni nie tylko geografię, ale też wiele innych dyscyplin (Myga-Piątek 2001). Spośród dziedzin pokrewnych uwagę zwraca w tym wypadku przede wszystkim dorobek architektury krajobrazu. Wśród przedstawicieli tej dyscypliny w Polsce niekwestionowanym autorytetem jest bez wątpienia J. Bogdanowski (1995). Zdaniem tego autora, krajobraz będący dziełem przyrody jest krajobrazem naturalnym, a krajobraz powstały w wyniku działalności człowieka – krajobrazem kulturowym.

Spośród geografów zajmujących się przyrodą na bardzo różne rozumienie terminu „krajobraz” zwraca uwagę K. Ostaszewska, która twierdzi, że jest to nie tylko podstawowe dla geografii pojęcie, ale budzi również „najwięcej kontrowersji...” (2002: 45). Wypada się tylko zgodzić z cytowaną autorką, gdyż jedną z tych „kontrowersji” (może nawet fundamentalną) jest inne traktowanie krajobrazu przez badaczy uprawiających geografię fizyczną, a inne przez osoby zajmujące się tzw. geografią człowieka.

Po bardzo wnikliwym przeglądzie definicji krajobrazu (głównie autorstwa geografów zajmujących się geografią przyrody) reprezentująca geografię fizyczną K. Ostaszewska definiuje „krajobraz” jako: „... układ powiązanych komponentów

przyrody, powstały na i w pobliżu Ziemi” (2002: 61). Nieco podobna, ale szersza jest definicja A. Richlinga i J. Solona (1996: 14), dla których krajobraz to: „... heterogeniczna całość, funkcjonująca zgodnie z prawami przyrody, obdarzona zdolnością do samoregulacji i charakteryzująca się pewnym indywidualizmem”. M. Pietrzak (1998: 17), wymieniając główne cechy „krajobrazów”, podaje natomiast:

- realność ich istnienia, co jest wynikiem różnicowania przyrody;
- hierarchiczną strukturę elementów składowych;
- funkcjonowanie na topicznym poziomie organizacji;
- otwartość czasoprzestrzenną;
- wewnętrzną kontynuualność (ciągłość);
- odgraniczenie od otoczenia (dyskretność);
- dostarczanie człowiekowi złożonych (multisensorycznych) bodźców, które wpływają na jego zachowanie.

We wszystkich przytoczonych wyżej definicjach krajobraz jest widziany w kontekście przyrodniczym. Czy nie jest to jednak zbyt wąskie spojrzenie? Bliższa potrzebom geografii społeczno-ekonomicznej wydaje się klasyczna definicja H. Bobeka i J. Schmithüseny (za Cymermanem i in. 1992: 15), którzy uważali, że na krajobraz składają się trzy sfery zjawisk: abiotyczna (przyroda nieożywiona), witalna (przyroda ożywiona, włączając w to działalność człowieka o najniższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego) oraz intelektualna (efekty kulturowo uwarunkowanej działalności człowieka). Podobny pogląd reprezentują autorzy polskiego *Słownika pojęć geograficznych*, którzy ponadto rozróżniają „krajobraz pierwotny” i „krajobraz kulturalny” (Pietkiewicz, Żmuda 1973: 216). Wydzielanie krajobrazu kulturowego stosują również geografowie wywodzący się z niemieckiego kręgu kulturowego (*Kulturlandschaft*) oraz badacze anglosascy (*cultural landscape*).

Ciekawy pogląd na istotę krajobrazu reprezentuje, wymieniony już wcześniej, W. Haber (2004), który zwraca uwagę na ewolucję tego pojęcia (od zainteresowania krajobrazem artystów-malarzy, poprzez projektowanie krajobrazu, do odzwierciedlenia krajobrazu w świadomości człowieka – „... landscape as mental construct”), a nadto wyróżnia cztery zakresy terminu „krajobraz” (Haber 2004: 103) jako:

- część przestrzeni (widok, obraz, pejzaż);
- następstwo procesów historycznych i zmian kulturowych;
- „scenę” i symbol;
- fragment codziennego życia i działalności człowieka.

Wśród współczesnych autorów – niebędących co prawda geografami – dosyć szerokie spojrzenie na krajobraz reprezentuje A. Farina (2000). W swoim artykule o dosyć znaczącym tytule (*The cultural landscape as a model for the integration of ecology and economics*, co można przetłumaczyć jako *Krajobraz kulturowy jako model dla integracji ekologii i ekonomiki*) próbuje znaleźć związki między rozumieniem a pojęciem „krajobrazu” przez nauki przyrodnicze oraz społeczne. Aby osiągnąć postawiony cel, definiuje krajobraz kulturowy jako: „... obszary geograficzne z występującymi na nich relacjami między działaniami człowieka a środowiskiem, które pociągają za sobą powstanie struktur ekologicznych, społeczno-gospodarczych i kulturowych, powodujących zarazem pojawienie się mechanizmu sprzężenia zwrotnego odpo-

wiedzialnego za obecność, rozmieszczenie i bogactwo skupisk gatunków” (Farina 2000: 313). Oczywiście, dla typowego geografa zajmującego się człowiekiem przytoczona definicja jest daleka od ideału, tym bardziej że w następnych zdaniach A. Farina wyraźnie podaje, iż dla niego kwintesencją krajobrazu kulturowego są obszary zróżnicowane pod względem rolniczym. Ponieważ w dalszej części niniejszego tekstu autor polemizuje z poglądami A. Fariny, w tym miejscu poprzestaniemy jedynie na zasygnalizowaniu, iż jego poglądy są nie tylko interesujące, ale przede wszystkim tworzą coś w rodzaju pomostu między stanowiskiem badaczy zajmujących się krajobrazem z punktu widzenia nauk przyrodniczych a autorami badającymi krajobraz kulturowy.

Celem niniejszego opracowania jest wykazanie, iż krajobraz kulturowy ma istotne znaczenie dla atrakcyjności turystycznej danego obszaru. Z jednej strony może zwiększać jego atrakcyjność turystyczną, kiedy na przykład pozostaje w harmonii z elementami krajobrazu pierwotnego (przyrodniczego), z drugiej zaś – w istotnym stopniu obniżać atrakcyjność terenu. Ma to miejsce wówczas, gdy krajobraz kulturowy znajduje się w niezgodzie z przyrodniczymi komponentami krajobrazu, jest pełen wewnętrznej niespójności itp.

Poruszane tu zagadnienia zawarto w trzech częściach. W pierwszej starano się przybliżyć zakres terminu „krajobraz kulturowy”, druga poświęcona jest problemowi atrakcyjności turystycznej, natomiast w trzeciej omówiono kwestię atrakcyjności turystycznej krajobrazu kulturowego.

Pojęcie krajobrazu kulturowego

Według J. Kaczmarka (2005: 32–33): „Świat kultury, w którym żyje człowiek, jest społecznym produktem wytwarzanym w procesie eksternalizacji, obiektywizacji i internalizacji”. Ponieważ ten sam autor nieco dalej twierdzi, iż: „Zjawiska społeczne przebiegają (...) zawsze w jakimś otoczeniu geograficznym” (2005: 33), należy przyjąć, że „... kultura jest procesem przekształcania środowiska przyrodniczego w środowisko symboliczne, czyli świat materii w świat ducha” (2005: 34). Zastępując określenie „środowisko” bliskim mu terminem „krajobraz”, można uznać, że wzmiankowane przez J. Kaczmarka „środowisko symboliczne” jest niczym innym, jak „krajobrazem kulturowym”, pod warunkiem, że będzie on rozumiany jako „produkt” działalności ludzkiej, powstający w wyniku procesu eksternalizacji, obiektywizacji i internalizacji.

Przytoczone wyżej poglądy nawiązują do klasycznych już założeń geografii kultury, w której przyjęto uważać, że krajobraz kulturowy jest przekształconym przez grupę kulturową krajobrazem naturalnym (przyrodniczym). Kultura stanowi czynnik tych przekształceń, obszar naturalny – ich miejsce, zaś krajobraz kulturowy – ich rezultat (Sauer 1925). Zgodnie z takim podejściem należy przyjąć, że krajobraz kulturowy powstaje wskutek przekształcania krajobrazu naturalnego przez grupę kulturową (kultura jest czynnikiem przekształcającym, obszar naturalny – środowiskiem przekształcanym, a krajobraz kulturowy – następstwem przekształcania). Pod wpływem określonej kultury, zmieniającej się z upływem czasu, powstaje kraj-

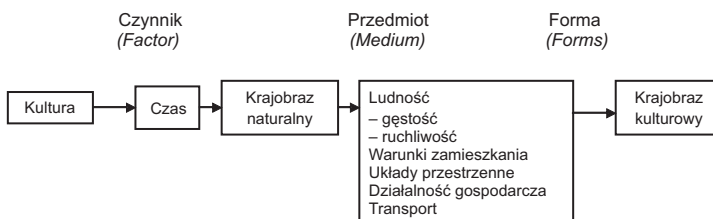
obraz przechodzący przez różne etapy i prawdopodobnie osiągający kres w końcowym cyklu swojego rozwoju. Pojawienie się różnych, obcych kultur powoduje jego odmłodzenie lub powstanie krajobrazu nowego, który nałoży się na pozostałości poprzedniego.

Pojęcie krajobrazu kulturowego pojawiło się w XIX wieku w geografii niemieckiej, a następnie francuskiej i amerykańskiej. Jak podaje, cytując J. Schmithüsenę, K. Rembowska (2002: 80–81), „... krajobraz kulturowy składa się nie tylko z pojedynczych przedmiotów, ale tworzy także całość przestrzenną”. Tak widzieli krajobraz kulturowy badacze niemieccy, zwracając między innymi uwagę na ewolucję krajobrazu, jak również na jego aspekty wizualne (a nawet estetyczne). W geografii francuskiej główny nacisk został z kolei położony na wychwycenie ujawniających się w krajobrazie relacji między działalnością człowieka (franc. *civilisation*) a środowiskiem (lub otoczeniem, miejscem – franc. *milieu*). W Stanach Zjednoczonych podejście krajobrazowe zostało rozwinięte przez cytowanego już C.O. Sauera, który nie rozdzielał go na krajobraz przyrodniczy i kulturowy, uważając, że należy go traktować jako swoisty region, z typowymi dla niego związkami między elementami przyrodniczymi a kulturowymi, które są wynikiem działalności człowieka na Ziemi.

W drugiej połowie XX wieku krajobrazem kulturowym zajmował się między innymi G. Lewis (1979), który wyróżnił kilka fundamentalnych zasad związanych z jego interpretacją. Uważał bowiem, że:

- krajobrazy są świadectwem kultury, ponieważ dostarczają informacji o ludziach, którzy w nich żyją;
- wszystkie elementy krajobrazu są odzwierciedleniem pewnej kultury i dlatego wszystkie są równie ważne;
- tzw. krajobrazy zwyczajne (bądź „krajobrazy pospolite”, ang. *common landscapes*) – trudne do zbadania przy stosowaniu konwencjonalnych podejść badawczych – powinny być poddawane pogłębionej analizie, utrzymanej w duchu geografii humanistycznej;
- analiza sensu krajobrazu (jego znaczenia) wymaga dobrej znajomości uwarunkowań historycznych jego powstawania;
- krajobraz kulturowy powinien być poddawany analizie w szerokim kontekście geograficznym (z uwzględnieniem elementów przyrody).

W literaturze polskiej kwestia krajobrazu kulturowego (nazwanego jednak „krajobrazem kulturalnym”) została szeroko omówiona przez M. Dobrowolską,

Ryc. 1. Proces powstawania krajobrazu kulturowego (opracowano na podstawie http://geog.tamu.edu/~mclemonds/Geog_610, 20.03.2005)

która nie uważała pojęcia „krajobraz kulturalny” za równoznaczny z terminem „region” (1947: 162–164), co często zdarzało się w antropogeografii niemieckiej i francuskiej oraz w amerykańskiej geografii kultury.

Pojęcie krajobrazu kulturowego zostało w Polsce zdefiniowane również przez A. Kostarczyka i T. Partekę (1989: 27), uważających, iż jest to „... zbiór elementów dziedzictwa kulturowego i współczesnych wartości...”. Niektórzy autorzy zamiast zwrotu „krajobraz kulturowy” stosują jednak określenie „środowisko kulturowe” (Czyżewska, Kostarczyk 1989, Medowski 1989) lub „przestrzeń kulturowa” (Kołodziejcki 1989).

Zgodnie z wywierającą największy wpływ na amerykańską geografję kultury tzw. szkołą Berkeley, można wyróżnić kilka koncepcji pozwalających na interpretację krajobrazu kulturowego. Są to przede wszystkim koncepcje: pierwszego efektywnego zasiedlenia (*first effective settlement*) autorstwa W. Zelinsky’ego (1973), nadrzędności tradycji (*authority of tradition*), której twórcą jest J.C. Hudson (1994), przedadaptacji (*preadaptation*) autorstwa M. Newtona (1974) oraz kulturowych predyspozycji zasiedlania (*culturally habituated predisposition*), spopularyzowanej przez J.E. Spencera i R.J. Horvatha (1963)¹.

Od pewnego czasu wśród geografów (głównie europejskich) daje się jednak zauważyć krytykę dorobku szkoły Berkeley. Jedni z pierwszych podjęli ją brytyjscy geografowie D. Cosgrove i P. Jackson (1987), którzy zarzucili kolegom z „kręgu Berkeley” przede wszystkim:

- nadmierne zajmowanie się krajobrazem wiejskim;
- koncentrowanie uwagi na materialnych elementach kultury (... *log cabins, fences, and field boundaries*²), z pominięciem kultury niematerialnej;
- przyjmowanie założenia, że krajobraz jest wynikiem działalności przedindustrialnej, głównie społeczeństw rolniczych, obecnie zagrożony przez procesy modernizacyjne;
- traktowanie kultury kształtującej krajobraz w kategoriach jednej, dominującej kultury, a nie wielości kultur wywierających na niego wpływ;
- zbytne zaufanie do terenowych metod badań.

Ostatnio do grupy badaczy krytykujących szkołę Berkeley dołączyli autorzy azjatyccy, którzy zwracają uwagę, że w badaniach C.O. Sauera i jego następców zajmowano się głównie krajobrazem rolniczym Ameryki (w tym również Ameryki Łacińskiej), praktycznie pomijając krajobraz kulturowy Azji (Kong 2005).

Na fali wspomnianej krytyki pod koniec lat 80. XX wieku pojawiła się „nowa” geografia kultury, której czołowymi przedstawicielami stali się cytowani już P. Jackson i D. Cosgrove, jak również T. Barnes, J. Duncan oraz J. Burgess. Zwolennicy „nowej” geografii (których szczególnie wielu jest w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Kanadzie) zaczęli głosić konieczność zacieśnienia związków między geografją kultury a filozofią, antropologią, naukami politycznymi oraz geografją ekonomiczną i polityczną. Opowiedzieli się również za potrzebą zajęcia się nowymi tematami opisywanymi i interpretowanymi w innym niż dotychczas ujęciu.

¹ Więcej informacji na ten temat można znaleźć w artykule W. Nortona (2003).

² „... domy z bali, płoty i granice pól...” (Cosgrove, Jackson 1987: 96).

W ich mniemaniu konieczne stało się również przededefiniowanie pojęcia „krajobrazu kulturowego”, który powinien być traktowany jako wyobrażenie kulturowe czy wizualny sposób określenia „otoczenia”, z uwzględnieniem jego istnienia, wewnętrznej struktury oraz symbolicznego znaczenia.

W kontekście krajobrazu kulturowego głównymi problemami poruszonymi przez zwolenników „nowej” geografii kultury są:

- stosowanie pojęcia *locality* (obok tradycyjnie używanych zwrotów *culture* i *landscape*), gdyż „... określone formy kulturowe odnoszą się do specyficznych warunków materialnych występujących w określonych układach lokalnych” (Cosgrove, Jackson 1987: 99);
- przyjęcie założenia o wpływie na krajobraz kulturowy kultury rozumianej jako „zlepek” kultur, a nie traktowanej przez pryzmat „kultury dominującej”;
- potrzeba zwrócenia większej uwagi na krajobraz miejski;
- przyjęcie nowej definicji krajobrazu kulturowego, rozumianego jako: „... w określony sposób skomponowany, ustrukturyzowany i mający nadane mu znaczenie obszar, którego historia musi być poddawana analizie w sposób pasujący do niego” (Cosgrove, Jackson 1987: 96);
- podział krajobrazu kulturowego na „krajobraz symboliczny” oraz „krajobraz rzeczywisty”;
- stosowanie metafory „krajobraz jako tekst” (*landscape as text*) oraz „krajobraz jako teatr” (*landscape as theatre*) (Kong 2005: 178);
- przyjęcie interpretacyjnej metody badań (zamiast morfologicznej).

Jak już wcześniej zasygnalizowano, autorem często odwołującym się do terminu „krajobraz kulturowy” jest włoski badacz A. Farina. Chociaż jego spojrzenie na krajobraz kulturowy jest – z punktu widzenia współczesnej geografii człowieka – podobnie ortodoksyjne, jak pierwszych „wyznawców” tzw. szkoły Berkeley (jak wiadomo, A. Farina utożsamia krajobraz kulturowy z krajobrazem rolniczym), to jednak można w jego poglądach odnaleźć wiele bardzo interesujących spostrzeżeń. Jedno z nich zakłada, że krajobraz kulturowy jest zorganizowany w sposób hierarchiczny. Jakkolwiek nienowoty to poglądy dla geografii fizycznej (czy geoekologii), geografów zajmujących się człowiekiem zmusza do głębszej refleksji, gdyż w ich badaniach często zbyt silnie podkreślana jest „wyjątkowość” danego krajobrazu, a nie jego podobieństwo do innych.

Inne ważne spostrzeżenie głosi, iż krajobraz kulturowy jest złożony nie tylko w sensie strukturalnym, ale i funkcjonalnym (Farina 2000: 313). Co bardzo istotne, A. Farina wyraźnie podkreśla, że na tę złożoność funkcjonalną – w odniesieniu do interesujących go krajobrazów kulturowych obszarów rolniczych – składają się czynniki przyrodnicze, gospodarcze i kulturowe (w tym postawy etyczno-religijne wobec sposobu użytkowania ziemi).

Kolejnym spostrzeżeniem – bardzo ważnym z punktu widzenia geografii kultury – jest przyjęcie założenia, że krajobrazy kulturowe podlegają procesowi ewolucji. Odnosząc się do tego zagadnienia, A. Farina (2000: 314) zwraca uwagę na jeszcze jeden problem: do cech charakterystycznych krajobrazu kulturowego należy z jednej strony jego „kruchość” czy „delikatność” (*fragility*), a z drugiej – jego elastyczność czy zdolność do odnawiania się (*resilience*).

Jakkolwiek myślą przewodnią prezentowanego opracowania nie jest zagłębianie się w poglądy zwolenników (i przeciwników) „starej” oraz „nowej” geografii kultury, jak również zastanawianie nad sposobem traktowania krajobrazu przez badaczy zajmujących się przyrodą oraz strukturami i procesami społecznymi, to należy jednak podkreślić, iż wspomniane grupy badaczy inaczej postrzegają krajobraz kulturowy. W odniesieniu do krajobrazu traktowanego jako atrakcja turystyczna oznacza to, że nieco inaczej mogą badać i interpretować krajobraz (nawet krajobraz kulturowy) przedstawiciele przyrodniczego nurtu w geografii oraz badacze reprezentujący geografę człowieka.

Przyjmując jednak, iż krajobraz kulturowy jest jednym z ważniejszych czynników decydujących o atrakcyjności turystycznej danego obszaru (miejsowości), głównymi wnioskami wynikającymi z dyskusji nad „starym” i „nowym” pojmowaniem istoty krajobrazu kulturowego, jak również odmiennym interpretowaniem go z punktu widzenia nauk przyrodniczych i nauk społecznych, są kwestie dotyczące:

a) aspektu przedmiotowego:

- położenia większego nacisku na krajobraz kulturowy miast;
- zwrócenia uwagi na niematerialne elementy kultury;
- dostrzeżenia złożonego (w sensie genezy) i ciągle ewoluującego charakteru kultury, jak też zmieniającego się krajobrazu kulturowego;
- podkreślenia znaczenia „kultury dnia codziennego” (którą niekiedy można rozumieć jako kulturę masową czy „kulturę popularną”);
- zwrócenia większej uwagi na lokalny wymiar kultury;

b) aspektu metodologicznego:

- dopuszczenia możliwości stosowania różnorodnych podejść badawczych (humanistycznego, realizmu krytycznego, strukturalizm itp.).

Uwzględnienie powyższych wniosków oznacza, że osoby zajmujące się turystyką kulturową powinny coraz częściej uwzględniać w swoich badaniach problemy niebudzące wcześniej większego zainteresowania geografów interesujących się turystyką i rekreacją (oraz geografii kultury), ale mające doniosłe znaczenie w życiu współczesnego człowieka i odgrywające istotną rolę dla światowej gospodarki turystycznej. Nie wchodząc w szczegóły wyrażonych tutaj poglądów, należy jedynie stwierdzić, że z punktu widzenia potrzeb współczesnych turystów, interesujące mogą być zarówno krajobrazy z licznymi zabytkami, pomnikami poświęconymi wydarzeniom historycznym, jak i nowoczesne budowle, rozwiązania komunikacyjne czy parki rozrywki (Kowalczyk 2005).

Percepcja krajobrazu kulturowego

A. Farina (wspólnie z A. Belgrano) podkreśla, że krajobraz nie jest czymś stałym, lecz ciągle się zmienia. Co więcej, taki zmieniający się krajobraz nie jest konstrukcją obiektywną (neutralną), ale stanowi zespół struktur i procesów rzeczywistych, jak również subiektywnych (Farina, Belgrano 2004: 108–109). Takie rozumienie krajobrazu – naturalnego (przyrodniczego) czy kulturowego – sprawia, iż zasadne jest zastanowienie się nad czynnikami powodującymi jego atrakcyjność, z punktu

widzenia potrzeb i preferencji turystów. Kwestię atrakcyjności turystycznej krajobrazu kulturowego porusza między innymi M. Nowacki (2000). W jaki sposób odbierana jest atrakcyjność krajobrazu – zresztą nie tylko kulturowego – przez turystów, zależy od procesu postrzegania (percepcji), a na to mają z kolei wpływ takie czynniki, jak docierające do człowieka informacje, jego zmysły, wcześniejsze doświadczenia i posiadany przez niego system wartości. Ponieważ problem ten był już wielokrotnie poruszany w literaturze (Kowalczyk 1992), poniżej więcej uwagi postanowiono poświęcić kwestii, jakie cechy krajobrazu kulturowego są uwzględniane w procesie jego percepcji przez potencjalnego turystę. W rozważaniach autorów interesujących się krajobrazem można wyszukać pogląd, iż powinien on być traktowany jako sieć sygnałów (informacji) oraz znaków (znaczeń). Wychodząc z tego założenia, A. Farina i in. (2005: 236–237) wyróżniają trzy rodzaje krajobrazów wzajemnie powiązanych:

- „krajobraz neutralny” (*neutral-based landscape* – NbL), który można inaczej nazwać krajobrazem niekodowanym czy „krajobrazem obiektywnym”/„krajobrazem rzeczywistym”;
- „krajobraz indywidualny” (*individual-based landscape* – IbL), który jest obrazem „krajobrazu obiektywnego” odbieranym przez zmysły (ich receptory);
- „krajobraz obserwatora” (*observer-based landscape* – ObL), który jest przetworzonym przez system wartości człowieka „krajobrazem indywidualnym”.

Nie wdając się w dalsze rozważania na ten temat, można jedynie stwierdzić, iż w odniesieniu do krajobrazów znanych lub znajomych dla danej osoby, stosunkowo znaczny jest udział elementów zakwalifikowanych jako ObL, a w wypadku krajobrazów nieznanymi bywa on niewielki. Należy jednocześnie zauważyć, że z punktu widzenia geografii turystyki szczególnie ważne są krajobrazy typu IbL oraz ObL (drugi wydaje się mieć znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do krajobrazu kulturowego) (Carr 2004).

Wypada stwierdzić jednoznacznie, że na percepcję krajobrazu kulturowego przez potencjalnego turystę mają wpływ nie tylko czynniki związane z samym „obserwatorem” (w tym wypadku turystą), ale również cechy krajobrazu (ryc. 2). Cechy składające się na krajobraz kulturowy można najogólniej podzielić na materialne oraz niematerialne.

Przedstawiony na rycinie 2 podział cech krajobrazu kulturowego nie jest z pewnością pełny, co więcej – może być uznany za dyskusyjny, dlatego niektóre określenia zawarte w zaproponowanym schemacie należy nieco szerzej wyjaśnić.

Wyjaśnić trzeba przede wszystkim znaczenie terminów „struktura” i „tekstura”. Zgodnie z potocznym rozumieniem tego terminu, „struktura” to układ i wzajemne relacje elementów stanowiących pewną całość, natomiast „tekstura” (termin używany zwłaszcza w geologii) bywa rozumiana jako budowa wewnętrzna pod względem przestrzennego rozmieszczenia w niej składników i stopnia wypełnienia przez te składniki³. Odnosząc te dwa określenia do krajobrazu kulturowego, można przyjąć, iż struktura krajobrazu to układ i wzajemne relacje elementów będących głównymi komponentami krajobrazu (np. rzeźba terenu, wody po-

³ Nowa encyklopedia powszechna PWN – t. 6, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

Materialne cechy krajobrazu kulturowego

Struktura   Tekstura   Barwa   Dźwięk   Zapach

KRAJOBRAZ SPOSTRZEGANY

Geneza   Ewolucja   Znaczenie

Niematerialne cechy krajobrazu kulturowego

Ryc. 2. Percepcja krajobrazu kulturowego z punktu widzenia jego atrakcyjności turystycznej (opracowanie własne)

wierzchniowe, lasy, tereny otwarte, obszary zabudowane), natomiast tekstura krajobrazu dotyczy budowy wewnętrznej i wzajemnych relacji poszczególnych komponentów krajobrazu. W wypadku obszarów zabudowanych jest to na przykład układ ulic, rozmieszczenie dominant architektonicznych, kolorystyka ścian budynków czy kształt i kolorystyka dachów. Zasygnalizowany wyżej problem znalazł odzwierciedlenie między innymi w pracy M.L. Cadenasso i in. (2006), która jest poświęcona tak zwanej kompleksowości (*complexity*); składają się na nią: różnorodność (*heterogeneity*)⁴, powiązania (*connectivity*) oraz przystawanie/przyleganie (*contingency*). Odnosząc problem kompleksowości do terminologii używanej w studiach nad krajobrazem, można przyjąć, że te trzy wymiary dobrze oddają istotę zarówno struktury, jak i tekstury krajobrazu, a także składają się na to, co czasami bywa określane zwrotem „harmonia krajobrazu”.

Wyjaśnienia wymaga również kwestia rozdzielenia, co należy uważać za „genezę” krajobrazu, a co za „ewolucję”. Autor prezentowanego tekstu proponuje, aby to pierwsze określenie stosować dla czynników pierwotnych (w sensie chronologicznym) dla danego krajobrazu, przy czym mogą to być zarówno elementy przyrodnicze, jak i niekiedy antropogeniczne (pod warunkiem, że pojawiły się na wstępnym etapie kształtowania się krajobrazu). Natomiast „ewolucja” krajobrazu kulturowego związana jest z różnorodnymi nawarstwieniami, przy czym mają one na ogół przyczyny antropogeniczne (na ogół, gdyż czasami w krajobrazie kulturowym można spotkać takie zjawiska, jak np. renaturalizacja szaty roślinnej).

Ostatnia kwestia, wymagająca krótkiego komentarza, dotyczy terminu „znaczenie”. Może ono być rozumiane dwojako. Przede wszystkim z punktu widzenia potrzeb i preferencji potencjalnego turysty. Pozwala mu to na uprawianie na danym obszarze tej, a nie innej formy turystyki. Jednakże w wypadku niektórych form turystyki – np. turystyki kulturowej (również ekoturystyki czy szerzej – turystyki

⁴ Cytowani autorzy pod mianem różnorodności rozumieją: bogactwo (w sensie dużej ilości), częstość występowania, układ, podatność na zmiany oraz mozaikowatość (Cadenasso i in. 2006: 4).

edukacyjnej), z dużym naciskiem na to drugie słowo, „znaczenie” krajobrazu może być traktowane szerzej. Nie tylko z punktu widzenia turysty, ale również społeczeństwa/społeczeństw (może raczej społeczności), które miały decydujący wpływ na powstanie i ewolucję krajobrazu kulturowego. Trudno wyobrazić sobie turystę „rozumiejącego”, który nie zastanawiałby się nad znaczeniem (sensem) danego krajobrazu z punktu widzenia również jego „twórców”.

Przedstawiona wyżej koncepcja badań nad krajobrazem jest bliska poglądom badaczy uprawiających geografii humanistyczną. Problem percepcji i atrakcyjności krajobrazu może być jednak rozpatrywany także z perspektywy geografii behawioralnej. Zgodnie z tym podejściem, nawiązując do terminologii wprowadzonej przez K. Lyncha (1960), krajobraz kulturowy można rozpatrywać, uwzględniając jego elementy składowe, które występują w postaci: znaków (*landmarks*), węzłów (*nodes*), ścieżek (*paths*), obszarów (*districts*) oraz krawędzi (*edges*). Z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej krajobrazu kulturowego, podane przez cytowanego autora elementy mają swoje odpowiedniki (tab. 1), których znaczenie jest jednak często inne niż u K. Lyncha.

Nawiązując do przedstawionej wcześniej koncepcji podziału geografii kultury na „starą” i „nową”, należy przyjąć, że z punktu widzenia turystów mogą być istotne zarówno elementy krajobrazu kulturowego związane z historią (np. zabytkowe budowle), jak i ze współczesnością.

O tym, jak różne obiekty mogą być przedmiotem zainteresowania współczesnych turystów, świadczą przykłady z Paryża i Pragi. Dla turystów przyjeżdżających do Paryża atrakcją jest nie tylko gotycka katedra Notre-Dame i ruiny rzymskie w 5e *arrondissement*, ale również zbudowane w stylu „późnoindustrialnym” niedalekie Centrum Sztuki i Kultury im. G. Pompidou (Centre Nationale d’Art et Culture G. Pompidou), postmodernistyczna piramida ze szkła na dziedzińcu Luwru czy podparyskie skupisko wieżowców ze szkła i aluminium La Défense. Z kolei dla odwiedzających czeską Pragę swoistą atrakcją jest niesłychany w formie „tańczący budynek” (zwany potocznie „Ginger & Fred”) banku Nationale Nederlanden przy bulwarze Rašínovo nabřeží 80, wzniesiony w latach 1994–1996 według projektu Franka O. Gehry’ego, traktowany jako jeden z lepszych przykładów tendencji postmodernistycznych w architekturze.

Tabela 1. Elementy krajobrazu kulturowego ważne z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej

Elementy krajobrazu	Przykłady odnoszące się do „starych” krajobrazów kulturowych	Przykłady odnoszące się do „nowych” krajobrazów kulturowych
Znaki	wieża kościoła	punkt informacji turystycznej
Węzły	rynek staromiejski	centrum rozrywkowo-handlowe
Ścieżki	aleja parkowa	wyciąg narciarski
Obszary	wiejska zabudowa	park rozrywki
Krawędzie	mury miejskie	autostrada

Źródło: opracowanie własne.

Czynniki decydujące o atrakcyjności turystycznej krajobrazu kulturowego

Atrakcyjność turystyczna stanowi jedno z kluczowych zagadnień geografii turystyki. Jedną z koncepcji, szeroko wykorzystywaną dla jej oceny, jest zaproponowana przez C.M. Halla oraz S. Page'a (1999) metoda systemowej atrakcyjności turystycznej. W Polsce została ona, z powodzeniem, zastosowana przez I. Miedzińską (2002) oraz I. Miedzińską i I. Wyszoską (2003). W węższym ujęciu atrakcyjnością krajobrazu zajęła się G. Bezowska (2003), zwracając uwagę głównie na jego elementy przyrodnicze.

O atrakcyjności turystycznej krajobrazu, jak już wspomniano, decyduje wiele czynników. Na przykład w badaniach prowadzonych przez J. Kistowskiego i J. Makowską (2003) zajęto się między innymi: harmonijnością krajobrazu, jego urozmaiceniem, zmiennością (sezonowością atrakcyjności), unikatowością (występowaniem rzadkich elementów krajobrazu), kontrastowością oraz chłonnością (z punktu widzenia rekreacji). Zarówno w badaniach cytowanych, jak i w znacznie wcześniej prowadzonych przez S. Rutkowskiego (1978), a nieco później przez D. Sołowiej (1987), główny nacisk położono na kontrastowość krajobrazu.

Nawiązując do schematu przedstawionego na rycinie 2, należy stwierdzić, że z punktu widzenia turystyki o znaczeniu krajobrazu kulturowego dla człowieka decyduje jego atrakcyjność. Można zatem przyjąć, że głównymi cechami krajobrazu kulturowego decydującymi o jego atrakcyjności są:

- a) sfera materialna
  - struktura/układ,
  - pojedyncze elementy,
  - całość (kompozycja),
  - złożoność,
  - kontrastowość,
  - неповtarzalność,
  - autentyczność,
- b) sfera niematerialna
  - historia,
  - współczesne wydarzenia,
  - wywoływane skojarzenia.

Rola poszczególnych cech jest bardzo trudna czy nawet niemożliwa do określenia. Będą one w różnym stopniu, zależnie od potrzeb turystów, dla nich istotne. Niemniej niektóre krajobrazy czy pewne ich cechy dla „przeciętnego turysty” (o ile taki istnieje) mają większe znaczenie niż inne. Wspominany wielokrotnie A. Farina (2000: 315) jako przykład krajobrazu kulturowego atrakcyjnego dla turystów podaje okolice Sieny (Toskania, Włochy), gdzie „... winnice, pola, skupiska drzew, zarośla, porzucane gospodarstwa rolne, zamki i klasztory tworzą złożony system, w którym rolnictwo, handel i gospodarka leśna są doskonale zintegrowane w postaci uporządkowanego krajobrazu, będącego mozaiką wyrażającą sposób użytkowania ziemi” (2000: 316). W tym miejscu wypada jednak zauważyć, że tak opisany

Ryc. 3. Krajobraz kulturowy Toskanii we wrześniu 2004 r. (fot. Anna Kowalczyk)

krajobraz jest jednak pozbawiony znaczeń, które zadowolilyby turystę uprawiającego „zaawansowaną” turystykę kulturową, jak również badacza reprezentującego nurt humanistyczny w geografii człowieka. „Wytrawny odbiorca” krajobrazu tokańskiego „odczytałby” z opisu A. Fariny co następuje: położenie w strefie klimatu śródziemnomorskiego lub umiarkowanego ciepłego (winnice), dominację rolnictwa (pola, gospodarstwa), wycięcie w znacznym stopniu lasów (skupiska drzew i zarośla zamiast zwartych lasów), burzliwe dzieje tego regionu (zamki) czy duże wpływy Kościoła (klasztory). Natomiast turysta osobiście podziwiający krajobraz typowy dla rejonu Sieny byłby pod wrażeniem jeszcze jednej jego cechy – rdzawobrunatnej barwy ziemi (ryc. 3).

Przykładem krajobrazu kulturowego uznawanego za atrakcyjny z punktu widzenia turystów (co ma odzwierciedlenie w stopniu zagospodarowania turystycznego i intensywności ruchu turystycznego) jest pogranicze Moraw (Czechy) oraz Dolnej Austrii. Miejscowością ostatnio chętnie i często odwiedzaną przez turystów, głównie uprawiających turystykę rowerową, jest leżąca w Austrii gmina Falkenstein (o powierzchni 19 km², z około 450 mieszkańcami). Ta założona w XI wieku, jako osada podzamkowa, miejscowość stanowi centrum regionu uprawy winorośli i produkcji wina. O tradycjach winiarskich może świadczyć fakt, iż winnice zajmują w niej około 170 ha, czyli 29,3% użytków rolnych (*Falkenstein, Wanderkarte*, b. r. w.).

O atrakcyjności krajobrazu kulturowego tej gminy decydują zarówno walory przyrodnicze (urozmaicona rzeźba terenu, duże zalesienie – 59,5% powierzchni), jak i – a może przede wszystkim – walory antropogeniczne. Są to nie tylko dobrze

Ryc. 4. Krajobraz kulturowy wschodniej części gminy Falkenstein (Dolna Austria) w lipcu 2006 r. (fot. Anna Kowalczyk)

zachowane ruiny pochodzącego z 1050 roku zamku Falkenstein, ale usytuowany na wzniesieniu kościół (przebudowany w XVII w.), gęsta zabudowa (głównie XVIII–XIX-wieczna), liczne piwnice z leżakującym winem (ryc. 4), czy widoczny z daleka krzyż na wzgórzu Kreuzberg (koniec XVII w.).

W tabeli 2 zaproponowano sposób oceny atrakcyjności krajobrazu kulturowego z punktu widzenia odwiedzających Falkenstein turystów. Jakkolwiek jest to ocena całkowicie subiektywna, to uwzględnione elementy krajobrazu można skwantyfikować, co zresztą jest powszechnie stosowane w architekturze krajobrazu, ekologii krajobrazu oraz geoekologii, nie tylko w odniesieniu do krajobrazów przyrodniczych, ale również antropogenicznych (Cymerman i in. 1992, Richling, Solon 1996, Pietrzak 1998).

***

Powszechnie wiadomo, że potencjalny turysta kieruje się licznymi i bardzo różnymi przesłankami, zwracając uwagę na rolę krajobrazu kulturowego w procesie podejmowania decyzji o wyborze miejsca wypoczynku. Mają one zasadniczy wpływ (ale nie jedyny) na jego ostateczną decyzję. W literaturze poświęconej atrakcyjności turystycznej krajobrazu kładzie się jednak nacisk na walory przyrodnicze

Tabela 2. Propozycja analizy atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy Falkenstein (Dolna Austria)

Główne części składowe krajobrazu kulturowego	Kategorie analizy	Uwagi	Ocena
Sfera materialna	układ	pewnym mankamentem jest położenie niektórych fragmentów miejscowości w bocznych dolinach	pozytywna
	pojedyncze elementy	dominujące ruiny zamku, kościoła i krzyża na wzgórzu Kreuzberg	pozytywna
	całość	ogólnie pozytywne wrażenie odnośnie do krajobrazu kulturowego	pozytywna
	złożoność	bardzo intensywne sąsiedztwo zwartej zabudowy oraz winnic	pozytywna
	kontrastowość	bardzo duża, głównie dotycząca barw – jasne tynki ścian domów i czerwone dachy	pozytywna
	niepowtarzalność	jakkolwiek w najbliższej okolicy (w promieniu 15–20 km) brak miejscowości o podobnym położeniu i charakterze, to jednak w innych rejonach Dolnej Austrii można spotkać zbliżone krajobrazy	umiarkowana
Sfera niematerialna	autentyczność	w zabudowie miejscowości praktycznie wszystkie obiekty nawiązują swoim wyglądem do pozostałych	pozytywna
	historia	dla osób z elementarną wiedzą historyczną dostrzegalny zabytkowy charakter miejscowości	pozytywna
	współczesność	jako duży mankament należy traktować usytuowanie na wzgórzu, w odległości kilkuset metrów, urządzeń telekomunikacyjnych	negatywna
	wywoływane skojarzenia	miejscowość kojarzy się głównie ze spokojem oraz zachowanymi tradycjami	pozytywna

Źródło: opracowano na podstawie badań terenowych autora wykonanych w lipcu 2006 r.

krajobrazu, a mało na antropogeniczne. Dzieje się tak nawet wówczas, kiedy dany krajobraz tak naprawdę jest dziełem człowieka, a nie przyrody⁵. W związku z tym

⁵ W Polsce jako przykład takiego podejścia może służyć stosunek do krajobrazu doliny Biebrzy, który – zwłaszcza w środkowym jej biegu (rejon Osowca) – został uformowany w końcu XIX w. przez rosyjskich inżynierów zajmujących się fortyfikacjami oraz oficerów artylerii.

ambicją autora niniejszego opracowania jest zwrócenie uwagi, jak rzadko turysta ma możliwość znalezienia się w autentycznym krajobrazie pierwotnym (sam fakt, iż znalazł się on w takim miejscu, pod znakiem zapytania stawia „dziewiczość” tej przyrody), co oznacza, że praktycznie styka się z krajobrazem kulturowym. Tym samym atrakcyjność krajobrazu z punktu widzenia turystów wypadaloby badać, wykorzystując koncepcję krajobrazu kulturowego.

Literatura

- Bezowska G., 2003, *Możliwości wykorzystania elementów strukturalnych krajobrazu w użytkownictwie turystycznym*, w: *Krajobraz – turystyka – ekologia. Problemy Ekologii Krajobrazu [Landscape – tourism – ecology. The problems of landscape ecology]*, red. M. Pietrzak, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Lesznie, Instytut Turystyki – Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Leszno, s. 259–270.
- Bogdanowski J., 1995, *Metoda JARK-WAK w ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego*, w: *Jakość krajobrazu – jakość życia*, red. A. Richling, E. Malinowska, J. Lechnio, materiały konferencyjne: Płock, 6–8.10.1994, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych – Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Warszawa–Płock, s. 22–24.
- Cadenasso M.L., Pickett S.T.A., Grove J.M., 2006, *Dimensions of ecosystem complexity: heterogeneity, connectivity, and history*, *Ecological Complexity*, 3, 1, 1–12.
- Carr A., 2004, *Mountain places, cultural spaces: the interpretation of culturally significant landscapes*, *Journal of Sustainable Tourism*, 12, 5, 432–459.
- Cosgrove D., Jackson P., 1987, *New directions in cultural geography*, *Area*, 19, 2, 95–101.
- Cymerman R., Falkowski J., Hopfer A., 1992, *Krajobrazy wiejskie (klasyfikacja i kształtowanie)*, Wydawnictwo ART, Olsztyn.
- Czyżewska A., Kostarczyk A., 1989, *Problematyka ochrony i kształtowania środowiska kulturowego Polski w planie przestrzennego zagospodarowania kraju*, w: *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, red. T. Parteka, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142, 57–75, Warszawa.
- Dobrowolska M., 1947, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, *Przegląd Geograficzny*, XXI, 3, 151–203
- Falkenstein, Wanderkarte*, Tourismusverein Falkenstein, Falkenstein, b. r. w.
- Farina A., 2000, *The cultural landscape as a model for the integration of ecology and economics*, *BioScience*, 50, 4, 313–320.
- Farina A., Belgrano A., 2004, *The eco-field: a new paradigm for landscape ecology*, *Ecological Research*, 19, 1, 107–110.
- Farina A., Bogaert, I. Schipani S., 2005, *Cognitive landscape and information: new perspectives to investigate the ecological complexity*, *BioSystems*, 79, 1–3, 235–240.
- Haber W., 2004, *Landscape ecology as a bridge from ecosystems to human ecology*, *Ecological Research*, 19, 1, 99–106.
- Hall C.M., Page S., 1999, *The geography of tourism and recreation. Environment, place, and space*, Routledge, London–New York.
- http://geog.tamu.edu/~mclemonds/Geog_610 (20.03.2005).
- Hudson J.C., 1994, *Making the corn belt: a geographical history of middle-western agriculture*, Indiana University Press, Bloomington.
- Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys teorii i podstawy metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kistowski M., Makowska J., 2003, *Kompleksowa metoda oceny walorów przyrodniczo-krajobrazowych dla potrzeb rekreacji i jej zastosowania dla doliny Czarnej Wdy na Pobrzeżu Kaszubskim*, w: *Krajobraz – turystyka – ekologia. Problemy Ekologii Krajobrazu [Landscape – tourism –*

- ecology. The problems of landscape ecology], red. M. Pietrzak, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Lesznie, Instytut Turystyki – Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Leszno, s. 246–258.
- Kołodziejcki J., 1989, *Wprowadzenie*, w: *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, red. T. Parteka, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142, 5–13, Warszawa.
- Kong L.L.L., 2005, *A „new” cultural geography? Debates about invention and reinvention*, *Scottish Geographical Magazine*, 113, 3, 177–185.
- Kostarczyk A., Parteka T., 1989, *Przesłanki niepodzielności przekształceń środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym*, w: *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, red. T. Parteka, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142, 27–56, Warszawa.
- Kowalczyk A., 1992, *Metodologia i metodyka badań percepcji krajobrazu z punktu widzenia potrzeb turystyczno-wypoczynkowych*, w: *Metody oceny środowiska przyrodniczego*, *Gea*, 2, 25–36.
- Kowalczyk A., 2005, *Między sacrum a profanum. Problemy badawcze współczesnej geografii turystyki*, w: *Geografia i sacrum – t. 2*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 63–76.
- Lewis G., 1979, *Rural communities: a social geography*, David and Charles, Newton Abbot
- Lynch K., 1960, *The image of the city*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Medowski T., 1989, *Przesłanki ochrony i kształtowania środowiska kulturowego wsi*, w: *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, red. T. Parteka, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142, 130–139, Warszawa.
- Miedzińska I., 2002, *Park narodowy w świadomości przyszłych operatorów turystyki – perspektywa poznania*, w: *Użytkowanie turystyczne parków narodowych. Ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia*, red. W.J. Partyka, Instytut Ochrony Przyrody PAN – Ojcowski Park Narodowy, Ojców, s. 133–140.
- Miedzińska I., Wyszoska I., 2003, *Walory krajobrazu kulturowego (na przykładzie Ziemi Leszczyńskiej, w opinii mieszkańców Leszna i okolic)*, w: *Krajobraz – turystyka – ekologia. Problemy Ekologii Krajobrazu [Landscape – tourism – ecology. The problems of landscape ecology]*, red. M. Pietrzak, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Lesznie, Instytut Turystyki – Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Leszno, s. 287–294.
- Myga-Piątek U., 2001, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, *Przegląd Geograficzny*, 73, 1–1, 163–176.
- Newton M., 1974, *Cultural preadaptation and the Upland South*, w: *Man and cultural heritage: papers in honor of Fred B. Kniffen*, *Geoscience and Man*, 5, red. H.J. Walker, W.G. Haag, Louisiana State University, Department of Geography and Anthropology, Geoscience Publications, Baton Rouge, s. 143–154.
- Norton W., 2003, *‘After-the-fact causality’: a different direction for cultural geography*, *Area*, 35, 4, 418–426.
- Nowacki M., 2000, *Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja – jako produkt turystyczny*, *Turyzm*, 10, 1, 111–122.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN – t. 6*, 1996, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ostaszewska K., 2002, *Geografia krajobrazu. Wybrane zagadnienia metodologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pietkiewicz S., Żmuda S., 1973, *Słownik pojęć geograficznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Pietrzak M., 1998, *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Richling A., Solon J., 1996, *Ekologia krajobrazu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Rutkowski S., 1978, *Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Sauer C.O., 1925, *The morphology of landscape*, University of California Publications in Geography, 2, 2, 19–54.
- Sołowiej D., 1987, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Spencer J.E., Horvath R.J., 1963, *How does an agricultural region originate?* Annals of the Association of American Geographers, 53, 1, 74–92.
- Zelinsky W., 1973, *The cultural geography of the United States*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Niektóre problemy metodologiczne badań turystów i instytucji turystycznych

Turyści należą do najtrudniejszych grup respondentów w badaniach socjologicznych i rynkowych. Jest tak z kilku powodów.

Po pierwsze, poważnym problemem jest dobór badanych. Nie istnieje bowiem żaden tak zwany operat losowy (czyli spis) osób przyjeżdżających do danej miejscowości, z którego można by wylosować w sposób statystycznie poprawny próbę do badań tak, aby mogła ona być reprezentatywna dla populacji przybyszów.

Po drugie, nieznanym jest nie tylko skład, ale nawet sama wielkość populacji przybyszów. Zamieszczone w ostatniej części tego rozdziału dane opierają się albo na szacunkach dokonanych na podstawie innych badań sondażowych (Instytut Turystyki), albo dotyczą wyłącznie gości, którzy dopełniają czynności meldunkowych, nocując w hotelach itp. (GUS). Obecnie jest bowiem rzeczą niemożliwą, zarówno ze względów techniczno-urbanistycznych, jak i polityczno-prawnych czy ekonomiczno-społecznych, rejestrowanie osób wjeżdżających do miasta. Współcześnie takiej rejestracji całościowej nie prowadzi się nawet na granicach państwowych, przynajmniej w krajach demokratycznych. W naszym regionie z taką rejestracją mamy do czynienia w odniesieniu do obywateli wybranych grup państw (np. nie będących członkami UE) lub miejsc przekraczania granicy (np. lotnisk). Rejestrację ruchu turystycznego w Europie „utrudnił” zwłaszcza układ z Schengen. Układ ten oraz przystąpienie do niego wielu członków Unii Europejskiej, a w konsekwencji zlikwidowanie kontroli granicznych pomiędzy niektórymi krajami europejskimi, wraz z wprowadzaniem w kolejnych krajach jednolitej waluty, znacznie utrudniło gromadzenie danych w dotychczasowy sposób. Z nową sytuacją poradzono sobie, uzyskując dużą część informacji bezpośrednio od podmiotów gospodarczych działających w branży turystycznej (z niżej przedstawionymi zastrzeżeniami) oraz od samych turystów – w miejscach ich przebywania lub przekraczania granicy lądowej, na lotniskach czy w portach morskich i śródlądowych (por. Skalska 2004). Zgromadzony w taki sposób materiał podlega jednak pewnym ograniczeniom, o których będzie mowa w dalszej części tekstu.

Urzędową rejestrację muszą z konieczności zastępować badania sondażowe. Różne kraje radzą sobie z nowymi problemami w sposób wieloraki (Bartoszewicz i in. 2001). Hiszpania prowadzi na przykład cztery rodzaje badań: 1) administracyjną rejestrację turystów spoza UE na przejściach granicznych; 2) badania sondażowe przybyszów i wyjeżdżających przy pomocy ankietów na przejściach

granicznych; 3) badania sondażowe na próbie losowej mieszkańców; 4) rejestrację przez ankieterów za pomocą elektronicznych liczników ruchu samochodów (w tym rejestracji kraju i liczby pasażerów). W badaniach tych Hiszpania współpracuje z krajami sąsiednimi – Francją i Portugalią. Włochy z kolei: 1) prowadzą rejestrację bazy noclegowej; 2) badają udział wydatków na turystykę w budżetach domowych; 3) prowadzą statystyki transportu; 4) realizują badania na granicach. W Wielkiej Brytanii informacje o ruchu turystycznym czerpie się z: 1) International Passenger Survey – badań sondażowych na granicach; 2) The United Kingdom Tourism Survey oraz National Tourism Survey – badań sondażowych na losowych próbach mieszkańców; 3) The Survey of Visits to Tourist Attractions – badań sondażowych w miejscach atrakcji turystycznych (muzeach, zamkach itp.); 4) The UK Day Visits Survey – badań sondażowych podróży jednodniowych; 5) badań sondażowych ruchu na lotniskach.

Po trzecie, populacja turystów jest *ex definitione* płynna, inna każdego dnia, zwłaszcza kiedy większość stanowią przyjeżdżający na 1–2 dni, jak ma to miejsce w przypadku Poznania. Płynność granic tejże populacji wynikać może nawet, szczególnie w wypadku międzykrajowych badań porównawczych, z trudności w ustaleniu jednej definicji turysty. Obecna sytuacja na rynku turystycznym i szeregu obserwowanych w ostatnich latach zjawisk, jak na przykład przyloty na leczenie dentystyczne z Europy Zachodniej do Polski, połączone z wizytą w którymś z niedawno otwartych centrów handlowych Poznania, Krakowa czy Warszawy, nie ułatwiają zadania. Z podobną sytuacją mamy do czynienia „w drugim kierunku”, kiedy działające od niedawna na rynku polskim tanie linie lotnicze umożliwiają wyjazd i powrót tego samego dnia. Ilustracją omawianego problemu definicyjnego może być także fakt, który opisuje w swojej publikacji Teresa Skalska: „np. w Turcji pomijanie wydatków turystycznych obywateli tego kraju pracujących w Niemczech, przyjeżdżających na wakacje do Turcji, znacznie zmniejszyło poziom przychodów w pozycji «podróże»; powodowało to niedoszacowanie udziału znaczenia turystyki w gospodarce kraju” (Skalska 2004).

Po czwarte, badanie turystów odbywa się poza ich miejscem zamieszkania – w hotelach lub przestrzeniach publicznych, takich jak na przykład ulice, restauracje, place, centra handlowe itp. Pełna anonimowość badanych czyni niemożliwą, rutynową w wypadku badań przeprowadzanych w mieszkaniach, kontrolę poprzez ponowny kontakt z respondentem nawiązany przez kontrolera osobiście lub telefonicznie. Nie ma bowiem żadnej możliwości ponownego skontaktowania się z respondentem i sprawdzenia, czy ankieter wykonał swoje zadanie rzetelnie. Kwestią kluczową jest zatem dysponowanie profesjonalnymi i zaufanymi ankieterami.

Po piąte, czas pobytu turysty jest z reguły bardzo ograniczony – spieszy się zajęty zwiedzaniem, zakupami, przemieszczaniem się itp. Oznacza to, że kwestionariusz ankiety musi być krótki. Dodatkowy problem, na który zwraca uwagę wielu badaczy, stanowi fakt, iż taki stan rzeczy (pośpiech, chęć odpoczynku, trudności w porozumieniu się) sprzyja podawaniu przez respondentów informacji niepełnych lub wręcz nieprawdziwych.

Po szóste, w wypadku turystów zagranicznych istnieje problem bariery językowej – komunikowania się w języku obcym. Niezbędne jest więc przygotowanie kil-

ku wersji językowych kwestionariusza oraz dysponowanie ankieterami władającymi językami obcymi. Na przykład, podczas badania przeprowadzonego w Poznaniu w lipcu 2006 roku wypełniono niemal 900 ankiet, które zrealizowano z turystami zagranicznymi pochodzącymi z 52 różnych krajów (por. Isański, Ornoch-Tabędzka 2006). Natomiast w badaniu ogólnopolskim dokonanym w miesiącach letnich 2005 roku, przy ponad 8000 wypełnionych ankiet, zanotowano respondentów z 68 krajów (por. Dziedzic 2005). W sytuacji tej nawet tak „międzynarodowe” języki, jak angielski i niemiecki, nie zawsze wystarczają. Problem językowy uwidacznia się zarówno na etapie przygotowywania kwestionariuszy (dotyczy szczególnie rozumienia terminów stosowanych przez badaczy oraz ankieterów), przeprowadzania wywiadów, jak i kodowania wyników.

Ruch turystyczny łączy się także z sezonowością – zarówno roczną, jak i w znacznie mniejszej skali miesięczną, tygodniową, a nawet dzienną. Stanowi to dodatkowy czynnik utrudniający uzyskanie trafnych i rzetelnych wyników badań oraz narzuca konieczność podjęcia szeregu złożonych i czasochłonnych działań, związanych ze znacznymi kosztami.

Podstawowym źródłem ogólnodostępnych informacji o badaniach turystycznych, poza literaturą przedmiotu, jest Internet i publikowane w nim regularne opracowania, na przykład dostępne na stronach Światowej Organizacji Turystycznej (World Tourism Organization), czy też Światowej Rady Podróży i Turystyki (World Travel & Tourism Council), które zbierają dane pochodzące z krajowych źródeł (np. dostarczanych przez GUS i Instytut Turystyki w Warszawie), opracowując je i analizując. Ilustrują one zarówno ruch turystyczny, wskaźniki ekonomiczne, jak i prognozy na najbliższe lata.

O problemach, z jakimi musi liczyć się badacz zainteresowany turystycznymi zachowaniami i trendami, informuje na przykład publikacja Instytutu Turystyki w Warszawie *Metodologia badań turystów zagranicznych* z 2004 roku. Można tam znaleźć szereg danych o instytucjach zbierających informacje, ekonomicznych wskaźnikach ruchu turystycznego, a także o procesie dostosowywania rynku badań turystycznych prowadzonych w różnych krajach do dyrektyw unijnych. Dotyczą one zarówno strony podażowej ruchu turystycznego – liczby i pojemności obiektów noclegowych zbiorowego zakwaterowania oraz stopnia ich wykorzystania – jak i popytowej (por. Malesa 2004), a ich standaryzacja pozwala na porównywanie wyników pomiędzy krajami i regionami.

Autor jednego z naukowych opracowań, porównując badania ilościowe i jakościowe, używa do ich rozróżnienia określenia „nauka i sztuka” (por. Walle 1997). W każdym z nich różne dane są zbierane i analizowane odmiennymi metodami oraz technikami. O ile więc w zestawieniach statystycznych dotyczących przepływu ludzi i pieniędzy podstawowe znaczenie mają narzędzia matematyczne i obliczenia pozwalające z różnym stopniem prawdopodobieństwa wyrokować o specyfice turystycznych zachowań zbiorowych, o tyle w badaniach jakościowych¹ sposób zbierania danych jest zdecydowanie bardziej ograniczony – zarówno w kwestii

¹ W tekście pomijany jest wątek psychologiczny, istotny, na przykład, przy opisie turystycznych motywacji i zachowań, a będący z pewnością materiałem na osobne opracowanie.

obszaru, jak i liczby respondentów. Każdy ze sposobów ma inne zalety i wady. W wypadku badań statystycznych analizuje się przeważnie dane ilościowe, ilustrujące strumienie przepływu pieniędzy w sektorze turystycznym – wydatki turystów, nakłady i inwestycje podmiotów oraz gospodarek narodowych.

Historię badań jakościowych należałoby rozpocząć od relacji pierwszych odkrywców i podróżników, a na gruncie naukowym – powiązać z badaniami antropologicznymi. Turyści pojawiali się zaraz po badaczach, misjonarzach czy żołnierzach, oglądając nieznanne i niedostępne dotąd miejsca dla przyjemności. W badaniach tych, określanych już przez wspomnianego Alfa Walle'a „sztuką”, znajdujemy często kombinację różnych metod i technik badawczych, na przykład: obserwacje terenowe o różnych stopniach strukturyzacji, połączone często z podążaniem za wycieczkami turystów lub *incognito*, jako ich uczestnicy (por. np. Hartmann 1988, Kane i Tucker 2004). Wielu badaczy próbuje łączyć obserwacje z wywiadami pogłębionymi (por. np. Hartmann 1988, Macdonald 2006), *Focus Group Interviews* (por. Waller, Lea 1999), analizą pamiętników i wspomnień z podróży (por. Dann i in. 1988: 20) czy badaniami ankietowymi. Trzeba jednakże pamiętać, że, jak pisze jeden z badaczy: „samo wykorzystanie kilku metod badawczych w jednym projekcie nie zawsze prowadzi do bardziej wysublimowanych informacji. Konieczna jest także orkiestracja tychże narzędzi” (za: Hartmann 1988). Wpływ na mnogość oraz różnorodność stosowanych metod i technik ma sam przedmiot badania.

Często pojawiają się także w literaturze przedmiotu monografie (*Case Studies*) zawierające wyczerpujące opisy wybranych przypadków, wyniki długotrwałych badań i obserwacji (por. np. Swarbrooke, Horner 1999), prowadzonych jednak przez ankieterów lub samych badaczy, będących często pełnoprawnymi uczestnikami opisywanych przez siebie wycieczek (jeżeli nie we własnej opinii, to np. w ocenie tubylców). Może to stanowić istotny czynnik utrudniający naukowy opis obserwowanego zjawiska; w jednej relacji z badań terenowych znajdujemy na przykład opis odwiedzin miejsca, gdzie miał stanąć stadion dla członków NSDAP na 400 tysięcy miejsc (por. Macdonald 2006).

Ciekawym źródłem informacji o turystycznych zachowaniach i procesach mogą być też fotografie oraz pocztówki turystyczne. Ilustrują one znakomicie turystyczny punkt widzenia – „skrajnie niereprezentatywny i selektywny”, obrazujący również turystyczne uprzedzenia i stereotypy (por. np. Cohen i in. 1992), zawierający tyleż barwny, co ubarwiony obraz mówiący niejednokrotnie więcej o samych turystach i ich punkcie widzenia niż o osobach i obiektach widocznych na zdjęciach. Fotografie turystyczne przyciągają także uwagę wielu badaczy, pozwalając na ciekawy opis współczesnej turystyki.

Problemy z badaniem instytucji turystycznych zaczynają się już na poziomie ich doboru – ogromne rozproszenie przestrzenne i rozdrobnienie infrastruktury turystycznej stawia wysokie wymagania (por. Ritchie, Goeldner 1994). Rzetelny opis turystycznych przedsięwzięć wymusza też interdyscyplinarne podejście, jako że przedmiot badań leży na styku ekonomii i socjologii, a pogłębiona analiza turystycznych zachowań i motywacji wymaga także uwzględnienia psychologicznego podejścia (por. Hartmann 1988). Dodatkowo, jak pisze Rudi Hartmann, w bada-

niach turystycznych „zbyt często dominuje jedna tylko technika zbierania danych” – ankiety bądź obserwacja, natomiast wnioski formułowane są nierzadko głównie na podstawie intuicji badacza.

O innych problemach badawczych wspominają w tekście o badaniach turystycznych znawcy dziedziny – Graham Dann, Dennison Nash oraz Philip Pearce, pisząc także o odmowach respondentów, związanej z tym „etykiety” obowiązującej prowadzących badania, a także zjawisku odpowiedzi typu „cliche” (por. Dann i in. 1988), co nawet w sposób niezamierzony przez badacza i ankietowane osoby czyni wiele uzyskanych danych bezwartościowymi.

Do wymienianych dotąd zagadnień należałoby dodać jeszcze opublikowane po konferencji „Metodologia badań turystów zagranicznych” z 2004 roku, informacje o „błędach pomiaru, to znaczy różnice między wysokością wydatków deklarowanych przez respondentów a wydatków rzeczywiście poniesionych”, związanych z różnym rozumieniem pytań, nieprzewidywalnością własnych wakacyjnych wydatków, jak i doboru próby – ograniczonej do osób wyrażających zgodę na udział w badaniu i skłonnych poświęcić swój czas na odpowiadanie na zadawane przez badacza pytania (za: Skalska 2004).

Bardziej wyczerpujący, monograficzny opis powinien więc zawierać także odniesienia do przedmiotu zainteresowania nauk politycznych, geograficznych i antropologicznych – zarówno w kwestii aktualnego stanu rzeczy, jak i ewentualnych prognoz dotyczących możliwości rozwoju turystyki czy wybranych turystycznych atrakcji w danym regionie (por. Gunn 1994). Badania turystyczne spełniające te wymogi należą do rzadkości, są bardzo kosztowne, czasochłonne i wymagają sprawnej współpracy członków zespołu badawczego.

Prowadzenie badań z przedstawicielami instytucji zawsze zależy od ich dobrej woli i zgody na udział w badaniu. To samo dotyczy badań respondentów indywidualnych, ale tutaj osobę, która odmówi udziału w badaniu, można zastąpić inną. Często możliwości takiej nie ma w wypadku instytucji czy firm. Odmowa udziału w badaniu części respondentów instytucjonalnych oznacza nieuchronnie niemożność uzyskania wielu ważnych dla całości badania informacji. Tak właśnie ma się sprawa z badaniem liczby turystów na podstawie danych pochodzących z hoteli. Jeżeli kilka większych hoteli nie zgodzi się na ujawnienie informacji o liczbie swoich gości, to oszacowanie liczby turystów będzie obarczone znacznym ryzykiem błędu, a co gorsza – wielkość tego błędu będzie niemożliwa do określenia.

Im bardziej badaczowi zależy na szczegółowych danych, tym większe są z reguły problemy z ich uzyskaniem. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, niektóre instytucje po prostu nie prowadzą pewnych statystyk. Po drugie, bardziej szczegółowe dane wymagają poświęcenia ze strony badanego więcej czasu i uwagi. Po trzecie, osoba badana może obawiać się udostępnienia bardziej szczegółowych danych, podejrzewając, że zostaną przekazane osobom trzecim (np. konkurencji) bądź ujawnią się pewne jej działania niezgodne z obowiązującym prawem czy normami społecznymi.

Branża turystyczna okazała się szczególnie niechętna do udzielania informacji. Z tych powodów niepowodzeniem zakończyło się pierwsze w Polsce badanie firm świadczących usługi biznesowe. „Badania ankietowe przeprowadzono w październiku

niku 2003; objęły one 514 obiektów. Procent zwróconych ankiet wyniósł zaledwie 3%, co uniemożliwiło przeprowadzenie analizy statystycznej otrzymanych wyników. Odmowa uczestniczenia w badaniu była często uzasadniana tajemnicą handlową firmy. Obiekty kulturalne, takie jak muzea i teatry, nie udzielały odpowiedzi, ponieważ nie rejestrują tak szczegółowych informacji o organizowanych imprezach” (*Metodologia...* 2003: 41).

Podobnie jak wiele innych badań z dziedziny turystyki, tak również rynek konferencyjny jest najdłużej i najpełniej badany w Wielkiej Brytanii. Od 1993 roku prowadzone jest tam badanie The British Conference Venues Survey (badanie sondażowe podaży usług konferencyjnych), a od 1994 – badanie UK Conference Market Survey (badanie sondażowe rynku konferencyjnego).

Nadal jednak prawdziwą terra incognita pozostaje w znacznej mierze turystyka biznesowa. Jak zauważają autorzy wydanej ostatnio w Polsce znanej książki o turystyce biznesowej (Davidson, Cope 2004: 72): „Często podkreśla się, że niewiele innych wielomilionowych przemysłów dysponuje tak skąpymi bazami danych, jak sektor spotkań, nawet w Europie, na dojrzałym i dynamicznym rynku wszelkiego rodzaju zgromadzeń. Mimo iż w przypadku kilku krajów europejskich i niektórych miast dostępne są wiarygodne dane dotyczące frekwencji na spotkaniach i wydatków, statystyka spotkań jako całość jest wciąż dość fragmentaryczna i błędna. Osoby odpowiedzialne za badanie i przewidywanie trendów w przemyśle spotkań ubolewają, że wciąż nie ma wspólnych założeń ani jednolitej metodologii badań aktywności tego rynku w Europie. Zamiast tego naukowcy, badacze rynku i planiści muszą opierać się na niekompletnych i chaotycznych danych oraz raportach, co pozwala im jedynie na szacunkowe określenie rozmiarów przemysłu i głównych trendów, które go charakteryzują”.

Obecnie w Polsce możemy korzystać z wyników badań prowadzonych przez dwie instytucje: Główny Urząd Statystyczny oraz Instytut Turystyki:

- przedsiębiorstwa turystyczne i hotele mają obowiązek dostarczania Głównemu Urzędowi Statystycznemu niektórych danych, np. o liczbie udzielonych noclegów, dzięki czemu dysponuje on w miarę kompletnymi danymi na ten temat;
- Instytut Turystyki prowadzi badania turystów przyjeżdżających do Polski i wyjeżdżających z Polski na granicach państwa, dzięki czemu stosować pewne procedury doboru losowego (dobór systematyczny); na przykład, w pierwszej połowie roku 2004 przeprowadzono na przejściach granicznych 4 tury (luty, marzec, maj i czerwiec) badań, w trakcie których zebrano 15 746 ankiet dotyczących 28 218 osób;
- Instytut Turystyki prowadzi badania turystyki krajowej (w tym kierunków podróży) na próbie losowej reprezentatywnej dla populacji ogólnopolskiej powyżej 15 roku życia (np. w 2003 roku na próbie 3849 osób).

Nie sposób jednak nie zauważyć, że czasami obie te instytucje przedstawiają zgola odmienne dane (np. dotyczące średniej długości pobytu w naszym kraju). Rozbieżności te wynikają z odmiennych metod gromadzenia danych. Główny Urząd Statystyczny dysponuje względnie (o tyle, o ile hotele itp. udzielają mu rzetelnych informacji) „twardymi” danymi, podczas gdy Instytut Turystyki musi korzystać z danych „miękkich”, pochodzących z badań sondażowych. GUS gromadzi

co prawda dane kompletne, ale wyłącznie dotyczące tych turystów, którzy korzystają z rejestrowanej bazy noclegowej. Instytut Turystyki wykonuje natomiast jedynie badania na próbach osób przekraczających granicę, ale za to obejmuje swoim zasięgiem także turystów nienocujących u rodziny i znajomych lub w „szarej strefie” noclegowej. Dane obydwu instytucji są bardziej wiarygodne w wypadku turystów zagranicznych niż krajowych. Po pierwsze dlatego, że większość turystów zagranicznych korzysta z noclegów w hotelach itp. (czyli jest rejestrowana przez GUS), a większość turystów krajowych korzysta z noclegów u rodziny i znajomych (czyli nie jest rejestrowana przez GUS). Po drugie, jedynie turyści zagraniczni badani są przez Instytut Turystyki w momencie wyjazdu. Dane o turystyce krajowej pochodzące z sondaży przeprowadzanych przez Instytut Turystyki mają z kolei tę przewagę nad danymi o turystach zagranicznych, że są prowadzone na ogólnopolskich próbach losowych reprezentatywnych dla ludności Polski w wieku 15 lat i powyżej. Poważnym ograniczeniem omawianych w tej części badań jest fakt ich długiego opracowywania, co powoduje, że obecnie dostępne są wyniki z roku... 2002.

Jedynie „twarde” (czyli niepochodzące wyłącznie z innych sondaży) dane o ruchu turystycznym to dane dotyczące rejestrowanych noclegów, uzyskane z obowiązkowego wypełniania przez obiekty „zbiorowego zakwaterowania” formularzy KT-1 – *Sprawozdanie o wykorzystaniu turystycznego obiektu noclegowego zbiorowego zakwaterowania*, wysyłane do WUS do każdego 10. dnia miesiąca za miesiąc poprzedni. Zawiera on dane o obiekcie (rodzaj, kategoria, liczba miejsc) oraz o liczbie osób korzystających z noclegów, liczbie udzielonych noclegów (tzw. osobonocy) oraz liczbie wynajętych pokoi. Dane te ponadto uwzględniają podział na turystów krajowych i zagranicznych (według kraju zamieszkania).

Wartość prognostyczna zbieranych przez różne instytucje danych zależy także od całego szeregu czynników „pozturystycznych”. Jak czytamy na stronach internetowych Światowej Organizacji Turystycznej (WTO): „przemysł turystyczny rozwinął zdolność do przystosowywania się i przetrwania” i dalej: „od 1950 roku nie doświadczył jednego roku znaczącego spadku” (za: WTO), a spadek liczbowy lotów turystycznych równoważony był wzrostami w innych środkach transportu – szczególnie w zakresie kolei i transportu kołowego. Z drugiej strony, warto jednak pamiętać o znaczeniu sytuacji politycznej. Jakkolwiek nawet zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 roku w Nowym Jorku czy fale tsunami z 26 grudnia 2005 roku w Tajlandii nie spowodowały znaczącego spadku liczby przepływu turystów, to w znaczącym stopniu zmieniły jego kierunek. W pierwszym przypadku przyczyniły się do wzrostu zainteresowania podróżami w obrębie kontynentów i obawy przed podróżami lotniczymi, natomiast w drugim przypadku – do zastąpienia wyjazdów do Tajlandii podróżami na przykład na Filipiny. Sezonowość ruchu turystycznego zależy może nawet od pogody, co dla zyskujących w ostatnich latach coraz większe znaczenie prognoz ilustrujących ocieplanie się klimatu również jest istotne.

Literatura

- Bartoszewicz W., Buczak T., Skalska T., 2001, *Metodologia badań statycznych turystyki w Europie i na świecie. Aktualny stan i kierunki doskonalenia*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Cohen E., 1988, *Traditions in the qualitative sociology of tourism*, Annals of Tourism Research, 15, Elsevier.
- Cohen E., Nir Y., Almagor U., 1992, *Stranger-local interaction in photography*, Annals of Tourism Research, 19, Pergamon.
- Dann G., Nash D., Pearce Ph., 1988, *Methodology in tourism research*, Annals of Tourism Research, 15, Pergamon.
- Davidson, Cope, 2004, *Turystyka biznesowa. Konferencje, podróże motywacyjne, wystawy, turystyka korporacyjna*, POT, Warszawa.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (red.), 2000, *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Dziedzic T., 2005, *Badania ankietowe profilu społecznego turystów odwiedzających Polskę (miasta i atrakcje turystyczne)*, praca zrealizowana na zlecenie Polskiej Organizacji Turystycznej, sfinansowana przez Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa.
<http://www.mgip.gov.pl/Turystyka/Badania+rynku+turystycznego/Prace+badawcze/profil+turystow.htm>.
- Gunn C.A., 1994, *A Perspective on the Purpose and Nature of Tourism Research Methods*, w: *Travel, Tourism and Hospitality Research. A Handbook for Managers and Researchers*, red. J.R.B. Ritchie, C.R. Goeldner, John Wiley & Sons Inc., New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore.
- Hartmann R., 1988, *Combining field methods in tourism research*, Annals of Tourism Research, 15, Pergamon.
- Isański J., Ornoch-Tabędzka M., 2006, *Atrakcyjność turystyczna regionu Wielkopolskiego Parku Narodowego według turystów zagranicznych*, w: *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki i Rekreacji Mikroregionu Wielkopolskiego Parku Narodowego*, red. M. Ornoch-Tabędzka, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kane M.J., Tucker H., 2004, *Adventure tourism: the freedom to play with reality*, Tourist Studies, 4(3), SAGE.
- Macdonald S., 2006, *Mediating heritage. Tour guides at the former Nazi Party Rally Grounds*, Nuremberg, Tourist Studies, 6(2), SAGE.
- Malesa E., 2004, *Badania statystyczne turystyki realizowane przez GUS w świetle wymagań Unii Europejskiej*, w: *Metodologia badań turystów zagranicznych. Wstępne założenia metodologiczno-organizacyjne*, publikacja Instytutu Turystyki, Warszawa.
- Metodologia badań i badanie pilotażowe turystyki biznesowej*, 2003, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Łopaciński K. (red.), 2004, *Metodologia badań turystów zagranicznych. Wstępne założenia metodologiczno-organizacyjne*, publikacja Instytutu Turystyki, Warszawa.
- Miles M.B., Huberman A.M., 2000, *Analiza danych jakościowych*, Wydawnictwo Trans Human, Białystok.
- Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Podemski K., Brzeźniak A., 2004, *Ruch turystyczny przyjazdowy krajowy i zagraniczny oraz wykorzystanie bazy konferencyjnej Poznania i aglomeracji*, badanie przeprowadzone na zlecenie Wydziału Rozwoju Urzędu Miasta Poznania, raport niepubl.
- Skalska T., 2004, *Aktualne trendy w europejskich badaniach nad zagranicznym ruchem turystycznym*, w: *Metodologia badań turystów zagranicznych. Wstępne założenia metodologiczno-organizacyjne*, publikacja Instytutu Turystyki, Warszawa.

- Swarbrooke J., Horner S., 1999, *Consumer Behaviour in Tourism*, Reed Educational and Professional Publishing Ltd, Great Britain.
- Walle A.H., 1997, *Quantitative versus qualitative tourism research*, *Annals of Tourism Research*, 24, 3, Pergamon.
- Waller J., Lea S.E.G., 1999, *Seeking the real Spain? Authenticity in motivation*, *Annals of Tourism Research*, 26, 1, Pergamon.
- Weaver A., 2005, *Interactive service work and performative metaphors. The case of cruise industry*, *Tourist Studies* 5(1), SAGE.
- ec.europa.eu/eurostat/ – strona internetowa EUROSTAT
– strona internetowa World Tourism Organisation
– strona internetowa World Travel & Tourism Council

Krzysztof Podemski

Doświadczanie obcości Turystyka z humanistycznej perspektywy

„Kiedy zastanawiam się nad swoimi długo już trwającymi podróżami po świecie, czasem wydaje mi się, że najbardziej niepokojącym problemem były nie tyle granice i fronty, trudy i zagrożenia, ile wielokroć odżywająca niepewność o rodzaj, jakość i przebieg spotkania z Innymi, z innymi ludźmi, z którymi zetknę się gdzieś w drodze (...)
co prawda inni są Inni, ale dla tych Innych to ja właśnie jestem Inny”.

Ryszard Kapuściński, *Spotkanie z Innym jako wyzwanie XXI wieku*

Podróż jako punkt wyjścia do rozważań nad turystyką

Turystyka to jedna z form przestrzennej mobilności człowieka. Przyrodnika czy geografa interesują przede wszystkim środowiskowe uwarunkowania i konsekwencje turystyki. Dla ekonomisty z kolei kluczowe będą ekonomiczne przyczyny i skutki masowej turystyki. Humanistę interesuje zgoła inny aspekt turystyki: czym jest turystyka w doświadczeniu człowieka, jakie jest jej znaczenie kulturowe, jakie funkcje pełni w systemie społecznym.

Turystyka jest szczególną formą odwiecznego zjawiska, jakim jest podróż. Czym zatem dla humanisty jest **podróż**? Co to znaczy **być podróżnikiem**?

Zgodnie z definicją Światowej Organizacji Turystyki z roku 1993: „Podróżny to każda osoba wyprawiająca się poza miejsce zamieszkania niezależnie od celu podróży i wykorzystywanych środków transportu, nawet jeżeli wędruje pieszo”. Podobnie szeroko definiuje podróż amerykański antropolog James Clifford: „Używam terminu podróż na określenie różnych mniej lub bardziej dobrowolnych praktyk opuszczania «domu», aby udać się do jakiegoś «odmiennego» miejsca. Takie przemieszczenie może mieć cel materialny, duchowy lub naukowy” (Clifford 1997). Definicja Światowej Organizacji Turystyki powstała dla celów praktycznych, miała służyć ujednoczeniu metodologii liczenia ruchu turystycznego w różnych krajach. Definicja Clifforda posłużyła za punkt wyjścia do subtelnych rozważań humanisty o roli podróży we współczesnej kulturze. Te dwie, tak odmiennie w swojej genezie, próby określenia, czym jest podróż, wskazują na niemal te same

atrybuty podróży jako zjawiska społecznego. Po pierwsze, podkreślają, że podróż polega na przemieszczeniu. Bez ruchu w przestrzeni nie ma podróży. Po drugie, podróżnik musi przemieścić się poza granice miejsca zamieszkania, poza „dom”. Ten „dom” nie jest jednoznacznie określony. Wyjątkiem jest sytuacja „międzynarodowego podróżującego”. Tak nazywa Światowa Organizacja Turystyki podróżującego, który „wyprawia się poza kraj zamieszkania”.

Podróż to zatem taka mobilność przestrzenna człowieka, której rezultatem jest opuszczenie „domu” i zmiana dotychczasowego środowiska, przynajmniej społecznego (np. zmiana sąsiadów) i geograficznego (np. zmiana widoku za oknem), a często też kulturowego (przede wszystkim dominującego w otoczeniu języka, wyznania, używanego alfabetu, obyczajów) i naturalnego (np. klimatu, fauny i flory). W wyniku tego przemieszczenia znajdujemy się co najmniej w innym (czyli takim samym, choć nie tym samym) „świecie”, na przykład wtedy, gdy podróżujemy z Poznania do Berlina. Ale podróż może nas przenieść również w odmienny (czyli nie taki sam) świat, chociażby wtedy, gdy z Poznania przeniesiemy się – dajmy na to – do tybetańskiej wioski. Różnica między innością a odmiennością jest oczywiście w znacznej mierze kwestią indywidualnego odczucia, definicji, wrażliwości, kompetencji kulturowych.

W przyjętym tu znaczeniu *podróż* nie obejmuje natomiast takich form ruchliwości przestrzennej – znanych od zarania ludzkości i opisywanych przez antropologów, historyków czy badaczy literatury – jak **włóczęgostwo, wędrowanie, bycie wagabundą**. Włóczędzy nie mają bowiem *domu* lub, jak kto woli, ich domem jest *droga*. Z faktu, że są permanentnie w ruchu wynikają przy tym rozmaite ważne konsekwencje. Na przykład, w wypadku włóczęgów czas podróży nie jest przeciwstawiony czasowi rutynowemu, nie mają oni „swojskiego” środowiska, chyba że jest nim świat zajazdów, hoteli, dworców i innych wagabundów. Włóczęga nie jest obcy tam, jest obcy wszędzie. Nie jest obcy czasowo, jest obcy trwale.

Obcość jako kategoria socjologiczna

Początki refleksji socjologicznej nad turystyką pojawiły się w Niemczech. L. von Wiese i R. Gluksman, a później H. Knebel byli pierwszymi socjologami, którzy interesowali się turystyką, *der Fremdeverkehr*, czyli ruchem cudzoziemców, obcych, innych. Pierwszy artykuł socjologiczny poświęcony podróżowaniu wyszedł spod pióra jednego z klasyków niemieckiej socjologii. L. von Wiese wyróżnił trzy typy „przybyszów”, „obcych” (*Der Fremde*) według typu relacji między przybyszami a miejscowymi. Typ pierwszy to „przybysz, który pojawia się jako zwierzchnik lub funkcjonariusz jakiejś władzy, jako zdobywca, jako członek albo nawet przywódca jakiejś «siły okupacyjnej»”. Drugi typ to „przybysz, który nie wykazuje ani przyjaznego, ani wrogiego zainteresowania kontaktami z ludnością miejscową, nie szuka właściwie zbliżenia. W jego wypadku chodzi raczej o przypadkowy pobyt; jest obecny nie starając się o tę obecność. Jest on właściwym przyjezdnym, który nie chce być gościem”. Wreszcie, trzeci typ, to „przybysz, który jest zainteresowany przystępnością miejscowych, przybywając jako handlarz, badacz, miłośnik po-

dróży, w każdym wypadku wdzięczny za okazaną przychylność, jest właściwym gościem. Typ ten będzie albo budził sympatię i ją zdobywał, być może będzie próbował zaimponować... albo przekonać, przekupić czy nawet wprowadzić w błąd” (Wiese 1930, za: Knebel 1960). Na niskim poziomie cywilizacyjnym „przybysz” oznacza „wroga”, a kult „przybysza” rozwija się dopiero wtedy, gdy ze styczności z przyjezdnymi wynikają ekonomiczne korzyści, albo wtedy, gdy pojawia się ciekawość innych.

„Obcy” (*der Fremde, the stranger*) to problematyka rozwijana przez dwóch wielkich niemieckich klasyków socjologii G. Simmla i A. Schutza. Należy wspomnieć ich w tym miejscu nie tylko z tego względu, że w języku niemieckim słowa „ruch turystyczny” i „obcy” mają wspólny rdzeń. Choć żadnego z nich nie można uznać za przedstawiciela socjologii podróży czy turystyki, to obydwaj rozwinęli pojęcie „obcego” jako kategorię socjologiczną, która wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla socjologicznej analizy turystyki. Sam Simmel odnosił zresztą pojęcie „obcego” do relacji człowieka z przestrzenią, jednocześnie wyłączając „wędrowca” z kategorii „obcego” (*der Fremde*): „Jeżeli wędrowanie jako brak związku z wszelkim konkretnym punktem przestrzeni jest pojęciowo przeciwieństwem trwałego przywiązania do danego, konkretnego punktu, to socjologiczna forma «obcości» stanowi w pewnej mierze syntezę obydwu tych określeń” (Simmel 1975). Obcy to ktoś, kto zajmuje ambiwalentną pozycję w grupie, pod pewnymi względami do niej należy, pod innymi nie, jest z niej w pewnym sensie wykluczony, „odpychany”. Jest outsiderem, który dołączył do zbiorowości później, wnosząc w nią swoje odrębne kulturowe wartości i cechy. „Cudzoziemiec – obce ciało – jest mimo to organicznym członkiem grupy, żyjącym w jej obrębie na szczególnych warunkach. Nie sposób jednakże tej swoistej pozycji określić inaczej niż mówiąc, że stanowi ona pewną mieszaninę bliskości i dystansu” (Simmel 1975). Obcość to szczególne połączenie dwóch przeciwieństw – bliskości i dystansu. Aby ktoś był obcy, musi istnieć w naszym codziennym doświadczeniu. Prototypem „obcego” jest dla Simmla cudzoziemiec – kupiec, zwłaszcza Żyd. Handel to jedynie czynność ekonomiczna, która pozwala lub nawet wymaga bycia w ruchu. Pozycja obcego daje szereg przywilejów wynikających z jej obiektywności. Umożliwia bycie bezstronnym, dlatego na przykład obcy często pełni funkcję sędziów lub powierników, którym zawiera się swoje sekrety. Obcy jest bardziej wolny intelektualnie, nieskrępowany przez tradycję i konwenanse, zachowuje dystans i krytycyzm. Obcy są zatem – nie całkiem bezpodstawnie – obwiniani o przyczynianie się do buntów i rebelii. Obcość kształtuje także w większym stopniu umiejętność myślenia abstrakcyjnego, bo relacje obcego z członkami społeczności są oparte bardziej na uniwersalnych ludzkich cechach, niż na cechach indywidualnych, wyjątkowych.

Inną koncepcję obcego przedstawił A. Schutz w słynnym eseju *The Stranger*. W zamierzeniu autora jest on propozycją „teorii interpretacji klasycznej sytuacji, w której obcy podejmuje próby interpretacji wzorów kulturowych grupy społecznej, do której wkracza i na którą się orientuje. Dla naszych obecnych celów termin «obcy» oznaczać ma dorosłą jednostkę, żyjącą w naszych czasach i naszej cywilizacji, która próbuje być zaakceptowana lub przynajmniej tolerowana przez grupę, do której wchodzi” (Schutz 1964). Klasycznym przykładem dla Schutza jest imigrant,

który szczególnie silnie doświadcza kryzysu związanego z zabiegami o akceptację. Bohaterem jego rozważań jest obcy jako ten, który dopiero co wstąpił do grupy, **przybysz**, *newcomer*. Autor porównuje wiedzę o „kulturowym wzorze życia grupowego” członków danej grupy i przybyszów. Wiedza potoczna, wiedza, którą posługujemy się w naszym środowisku w codziennym życiu, jest niespójna, częściowo tylko jasna oraz sprzeczna logicznie. Myślenie potoczne nie jest podważane dopóki, dopóty życie społeczne nie ulega większym zmianom, dopóty możemy polegać na przekazywanej przez rodzinę, szkołę czy władzę wiedzy, dopóty wystarcza nam wiedza ogólna oraz dopóty nasze przekonania są podzielane także przez naszych współtowarzyszy. Jednak, gdy jeden z tych warunków staje się nieaktualny, pojawia się kryzys, który „przerzywa potok zwyczaju i pozwala na zmianę warunków myślenia i praktyki (...) wzór kulturowy nie funkcjonuje dłużej jako podręczna recepta, okazuje się przydatny tylko w określonych warunkach historycznych” (Schutz 1964). Ten typ kryzysu nie dotyczy obcego, gdyż on nie traktuje jako oczywistych wzorów grupy, do której wstępuje. Dla niego od początku są one czymś ograniczonym historycznie czy środowiskowo. Historia grupy nie jest bowiem elementem jego biografii. Obcy jako *newcomer* może pragnąć podzielać terażniejszość i przyszłość, ale nie jest w stanie zmienić swojej przeszłości, która przebiegała w innych warunkach. Obcy próbuje interpretować nowy społeczny świat zgodnie ze swoimi dotychczasowymi schematami rutynowego myślenia (*thinking as usual*). Po jakimś czasie okazują się one nieadekwatne. W trakcie rzeczywistych kontaktów obcy wcześniej czy później uświadamia sobie, że jego schematy poznawcze zawodzą. Nie może też posługiwać się schematami nowej grupy ani dokonywać jakiejś konwersji starych i nowych schematów. Dopiero po nabyciu rzeczywistej znajomości nowych wzorów obcy może próbować adaptować je do swoich dotychczasowych schematów. Aby zrozumieć wszystko, co dzieje się w grupie, trzeba być jej członkiem. Wielu umiejętności nie można się nauczyć, trzeba ich doświadczyć samemu. Według Schutza, rozumieć daną społeczność może tylko ten, kto dorastał, mówiąc jej językiem, kto w nim pisał miłosne listy, kto w nim modlił się. Taki, kto wyrósł w danej zbiorowości i stosuje względnie skutecznie pewne typowe wzory kulturowe. Obcy musi za każdym razem od nowa definiować sytuację: „Obcość i swojskość nie są ograniczone do obszaru społecznego, ale są ogólnymi kategoriami interpretacji świata. Gdy napotykamy w naszym doświadczeniu coś poprzednio nieznanego, co wychodzi poza zwyczajowy porządek, ład naszej wiedzy, rozpoczynamy proces badania. Wpierw definiujemy nowe fakty, próbujemy uchwycić ich znaczenie; następnie przekształcamy krok po kroku nasz generalny schemat interpretacji świata w taki sposób, żeby ten obcy fakt i jego znaczenie stało się spójne z innymi faktami z naszego doświadczenia i ich znaczeniami” (Schutz 1964). Proces adaptacji jednostki do nowej grupy składa się z ciągłego testowania wzorów kulturowych nowej grupy. Mniej znany esej Schutza poświęcony jest figurze „**powracającego do domu**” (*homecomer*), którego najbardziej znanym wzorem jest Odyseusz. Bohater Homera po powrocie przeżywa szok, ma wrażenie, że jest obcy w swoim własnym kraju. Jak podkreśla Schutz, między obcym a powracającym do domu jest istotna różnica. Obcy spodziewa się, że znajdzie się w nieznanym, inaczej zorganizowanym i pełnym pułapek świecie, a powracający do domu oczekuje,

że znajdzie się w świecie dobrze mu znanym i dobrze przezeń rozumianym. „Nowo przybyły musi antycypować co odnajdzie, powracający do domu tylko przywołuje wspomnienia przeszłości. Zatem czuje, a skoro czuje, to cierpi na skutek typowego szoku jak ten opisany przez Homera” (Schutz 1964). Dom to nie tylko budynek czy miejscowość jako miejsce zamieszkania. „Dom oznacza różne rzeczy dla różnych ludzi. Oznacza oczywiście rodzinny dom i język, rodzinę, sympatie, przyjaciół, oznacza ukochany krajobraz, «piosenkę, której nauczyła mnie matka», jedzenie przygotowane w określony sposób, przedmioty codziennego użytku, obyczaje, osobiste nawyki; krótko mówiąc, szczególny sposób życia, składający się zarówno z drobnych, jak i z ważnych elementów” (Schutz 1964). Dom to według Schutza Cooleyowska grupa pierwotna. Życie innych jej członków jest częścią naszej własnej biografii. Wyjazd, opuszczenie domu, przerywa tę ciągłość. Wyjeżdżający żyje w innym „społecznym wymiarze”, dom przestaje być dlań żywą rzeczywistością, żyje przede wszystkim we wspomnieniach, a w najlepszym wypadku w listach. Dom, do którego wraca weteran, podróżnik czy emigrant, nie jest ani tym domem, który opuścił, ani tym, który pielęgnował w pamięci. Powracający do domu też nie jest taki sam, jak w momencie wyjazdu. Nie jest taki sam nie tylko dla tych, którzy na niego czekali, nie jest taki sam też dla samego siebie. „Nawet, gdy wracamy do domu z krótkich wakacji, odnajdujemy, że stare otoczenie, do którego jesteśmy przyzwyczajeni, nabrało nowych znaczeń, które pochodzą z doświadczeń, uzyskanych w trakcie naszej nieobecności (...) Rzeczy i ludzie, przynajmniej na początku, będą miały nowe oblicze. Będziemy musieli dokonać rzeczywistego wysiłku przekształcenia ponownie naszych działań w rutynę pracy i odświeżyć nasze związki z ludźmi i rzeczami. I nic dziwnego, gdyż wakacje mają w zamierzeniu być przerwaniem naszej codziennej rutyny” (Schutz 1964).

Jeszcze inaczej problem obcości ujmował F. Znaniecki (1931). Stosując zasadę współczynnika humanistycznego, kategorię obcości uznał za relatywną. Obcym jest się zawsze wobec jakiejś konkretnej zbiorowości lub jednostki i wtedy jedynie, gdy jest się przez jednostkę czy zbiorowość tak doświadczanym. Warunkiem obcości jest styczość. „Dla przeciętnego Europejczyka mieszkańcy Ziemi Ognistej lub Pigmeje afrykańscy nie są «obcy» (ani oczywiście «swoi»), chyba, że czytając o nich lub patrząc na ich fotografię, wyobraża sobie możliwość zetknięcia z nimi lub stawia się w położeniu podróżników opisujących swoje styczości z nimi” (Znaniecki 1990). Obcy jest ten, kto wkracza na „teren danej grupy, która stanowi zamknięty układ wartości społecznych” (1990). Aby można było mówić o obcości, styczość między jednostkami czy zbiorowościami musi zachodzić „na podłożu rozdzielnych układów wartości”, a dzieje się tak wtedy, gdy między partnerami styczości powstaje „niezgodność znaczeń” (Znaniecki 1990). Znaniecki podaje jako przykład sytuację sprzed abolicji, kiedy czarnoskóry nie był obcy w sensie socjologicznym dla południowego plantatora, zwolennika niewolnictwa, lecz dla abolicjonisty z północy. W tym pierwszym przypadku bowiem dopóty czarnoskóry godził się z przypisaną mu przez białych rolą, dopóki spotkanie zachodziło na płaszczyźnie wspólnego układu wartości. Kategoria obcego jest bardzo szeroka. Jako obcych możemy doświadczać osoby posługujące się innym językiem, rozmawiające o obcych nam sprawach, uznające inne normy, praktykujące niezrozumiałe

dla nas obrzędy, ubrane inaczej aniżeli my i nasze środowisko, jedzące inne rzeczy niż my, mające inne cechy antropologiczne. Doświadczenie innej osoby czy grupy jako obcej wyzwała wrogie działania.

Obcość jako kategoria filozoficzna

W ostatnich latach pojawiło się kilka nowych, filozoficznych koncepcji obcego. Jedną z ciekawszych jest teoria niemieckiego fenomenologa, Waldenfeldsa (2002). Jego zdaniem, termin „obcość” oznacza trzy odmienne pojęcia. Po pierwsze, obcość (*foreign*) jest doświadczana w sensie przestrzennym, obcość miejsca, obce, czyli „gdzie indziej”. Po drugie, obcość (*alien*) w sensie „własnościowym”: obce jest to coś, co nie jest moje, co nie należy do mnie, lecz do innego człowieka, co jest cudze. Po trzecie, obcość (*stranger*) w znaczeniu „rodzajowym”: obcy to ktoś inny, nienależący do tego samego gatunku. To rozróżnienie z punktu widzenia teorii podróży wydaje się szczególnie ciekawe. Podróż, w przyjętym tu rozumieniu, jest bowiem obcością miejsca *ex-definitione*. Może jednak łączyć się z obcością posiadania, wtedy, gdy wkraczamy w sferę nie naszej, „cudzej” religii, obyczajowości, kultury. Wreszcie, podróż może łączyć się z obcością rodzajową wtedy, gdy, jak to działo się w epoce odkryć geograficznych, a potem kolonializmu, tubylec był traktowany jako ktoś wykluczony z gatunku *homo sapiens*. Jak twierdzi Waldenfelds, obcość miejsca z reguły pociąga za sobą inne formy obcości. Obcokrajowcy (*foreigners*) są traktowani jako należący do kogoś innego (*alien*) i będący innego gatunku (*stranger*).

Ponadto, samo odczucie „obcości” jest stopniowalne. Najniższy poziom obcości to *obcość codzienna*. Przykładem takiego obcego jest „nieznajomy przechodzień”. Drugi stopień to *obcość strukturalna*. Mamy z nią do czynienia wtedy, gdy spotykamy się z kimś, kto mówi językiem, którego nie rozumiemy lub gdy stykamy się z nieznaną nam kulturą. Najwyższym stopniem obcości jest *obcość radykalna*. Ten rodzaj obcości ma dla Waldenfeldsa charakter liminalny. Wyrażają go stany „poza wszelkim porządkiem (...) jak erotyka, upojenie, sen czy śmierć (...) fenomeny przełomu, takie jak rewolucja, secesja czy konwersja” (Waldenfelds 2002). Pierwszy i trzeci stopień obcości nie wiążą się z podróżą. Pierwszy jest powszechny w mieście, trzeci – w nas samych, gdy jesteśmy pogrążeni w euforii seksu, narkotyków czy rewolucji. Ale drugi stopień obcości jest nieodłączny podróży.

Drugi współczesny humanista zajmujący się obcością to francuski semiotyk, T. Todorov, autor książki o postrzeganiu obcości przez Krzysztofa Kolumba. Postawę najbardziej znanego odkrywcy obcości można jego zdaniem streścić następująco: „Kolumb nie poświęca większej uwagi spotkanym ludziom, dlatego, że stanowią oni także, koniec końców, część krajobrazu. Wzmianki o mieszkańcach wysp pojawiają się zawsze w notatkach o przyrodzie, gdzieś pomiędzy opisami ptactwa i drzew. (...) Kolumb u nągich Indian nie widzi jakichkolwiek elementów kultury; charakteryzuje ich według niego w jakimś sensie brak obyczajów, rytuałów, religii (...) w opinii kogoś takiego jak Kolumb, człowiek zaczął nosić ubranie z chwilą wygnania z raj, a to stanowi źródło jego tożsamości kulturowej. (...) Jego postawa wobec kultury jest – w najlepszym razie – postawą kolekcjonera ciekawostek, nie

towarzyszy jej nigdy próba zrozumienia” (Todorov 1996). Według Todorova, stosunek do obcego ma w zasadzie trzy niezależne wymiary: aksjologiczny, prakseologiczny i epistemiczny: „Poznanie nie oznacza miłości ani na odwrót” (1996).

W przeciwieństwie do dotychczas omawianych uczonych zajmujących się obcością, ale nieuwzględniających problematyki podróży bezpośrednio, Todorov wyraźnie wiąże ze sobą podróż i obcość. W jednej ze swoich prac (1993) prezentuje nawet własną typologię podróżników. Za kryterium tej typologizacji uznaje rodzaj styczności podróżnika z tubylcami. Poza tą typologią pozostają zatem ci wszyscy przemieszczający się przez inne światy, którzy nie wchodzą w żadne interakcje z obcą miejscową ludnością. Typologia ta obejmuje dziesięć figur podróżników charakterystycznych dla różnych epok historycznych. Pierwszy z nich to **asymilator**, misjonarz, pragnący przekształcić obcego „na obraz i podobieństwo swoje”. Drugi to **czerpiący korzyści**, człowiek interesu, biznesmen, wykorzystujący obcego jako tanią siłę roboczą. Trzecia podróżnicza figura to **turysta**, czyli „wiecznie śpieszący się przybysz, który przedkłada zabytki ponad ludzi” (Todorov 1993). Turysta spieszy się nie tylko dlatego, że jest człowiekiem nowoczesnym, ale także dlatego, że jego wakacje trwają ograniczony czas. Powody bycia turystą są jednak głębsze. Nie jest on do końca pewny swojej tożsamości, obawia się kontaktu z obcym, woli więc z dwojga złego bardziej bezpieczny dla jego wątpliwej tożsamości kontakt z... wielbłądem. Dla turysty jakąś wartość ma zresztą tylko kontakt z typowym tubylcem. **Impresjonista**, czyli „wysoco wyspecjalizowany” turysta, to czwarty typ podróżnika. W przeciwieństwie do zwykłego turysty, nie jest on niewolnikiem czasu, a zatem może zwracać pewną uwagę na tubylców, na przykład robiąc im zdjęcia. Piąty typ podróżnika to **asymilant**, „posiadacz biletu w jedną stronę”, imigrant. Poznaje obcych wyłącznie ze względów praktycznych. Jest przeciwieństwem asymilatora. O ile ten pierwszy chce upodobnić innych do siebie, to ten drugi chce upodobnić się do innych. Szósty typ nazywa Todorov **egzotykiem**. Tym, co go fascynuje, jest inność, obcość jako taka. Pośrednią figurą między imigrantem a egzotykiem jest **wygnaniec**. „Jest to ktoś, kto interpretuje swój pobyt w obcym kraju jako doświadczenie kogoś, kto nie przynależy do swojego środowiska i z tego właśnie statusu czerpie korzyści” (Todorov 1993). Ósmy rodzaj podróżnika to **alegorysta**, czyli osoba, która posługuje się przykładami z obcej mu kultury tylko po to, aby wypowiedzieć się swobodnie o kulturze własnej. Dziewiąty rodzaj podróżnika to osobnik **pozbawiony złudzeń** (*the disenchanté*), buddysta, wyznawca Zen, ktoś, kto „programowo” odrzuca jako metodę rozwoju osobowości podróż w sensie geograficznym na rzecz podróży „w głąb siebie”. Wreszcie **filozof** to ostatni typ podróżnika, ktoś, dla kogo zmiana miejsca nie ma większego znaczenia. Mądrym można być wszędzie, nieważne gdzie przebywamy.

Podróż w doświadczeniu podróżników – doznanie obcości

Chcąc zrozumieć, czym jest podróż, sięgnąłem do **doświadczenia podróżników**¹. Próbowałem dotrzeć do ich interpretacji podróży, rozumienia kontaktu między-cywilizacyjnego, świadomości obcości i swojskości. Chciałem przede wszystkim pokazać, jak podróż „jawi się” samym podróżnikom, czym dla nich jest, jakie ma dla nich znaczenie. Oto najbardziej ogólne wnioski z przeprowadzonej analizy.

Po pierwsze, podróżowanie jest zawsze w jakimś stopniu **czynnością poznawczą**, nawet wtedy, gdy jest jedynie „zaliczaniem” kolejnych widoków, „wizualną konsumpcją” (Urry 1995) czy kolekcjonowaniem nowych doznań zmysłowych (np. smaku egzotycznych potraw) i doświadczeń kinetycznych (np. w trakcie jazdy na słoniu). Ale podróż jest często także czymś więcej, jest czynnością refleksyjną. Większość analizowanych materiałów – począwszy od pierwszej zachowanej w języku polskim relacji z Indii, od listu szlachcica Krzysztofa Pawłowskiego (Pawłowski 1966) wysłanego do kraju z Goa w 1596 roku, do relacji współczesnych młodego – zawiera sporo przemyśleń, komentarzy i interpretacji wywołanych tym, co ich autorzy przeżyli, doznali, zobaczyli i odczuli. Bodźcami generującymi te przemyślenia były zarówno zjawiska przyrodnicze (klimat, roślinność), jak i zjawiska społeczne (kasty), obyczajowe (wesela, bazyry), religijne (obrzędy pogrzebowe, asceci) czy architektoniczne (świątynie, mauzolea, forty). Jeden z podróżników we wstępie do swojej powieści o podróży dookoła kuli ziemskiej zadeklarował, że przedstawia w niej „świat takim, jakim go widział swoim zewnętrznym i wewnętrznym okiem” (Lanckoroński 1893). Te relacje „naocznych świadków” dawniej były jedynym źródłem wiedzy o innych krajach i kontynentach.

Po drugie, nie ma czegoś takiego, jak jedna **rola społeczna podróżnika**. Nie sądzę również, aby możliwa była jakaś jedna klasyfikacja podróżników, możliwych jest za to wiele typologii podróżników. Podróżowanie to czynność złożona i długotrwała. W trakcie paromiesięcznej podróży wędrowiec odgrywa, jak w życiu codziennym, wiele różnych ról społecznych. Jest gościem hotelowym, pasażerem, współtowarzyszem, partnerem seksualnym, widzem, „panem” (gdy wynajmuje boya), intruzem, klientem, pacjentem (gdy zachoruje). Może być jednocześnie uczonym albo biznesmenem, inżynierem albo lekarzem. Określenie P. Pearce’a (Pearce 1982) *role związane z podróżowaniem* (*travel-related roles*) trafnie kładzie na to nacisk. Podobnie ma się rzecz ze „spojrzeniami” (Urry 2002). Ten sam podróżnik może spoglądać na nieznaną mu i niezrozumiałą dlań świat raz *spojrzeniem* „relaty-

¹ W *Socjologii podróży* poddałem analizie kilkadziesiąt relacji polskich podróżników do Indii od końca XVI wieku do chwili obecnej. Wybrałem Indie jako przedmiot podróżniczych relacji dlatego, że, jak twierdził m.in. M. Weber, były one tym dla Wschodu, czym Grecja była dla Zachodu (Weber 2000), podstawą cywilizacji. W oczach Europejczyków cywilizacją najbardziej obcą i najbardziej mityczną. Podróż po Indiach to doświadczenie ekstremalne: przeniesienie się do całkowicie obcego i odmiennego środowiska naturalnego i społeczno-kulturowego. To całkowicie obce środowisko społeczno-kulturowe jest jednocześnie bardzo zróżnicowane, pełne rozmaitych znaczeń i wartości. Różni to Indie od obcych w innym sensie społeczności Eskimosów lub Pigmejów, których środowisko naturalne może być jeszcze bardziej odmierne, a obyczaje bardziej szokujące, ale ich niepiśmienne kultury są mniej złożone niż kultura Indii oparta na liczących sobie trzy tysiące lat Wedach.

wistycznym”, a chwilę później *spojrzeniem* „etnocentrycznym”. Czasami rola społeczna, której pełnienie było bezpośrednią przyczyną wyjazdu, traci w trakcie podróży na znaczeniu. Autorem pierwszej opublikowanej w języku polskim dłuższej niż kilka stron relacji z podróży po Indiach, relacji „świadomej”, „refleksyjnej”, był wysłannik Banku Polskiego w Królestwie Kongresowym, a jego misją było sprzedanie na miejscu polskiego cynku (Małachowski 1841, 1842). Podróży do odmiennej cywilizacji nie da się sprowadzić do „wizualnej konsumpcji” (Urry 1995), do „okocentryzmu” (Adler 1989). Podróż nie jest ani „filmem” (Morin 1965), ani „Internetem” (Ritzer, Liska 1997). Podróżnicy poznają Indie skórą i mięśniami, węchem i smakiem, czasami dosłownie „trzewiami”, gdy zapadają na zatrucia pokarmowe. Wykształceni i przyzwyczajeni do sterylności współcześni podróżnicy doznają szoku „zmysłowego” prędzej, częściej i bardziej intensywnie niż szoku kulturowego.

Po trzecie, podróżnicy z reguły udają się w świat śladami swoich poprzedników, wybierają miejsca dostępne komunikacyjnie oraz znane z lektur czy przekazów ustnych. Pierwsi Polacy byli wyłącznie w Goa, następni rozpoczynali z reguły podróż w Bombaju, a kończyli u podnóża Himalajów. W świetle przeprowadzonej analizy trudno się jednak zgodzić z traktowaniem podróżnika jako kogoś, kto jedynie odtworza, powiela gotowe interpretacje „atrakcji turystycznych” (zwłaszcza MacCannell 2002, Urry 2002). Zjawisko takie występuje rzeczywiście w wypadku „superatrakcji turystycznej”, jaką jest Tadź Mahal, ale trudno byłoby w analizowanym materiale znaleźć drugi taki obiekt. Zresztą, jak zauważył autor książki *Tourist at the Taj. Performance and Meaning at a Symbolic Site*, istnieje kilka turystycznych „narracji” nawet tej budowli. Dla muzułmanina jest ona obiektem sakralnym, dla wyznawcy hinduizmu – symbolem mogolskiej dominacji, a dla białego – obiektem wyjętym żywcem z *Baśni 1000 i jednej nocy* (Edensor 1998). Mechanizm opisywany przez MacCannella i Urry’ego bez wątpienia występuje, ale wydaje się on w mniejszym stopniu dotyczyć podróży po kraju, w którym atrakcją dla przybyszy są raczej odmienne obyczaje i życie codzienne, niż historyczne budowle. Ulubiony przykład Urry’ego dotyczy co prawda właśnie sfery obyczajowej (całująca się para na paryskiej ulicy jest przez turystę odbierana jako oczywisty element „tego romantycznego Paryża”), ale w wypadku analizowanych relacji brakuje tak jednoznacznych skojarzeń. Ani riksarz nie jest oczywistym symbolem „tego niesprawiedliwego systemu kastowego”, ani też *sadhu*, asceta, nie kojarzy się automatycznie z „tymi duchowymi Indiami”. Wprost przeciwnie, kontakt zarówno z riksarzem, jak i z *sadhu* jest interpretowany całkowicie odmiennie. Zależnie od wyznawanych wartości, wiedzy, czy stosunku do hinduizmu owinięty przepaską i posmarowany popiołem, ze zmierzwionym włosom i brodą *sadhu* może być traktowany jako „symbol duchowości”, „dowód na możliwość ograniczenia potrzeb do niezbędnego minimum”, „święty mąż”, „oczekiwana atrakcja turystyczna”, „budzący obrzydzenie asceta”, „bizarre”, „przykład wyższości chrześcijaństwa nad hinduizmem”, „wyzyskujący siudrów bramin”, „religijny hochsztapler”, czy „postać z religijnego Disneylandu”.

Po czwarte, podróż do innej cywilizacji jest traktowana jako **ważne życiowe doświadczenie**, jako istotny czas w życiu podróżnika. Świadczy o tym już chociażby samo pisanie w jej trakcie dziennika lub po powrocie wspomnień z podróży, a także

ich upublicznienie poprzez druk bądź umieszczenie w Internecie. Niektórzy podróżnicy-internauci tworzą nawet w Internecie osobiste witryny poświęcone swoim egzotycznym podróżom, niejako konstruując wokół podróży swoją tożsamość. Autorzy wielu relacji swoją podróż prezentują jako niezwykle doświadczenie, do którego długo będą powracać myślami, jako realizację marzeń, jako podróż życia.

Po piąte, przeprowadzona analiza pokazuje, że wśród polskich podróżników **doświadczenie inności było i jest powszechne**, i stanowi istotny element refleksyjnej części relacji. Jak pokazują obszerne badania Edensora (1998) oraz moje własne małe badania (Podemski 1988), podobnie odczuwali bezpośredni kontakt międzycywilizacyjny podróżnicy z innych krajów Zachodu u schyłku XX wieku.

Po szóste, **doświadczenie obcości podlega ewolucji**. Już pierwsi podróżnicy odczuwali obcość bardzo silnie. Czy można wyrazić inność dosadniej niż czynił to w 1634 roku jezuita Męciński: „Wszystko sam opak, żadnej prawie rzeczy nie masz, która się w Polsce znajduje” (Męciński 1939). Owa całkowita inność to inność widziana z perspektywy zdroworozsądkowo-naturalistycznej. „Na opak” jest klimat, fauna i flora. Inność kulturowa nie istnieje. Misjonarz traktuje Indie, obszar powstania alternatywnych wobec tradycji judeo-chrześcijańskiej religii światowych, jako miejsce, gdzie nie może spełnić swojej misji, i wyjeżdża do „królestwa Sineńskiego i do Japonii, kędy naszych zabijają dla wiary”. Dzieje się tak nie tylko dlatego, że polski misjonarz zna wyłącznie tę niewielką część Indii, która znajdowała się pod panowaniem portugalskim. On nie wie o Indiach nic poza tym, co widzi na własne oczy, bo wtedy jeszcze Europa niemal nic o Indiach nie wiedziała. Jednakże, będący niespełna czterdzieści lat wcześniej w Goa bardziej bystry obserwator, Pawłowski, dostrzega równie „dziewiczym okiem” fundamentalne elementy cywilizacji indyjskiej: normę zakazującą zabijania wszelkich zwierząt („mając to za grzech sobie rzecz żywą zabić”) oraz najbardziej zauważalny „wskaźnik” kastowości, czyli bardzo rozbudowaną specjalizację służby („nie masz tak ubożego kupca, co w domu nie ma 10 i 16 kupnych więźniów”). To zjawisko stanie się w wieku XIX i XX ulubionym tematem żartów z wynajętych na czas podróży „boyów”. Ale ci późniejsi podróżnicy znają już organicystyczny mit o pochodzeniu braminów, kszatrijów i siudrów (wajsiowie nie pojawiają się w żadnej z relacji) z różnych części ciała Brahmy. Są i takie elementy, które dopiero w początku XX wieku stają się dla przybysza z Europy obce, a do tej pory były „swojskie”. Przysłowiowe „brud, smród i nędza”, tak widoczne w relacjach zwłaszcza współczesnych podróżników po Indiach, pozostały niezauważone wtedy, gdy warunki higieniczne w miastach europejskich nie różniły się wiele od tych spotykanych w Indiach. Jak dosadnie zauważa autor najświeższej relacji, obecnie wschodni Europejczycy lepiej znoszą Indie, bo „do syfu są przyzwyczajeni” (Cegielski 2002).

Po siódme, **obcość dla podróżników ma przynajmniej sześć różnych wymiarów**. Obcość to przede wszystkim inność. Podróżnicy napotykają w trakcie swoich wojaży inne krajobrazy, inne rysy antropologiczne czy inne obyczaje niż w swoim kraju. Poznawana rzeczywistość jest po prostu inna, bo „co kraj, to obyczaj”. Drugi aspekt obcości polega na tym, że ten inny świat bywa dla podróżnika **trudny do zniesienia**. Nie służy mu inny klimat i kuchnia, drażni go inna muzyka. Miejsce urodzenia, wychowanie, przyzwyczajenia decydują o tym, co obce, a co

swojskie: co jest dobre dla Hindusa, niekoniecznie musi być dobre dla Europejczyka. Dalej, ten inny świat jest czasami uznany za **niemożliwy do zrozumienia i zaakceptowania**. Wydaje się odchyleniem od normy, dewiacją. Oddawanie czci krowom przy jednoczesnej dyskryminacji siudrów i pariasów jest wynaturzeniem. Kolejny wymiar obcości polega na poczuciu samotności, wyobcowania, bycia samemu wśród innych. W wielu relacjach spotkać można bardzo emocjonalne opisy stanu ducha podróżnika, który nagle dostrzega, że jest jedynym Europejczykiem w pociągu, na bazarze, na wiecu lub w świątyni. W tym momencie czuje się tak, jakby wszystkie spojrzenia były zwrócone na niego właśnie. Czuje się bezradny, bezbronny. Ale przede wszystkim zauważa, że wszyscy wkoło tworzą jakąś wspólnotę znaczeń, z której tylko on jest wyłączony. Następny wymiar obcości to **wymiar czasu**. Wielu podróżników ma poczucie, że przenieśli się w inną, mniej lub bardziej zamierzchłą epokę, do odrodzenia, średniowiecza lub nawet starożytności. Wreszcie, w niektórych relacjach spotykamy się z sytuacją, w której pod wpływem kontaktu z „obcym” **pewne elementy „swojskiego” życia codziennego**, na przykład towarzyskie rytuały lub potrzeba posiadania pewnych dóbr, **zaczynają być odczuwane jako „zbędne”, „miałkie”, „nieważne”**.

Po ósme, osobnym problemem jest **postawa wobec obcej cywilizacji**. Zagadnienie to ma bogatą literaturę, między innymi publikacje Cohena (1979) i Todorova (1993). Cohen przyjmuje za kryterium wartości, jakich poszukuje podróżnik w nowym środowisku, a Todorov – typ styczności między podróżnikiem a tubylcami. Na podstawie własnych badań (Podemski 1988), przeprowadzonych w 1986 roku na niewielkiej grupie podróżujących po Indiach „turystów z plecakami”, wyróżniłem 6 typów napotkanych tam podróżników: „zafascynowanych”, „życzliwych etnocentryków” („moralnych” lub „estetycznych”), „rozczarowanych”, „odrzucających” i „obojętnych”. Ci ostatni nie zwracają wcale uwagi na obcość, bo zajmują się „swoimi sprawami”, są jedynie przejazdem na misyjną placówkę na Dalekim Wschodzie lub przyjechali do Indii wyłącznie, by się opalać na plażach Goa i tanio kupować narkotyki. Skrajne typy to „zafascynowani” i „odrzucający”. Łączy ich to, że zarówno jedna, jak i druga postawa mają charakter totalny. Wszystko, co obce, jest niejako *ex definitione* aprobowane lub przeciwnie – odrzucane. Trzy pozostałe postawy stanowią wyraz ambiwalencji wobec obcości. „Rozczarowani” są zafascynowani kultywowanym przed podróżą mitem Indii, a zdegustowani Indiami realnymi, „życzliwi etnocentrycy” – otwarci na nowe doświadczenia, pragną kontaktów z tubylcami, ale odczuwają odrazę „moralną” lub „estetyczną” do niektórych elementów obcej cywilizacji: systemu kastowego, dyskryminacji kobiet, religijnych „przesądów” albo do brudu, tłoku, hałasu i smrodu.

Po dziewiąte, **doświadczenie obcości jest dla podróżników wyzwaniem**. Próbuje ten obcy świat „oswajać”. Jeden ze sposobów polega na zamykaniu się w opisywanym przez Boorstina (1964) „kokonie” klimatyzowanych hoteli, sypialnych wagonów, amerykańskich barów. Inną metodą, powszechną od końca XVIII wieku aż do II wojny światowej, było wynajmowanie *boyów* – tubylców pełniących nie tylko role tragarzy, ochroniarzy, tłumaczy i przewodników turystycznych, ale także szeroko rozumianą rolę „pośredników kulturowych” (*cultural brokers*) (Nash 1978, Nunez 1978). Współczesnym substytutem *boya* bywają riksarze, których

wielu młodych turystów wynajmuje nie tylko w charakterze siły pociągowej, ale także jako osoby do towarzystwa. W relacjach można spotkać jednak i metody tego, co nazywam tu „oswajaniem obcości”, które nie zostały do tej pory opisane. Taką wartą wymienienia metodą jest nawiązanie kontaktów z tymi tubylcami, którzy są definiowani jako „mniej obcy od innych”. W relacjach z XIX i początków XX wieku taką rolę przyszło odgrywać „obcym”, wygnanym z Persji, a zamieszkałym od wieków w Bombaju wyznawcom Zaratustry – Parsom. Szukanie kontaktów z tubylcami z tej samej warstwy czy grupy zawodowej to inny mechanizm osvajania obcości. Polscy ziemianie odwiedzają dwory maharadzów, polski pisarz – mułmańskiego poetę, polska aktorka i dziennikarka – indyjskich dziennikarzy i filmowców. Szukanie na obczyźnie rodaków pełni oczywiście jeszcze wyraźniej podobną funkcję. Takie osvajanie to również znalezienie „mniej obcej” religii. Tak można traktować występujące w relacjach przyrównywanie buddyzmu do chrześcijaństwa i przeciwstawianie obu „szlachetnych” religii „pogańskiemu” braminizmowi. Jeszcze inna metoda łagodzenia obcości to szukanie analogii między „obcym” a „swojskim”. Parsowie są jeszcze mniej obcy, gdy zauważy się, że „mają głowę do interesów” i kołyszą się w trakcie modlitwy, zupełnie jak „swojscy obcy” Żydzi. Kosmopolitycznemu arystokracji Benares przypomina Florencję tyle, że z czasów quattrocento, a mieszkańcy Radżputany – Cyganów z węgierskiego Debreczyna (Lanckoroński 1893). Dla narodowca (Bełza 1912) Himalaje to większe Pieniny, a Dardżyling jest podobny do Zakopanego. Dla pisarza (Goetel 1933) obcy zrazu taniec lamów tybetańskich staje się swojski, gdy dostrzeża w nim podobieństwo do symbolicznego chocholego tańca z klasycznego polskiego dramatu *Wesele*. Nawet indyjska dżungla oglądana „narodowym spojrzeniem” (Bełza 1912) przywołuje wspomnienie opiewanych przez polskiego romantycznego poetę litewskich kniei. Wreszcie, wśród współczesnych podróżników pojawia się niespotykana wcześniej metoda, metoda wulgaryzacji, żartów, wykpienia tego, co obce, niezrozumiałe, szokujące. „Święte krowy” stają się „swojskim” obiektem seksualnych zaczepek, a Benares – jakimś monstrualnym „grillowiskiem”. Obcość można nie tylko „oswajać”. Czasami obce wyznanie i obyczaje stają się bardziej zrozumiałe wtedy, gdy przedstawi się je jako obce „totalnie”, jako nienależące do naszego wspólnego świata, jako będące tworem zbiorowego szaleństwa (Hupka 1913).

Turystyka: zinstytucjonalizowane osvajanie obcości poprzez jej skomercjalizowane redukowanie

Jeżeli istotą podróży jest bezpośredni kontakt z obcym środowiskiem, a turystyka jedną z form podróży², to cechą wyróżniającą turystykę musi być szczególny sposób rozwiązania problemu obcości. Turyści udają się w podróż w celu doznania czegoś innego niż to, co ich otacza na co dzień. Poszukują środowiska odmiennego, jeżeli nie pod względem kulturowym, to przynajmniej pod względem klimatycznym, czy szerzej – przyrodniczym. Zdaniem Ch. Rojka i J. Urry’ego, istota turystyki jest oczywista sama w sobie. Ludzie ciągle chcą „uciec od tego wszystkiego” (Rojek, Urry 1997).

Turystyka wyrasta z potrzeby kontrastu i ucieczki od codzienności, od rutyny³. **Turystyka to zinstytucjonalizowana forma oswojania obcości. Obcość jest tu oswojona przez wyspecjalizowane instytucje**, takie jak biura podróży, hotele, punkty informacji turystycznej, przewoźników. Stosują one rutynowe, powtarzalne pod różnymi szerokościami geograficznymi zabiegi, których celem jest **sprzedanie obcości spreparowanej, przekształconej w towar. Komerccjalizacja obcości przybiera najczęściej dwie formy. Obcość może zostać: 1) pomniejszona, „ucywilizowana”, zgłęszachtowana lub odwrotnie, 2) wyolbrzymiona, podkreślona, przekształcona w egzotykę jako atrakcja turystyczna.**

Zinstytucjonalizowane sposoby redukcji obcości, zminimalizowania tego, co w odmiennym świecie może przybyszowi przeszkadzać, opisywał jako jeden z pierwszych już w połowie lat 60. amerykański historyk D. Boorstin w swojej analizie „środowiskowej bańki” (*environmental bubble*). W wypadku turystyki podróż zostaje wystandaryzowana, „opakowana” (*package tour*) i sprzedana jako gotowy produkt. Ma dać iluzję prawdziwej przygody, ma dostarczyć doznań związanych z nowością, ale bez narażania podróżującego na niewygodę. Dawny podróżnik, wybierając się w drogę, podejmował ryzyko, z utratą życia włącznie. Był aktywny, wyruszał w drogę z zapalem, poszukując ludzi, przygód, doznań. Turysta jest bierny; oczekuje, że ciekawe rzeczy zdarzą się same, spodziewa się, że wszystko będzie przygotowane dla niego i ze względu na niego. Współczesny turysta szuka wygody, żyje w sztucznym świecie autostrad, klimatyzowanych hoteli, w „środowiskowej bańce”. Jak zauważył Cohen (1972) w swojej wnikliwej analizie turystyki jako napięcia między obcością a swojskością, turysta kupuje wycieczkę tak samo jak inne produkty. Każdy jej punkt jest ustalony i znany w momencie zakupu, nie ma tu żadnego ryzyka, niespodzianki, własnej inicjatywy. Turysta pokonał odległość, jest „gdzie indziej”, w innym miejscu świata, ale pozostaje zarazem w swoim mikroświecie. „Przeniósł” się w nowe otoczenie, ale zabrał ze sobą swoje codzienne otoczenie. Gdziekolwiek turysta jedzie, oczekuje, że hotel, restauracja czy autobus będą takie jak w domu. W celu zaspokojenia potrzeby nowości, dodaje się im najwyżej trochę lokalnego kolorytu, na przykład na ścianie w pokoju hotelo-

² Potocznie turystykę utożsamia się często ze *zwiedzaniem* (*sightseeing*), czyli tym, co współcześni badacze nazywają *wizualną konsumpcją*. Tak rozumiana turystyka to zjawisko, które nie jest związane nierozłącznie z podróżą. Zwiedzać może nie tylko *podróżnik, włóczęga, immigrant*, ale także *rezydent*. Zrewitalizowane części wielkich miast, takie jak londyńskie doki East Endu, berliński Potsdamer Platz czy poznański Stary Browar tuż po ich otwarciu zwiedzały dziesiątki tysięcy stałych mieszkańców. W tym znaczeniu można być turystą i w swoim mieście – „domu”. Zwracają na to uwagę m.in. postmoderniści. Bycie turystą to nie tylko wykonywanie pewnych czynności, ale i pewna postawa wobec świata. *Zwiedzanie* oraz *opuszczanie domu* to odrębne zjawiska, których zakresy nachodzą na siebie tylko częściowo. Opuszczenie domu i znalezienie się w nowym środowisku sprzyja *zwiedzaniu*, ale ani *zwiedzanie* nie jest warunkiem koniecznym *podróży*, ani też *podróż* nie jest warunkiem koniecznym *zwiedzania*. W wielu analizowanych przeze mnie relacjach z podróży po Indiach pojawiają się przypadki podróżników, którzy nie *zwiedzali* atrakcji turystycznych, lecz *odwiedzali* starych lub nowo poznanych znajomych lub *uczestniczyli* w obrzędach, medytacjach, życiu religijnym wspólnot.

³ Do wyjątków należą badacze kwestionujący dążenie do zmiany środowiska jako podstawę turystyki. Należy do nich m.in. G. Ritzer. Ten amerykański socjolog uważa, że ludzie podróżują coraz częściej po to, aby doświadczyć tego samego, co doświadczają na co dzień. Pragną wakacji tak samo poddanych McDonalduzacji, jak ich codzienne życie.

wym wisi „egzotyczny” obraz, a hotelowa kuchnia serwuje lokalne danie, pozbawione jednak tych elementów, które mogą być nieprzyjemne dla europejskiego podniebienia. Kraje stają się „wymienialne”, bo nie jedzie się do Grecji, Hiszpanii czy Maroka, ale „na jakąś plażę”, nie do Paryża, Pragi czy Amsterdamu, ale „zobaczyć jakieś stare miasto”.

Dla Cohena fenomen masowego podróżowania pojawia się wtedy, gdy zasadniczej zmianie ulega stosunek człowieka Zachodu do reszty świata. „Dopóty, dopóki pozostaje ignorantem jak chodzi o istnienie innych społeczeństw, innych kultur, tak długo traktuje swój mały świat jako kosmos. To, co leży na zewnątrz, jest tajemnicze i nieznanne, a więc niebezpieczne i przerażające. Może jedynie wyzwalać obawę – lub w najlepszym wypadku obojętność – ale nie jest uznawane za rzeczywiste” (1972). Zerwanie z taką tradycyjną, pierwotną postawą dokonuje się w świecie zachodnim dopiero w początkach XIX wieku. Obie postawy, tradycyjną i nowoczesną, dzieli wiele. Człowiek tradycyjny opuszczał swoje środowiska tylko w ekstremalnych sytuacjach, podczas gdy człowiek nowoczesny łatwiej opuszcza swoje środowisko i łatwiej się adaptuje w innym. Co więcej, „interesuje się przedmiotami, widokami, zwyczajami i kulturami odmiennymi od własnej, właśnie dlatego, że są odmienne” (1972). Obcość, nowość, odmienność dawniej budzące lęk, powoli zaczynają być cenione, a ich doświadczanie przynosi satysfakcję. „Popyt” na turystykę pojawia się wtedy, gdy obcość (*strangeness*) staje się wartością samą w sobie. **Doświadczenie nowości i obcości są istotą turystycznego doświadczenia.** Jednak, zdaniem Cohena, nawet współczesny człowiek nie jest zdolny do całkowitego „zanurzenia się” w obcym środowisku. Jesteśmy osadzeni w naszej kulturze i naszych nawykach. Znalezienie się w całkowicie odmiennym środowisku jest także w naszych czasach często odczuwane jako dyskomfort. Większość turystów odczuwa w podróży w obcy świat potrzebę posiadania w swoim otoczeniu czegoś swojego. Czegoś, co przypomina im „dom”. Może to być jedzenie, do którego są przyzwyczajeni, gazeta, którą czytają co rano, lub po prostu towarzysz tej samej narodowości. Ową przyjemność kontaktu z odmiennością wielu turystów woli doświadczać z bezpiecznych miejsc, jakimi są znane im instytucje, takie jak międzynarodowe hotele, restauracje czy środki lokomocji.

Doświadczenie turysty to doświadczenie zarówno obcości, jak i swojskości, „bezpieczeństwa starych nawyków i ekscytacji zmianą” (Cohen 1972). Ludzie różnią się między sobą gotowością do zetknięcia się z nowym środowiskiem i zmiany starych nawyków. Biorąc pod uwagę kontinuum obcości – swojskości, Cohen dokonuje typologii turystów. Wyróżnia cztery role społeczne turysty i odpowiadające im cztery typy doświadczenia turystycznego. Dwie pierwsze zalicza do *ról zinstytucjonalizowanych*, dwie następne – do *ról niezinstytucjonalizowanych*. Role zinstytucjonalizowane to takie zachowania turystów, które są rutynowo określone przez instytucje turystyczne: biura podróży, firmy transportowe, sieci hotelowe. W przeciwieństwie do nich role niezinstytucjonalizowane to role otwarte, nieokreślone ściśle przez instytucje turystyczne. Turystyka zinstytucjonalizowana wywiera widoczny i ogromny wpływ na kulturę i społeczeństwo gospodarzy. Tworzy nowe miejsca pracy, nowe społeczne funkcje. Wpływ turystyki niezinstytucjonalizowanej nie jest tak dostrzegalny.

Pierwsza z wyróżnionych przez Cohena ról to **zorganizowany masowy turysta**. Określić ją można krótko: minimum odmienności, maksimum swojskości. Charakterystyczne cechy zorganizowanego masowego turysty to niewielka chęć przeżywania przygód i skłonność do zamykania się w swojej „bańce środowiskowej” (ten bardzo obrazowy termin przejął Cohen od Boorstina). Owa *environmental bubble* to podróż z przewodnikiem, w szybkim autokarze wyposażonym w klimatyzację. Turysta kupuje taką wycieczkę, jak inne produkty. Każdy jej punkt jest ustalony i znany w momencie zakupu, nie ma tu żadnego ryzyka, niespodzianki, własnej inicjatywy. Turysta pokonał odległość, jest „gdzie indziej”, w innym miejscu świata, ale pozostaje zarazem w swoim mikroświecie. „Przeniósł” się w nowe otoczenie, ale zabrał ze sobą swoje codzienne środowisko.

Druga wyróżniona przez Cohena rola to **indywidualny masowy turysta**. Najważniejsze elementy jego podróży są co prawda również zorganizowane przez biuro turystyczne, ale nie jest on przypisany do zorganizowanej grupy, ma sporą swobodę dysponowania czasem i wyboru trasy. Podobnie jak typ poprzedni, tak i ten ogląda nowe otoczenie z wnętrza swojej „środowiskowej bańki”, choć próbuje przynajmniej trochę zasmakować odmienności. Dominuje tu jednak przywiązanie do tego, co znane, i lęk przed tym, co nowe, choć ma to miejsce w mniejszym stopniu niż w wypadku zorganizowanego masowego turysty.

Trzecia rola według Erica Cohena należy już do sfery niezinstytucjonalizowanej. **Odkrywca (explorer)** to podróżnik, który sam organizuje sobie podróż, próbuje schodzić – na ile się da – z „ubitych ścieżki” turystycznych szlaków. Usiłuje nawet nawiązać kontakt z miejscową ludnością i porozumiewać się tubylczym językiem. Ośmiela się wyjść ze swojej „kapsuły”, ale jest gotów do niej powrócić, gdyby posunął się za daleko. Tą nieprzekraczalną granicą jest najczęściej wygodny nocleg i pewny środek transportu. Odkrywca poszukuje nowości i „porzuca część swoich nawyków i wygod”, ale nie jest skłonny do całkowitego „zatopienia się” w społeczeństwie gospodarzy (*host society*).

Próby takie podejmuje natomiast **dryfujący (drifter)**. Ten typ, którego prototypem dla Cohena byli hippisi, podejmuje ryzyko, schodzi z „ubitych ścieżek”, odrzuca utarte w kraju, z którego pochodzi, sposoby życia. Rezygnuje zupełnie z turystycznej infrastruktury, z jakichkolwiek form organizacyjnych. Wszystko załatwia sobie sam. Podróżuje autostopem, motorem, rowerem. Śpi na plaży, parkowej ławce, dworcu. Podejmuje próby życia wśród tubylców i, w miarę możliwości, tubylczym sposobem życia. Nie ma określonego celu podróży ani terminu jej zakończenia. Dryfujący jest odwrotnością zorganizowanego masowego turysty. Fascynuje go obcość do tego stopnia, że próbuje niemal całkowicie zrezygnować ze swojego dotychczasowego, „swojskiego” sposobu życia. Zachowuje jedynie najbardziej podstawowe rodzime obyczaje. Główna różnica między „odkrywcą” a „dryfującym” polega na tym, że „odkrywca” nie identyfikuje się emocjonalnie z tubylcami i nie usiłuje stać się czasowo jednym z nich. *Drifter* przypomina dawnego wędrowca, ale w istocie jest jedynie czasowo zbuntowanym „dzieckiem dobrobytu”. Poszukuje całkowitej odmiany i bezpośredniego kontaktu z tubylcami, podróżuje bez planu, oszczędza, gdyż nawet jeżeli ma pieniądze, to woli oszczędzać, aby móc jak

najdłużej podróżować. *Drifterzy* tworzą, według Cohena, coś na kształt „międzynarodowej subkultury” buntowników przeciwko turystycznemu establishmentowi.

Wszyscy turyści są obcy w społeczeństwie gospodarzy. Do jakiego stopnia i w jaki sposób wzajemnie na siebie wpływają, zależy od rozmiarów i różnorodności społecznych kontaktów, jakie turyści nawiązują w trakcie podróży. „Kontakty społeczne turystów masowych, zwłaszcza zorganizowanych, są skrajnie ograniczone. (...) społeczne kontakty odkrywcy są szersze i bardziej zróżnicowane, a *driftera* są najbardziej intensywne jakościowo i najbardziej ekstensywne ilościowo” (1972). Wszystkie cztery role są ściśle określone. Masowy turysta zinstytucjonalizowany nie nawiązuje żadnych interakcji, oddaje się co najwyżej całkowicie „czystej” obserwacji, prowadzonej ze swojej bezpiecznej środowiskowej „kapsuły”. Dryfujący próbuje fizycznie i emocjonalnie „włączyć się” do społeczeństwa tubylczego. Indywidualny turysta masowy i odkrywca są to zaś kategorie pośrednie.

Współczesna masowa turystyka jest w wysokim stopniu zinstytucjonalizowana. Podróż zostaje wystandaryzowana, „opakowana” (*package tour*) i sprzedana jako gotowy produkt. Ma dać iluzję prawdziwej przygody, dostarczyć doznań związanych z nowością, ale bez narażania podróżującego na niewygodę. Charakterystyczny proces to postępująca **standaryzacja usług**. Gdziekolwiek turysta jedzie, oczekuje, że hotel, restauracja czy autokar będą takie, jak w Ameryce, Zachodniej Europie czy Japonii. W celu zaspokojenia potrzeby nowości dodaje się im najwyżej trochę lokalnego kolorytu.

„Uatrakcyjnienie” atrakcji turystycznych i ujednoczenie poziomu usług to niezbędne działania dla przyciągnięcia większej liczby turystów. Ceną jest uniformizacja doświadczenia, redukcja bogactwa lokalnej kultury do stereotypów. Turysta jest jeszcze przed podróżą zmuszony do zwrócenia uwagi na rekomendowane w przewodnikach atrakcje, czasami są one nawet skatalogowane i oznakowane. Przewodniki dokonują selekcji, dyktują, co należy obejrzeć. Uniformizacja doświadczeń doprowadza do stanu, w którym w świadomości turysty liczą się typy atrakcji, a nie kultura odwiedzanych krajów. Kraje stają się „wymienialne”. Na miejsce, często wprost pod samą atrakcję, dostarcza nas samolot. Nie mamy niemal nawet fizycznej okazji do kontaktu z tubylcami. Masowa turystyka nabiera cech paradoksalnych: „potrzeba różnorodności, nowości i obcości są pierwotnymi motywami turystyki, ale ich jakość się pogarsza w miarę rozwoju zinstytucjonalizowanej turystyki (...) W popularnych krajach turystycznych system czy infrastruktura turystyczna są odseparowane od reszty kultury i naturalnego biegu życia. Atrakcje i urządzenia przedtem odwiedzane przez miejscową ludność są stopniowo przez nią opuszczane. Gdy Greenwich Village staje się turystyczną atrakcją, wielu członków prawdziwej bohemy przenosi się do East Village. Nawet miejsca o dużym symbolicznym znaczeniu dla społeczności gospodarzy może spotkać podobny los: budynki rządowe, kościoły i pomniki narodowe stają się rezerwatami dla turystów i są coraz rzadziej odwiedzane przez tubylców” (Cohen 1973).

Wyodrębnienie środowiska przeznaczonego dla turystów prowadzi do ich społecznej izolacji. „Masowy turysta podróżuje po świecie zamkniętym w sobie. Jest otoczony przez społeczeństwo gospodarzy, ale nie jest z nim zintegrowany. Spotyka przedstawicieli turystycznych instytucji – kierowników hoteli, pośredników tu-

rystycznych, przewodników, ale tylko rzadko tubylców. Tubylcy z kolei postrzegają masowego turystę jako kogoś nierzeczywistego. Ani jeden, ani drugi nie mają możliwości spotkać się ze sobą jako indywiduala” (Cohen 1973). W skrajnej postaci zjawisko to występuje tam, gdzie pewne usługi dostępne są wyłącznie dla obcych, jak na przykład dewizowe sklepy „Bieriozka” w ZSRR.

Do zwiększenia tej izolacji przyczynia się to, co Cohen nazywa „luką komunikacyjną”. Przewodniki turystyczne i literatura podróżnicza nie są narzędziem informacji, lecz służą do nakłaniania do zakupu turystycznego produktu. Ich autorzy przedstawiają odwiedzany kraj z reguły z perspektywy biznesu turystycznego, bardzo często zagranicznego. Na ową lukę przede wszystkim wpływa jednak to, że turyści z reguły nie znają rodzimego języka. Bez tej znajomości nie są w stanie podróżować samodzielnie. Ale przede wszystkim bez znajomości języka nie mogą „czuć” kultury gospodarzy. „Jest smutną ironią, że nowoczesna zinstytucjonalizowana turystyka zamiast niszczyć mity o innych krajach, tworzy je. „Turysta wraca do domu z iluzją, że «był» tam i że ma prawo rozmawiać o tym kraju. (...) Im większy jest masowy ruch turystyczny, tym bardziej zinstytucjonalizowana i standaryzowana staje się turystyka, i konsekwentnie tym silniejsze stają się bariery pomiędzy turystą a krajem gospodarzy. To, co do tej pory stanowiło formalną barierę pomiędzy krajami, przekształca się w nieformalną barierę wewnątrz kraju” (Cohen 1973).

Inny paradoks współczesnej turystyki zawiera w sobie rola „odkrywcy”. Jest on bowiem, pewno wbrew swojej woli, pryzczółkiem masowej turystyki. Odkrywając ciekawe, a nieznane do tej pory miejsca i dzieląc się swoimi doświadczeniami, otwiera tym samym furtkę do późniejszej ich komercjalizacji. Pełni rolę podobną do dawnego „podróżnika”. Efektem jego działań jest kurczenie się obszarów nieznanymi turystom.

Inny badacz turystyki, T. Edensor, odwołuje się do teorii M. Foucaulta dominacji przestrzeni przez stosunki władzy. Z tego punktu widzenia wyróżnia dwa rodzaje **przestrzeni turystycznej: enklawową (enclavic) i heterogeniczną**. Przestrzeń turystycznej enklawy to „zorganizowana” przestrzeń turystyczna. Należą doń lotniska, hotele z basenami, luksusowe centra handlowe. Jest to przestrzeń przeznaczona wyłącznie dla turystów, gwarantująca im bezpieczeństwo i komfort. „Turyści są tutaj w charakterystyczny sposób odcięci od kontaktów z miejscową ludnością, osłonięci przed potencjalnie przykrymi znakami, dźwiękami i zapachami” (Edensor 1998). Przestrzeń enklawowa ma kilka charakterystycznych cech. Jest to przestrzeń, w którą zainwestowano znaczny kapitał. W jej obrębie znajdują się obiekty o „międzynarodowym” standardzie, takie jak cztero- i pięciogwiazdkowe hotele, luksusowe sklepy, wypożyczalnie samochodów. Obiekty są często własnością międzynarodowych koncernów. W restauracjach serwuje się albo zachodnie dania, albo dostosowane do zachodnich gustów lokalne potrawy. Pomieszczenia są klimatyzowane. Personel jest wielojęzyczny, wykwalifikowany. W przestrzeni tej znajdują się centra rekreacyjne i parki tematyczne. Prezentuje się w nich stereotypowe aspekty kultury lokalnej, na przykład w postaci „wyrobów ludowych” i „festiwali”. Jest to w znacznym stopniu świat samowystarczalny, sam dla siebie. Ma właściwie tylko jeden cel: wyciągnięcie od turystów jak najwięcej pieniędzy. Z punktu widze-

nia tubylców stanowi przede wszystkim miejsce pracy, a także umożliwia rozwinięcie interesu. Przestrzeń enklawowa jest miejscem „przejściowym”, przeciwstawnym miejscem zamieszkania. Bardzo istotną jej cechą jest to, że jest scentralizowana, zhierarchizowana, zaprogramowana, poddana kontroli, jak Goffmanowskie instytucje totalne. Jest zrationalizowana i tak urządzona, aby można było poruszać się w niej po liniach prostych, od atrakcji do atrakcji. Odległości między nimi są zminimalizowane, a czas przebycia skrócony do maksimum. Przestrzeń enklawowa daje możliwość zobaczenia „obcości” na bezpieczną odległość, aby nie było czuć jej zapachu i hałasu. Wymaga to deodoryzacji, a czasami reodoryzacji. Przestrzeń enklawy jest zaprojektowana do patrzenia, do gapienia się. Owo turystyczne spojrzenie jest ustrukturyzowane przez ustalone kody. Turyści są tu poddani delikatnej kontroli. Nic dziwnego, że odczuwają często frustrację oraz irytację czasoprzestrzennymi ograniczeniami.

Odwrotność turystycznej przestrzeni enklawowej stanowi heterogeniczna (różnorodna) przestrzeń turystyczna. Turystyka jest tylko jedną z wielu form aktywności, jakie w tej przestrzeni zachodzą. Infrastruktura turystyczna miesza się z małymi lokalnymi firmami i domami prywatnymi. Ta infrastruktura to tanie hotele, małe sklepiki i restauracje, firmy rodzinne. Przestrzeń heterogeniczna jest przeznaczona zarówno dla turystów, jak i dla mieszkańców, i przez jednych i drugich użytkowana. Prototypem takiej przestrzeni jest rynek, bazar, a cechą wyróżniającą brak ładu.

Turystyka: zinstytucjonalizowane osvajanie obcości poprzez jej skomercjalizowane wyolbrzymianie

Turystyka to także zinstytucjonalizowane sposoby wyolbrzymiania obcości. Głównym celem masowej turystyki jest odwiedzanie **atrakcji turystycznych** rzeczywistych, czyli przyciągających turystów ze względu na swoje szczególne cechy, lub sztucznych, „wymyślonych” na użytek turystów. To, co zdaniem Cohena jest charakterystyczne dla turystyki masowej, to zjawisko **transformacji**, polegające na dodatkowym „uatrakcyjnianiu” atrakcji turystycznych. Nawet „naturalne” atrakcje są „uatrakcyjniane” na potrzeby turystycznej konsumpcji. Na przykład, hawajskie tancerki otrzymały odzienie, by nie gorszyć odwiedzających, ale jest ono na tyle skąpe, aby nadal były pociągające. Naturalne widoki przerabiane są na „jeszcze ładniejsze” parki, tradycyjne święta i ceremonie zostają ubarwione, a zamieszkałe starówki przekształcone w żywe muzea, jak to ma miejsce w wypadku Akry w Izraelu, starego San Juan czy Starego Chicago.

Koncepcja „atrakcji turystycznej” została parę lat później rozwinięta przez D. MacCannella, stając się jedną z podstawowych kategorii jego teorii turystyki (MacCannell 1976). Jak zauważa ten autor: „Obecnie całe otoczenie człowieka można skonstruować z prawdziwych i wymyślonych wspomnień o «obcości»” (2002). Egzotyczne czy ciekawe miejsca, na przykład indiańskie rezerwaty czy tajskie wsie, bywają kupowane i w całości przenoszone do parku tematycznego w Japonii. W ostatnim latach pojawiło się nowe zjawisko, które MacCannell nazwał „marke-

tingiem dzikości”: komercyjne wykorzystanie kultur plemiennych. Skrajnym przykładem są autokarowe wycieczki po Nowej Gwinei, gdzie Papuasi – łowcy głów – pokazują zachodnim turystom miejsca, w których dopuszczają się kanibalizmu, i odpowiadają na szczegółowe pytania zwiedzających, zainteresowanych rytualną zbrodnią. Komercjalizacja obcości prowadzi do urzeczowienia obcych. Indianie w rezerwatach skarżą się, że turyści nie tylko proponują im odkupienie codziennego stroju, który właśnie mają na sobie, ale nawet usiłują wyrwać im z głowy na pamiątkę „prawdziwy indiański włos”.

Wspomniany T. Edensor zauważył, że istotnym elementem turystyki jest **inscenizacja**. Może ona przyjąć kilka form. Pierwsza polega na inkorporacji obrzędów. Tradycyjne obrzędy zostają przekształcone w celowo i świadomie tworzone dramaty, odgrywane dla turystów. Są precyzyjnie wyreżyserowanymi spektaklami, które kreują społeczne rytuały pamięci, takie jak na przykład Dzień Niepodległości, rytuały religijne czy turnieje rycerskie. Drugi typ inscenizacji jest organizacją służących rozrywce karnawałów i festiwali. Ostatnią zaś, trzecią kategorię stanowią dramaty łączące turystów i wykonawców. Edensor odwołuje się do przykładu brytyjskiego studia filmowego Granada, w którym zainscenizowano Izbę Gmin, a turyści pod kierunkiem zawodowych aktorów mogą odgrywać, według życzenia, role posłów rządu lub opozycji. Są jednocześnie aktorami i widzami turystycznego spektaklu.

***

Przedstawione rozważania dotyczą przede wszystkim podróży międzykulturowych czy nawet międzycywilizacyjnych. Można zadać sobie zatem następujące pytania: co z nich wynika dla turystyki krajowej, której poświęcony jest niniejszy tom oraz na ile mogą one być przydatne dla praktyka opracowującego strategię rozwoju turystyki w gminie. Na swoje „usprawiedliwienie” mam tylko dwa argumenty. Po pierwsze, w moim głębokim przekonaniu turystyka międzykulturowa jest „typem idealnym” turystyki w ogóle. Pozwala zobaczyć turystykę w jej skrajnej – z perspektywy społeczno-kulturowej – postaci. Spojrzenie na turystykę jako na komercjalizację osvajania obcości, która towarzyszy każdej podróży, pozwala na lepsze zrozumienie społecznego i kulturowego znaczenia turystyki w ogóle. Po drugie, turystyka międzynarodowa, w tym międzykulturowa i międzycywilizacyjna, stają się coraz bardziej masowym zjawiskiem. Co więcej, jej znaczenie będzie rosło zarówno dzięki rozwojowi tanich linii lotniczych, jak i w wyniku pojawienia się, w perspektywie najbliższych kilkunastu lat, nowej kategorii turystów: Chińczyków i Hindusów pragnących odwiedzić Europę.

Literatura

- Adler J., 1989, *Origins of Sightseeing*, *Annals of Tourism Research*, 16, 7–29.
Boorstin D., 1964, *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*, Harper, New York.
Clifford J., 1997, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge, London.
Cohen E., 1972, *Towards a Sociology of International Tourism*, *Social Research*, 39, 164–182.

- Cohen E., 1979 *A Phenomenology of Tourist Experiences*. *Sociolog*, The Journal of the British Sociological Association, 2, 179–199.
- Cohen E., 1984, *The Sociology of Tourism. Approaches, Issues and Findings*, *Annual Review in Anthropology*, 10, 173–192.
- Edensor T., 1998, *Tourists at the Taj*, Routledge, London–New York.
- Edensor T., 2000, *Staging Tourism. Tourists as Performers*, *Annals of Tourism Research*, 27, 322–344.
- Edensor T., 2001, *Performing tourism, staging tourism. (Re)producing tourist space and practice*, *Tourist Studies*, 1, 59–81.
- Kapuściński R., 2004, *Spotkanie z Innym jako wyzwanie XXI wieku*, Universitas, Kraków.
- Knebel H.J., 1960, *Soziologische Strukturwandlungen im Modernen Tourismus*, Ferdinand Enke, Stuttgart.
- MacCannell D., 1989, *Introduction*, w: *Semiotics of Tourism*, red. D. MacCannell, Pergamon Press, New York–Oxford–Kronberg–Potts Point–Tokyo–Seoul.
- MacCannell D., 1992, *Empty Meeting Grounds*, Routledge, London–New York.
- MacCannell D., 2001, *Tourist Agency*, *Tourist Studies*, 1, 23–37.
- MacCannell D., 2001, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Muza, Warszawa [wydanie oryginalne: *The Tourist. A New Theory of Leisure Class*, The MacMillian Press, London–Basingstoke 1976].
- Nunez T., 1978, *Touristic Studies in Anthropological Perspective*, w: *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*, red. V.L. Smith, Basil Blackwell, Oxford.
- Pearce D.G., 2001, *An integrative framework for urban tourism research*, *Annals of Tourism Research*, 4, 926–946.
- Pearce P.L., 1982, *The Social Psychology of Tourist Behaviour*, A. Wheaton & Co. Ltd., Oxford.
- Pearce P.L., Stringer P.F., 1991, *Psychology and Tourism*, w: *Tourism Social Science*, red. N.H.H. Graburn, J. Jafari, Pergamon Press, New York–Oxford–Kronberg–Potts Point–Tokyo–Seoul.
- Podemski K., 1988, *Typy podróży młodzieży do Indii. Różnorodność wzorów styczności z kulturą egzotyczną*, *Kultura i Społeczeństwo*, 2, 175–184.
- Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Przeclawski K., 1984, *Turystyka a człowiek i społeczeństwo*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Schutz A., 1964, *Collected Papers*, vol. II – *Studies in Social Theory*, Martinus Nijhoff, The Hague.
- Simmel G., 1975, *Socjologia*, PWN, Warszawa [wydanie oryginalne: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Verlag von Duncker und Humboldt, München und Leipzig, 1922].
- Todorov T., 1993, *On Human Diversity. Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought*, Harvard University Press, Cambridge.
- Todorov T., 1996, *Podbój Ameryki. Problem innego*, Aletheia, Kraków [wydanie oryginalne: *La conquista de l’Amerique*, Seuil–Paris 1991].
- Urry J., 1995, *Consuming Places*, Routledge, London.
- Urry J., 1996, *Tourism, Culture and Social Inequality*, w: *The sociology of tourism*, red. Y. Apostolopoulos, S. Leivadi, A. Yiannakis, Routledge, London–New York.
- Urry J., 2002, *The Tourist Gaze*, Sage, London.
- Waldenfels B., 2002, *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*, Oficyna Naukowa, Warszawa [wydanie oryginalne: *Topographie des fremden. Studien zur Phanomenologie des fremden*, Suhrkamp, Frankfurt /M. 1997].
- Znaniecki F., 1931, *Studia nad antagonizmem do obcych*, Poznań [przedruk w: *Współczesne Narody*, PWN, Warszawa 1990].

Wymienione relacje Polaków z podróży do Indii

(w nawiasie podany rok odbytej podróży)

Krzysztof Pawłowski (1596), *Peregrynacja do Indii Krzysztofa Pawłowskiego w r. 1596*, w: Antologia pamiątek polskich XVI wieku, Ossolineum, Wrocław 1966.

Wojciech Męciński (1633), *List z 20 lutego 1634 roku do siostry*, Rocznik Gdański, 12, 1939.

Władysław Małachowski (1830–1831), *Wspomnienia z podróży po Indjach Wschodnich*, Biblioteka Warszawska, 1841 (t. 1) i 1842 (t. 2).

Karol Lanckoroński (1888–1889), *Naokoło ziemi 1888–1889. Wrażenia i poglądy*, Kraków 1893.

Stanisław Bełza (1911), *Obrazy i obrazki z Indii*, Warszawa 1912.

Ewa Dzieduszycka (1909–1910), *Indye i Himalaje. Wrażenia z podróży*, Lwów 1912.

Jan Hupka (1913), *Z wędrówki po Indjach*, Kraków 1913.

Jadwiga Toeplitz-Mrozowska (1919–1925), *Słoneczne życie*, WL, Kraków 1975.

Ferdynand Goetel (1931), *Podróż do Indyj*, Warszawa 1933.

Lucyna Winnicka (początek lat 80. XX wieku), *Podróż dookoła świętej krowy*, KAW, Katowice 1986.

Max Cegielski (2000), *Masala*, WAB, Warszawa 2002.

Zbyszko Melosik

Turystyka w kulturze instant: paradoksy i kontrowersje

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie jednej z wylaniających się tendencji we współczesnej „kulturze podróżowania”, a w szczególności – w turystyce. Związana jest ona ze swoistą „postmodernizacją” naszego życia, fragmentaryzacją doświadczenia i zniesieniem granic między narodami i kulturami, a także zjawiskiem globalizacji (Melosik 1995). Koncentracja uwagi – w poniższych analizach podróżowania – na kulturze instant i jej konsekwencjach nie oznacza, iż współcześnie nie istnieją inne, bardziej tradycyjne czy „klasyczne” sposoby podróżowania oraz interpretacji odmiennych kultur. Zostały one jednak już wielokrotnie opisane, stąd w poniższej narracji nie poświęcę im zbyt wiele uwagi. Świadomie ograniczę się do tego wybranego kontekstu podróżowania, który – jak sądzę – zaczyna odgrywać coraz większą rolę we współczesnych społeczeństwach wysoko rozwiniętych.

Turystyka i „kultura instant”

Jeszcze w XVIII, a nawet w XIX wieku pojęcia „podróż” i „podróżowanie” zawierały w sobie nieodłącznie element pewnego dramatyzmu, szczególnie kiedy odnosiły się do wypraw na inne kontynenty. W świadomości ludzkiej podróż wiązała się zwykle z długą rozłąką z rodziną czy krajem ojczystym. Podróżnik był żegnany ze „łzami w oczach”; nie wiadomo było, kiedy powróci i czy „w ogóle” powróci (podróż zawsze zawierała w sobie „ryzyko”). Pożegnania podróżnika były więc długie i nostalgiczne, a malejący punkcik na horyzoncie morza (statek odpływającego bohatera) stanowił symbol rozstania i tęsknoty.

Obecnie pojęcie podróży nie wywołuje już takich emocji. Podróżowanie – także i z kontynentu na kontynent – stało się integralną częścią codziennego życia wielu z nas. Ta zmiana postrzegania wpisuje się znakomicie w zjawisko, które nazwać można kulturą instant. Metafora kultura instant odnosi się do – typowego dla naszych czasów – nawyku i konieczności życia w „natychmiastowości” (Melosik 2000). Jej symbolem jest słynna triada *fast food*, *fast sex*, *fast car*. *Fast food* to kuchenska mikrofalowa, rozpuszczalna kawa, gorący kubek, McDonald’s i coca-cola (ta ostatnia to natychmiastowa forma uzyskania „słodkiej skondensowanej przyjemności”) (Melosik 1999a,b). *Fast sex* to natychmiastowa satysfakcja seksualna, której

egzemplifikacją jest viagra – *instant sex* bez zobowiązań i zaangażowania emocjonalnego (który niekiedy może przynieść w rezultacie zarażenia się AIDS – „natychmiastową śmierć”) (Cylkowska, Melosik 1999). *Fast car* to symbol kurczenia się czasu i przestrzeni. Dzięki nowoczesnym środkom przemieszczania się (samochód, samolot) każde miejsce zdaje się „blisko” i można tam się znaleźć w krótkim czasie (dzięki boeingom można być niemal „natychmiast” w Nowym Jorku).

Kultura typu instant cechuje się też „natychmiastowością” komunikacji: telefon komórkowy, Internet (i e-mail), stacje telewizyjne MTV i CNN. Innym dobrym przykładem jest chirurgia plastyczna (jako natychmiastowa forma uzyskania idealnego ciała, młodości i piękna) oraz supermarket, w którym „od razu można kupić wszystko” (Melosik 2001).

W kulturze instant pojęcie podróży nabiera zupełnie innego – niż w przeszłości – znaczenia. Zmieniamy miejsce pobytu bez problemów, „wyjeżdżamy” i „przyjeżdżamy”, nie widząc w tym nic nadzwyczajnego. Tak pisze o tym amerykański dziennikarz i podróżnik P. Iyer: „Gdy byłem nastolatkiem, uważałem za zupełnie naturalne, że mogę spędzić moje wakacje (...) w Boliwii lub Tybecie, Chinach lub Maroko. Nigdy nie wydawało mi się dziwne, że moja dziewczyna jest na drugiej półkuli (10 godzin lotu ode mnie), a najbliżsi przyjaciele na drugim końcu kontynentu lub po drugiej stronie morza (...) Dopiero niedawno uświadomiłem sobie, że wszystkie te zwyczaje mojego umysłu i życia byłyby niemal niewyobrażalne w czasach młodości moich rodziców (...), że należę do całkowicie nowej generacji ludzi, międzykontynentalnego plemienia wędrowców, których liczba zwiększa się tak szybko, jak liczba międzynarodowych linii telefonicznych (...) Wejście do samolotu jest dla mnie tak naturalne, jak podniesienie słuchawki telefonicznej (...). Składam moje «ja» i przewożę je ze sobą (...)” (Iyer 1993a).

W kulturze instant odbywa się więc nieustanne przemieszczanie się ludzi z miejsca na miejsce, z kraju do kraju, z jednej kultury do drugiej (głównie z motywów turystycznych, ale także z powodów natury zawodowej). W konsekwencji dla wielu z nich podróżowanie staje się „sposobem na życie”. Jego celem nie jest w tym kontekście dogłębne poznanie jakiegoś kraju czy kultury, lecz podróż i zmiana pobytu same w sobie. W kulturze instant wielu ludzi zdaje się żyć w warunkach nieustannej zmiany, są też oni całkowicie zorientowani na przyszłość – ma się wrażenie, że teraźniejszość „wyparowuje” już w momencie, gdy się pojawia.

Orientacja na natychmiastowość – jako najistotniejsze doznanie w trakcie podróży – potwierdzana jest przez dziesiątki tysięcy ofert biur podróży. Proponują one turystykę typu instant – krótkie wyprawy do jakiegoś kraju czy kultury, których celem jest (jakoby) zapoznanie się ze specyfiką życia lokalnej społeczności lub poznanie historii i tradycji jakiegoś narodu. Podać w tym miejscu można tylko kilka egzemplifikacji: oto proponuje się (pod ogólnym hasłem „7 dni z kulturą + 7 dni lenistwa”) poznanie – Egiptu i Izraela (bądź Egiptu i Jordanii), Maroka, Tunezji i Libii (bądź Tunezji i Algierii), Turcji i Syrii, Grecji, a także Kuby, Meksyku, Tajlandii i Kambodży (bądź Tajlandii i Malezji), Chin lub Indii. Innym dobrym przykładem są – organizowane w Stanach Zjednoczonych na przykład przez firmę Deja Vu Tour – „podróże duchowe”, których celem jest umożliwienie jednostkom stworzenia własnej „unikatowej religii”, stanowiącej eklektyczną zbitkę różnych

wyznań. Uczestnicy podróży widzą wschód słońca w Stonehenge, odwiedzają komnatę duchów w klasztorze dalajlamy, biorą udział w ceremoniach odprawianych przez szamana w Machu Picchu, śpiewają pozdrowienia żywej Bogini Nepalu i otrzymują błogosławieństwo w wodach Jordanu. Trudno nie zauważyć, że doświadczenie religijne staje się w takich podróżach jedynie towarem do sprzedania, a wycieczki w transcendencję powodują, że religia staje się jedynie „kwestią stylu” (Melosik 1998). W takich ujęciach doświadczenie innych kultur – z okna autobusu – jest „skondensowane do granic”. Tysiącletnie kultury preparowane są w gotowe do spożycia „turystyczne” pakiety, stają się swoistym „fast foodem”. Z kolei, szukającemu ekscytacji i egzotyki turyście proponuje się wejście w rolę „podróżnika”, który niemalże „na nowo odkrywa” zabytkowe ruiny czy „bada” żyjące w odmiennych kulturach ludy.

Oczywiście „turystyka kulturowa” ma charakter u podstaw europocentryczny. Europa stanowi w niej „centrum świata”, a Europejczyk swoisty „standard człowieczeństwa” (Melosik 1998). Inne kultury i narody postrzegane są przez pryzmat zachodniej ideologii postępu, przy przekonaniu, że jedynie Zachód może „wnieść cywilizację” w dzikie i zapuszczone rejony świata (symboliczne jest tutaj zdjęcie szczęśliwego Papuasa stojącego wśród gęstwiny z tranzystorem w rękach). Poszczególne kultury eksponowane są turystom na warunkach dyktowanych przez „epistemologię Zachodu” (Melosik 1996).

Nietrudno zauważyć, że podejście do podróżowania oparte na idei (i nawyku) natychmiastowości, „prymatu zmiany” oraz szybkiego przemieszczania się z miejsca na miejsce prowadzi do zasadniczych zmian, zarówno stylu życia człowieka, jak i jego tożsamości. Jak zauważa S. Berman, gdy żyjemy wolno i spokojnie, „wszystko można rozpoznać” (Berman 1998). Każdy szczegół, granice i różnice między krajobrazami, przedmiotami, ludźmi i naszymi poszczególnymi wewnętrznymi emocjami. Takie życie daje możliwość refleksji i kontemplacji, jak również wejrzenia we „wnętrze samego siebie”, delektowania się poszczególnymi nastrojami. Z kolei, „bycie w nieustannej podróży” i szybka zmiana miejsca pobytu prowadzą do wymazania wszelkich różnic i granic. Krajobrazy migają jeden za drugim (np. z okna autobusu czy pociągu ekspresowego: miasto–wieś–rzeka–łąka–miasto). Zlewają się w jeden wielki, migotliwy „image”, który nie pozostawia żadnych wspomnień (kiedyś jednego dnia zwiedziłem – jadąc samochodem – siedem zamków w małych miasteczkach czeskich wokół Pragi; wieczorem nie pamiętałem nic: ani nazw zamków, ani ich charakterystycznych cech; wszystkie „zlały mi się” w jeden nieokreślony zamek).

W tym miejscu warto raz jeszcze przytoczyć refleksje podróżującego po całym świecie P. Iyera: „Ten rodzaj życia daje oczywiście bezprecedensowe poczucie wolności i ruchliwości (...). Możemy iść przez świat, jak przez jarmark cudów, zabierając coś na każdym przystanku i traktując świat jak supermarket (...). Lecz jaki wpływ na serce człowieka mają te zmiany?” (Iyer 1993a).

Jednocześnie nasza permanentna ruchliwość powoduje znaczący wzrost liczby ludzi, którzy pojawiają się w naszym życiu. Kontakty z nimi mają jednak zwykle charakter „natychmiastowy” – tymczasowy, powierzchowny i coraz częściej anonimowy. Nie jest możliwe zapamiętanie ich imion i odróżnienie ich twarzy. Pojawiają

się i znikają, jak w kalejdoskopie. W konsekwencji w zorientowanej na zmianę miejsca pobytu kulturze instant zaobserwować można w ostatnich dekadach gwałtowne „przyspieszenie” stosunków międzyludzkich – liczba wzajemnych kontaktów ludzi wzrasta w sposób geometryczny, jednak są one zwykle chwilowe, bez głębszych zobowiązań i konsekwencji, zgodnie z zasadą typową dla restauracji typu *fast food* „wchodzę-wychodzę-nigdy mnie tu nie było”. Coraz częściej przy tym w relacjach międzyludzkich wchodzimy w kontakt nie tyle z „całą osobą”, ile z rolą, którą ona odgrywa dla nas (a my dla niej).

W kulturze instant zmienia się także znaczenia kategorii miejsca czy terytorium. W przeszłości tożsamość jednostki definiowana była przede wszystkim w kategoriach ulokowania w przestrzeni. W przeszłości to, *gdzie* byliśmy, definiowało zakres naszego doświadczenia życiowego. Wraz ze wzrostem dostępu (poprzez możliwość błyskawicznego fizycznego przemieszczania się z kontynentu na kontynent oraz dzięki telewizji satelitarnej i szeroko rozumianych mediów) do globalnych idei i wartości, znaczenie miejsca i terytorium maleje. W kulturze instant stają się ono tylko jednym – i często tymczasowym – wyróżnikiem tożsamości.

Nie ulega też wątpliwości, że w kulturze typu instant ma miejsce daleko idąca komercjalizacja odwiedzanych przez podróżników-turystów kultur.

Turystyka i komercjalizacja rodzimych kultur – Aborygeni w Australii

Znakomitego przykładu komercjalizacji dostarcza ekspozycja – dla zagranicznych turystów – kultury aborygeńskiej w Australii. Oto tradycyjna aborygeńska tożsamość i tradycja kulturowa wyrwane zostają z ich „naturalnego środowiska”, a następnie umieszczone w środowisku im obcym lub wręcz wrogim.

Poniżej przedstawiono kilka dobrych przykładów tego zjawiska. Jednym z nich jest skrajna komercjalizacja materialnych wytworów kultury. Przez wiele dekad „rynkowym przebojem”, wręcz symbolem kultury aborygeńskiej był bumerang, jednak w ostatnim okresie zastąpiony został przez instrument muzyczny zwany didgeridoo. Obcokrajowiec, który znalazł się – podobnie jak autor tego tekstu – na przykład w Sydney, ma wrażenie, że instrument ten jest (w tysiącach odmian i rodzajów) sprzedawany „wszędzie”. Podobnie, jak bumerang, także i didgeridoo zostało bowiem przechwycone przez przemysł komercyjno-turystyczny i zredukowane do „gorącego aborygeńskiego artefaktu na rynku”, do jeszcze jednego „globalnego towaru”. „Rynek didgeridoo” jest przy tym oczywiście kontrolowany przez nie-Aborygenów, którzy stosują – zupełnie sprzeczne z tradycją aborygeńską – „maszynowe” metody jego wytwarzania (obrabiania drewna czy malowania). W ten sposób Aborygeni utracili kulturową i materialną własność nad tym instrumentem. Guan Lim, jeden ze znawców „kultury didgeridoo”, zadaje w tym kontekście dramatyczne pytania dotyczące jego „kulturowego sensu”: „w jaki sposób globalny rynek wpływa na kulturową integralność instrumentu?”; „czy w kontekście didgeridoo możemy już mówić o erozji i trywializacji aborygeńskich wartości i praktyk?”. Uważa on, iż w przypadku didgeridoo możemy mówić o „komercyjnej

eksploatacji” i „kulturowej degradacji”, związanej ze wspomnianą wyżej utratą przez ten instrument „kulturowej integralności”. Guan Lim stwierdza, iż – kupujący didgeridoo – turyści postrzegają didgeridoo jako „pamiątkę z Australii, dotyczącą mieszkających tam tubylców”. Są przy tym całkowitymi ignorantami w kwestii „kulturowego tła” instrumentu. Akceptują w swojej świadomości – jako „realną” – komercyjną w swojej istocie zbitkę sloganów upowszechnianych przez sprzedawców didgeridoo: „australijskie, aborygeńskie, autentyczne” (w praktyce większość oferowanych instrumentów nigdy nawet nie została dotknięta przez Aborygena i została wyprodukowana w fabrykach za granicą Australii, zwykle w Azji). Komercyjny przekaz, otaczający didgeridoo, wskazuje na jego mistyczne i metafizyczne cechy, jak również jego związek z kulturowymi praktykami tubylców i ich systemem religijnym (w tym – tradycyjną medycyną aborygeńską, spirytualizmem i szamanizmem). Didgeridoo ma stać się dla turysty „magicznym instrumentem” lub „religijną ikoną”. W celach marketingowych muzyka odgrywana za pomocą didgeridoo jest przy tym mieszana często z muzyką elektroniczną po to, aby zwiększyć „nośność” odbioru przez zachodnich turystów. Guan Lim konkluduje pesymistycznie, iż didgeridoo w coraz większym stopniu zdaje się „ulegać władzy współczesnej kultury popularnej” (Lim 2004).

Zachodnich turystów nie interesuje, czy przedstawiona im forma kultury aborygeńskiej jest „naprawdę autentyczna”. Wystarczy, że „wygląda na autentyczną”, jest w wystarczającym stopniu „ekscytująca” i odmienna od ich własnych doświadczeń kulturowych, ale jednocześnie w odpowiedni sposób „zapakowana” (podana w łatwo dostępnych „paczuszkach”). Doskonale wykazać to można na przykładzie sztuki Aborygenów. Poszczególne centra kulturowo-biznesowe robią wszystko, aby przekonać turystów, że ich oferta zawiera autentyczne, wykonane przez Aborygenów dzieła. Jedno z takich centrów Rainbow Serpent przekonuje, że dysponuje „wyjątkowym i zróżnicowanym zestawem aborygeńskiej sztuki i dzieł stworzonych przez tubylczych artystów i rzemieślników z całej Australii”. Właściciele centrum stwierdzają, iż kierują się zasadą „sprawiedliwości” i „uczciwości”, gwarantując aborygeńskim artystom uzyskanie „bezpośredniego zarobku ze sprzedaży wszystkich komercyjnych produktów”. Jednocześnie „produkty Rainbow Serpent reprezentują dynamiczny układ współczesnej sztuki aborygeńskiej”. Wymienia się tu z jednej strony ręcznie malowany jedwab, malowane stoły i krzesła, rzeźby, obrazy, ceramikę czy unikatową biżuterię; wszystko to – wraz z bumerangami i didgeridoo – stanowi przy tym „wyraz żywotnej i unikatowej sztuki” oraz integralną część „kulturowego dziedzictwa tubylców australijskich”. Jednak już w następnym zdaniu stwierdza się, że Rainbow Serpent specjalizuje się w dostarczaniu pamiątek czy podarunków, które mogą być „przygotowane na każdą okazję”. Turysta może złożyć aborygeńskiemu artyście zamówienie dotyczące szczególnej osoby lub wydarzenia (np. rocznicy ślubu), a ten dostosuje swoje dzieło do życzenia. Dzieło może być dostarczone w krótkim czasie do każdego miejsca na świecie.

W kontekście powyższych przykładów można postawić tezę o totalnej destruktywności globalnej kultury konsumpcji w stosunku do społeczności lokalnej. Oto bowiem mamy tu do czynienia z procesem „przechwytywania” kulturowych reprezentacji kultury aborygeńskiej (i innych kultur) przez zachodnie mass media, kul-

ture popularną i przemysł konsumpcji, przesyłania ich zachodnim kolorytem i klimatem, a następnie eksportowania (i sprzedawania) tych reprezentacji już w formie „gotowej do spożycia” jako „egzotycznych fragmentów”. W rezultacie mieszkańcy różnych, kulturowo odmiennych zakątków świata, w tym również i Aborygeni, otrzymują – poprzez zachodnie mass media i marketingowe oferty – obraz swoich kultur i samych siebie, jednak już przetworzonych dla komercyjnych potrzeb (Melosik 1995). Tego typu upozorowanie kreuje wizerunek – ma także wpływ na sposób postrzegania się partykularnych społeczeństw i kultur, które zaczynają patrzeć na siebie „zachodnimi oczyma” (raz jeszcze „okiem białego człowieka”). Na przykład, całe wielomilionowe Sydney jest „upstrzone” dziesiątkami tysięcy symboli kultury aborygeńskiej i miejsc sprzedaży wytworów tej kultury. Umieszczone są one w wielkich centrach handlowych, zmieszane z wytworami innych kultur (np. azjatyckich), tworząc wielokulturowy kobieriec w monokulturowej logice komercji i kulturowej eksploatacji.

Pewnego typu „cynizm” owej strategii polega na tym, iż odbywa się ona pod hasłem eksponowania znaczenia tożsamości kulturowej Aborygenów i ich unikatowej kultury (to samo dotyczy każdej innej kultury etnicznej w każdym innym zakątku świata). Marketingowy przekaz jest prosty: „popularyzując (sprzedając) wasze aborygeńskie dzieła na całym świecie, potwierdzamy wasze dziedzictwo kulturowe, więcej – potwierdzamy wasze prawo do istnienia”. To, że następuje całkowita kulturowa dekontekstualizacja przejawów kultury aborygeńskiej, że przeniesione są one w całkowicie inną „logikę kulturową”, nie jest w żaden sposób istotne. A przecież pozbawione swojego miejsca w przestrzeni kulturowej dzieło (czy to didgeridoo czy rzeźba) jest „kulturowo bezbronne” wobec niezającego kultury aborygeńskiej zachodniego właściciela, podlega kulturowej eksploatacji.

Jednocześnie tożsamość kulturowa artysty aborygeńskiego ulega całkowitej „destruktywnej dekompozycji”. Świadome produkowanie na sprzedaż przerywa, bez wątplenia, integralną więź artysty i dzieła z rodzimą kulturą. To dzieło już w punkcie wyjścia jest „na pokaz”, staje się – tak czy inaczej – „mechaniczną produkcją”, już w punkcie wyjścia jest wyrwane z kulturowego kontekstu. Artysta „podrabia sam siebie”, autentyczność kulturowa, stając się towarem do sprzedania, zredukowana zostaje do „gry pozorów” (taką samą sytuację dostrzegłem w Buenos Aires – w wypadku kultury gauczów). Można w tym miejscu przywołać pojęcie „autentycznej nieautentyczności” (Grossberg 1989).

Dla turystów autentyczność jest gwarantowana przez aborygeńskie autorstwo, dla aborygeńskich (wy)twórców – przez uzyskanie (autentycznych) środków finansowych za sprzedaż dzieła. Nikogo nie obchodzi, czy coś jest autentyczne, wystarczy, że pełni – w komercyjnym kontekście – taką funkcję. Akt sprzedaży – za australijskie dolary – staje się symbolicznym aktem wyprzedania własnej kultury, wejścia w logikę zachodniego systemu ekonomicznego, w logikę pieniądza, w logikę popytu i podaży.

Opisane wyżej zjawiska są pogłębione na płaszczyźnie tak zwanej turystyki kulturowej, której celem jest umożliwienie zachodniemu turyście kontaktu z oryginalną kulturą tubylców. Stanowi ona – jak ujmują to R. Lane i G. Waitt – „formę neokolonializmu z nieuchronnymi negatywnymi konsekwencjami dla tubylczej ludności i kultur” (Lane, White 2001). Jej istotą bowiem jest skrajna komercjaliza-

cja kultury aborygeńskiej i tożsamości Aborygenów. Zdaniem Ch. Healy, „aborygeńska kulturowa turystyka jest jednym z komponentów szybko rozwijającego się globalnego i znaczącego przemysłu narodowego”; „jest wielkim interesem”. Z perspektywy kulturowego przetrwania Aborygenów ma on jednak charakter „eksploatacyjny” i „destrukcyjny”; stanowi formę białego kolonializmu i hegemonii, której istotą jest „projektowanie Aborygenów i aborygeńskości dla nieaborygeńskiej turystyki” (Healy 1999). Z perspektywy interesów ekonomicznych, kultura aborygeńska pełni – na globalnym turystycznym rynku – rolę „wyróżnika” Australii. Jest tym, co Australia może zaoferować odmiennego w porównaniu z Chinami, Egipcem czy Włochami. W ten sposób, jak ujmuje to Ch. Healy, „aborygeńska turystyka kulturowa stanowi próbę ustanowienia szczególnej niszy na rynku, jest bowiem jeszcze jednym towarem, który turyści mogą wybrać; z drugiej strony jest wyznacznikiem (...) narodowej odróżnialności Australii” (Healy 1999).

Punktem wyjścia aborygeńskiej turystyki kulturowej jest posiadany przez zachodnich turystów „wyściowy” obraz tej grupy. G. Jordan i C. Weedon piszą o tym w następujący sposób: „W większości wizerunków Aborygenów żyjących w zachodniej Australii przedstawia się ich jako grupy «prymitywne» czy «plemienne». Dotyczy to zarówno wersji antropologicznej (niecywilizowana «wymierająca rasa»), jak i artykułów w „National Geographic” i filmów dokumentalnych oraz analiz prowadzonych w ramach nurtu ewolucjonizmu kulturowego (ciemnoskórzy dzicy), a także z filmów typu *Crocodile Dundee* (straszni ludzie z nieodstępnych kniei) lub z australijskich broszur turystycznych («artyści z epoki kamiennej»). Portretuje się Aborygenów jako jednostki nagie i prymitywne, paradujące ze swoimi bumerangami, kamiennymi toporami i dzidami, żyjące w harmonii z naturą, stanowiące jakby integralną część otaczającej je fauny i flory. Ponadto, prezentuje się ich wioski rodowe i tajemnicze rytuały, tradycyjne pieśni, tańce i oralne przekazy religijne oraz (...) wymalowane ciała”. W ten sposób powstaje „romantyzowana wizja egzotycznego tubylcy”, która jest wytworem zachodniej wyobraźni i pozostaje „w jaskrawej sprzeczności z rzeczywistością, w której duże grupy wysiedlonych, opresjonowanych i zdemoralizowanych Aborygenów żyją w miejskich slumsach, zdominowanych przez biedę i alkoholizm” (Smith 2003).

W kontekście takiego wizerunku, dla Ch. Healy nie ulega wątpliwości, że australijska – zorientowana na Aborygenów – turystyka kulturowa stanowi integralną część „rasistowskich dyskursów autentyczności i prymitywizmu”, prowadzi do „utowarowienia i kontroli kultury aborygeńskiej”. Turyści mają przybyć do Australii, aby doświadczyć w buszu „autentycznej aborygeńskości”, widzianej oczami aborygeńskiego przewodnika. Wzbudza się przy tym w nich przekonanie, iż warto to przeżyć, bowiem „prawdziwa” (a jednak jeszcze dostępna w ramach tej wyprawy) kultura aborygeńska już niemal zanika. W materiałach reklamowych obiecuje się niemal „zbratanie” z dzikimi ludźmi: „przyłącz się do nas i prowadź z Aborygenami ich styl życia, niepodobny do tego, jaki znasz” (Smith 2003). Trasy turystyczne – w regionach zamieszkałych przez Aborygenów – są reklamowane w kontekście doświadczenia odmienności i autentyczności – miejsca, klimatu i kultury, a także udostępnianych form „aborygeńskiej aktywności”, jak również kontaktu z „autentycznymi Aborygenami” (Smith 2003).

Trzeba dodać w tym miejscu – idąc śladem rozważań M.K. Smith – że większość turystów nie ma rozwiniętej wrażliwości „zmysłowej i estetycznej”, stąd tubylcza kultura musi być im przedstawiona w formie uproszczonej. Turyści nie chcą uczestniczyć w skomplikowanych formach kultury miejscowej, takich, które wymagałyby od nich „znaczącej uwagi” bądź „dłuższego uczestnictwa”. W konsekwencji dostarczane im „doświadczenie kulturowe jest po prostu skondensowane” (Smith 2003). Czy może to pozostać bez wpływu na tożsamość tubylców i na sposób, w jaki postrzegają swoje tradycje i rytuały? Wydaje się, że „odgrywanie własnej kultury” (za pieniądze) musi być destruktywne dla psychiki wyprzedzających się aktorów.

Warto podać przykład marketingowej strategii, która bez żadnych skrupułów wykorzystuje zarówno przyrodę australijską, jak i kulturę aborygeńską. Dotyczy ona Narodowego Parku Kakadu, a jej twórcy – na jednej ze stron internetowych – konstruują jego „markę” jako produkt dla turystów. Punktem wyjścia marketingu Parku Kakadu jest atrakcyjny anons: „Kakadu jest rejonem kultury, która żyje, ojczyzną Aborygenów od ponad 50 000 lat. Jest terenem Światowego Dziedzictwa porażającego naturalnego piękna i duchowego bogactwa. Miejscem, które inspiruje zmysły, wywołuje głęboki szacunek i dostarcza znaczących możliwości w dziedzinie odkrywania samego siebie, rozszerzenia horyzontów, wypoczynku i spełnienia”. „Sprzedaż Kakadu” (tak dosłownie napisano w strategii) ma odbywać się w kontekście „unikatowego związku inspirującej natury (...) i starodawnej kultury jego aborygeńskich opiekunów”. Park Kakadu jest przedstawiany jako miejsce, w którym spotkanie z „opowiadaczami historii” (jako napisano – „z jego Tradycyjnymi Właścicielami”) pozwoli na rzeczywiście autentyczne przeżycia.

Twórcy strategii przechodzą następnie do problemu „najbardziej produktywnych segmentów rynkowych, które będą pasowały do miejsca przeznaczenia”. Wyróżniają w tym kontekście sześć typów potencjalnych typów klientów australijskich: „turystów luksusowych”, „poszukiwaczy przygód”, „wędrowców”, „grupy kolegów”, „jednodniowych – rodziny”. Największe grupy turystów – na które powinny orientować się strategie reklamowo-marketingowe Parku Kakadu z uwagi na jego specyfikę – to „wędrowcy” i „poszukiwacze przygód”. Ci pierwsi stanowią grupę osób starszych (prawie połowa na emeryturze), którzy podróżują często, potrafią wydać dużo pieniędzy, ale chcą „wiedzieć na co”, lubią nowe i interesujące miejsca (są „aktywnymi obserwatorami”), chcą spędzić czas na miejscowych targach i „doświadczać lokalności”, stąd „włóczą się z miejsca na miejsce” i „poszukują towarzystwa”. Z kolei, „poszukiwacze przygód” to osoby w średnim wieku (głównie pracownicy umysłowi), które pragną „eksperymentować” i „poznać do głębi” nowe miejsce; w związku z tym poszukują „tego, co odmienne”, angażują się w wymagające wysiłku fizycznego eskapady, nie unikają wydawania pieniędzy, lecz nie szukają nowych znajomości. Trzecia z kolei, jednak mniej liczna grupa turystów, to „koledzy”: młodzi (prawie połowa poniżej 25 roku życia), podróżujący w grupach, głównie studenci-mężczyźni, mało wybredni, poszukujący możliwości wysiłku fizycznego, ryzyka, przygody i rozrywki, często wracający w to samo miejsce.

Natomiast w kontekście turystyki zagranicznej „głównymi rynkami” są Wielka Brytania, Niemcy, Stany Zjednoczone i traktowane jako jedna całość inne kraje Eu-

ropy. Rynki przyszłościowe to: Kanada i Japonia. Czego poszukują turyści zachodni? Po pierwsze – całkowicie odmiennych doświadczeń kulturowych; po drugie – ekscytacji dotyczącej zmysłowego odbioru etniczności; po trzecie – zrozumienia unikatowej tożsamości kulturowej i unikatowej historii nowego regionu (przy czym bardzo niewiele wiedzą o kulturze i historii Australii); po czwarte – „doświadczeń na granicy”, wynikających ze skoku adrenaliny lub kontaktu z „egzotyką” (Morse, King, Arlett 2005).

Moje doświadczenia z (incydentalnych) kontaktów z Aborygenami – w trakcie pobytu w Sydney – mogą tylko potwierdzić tezę o zasadniczej komercjalizacji ich kultury i tożsamości. Stają się oni towarem na pokaz i na sprzedaż, atrakcją dla turystów. Oderwani od swojego naturalnego kontekstu, zdają się jedynie parodią, groteskową kopią własnego pierwowzoru. Aborygeni stoją tu w jednym szeregu z misiami koala, psami dingo i kangurami – zapakowani w „turystyczną paczkę” mają potwierdzić obcokrajowcom „australijski mit”; unikatową mieszankę natury, tradycyjnej kultury (z jednej strony) oraz znakomicie zorganizowanego liberalnego społeczeństwa i najbardziej nowoczesnych technologii (z drugiej strony). Turysta ma być przekonany o harmonijnej jedności tych komponentów. W tym kontekście kultura aborygeńska „jest wszędzie”. Przede wszystkim znaleźć ją można w tysiącach sklepów z pamiątkami, gdzie oferuje się „oryginalne” folklorystyczne wyroby Aborygenów – zmultiplikowane gadżety (bumerangi, misy, instrumenty muzyczne, obrazy i obrazki, rzeźby – obok setek smutnych skór z kangurów), ale także w podróbkach „tradycyjnych potraw” aborygeńskich, w autentycznej bądź spreparowanej muzyce etnicznej, wreszcie w dziesiątkach („pokolorowanych etnicznie”) „żywych Aborygenów”, snujących się po ulicach Sydney i usiłujących sprzedać swoją tożsamość za pomocą gry na tradycyjnych instrumentach (pijąc obsesyjnie coca-cocę).

Podany wyżej przykład nie jest oczywiście odosobniony. W podobny sposób komercjalizowane są kultury i zwyczaje na przykład Indian w Ameryce Południowej czy plemion afrykańskich, bądź religijne tradycje społeczeństw azjatyckich (a także wiele innych).

Podróżowanie, globalny nastolatek i amerykanizacja

Zmniejszenie znaczenia terytorialności w życiu człowieka oraz możliwość „natychmiastowego” przemieszczania się ludzi poprzez kraje i kontynenty zmienia tożsamość ludzi, szczególnie młodych. W konsekwencji dostępu młodego pokolenia do kultury globalnej powstaje nowy typ człowieka. Oto globalny nastolatek – osoba, której tożsamość jest w znacznie mniejszym stopniu kształtowana przez wartości narodowe i państwowe, w znacznie większym – przez „globalne podróżowanie”, kulturę popularną oraz ideologię konsumpcji. Trywializując nieco, można stwierdzić, że „globalny nastolatek” uczęszcza do przyzwoitej szkoły średniej bądź uniwersytetu (szkoły nie lubi, lecz dba o to, „aby nie mieć kłopotów”), ogląda MTV, słucha brytyjskiej bądź amerykańskiej muzyki, jeździ na deskorolce, chodzi do McDonald’sa, pije coca-colę. Pojęcie „globalnego nastolatka” odwołuje się do ba-

dań, które wskazują, że wielkomięską młodzież „klasy średniej” cechuje – niezależnie od kraju i kontynentu – podobna tożsamość i podobny styl życia. Nastolatek z tej klasy żyjący w Paryżu, Warszawie czy nawet Pekinie jest bardziej podobny do swojego rówieśnika z Sydney czy Limy z tej samej klasy niż do swojego rówieśnika, żyjącego w jego własnym kraju w rodzinie chłopskiej lub robotniczej. Mało tego, powstanie światowej kultury młodzieżowej powoduje, iż nastolatki całego globu – włączając w to kraje Trzeciego Świata – są znacząco bardziej do siebie podobni niż do pokolenia swoich rodziców. Kultura popularna i globalna turystyka „działają” w poprzek granic i kontynentów, rozpraszając różnice – narodowe, państwowe, etniczne i językowe.

Istnieje przy tym duża możliwość, że stanie się on osobą o – jak to ująłem w innym miejscu – „tożsamości przezroczystej”. Osoba o takiej tożsamości cechuje się całkowitą niewrażliwością na różnice kulturowe. Podróżując po świecie, dostrzega przede wszystkim to, co „wspólne” dla różnych miejsc i ludzi. Jest ona jednak wytworem kultury Zachodu, stąd to, co „wspólne”, jest dla niej w dużej mierze równoznaczne z tym, co „europejskie”. Współczesna „westernizacja” świata pozwala jej na perfekcyjne funkcjonowanie w niemal każdym jego zakątku tak, jak gdyby był to Londyn czy Paryż. Widzi ona kulturową rzeczywistość każdego kraju przez pryzmat międzynarodowych lotnisk, dobrych hoteli i restauracji, supermarketów. A współcześnie są one atrybutami niemal każdego dużego miasta – już nie tylko Nowego Jorku czy Rzymu, ale także Warszawy, Limy, Algieru, Bangkoku. Stąd osoba taka wszędzie czuje się „jak w domu”; powtórzmy raz jeszcze: nie dlatego, że potrafi zaakceptować różnice lub jest pełna międzykulturowej empatii, lecz dlatego, że nie jest w stanie dostrzec różnic. Mniej lub bardziej świadomie unika konfrontacji z różnicami, a jeśli już do niej dochodzi, to traktuje je w kategoriach egzotyki, którą można się pozachwycać i zawsze szybko o niej zapomnieć. Umie „współżyć z różnicą” bez „wchodzenia w różnicę”. Różnica jej nie przeszkadza (chyba, że staje się natrętnym intruzem w codzienności). Globalny nastolatek jest bardzo pragmatyczny, łatwo się komunikuje. Jest maksymalnie tolerancyjny dla różnicy i odmienności (i dla wszelkich paradoksów), jednocześnie cechuje go duży sceptycyzm wobec idei większego zaangażowania – „głębszego uczestnictwa” (nie ma zamiaru dokonywać jakiegokolwiek rebelii, zmieniać świata w imię jakichkolwiek nierozumianych alternatyw) (Melosik 1999c).

Ma się wrażenie, że osobie takiej jest „wszystko jedno”, gdzie mieszka. Może zmieniać miejsca zamieszkania (kontynenty i kultury), byle dawały jej one odpowiedni komfort psychiczny i materialny – w sensie możliwości prowadzenia „europejskiego stylu życia”. Nie posiada ona korzeni lub znaczącego kulturowego punktu „zaczepienia” (jedynie „chwilowe sentymenty”). Taka osoba ma dobrze zintegrowaną tożsamość, która odbiera tylko na jednej fali – europejskiej lub anglosaskiej. To, co nie mieści się w schematach jej percepcji – po prostu dla niej nie istnieje (ani jako problem, ani jako wyzwanie).

Jeśli przy tym można mówić o „konsekwentnej fascynacji” globalnego nastolatka, to dotyczy ona kultury amerykańskiej. Wielu krytyków kultury współczesnej utrzymuje, że powstawanie „kultury globalnej” nie wynika ze wzajemnej wymiany idei i wzorów kulturowych przez różne narody, lecz z jednostronnego przepływu

wartości kulturowych Stanów Zjednoczonych do reszty świata (jak komentuje P. Iyer, „świat w coraz większym stopniu wygląda jak Ameryka”) (Iyer 1993b). Mamy tu więc do czynienia nie tyle z procesem globalizacji, ile amerykanizacji, lub – jak twierdzą niektórzy teoretycy – „coca-colizacji”, „mcdonaldyzacji”, bądź „los-angelizacji” świata (Los Angeles jest nawet dla Amerykanów symbolem powierzchniowego, zorientowanego na konsumpcję stylu życia). Jak pisze o tym R. Kroes, „uzyskaliśmy układ kodów kulturowych, które pozwalają nam zrozumieć, doceniać i konsumować amerykańskie produkty kulturowe, tak jakbyśmy byli Amerykanami” (Kroes 1993). W tym kontekście Z. Suda zadaje dramatyczne pytania: czy Ameryka stała się już kulturowym standardem dla świata?; czy świat staje się kulturowym projektem „amerykańskiego marzenia”? (Suda 1981).

Dlaczego Ameryka jest tak atrakcyjna dla świata? Dlaczego świat staje się w coraz większym stopniu imitacją Ameryki, a może po prostu imitacją tej „wersji” Ameryki, tego upozorowania (kopii z kopii, kalki z kalki – rzadko ma się dostęp do „rzeczywistej” Ameryki), które eksportowane jest przez mass media i kulturę popularną? Analizując te przyczyny, krytycy zgadzają się co do jednego. Metaforycznie ujmując to P. Iyer: „Japończycy tworzą najlepszą technologię, Francuzi – najlepsze perfumy, Szwajcarzy – najlepsze zegarki, Amerykanie – najlepsze marzenia (Iyer 1993b). Z kolei, R. Kroes ujmując to w sposób następujący: „Często w naszym podziwie [dla Ameryki] istnieje element nostalgii, powrotu do młodzińskich marzeń, kiedy cały świat zdawał się miejscem nieograniczonych możliwości. Ameryka, jako królestwo marzeń, zachowała tę jakość” (Kroes 1993). Dla mieszkańców świata Ameryka pozostaje ciągle miejscem, gdzie jednostka ma szansę na zdobycie pełni indywidualnej wolności i na „lepsze życie”. Takie wyobrażenia kreuje i potwierdza amerykański przekaz z mediów: Ameryka to wolność i różnorodność, Ameryka jest miejscem dla każdego (Eisner 1991). I dla większości młodych ludzi – owych globalnych nastolatków – nie ma znaczenia medialny (i w dużej mierze fikcyjny) charakter takich przekazów i przekonań. Stąd podróż do Ameryki – „krajny spełnionych marzeń” – staje się niekiedy ich jednoznacznym celem.

Turystyka i młode pokolenie: konteksty pedagogiczne

Pojawienie się kultury instant jest – z perspektywy pedagogicznej – bardzo kontrowersyjne. Tworzy ona „nowy typ” człowieka – zorientowanego na „natychmiastową gratyfikację”, „wiecznego turysty”, który nie potrafi prowadzić stabilnego życia. Spośród wielu kontekstów pedagogicznych tego problemu omówię tylko jeden – dotyczący relacji turysty z rodzimymi kulturami, odmiennymi od jego własnej kultury.

Przywołam w tym miejscu jedną z interesujących koncepcji „wychowania turystycznego”, której twórcą jest R.G. Hanvey. Proponuje on wprowadzenie do edukacji kategorii „świadomości międzykulturowej”, co pozwoliłoby na upowszechnienie wśród młodego pokolenia nawyku i zdolności do dostrzegania i akceptacji wartości charakterystycznych dla innych kultur i społeczeństw. Hanvey (1978) wyróżnia cztery poziomy takiej świadomości.

Poziom pierwszy odnosi się do percepcji – w trakcie podróży poprzez inne kraje i przestrzenie – tylko najbardziej powierzchownych i wyraźnych cech kulturowych innego społeczeństwa. Dominująca interpretacja odmiennej kultury jest „aroganko europejska” i może być podsumowana przez pojęcia: to jest „dzikie”, „barbarzyńskie”, „egzotyczne”, „prymitywne”. Na poziomie drugim turysta będzie świadomy bardziej subtelnych cech kulturowych, mając przy tym zasadniczy dysonans poznawczy (a niekiedy i emocjonalny) – a to w związku z faktem, iż „zwiedzana” kultura jest zasadniczo odmienna od jego własnej. W jego interpretacjach tej kultury pojawiają się pojęcia typu: to jest „nieprawdopodobne”, „dziwaczne”, „frustrujące”, „irracjonalne”. Na poziomie trzecim turysta nie tylko jest świadomy istniejących różnic kulturowych, ale także potrafi przeanalizować je intelektualnie, szukając ich źródeł i historycznych uwarunkowań (to jest „wiarygodne”, „możliwe do zrozumienia i poznania”). Wreszcie, na poziomie czwartym, istnieje nie tylko świadomość genezy, znaczenia i uwarunkowań większości praktyk kulturowych, które są typowe dla jakiegoś odmiennego społeczeństwa. Ponadto podróżnik wykazuje gotowość do „kulturowego zanurzenia”, uczestnictwa w innej kulturze tak, jakby był jej integralną częścią (to jest „możliwe do subiektywnego przeżycia”) (Hanvey 1978).

Zdaniem R. Hanveya, edukacja powinna przyczynić się do osiągnięcia przez młode pokolenia trzeciego poziomu świadomości (a więc zdolności do akceptacji odmienności kulturowej innych społeczeństw i ich analizy intelektualnej), a nawet niektórych elementów poziomu czwartego. Najistotniejsza jest zdolność usytuowania swojej tożsamości w kontekście wzorów innej kultury. R. Hanvey przedstawia w związku z tym trzy etapy rozwoju „empatii kulturowej”. Pierwszy dotyczy osób, które potrafią identyfikować się jedynie ze społecznością lokalną, nie posiadając zdolności do przekroczenia wzorów kulturowych potwierdzających ich partykularne doświadczenia – stąd cechuje je niski poziom empatii. Drugi poziom cechuje tych ludzi, którzy potrafią wyjść poza lokalizm oraz identyfikować się z całym społeczeństwem, akceptując doświadczenia typowe dla kultury narodowej; takich ludzi cechuje względnie wysoki poziom empatii. Wreszcie, na trzecim poziomie, znajdują się osoby o najwyższym poziomie empatii, cechujące się zdolnością do transspekcji, czyli całkowitą akceptacją odmiennych doświadczeń kulturowych i zdolnością do funkcjonowania „we wnętrzu” odmiennej kultury – jednostka staje się „tymczasowo” członkiem tej kultury (Hanvey 1978, Melosik 1989).

Trudno oczekiwać pełnej realizacji powyższych założeń, a w szczególności użycia przez jednostkę zdolności do pełnego i autentycznego przeżywania odmiennej kultury (na zasadzie: będąc w Japonii – jestem Japończykiem, będąc w Peru – Peruwiańczykiem, a w Egipcie – Egipcjaninem). Gotowość do nieustannej zmiany – w trakcie podróży – swojej tożsamości doprowadziłaby jednostkę do swoistej „schizofrenii kulturowej”. Bez wątpienia celowe jest jednak takie wychowanie młodych ludzi, aby nie postrzegali oni odmiennych kultur w sposób europocentryczny, nie narzucali innym kulturom własnej „epistemologii”, wreszcie – aby traktowali podróż przez inne „kulturowe terytoria” jako unikatową możliwość wzbogacenia samych siebie i przekroczenia własnych doświadczeń kulturowych.

Celem takiego wychowania byłaby rezygnacja z typowego dla zachodnich turystów postrzegania odmiennych kultur przez pryzmat antynomii „my” – „oni”. Pojawia się tutaj idea „przerywania własnego scenariusza”, odnoszącego się do umiejętności zakwestionowania w trakcie podróży przez odmienne kraje i kultury własnych sposobów postrzegania i klasyfikowania rzeczywistości. Spotkanie z odmienną kulturą i odmiennym społeczeństwem może stanowić w tym ujęciu punkt wyjścia wzbogacenia naszej własnej tożsamości. Dostarcza nam też nowych przestrzeni, w które moglibyśmy wejść – najpierw zaniepokojeni ich innością, obcością czy egzotyką, później zafascynowani, zachwyceni bogactwem świata, który poznajemy, którym zaczynamy się stawać (Melosik 1996).

Wyjazd, pisze I. Chambers, wakacje od własnego języka, dryfowanie oswojone od „tradycyjnych znaczeń”, spotkanie z tym, co „inne” – wszystko to pozwala wyjść poza siebie samego, poza własną kulturę. Następuje wówczas „zakwestionowanie stabilności symbolicznego porządku, który posiadał nasz świat i sposoby jego postrzegania. To, co dotychczas uważane było za naturalne, ulega dekontekstualizacji, a nawet inwersji” (I. Chambers (1994) cytuje wspomnienia Artura Isla, który pisze: „odkryłem siebie w radykalnie odmiennym świecie”).

W takim ujęciu można sformułować następujące założenia „wychowania turystycznego”:

- przekonanie o konieczności rezygnacji z postrzegania odmiennych społeczeństw i kultur przez pryzmat wartości i tradycji kultury Zachodu;
- dążenie do umieszczania odmiennych kultur i społeczeństw w kontekście ich własnych wartości i tradycji;
- eksponowanie konieczności „kontemplacji” poznawanych zakątków świata, rezygnacja ze zdobywania doświadczeń w sposób charakterystyczny dla kultury instant;
- postrzeganie odmiennych kultur jako źródła wzbogacenia własnej tożsamości;
- kształcenie kompetencji w zakresie krytycznej oceny przypadków komercjalizacji odmiennych kultur.

Literatura

- Berman S., 1998, *Hyperculture. The Human Cost Speed*, Westport.
- Chambers I., 1994, *Migrancy. Culture. Identity*, London.
- Cylkowska-Nowak M., Melosik Z., 1999, *Viagra: konteksty kulturowe i społeczne*, w: *Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji*, red. Z. Melosik, Toruń-Poznań.
- Eisner M., 1991, *It's a Small World After All*, Harper's Magazine, December.
- Grossberg L., 1989, *Pedagogy in the Present: Politics, Postmodernisty and the Popular*, w: *Popular Culture, Schooling and Everyday Life*, red. H. Giroux, R. Simon, Massachusetts.
- Hanvey R.G., 1978, *An Attainable Global Perspective*, New York.
- Healy Ch., 1999, *White feet and black trails: travelling cultures at the Lurujarri Trail*, *Postcolonial Studies*, 1, 2.
- Iyer P., Eisner M., Lang J., Michelis G., 1991, *A Brave New Culture?*, *New Perspective Quarterly*, Fall, s. 36.
- Iyer P., 1993a, *The Soul of An Intercontinental Wanderer*, *Harpers Magazine*, April.
- Iyer P., 1993b, *The Global Village Finally Arives*, *Time – Social Issue*, Fall.

- Kroes R., 1993, *Americanisation: What we are talking about?*, w: Cultural Transmission and Reception. American Mass Culture in Europe, red. R. Kroes, Amsterdam.
- Lane R., Waitt G., 2001, *Authenticity in tourism and Native Title: place, time and spatial identities in the East Kimberley*, Social and Cultural Geography, 4.
- Lim G., 2004, *The didgeridoo in the Global Market*, Didgeridoo Magazine 8; adres internetowy: http://www.ididj.com.au/authenticity/didj_in_global_market_1.html.
- Melosik Z., 1989, „Edukacja skierowana na świat” – ideał wychowawczy XXI wieku, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3.
- Melosik Z., 1995, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Poznań–Toruń.
- Melosik Z., 1996, *Tożsamość, ciało i władza*, Toruń–Poznań.
- Melosik Z., 1998, *Obywatelstwo, czas (historia) i przestrzeń (geografia)*, w: Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne, red. Z. Melosik, K. Przyszczypkowski, Toruń–Poznań.
- Melosik Z., 1999a, *McDonald's, tożsamość i zdrowie*, w: Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji, red. Z. Melosik, Toruń–Poznań.
- Melosik Z., 1999b, *Coca-cola, soft drink jako „model” życia i tożsamości*, w: Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji, red. Z. Melosik, Toruń–Poznań.
- Melosik Z., 1999c, *Ponowoczesny świat konsumpcji*, w: Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji, red. Z. Melosik, Toruń–Poznań.
- Melosik Z., 2000, *Kultura instant. Paradoksy pop-tożsamości*, w: Edukacja. Społeczne konstruowanie idei i rzeczywistości, red. M. Cyłkowska-Nowak, Poznań.
- Smith M.K., 2003, *Issues in Cultural Tourism Studies*, New York.
- Suda Z., 1981, *Modernization or Americanization? The Concept of Modernity and American Culture*, w: Directions of Change. Modernization Theory. Research and Realities, red. M.O. Attir, B. Holzner, Z. Suda, Boulder.

Ruch turystyczny jako przedmiot badań geograficznych

Problematyka ruchu turystycznego w badaniach geograficznych – zarys historii

Etymologia słowa turystyka oddaje niezmienny od wieków charakter tego zjawiska, polegający na podróżach, które zaczynają się i kończą w miejscu zamieszkania. Centrum przestrzeni turystycznej jest dom, wokół którego „zataczamy” trasy po większej czy mniejszej orbicie. Greckie słowo *türnos* (oznaczające narzędzie do wykonywania okręgu, cyrkiel) (Webster’s... 1989) przyjęło się w innych językach w formie *tour* [ME < MF < L *tor (nus)* < Gk *türnos*]¹ w podobnym kontekście. Współcześnie *tour* oznacza długą podróż, połączoną ze zwiedzaniem szeregu miejsc jednego po drugim (Webster’s... 1989). Słownik języka angielskiego – *Shor-ter Oxford English Dictionary* (2002) objaśnia termin ten następująco:

- **tour** [wyraz pochodzący z około połowy XVII w.] – podróż lub okres podróży z miejsca na miejsce, w szczególności wakacje/urlop obejmujący wizyty w szeregu miejsc usytuowanych na trasie wiodącej przez określony obszar;
- **tourist** [wyraz pochodzący z końca XVIII w.] – osoba podróżująca lub odwiedzająca dane miejsce w czasie urlopu/wakacji, często w grupie; osoba podróżująca dla przyjemności np. za granicę;
- **tourism** [wyraz pochodzący z początku XIX w.] – teoria i praktyka podróżowania; podróżowanie dla przyjemności; znaczenie współczesne – branża przemysłu specjalizująca się w przyciąganiu turystów oraz zapewnianiu zakwaterowania i rozrywek.

Według innego źródła, jakim jest *Wielki słownik angielsko-polski* (2002), *tour* to wycieczka, podróż, zwiedzanie, cykl, stąd *The Grand Tour* (hist. Wielki Objazd) – podróż bogatych Anglików na kontynent europejski w celu uzupełnienia wykształcenia – bywa uznawany przez wielu badaczy za początek współczesnej turystyki.

Historia podróżowania jest nierozzerwalnie związana z historią odkryć geograficznych. „Poznanie i podbój Ziemi trwa, odkąd istnieje człowiek jako istota myśląca. Historia odkryć geograficznych jest jak najściślej związana z całym dziejami rodu ludzkiego, w ciągu długich okresów stanowiła ona nawet istotną część

¹ ME – średnioangielski; MF – średniofrancuski; L – łaciński; Gk – grecki.

tych dziejów. Zaczęła się wtedy, gdy człowiek po raz pierwszy przekroczył świadomie wąskie granice wyznaczone mu do życia przez naturę” (Krämer 1958).

Odkrywanie, poznawanie, opisywanie świata rozbudzało ciekawość związaną z odmiennością, tajemniczością, często egzotyką przedstawianych miejsc. Przyczyniło się do wytyczenia nowych dróg i szlaków wykorzystywanych także w celach turystycznych. Z drugiej strony, starożytne szlaki wędrówek do miejsc świętych w Egipcie (IV tysiąclecie p.n.e.) i Grecji (VIII w. p.n.e.), uznawane współcześnie za pierwsze wyprawy o charakterze turystycznym (Kowalczyk 2001, Kurek 2007), służyły również pionierom badań geograficznych za drogi poznawania świata.

Termin *Geographia* wprowadził do literatury grecki uczyony Eratostenes z Cyreny (276–194 r. p.n.e.) w kontekście opisanie Ziemi. Przedmiotem badań geograficznych jest niezmiennie od wieków Ziemia, wszelkie zjawiska na niej zachodzące i gospodarujący na niej człowiek (Starkel 2000). **Geografia** bada powłokę Ziemi (epigeosferę), jej przestrzenne zróżnicowanie pod względem przyrodniczym i społeczno-gospodarczym oraz związki, które zachodzą pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a działalnością społeczeństw (*Encyklopedia PWN* 2000). Rozległość przedmiotu geografii sprawia, iż dyskusja dotycząca próby ścisłego zdefiniowania granic tej dyscypliny naukowej pozostaje nadal nierozstrzygnięta (Richling 2000).

Celem badawczym geografii jako nauki w minionych wiekach było (Liszewski 2005):

- poznanie świata, w różnych zakresach terytorialnych, zarówno w sposób przypadkowy, jak i celowy, a nawet zorganizowany (wyprawy);
- opisanie i zmierzenie świata; pierwsze miało charakter subiektywny, drugie, do którego używano specjalnie skonstruowanych przyrządów, miało charakter wiedzy zobiektywizowanej;
- szczegółowe zorganizowanie, na podstawie posiadanej wiedzy, przestrzeni geograficznej tak, aby odpowiadała ona potrzebom rozwijającej się cywilizacji (cel przyjmowany przez badaczy zwłaszcza w XX wieku).

Do znamienitych cech geografii należy trwałość celów badawczych oraz chorologiczny charakter. Pierwotny, przez wieki kontynuowany i aktualny współcześnie cel badań geograficznych, jakim jest poznanie świata, jest równocześnie jednym z głównych motywów podróży turystycznych. Spopularyzowana wiedza geograficzna dostarcza turystom informacji w formie krajoznawczych opisów. Analizy przestrzenne stanowią podstawowe metody badań związanych z wyjaśnianiem i poszukiwaniem prawidłowości, także w odniesieniu do ruchu turystycznego.

O rozwoju badań geograficznych nad migracjami turystycznymi zdecydowało głównie: zróżnicowanie przestrzenne ruchu turystycznego, jego silne powiązania z walorami środowiska geograficznego oraz uzależnienie od stosunków społecznych i gospodarczych (Warszyńska 2003), a ponadto szeroki, syntetyczny charakter pola badawczego geografii, plasujący tę naukę na pograniczu nauk przyrodniczych (geografia fizyczna – badanie środowiska przyrodniczego), humanistycznych i ekonomicznych (geografia społeczno-ekonomiczna – problemy bytowania i gospodarowania społeczeństw ludzkich) (Wrzosek 1979).

Wzrost zainteresowania geografów badaniami nad turystyką nastąpił w połowie XIX wieku. W okresie tym turystyka straciła elitarny charakter na skutek

zmian społeczno-ekonomicznych: urbanizacji, industrializacji, rozwoju środków transportu (w tym szczególnie kolejnictwa) oraz zwiększenia zasobów czasu wolnego. Efektem tych przemian był wzrost poziomu życia ludności, powstanie klasy średniej, której status materialny pozwalał na uczestnictwo w ruchu turystycznym. Połowa XIX wieku to także okres rozwoju organizacji społecznych skupiających miłośników przyrody. Pierwsze tego typu powstały w Cesarstwie Niemieckim i Szwajcarii, później w Austro-Węgrzech i Holandii. Organizowały one krajowe i zagraniczne wycieczki przyrodnicze, zwykle pod przewodnictwem kwalifikowanych przyrodników (biologów, geografów), najczęściej profesorów uniwersytetów. Uczestnicy tych wypraw przeprowadzali, pod fachowym kierownictwem, inwentaryzację przyrody odwiedzanych miejsc (Krzymowska-Kostrowicka 1995). Tego typu wyprawy uznaje się za początek zorganizowanej turystyki przyrodniczej, nazywanej współcześnie także ekoturystyką.

Początkowo problematyka geograficzno-turystyczna wchodziła w zakres antropogeografii. Z czasem, po wykształceniu się szczegółowych dyscyplin geograficznych, włączano ją najczęściej do badań nad geografiami komunikacji, geografiami ludności i osadnictwa, a także – geografiami ekonomiczną ogólną, geografiami kultury i geografiami polityczną. Ze względu na praktyczny, w dużej mierze, aspekt badań, problematyką turystyczną zajmowano się również w ramach geografii stosowanej – podobnie jak w wypadku geografii medycznej, wojskowej, fizjografii urbanistycznej i innych (Warszyńska 2003).

W Polsce tematyka turystyczna w badaniach geograficznych była ujmowana od początku XIX wieku. Do pierwszych publikacji z dziedziny literatury geograficzno-turystycznej są zaliczane opracowania S. Staszica oraz J.U. Niemcewicza. Wielkim propagatorem wędrowek po kraju był Wincenty Pol – poeta, pierwszy profesor geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1852). Pierwszy stopień doktorski, który można obecnie uznać za przyznany z zakresu geografii turystyki, nadano na Uniwersytecie Jagiellońskim w listopadzie 1860 roku E. Janocie, za pracę pt. *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę do Tatr i Pienin*. Był to jednocześnie pierwszy przewodnik turystyczny poświęcony polskiemu Karpatom (Wrzosek 1979).

Alma Mater dla jednostek naukowych zajmujących się współcześnie geografiami turystyki w Polsce był Uniwersytet Jagielloński i utworzone przez S. Leszczyckiego Podyplomowe Studium Turystyki (w 1936 roku). S. Leszczycki uściślił definicję **turystyki** (zaproponowaną przez berliński Instytut Badawczy Turystyki w latach 1930/1931). Termin ten zdefiniował jako „całokształt zagadnień teoretycznych, gospodarczych, geograficznych, statystycznych, prawnych, kulturalnych i społecznych związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym” (Leszczycki 1937). Definicja ta zawiera syntezę zjawisk czasoprzestrzennych, związanych z ruchem turystycznym. Obecnie termin turystyka jest pojmowany jako określenie nauk o turystyce, natomiast turystyka w takim kontekście – utożsamiana z ruchem turystycznym.

Dwa główne elementy tworzące definicję turystyki, czyli „badanie walorów turystycznych krajobrazu” oraz „badanie ruchu turystycznego”, stały się głównym zadaniem geografów przez następne kilkadziesiąt lat, przedzielonych II wojną światową i zniszczeniami wojennymi (Liszewski 2005).

Dynamiczny rozwój turystyki po zakończeniu II wojny światowej spowodował, iż stała się ona przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. Jako społeczne zjawisko masowe zyskała miano fenomenu XX wieku. „Stała się przedmiotem wielu ekspertyz dla celów inwestycyjnych, częstym tematem różnych akcji propagandowych, obiektem zainteresowania środków masowego przekazu. Liczne studia o rozległej tematyce geograficzno-turystycznej, prowadzone często dla celów praktycznych, wymagały podbudowy teoretycznej i metodologicznej, w tym również uporządkowania w zakresie terminologii. W związku z tym zaistniała niezbędna wprost potrzeba rozwijania równocześnie badań podstawowych, które zapoczątkowały proces wyodrębniania się geografii turystyki jako samodzielnej dyscypliny geograficznej” (Warszyńska 2003).

„Przedmiot badań **geografii turystyki** jest złożony i z założenia ma charakter interdyscyplinarny. Wynika to z samej definicji pojęcia turystyka, stąd w odróżnieniu od innych nauk zajmujących się turystyką, geografii turystyki cechuje podejście kompleksowe. W kręgu jej zainteresowań mieszczą się bowiem nie tylko zagadnienia geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej, ale również z pogranicza ekonomii, socjologii, psychologii, etnografii, historii sztuki, a także nauk zajmujących się kształtowaniem krajobrazu takich, jak: urbanistyka, architektura krajobrazu, ochrona przyrody” (Warszyńska 2003).

Ruch turystyczny jest również przedmiotem badań odrębnej dyscypliny wiedzy geograficznej, usytuowanej na pograniczu geografii i **ekologii – geoekologii turystyki i wypoczynku**. Jej „przedmiotem zainteresowana jest człowiek w jego środowisku geograficznym, a ściślej – relacje ‘człowiek – przyroda – gospodarka’ traktowane jako dynamiczny system powiązań funkcjonalnych i przestrzennych, określający ‘modele zachowań’: ludzi, układów przyrodniczych i sposobów gospodarowania w przyrodzie” (Krzymowska-Kostrowicka 1997).

Badany przez geoekologię turystyki i wypoczynku system jest bardzo złożony, dlatego korzysta ona z osiągnięć wielu nauk, zarówno przyrodniczych jak i humanistycznych (por. Krzymowska-Kostrowicka 1997). Podobnie geografia turystyki wykazuje ścisłe powiązania zarówno z innymi dziedzinami wiedzy geograficznej, jak i pozageograficznymi dyscyplinami badawczymi (por. Kowalczyk 2001, Warszyńska 2003).

Współczesna turystyka jako zjawisko heterogeniczne jest przedmiotem badań przedstawicieli różnych dziedzin nauki. Podejmowane są liczne próby wyjaśniania jej uwarunkowań i konsekwencji oraz praw i mechanizmów rządzących rynkiem turystycznym w celu właściwego planowania i prognozowania rozwoju tego sektora usług.

Analiza prac doktorskich podejmujących problematykę turystyczną, przeprowadzona przez W. Alejsiaka (2005), wykazała wzrastające różnicowanie dyscyplin naukowych zajmujących się badaniami nad turystyką. Dane dotyczące USA i Kanady wskazują, iż do 1987 roku obroniono 157 prac doktorskich o problematyce turystycznej, z 15 dyscyplin naukowych. Pierwsze pięć prac powstało z dziedziny geografii, natomiast najwięcej dysertacji w tym okresie ukończono w ramach takich dyscyplin, jak: ekonomia (40), antropologia (25) i geografia (24). W latach 1990–2000 obroniono w tych państwach 330 prac doktorskich, w ramach 25 dys-

cyplin naukowych. Najwięcej dotyczyło rekreacji (84), antropologii (43) i geografii (41). Przeważająca wcześniej ekonomia uplasowała się na siódmym miejscu wśród dyscyplin zaangażowanych w badania zjawiska turystyki. W Polsce w latach 1990–2000, na podstawie badań nad turystyką, przyznano 45 doktoratów z 7 dyscyplin naukowych, w tym najliczniej były reprezentowane nauki ekonomiczne (15) i nauki o Ziemi oraz nauki przyrodnicze (14) (por. Alejziak 2005). Wyniki analiz wskazują na dużą dynamikę badań i wzrost zróżnicowania dyscyplin naukowych zajmujących się problematyką turystyczną, przy czym w ujęciu historycznym ruch turystyczny i związane z nim konsekwencje stanowiły najwcześniej przedmiot badań geograficznych. W Polsce badania nad turystyką prowadzone są obecnie głównie w ramach dyscyplin nauk: ekonomicznych, o Ziemi, humanistycznych oraz o kulturze fizycznej.

„Dyskusja dotycząca rozwoju geografii, w której badania zintegrowane przeciwstawiane są tendencji do pogłębiania się specjalizacji pozostanie zapewne nie rozstrzygnięta” (Richling 2000). Wydaje się, że obie tendencje w przypadku badań nad ruchem turystycznym są pożądane, zarówno specjalistyczne studia o wąsko zakreślonym problemie badawczym, jak i interdyscyplinarne, kompleksowe badania pozwalające uchwycić na przykład złożoność czynników determinujących uwarunkowania, przebieg i konsekwencje ruchu turystycznego w czasie i przestrzeni. Szczególnie w drugim przypadku wykształcenie geograficzne łączące wiedzę przyrodniczą ze społeczno-ekonomiczną predysponuje geografów do roli koordynatorów prac i badań z zakresu turystyki o interdyscyplinarnym charakterze.

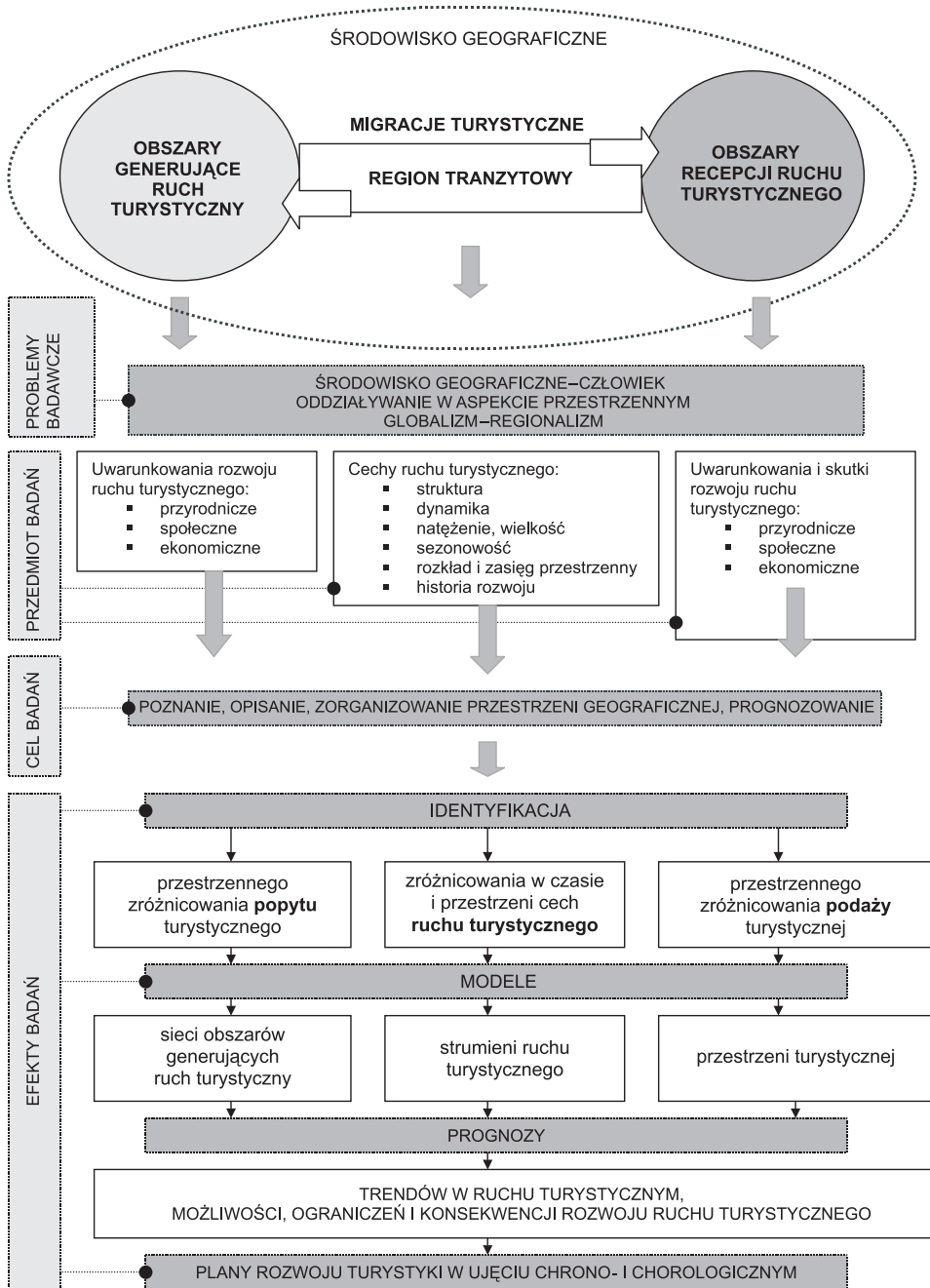
Ruch turystyczny jako przedmiot współczesnych badań geograficznych

„Turystyka jest przede wszystkim wędrowaniem” (Przeclawski 1997). Ta metaforyczna definicja uwypukla sedno turystyki, którym jest przemierzanie przestrzeni w celu poznawania oraz doświadczania różnorodności i odmienności świata. Współczesna turystyka rozpatrywana w ujęciu indywidualnego człowieka tworzy jego prywatną historię odkryć geograficznych.

Przedmiotem badań geograficznych nad ruchem turystycznym są takie jego cechy, jak: zróżnicowanie w czasie, przestrzeni oraz „wahadłowy” charakter, wynikający z pokonywania dystansu między miejscem zamieszkania a obszarem (lub obszarami) docelowym (docelowymi) „tam” i „z powrotem” (ryc. 1). Ruch ten odbywa się w **środowisku geograficznym**, rozumianym jako ogół naturalnych warunków, jakie dane terytorium stwarza gospodarczej działalności społeczeństwa (Flis 1985).

Do głównych **problemów badań** ruchu turystycznego (ryc. 1), które odgrywają równocześnie znaczącą rolę w kształtowaniu współczesnej problematyki badawczej geografii, należą (Chojnicki 2000):

- środowisko geograficzne–człowiek,
- oddziaływanie w aspekcie przestrzennym,
- globalizm–regionalizm.

Ryc. 1. Ruch turystyczny, jego uwarunkowania i konsekwencje jako przedmiot badań geograficznych

Problem **środowisko geograficzne–człowiek**, formułowany także w innych wersjach (np. społeczeństwo–środowisko, system człowiek–środowisko, układ integrujący człowiek–środowisko), dotyczy interakcji, jakie zachodzą między ruchem turystycznym a środowiskiem geograficznym. Zależności te rozpatrywane są z punktu widzenia (Krzyszowska-Kostrowicka 1997):

- oddziaływania turystyki na przyrodę: (1) wpływ różnych form ruchu turystycznego, stopnia ich „agresywności” wynikającego z motywów podejmowania podróży, rodzajów zachowań, liczebności i charakteru organizacji wyjazdu, (2) przekształcenie środowiska przyrodniczego wskutek wprowadzania i użytkowania zagospodarowania turystycznego;
- przyrody jako biorcy oddziaływań ludzkich: (1) odporność elementów przyrodniczych na presję ruchu turystycznego, (2) granice obciążenia terenu ruchem turystycznym (chłonność i pojemność turystyczna), (3) sprawność funkcjonowania mechanizmów przystosowawczych umożliwiających dostosowanie się zarówno poszczególnych elementów środowisk, jak i jego systemów złożonych (geosystemów, ekosystemów itp.), czyli tzw. adaptabilność układu;
- wpływu środowiska geograficznego na ruch turystyczny: (1) przydatność i atrakcyjność środowiska geograficznego dla potrzeb rozwoju ruchu turystycznego, (2) analiza stanu środowiska przyrodniczego jako elementu weryfikującego jego przydatność turystyczną, (3) wpływ cech środowiska przyrodniczego na kondycję psychofizyczną człowieka (w tym terapeutyczne oddziaływanie zasobów przyrodniczych), (4) identyfikacja ograniczeń rozwoju turystyki wynikających z cech środowiska przyrodniczego (m.in. kataklizmy), (5) znaczenie środowiska przyrodniczego jako czynnika „sortującego” typy zachowań turystycznych, a tym samym warunkującego ich bezkolizyjność w przestrzeni i czasie (np. turystyka górską, sporty wodne, narciarstwo zjazdowe).

Problem **oddziaływania w aspekcie przestrzennym**, stał się, jak podaje Z. Chojnicki (2000), głównym problemem organizującym pole badawcze współczesnej geografii. Konceptyjnie dotyczy on szeroko pojętych oddziaływań, powiązań i procesów, jakie kształtują strukturę przestrzenną i zmiany środowiska geograficznego oraz systemu społecznego wraz z jego układami materialnymi. Problem ten wynika z chorycznego charakteru badań geograficznych, obejmuje także zadania badawcze sformułowane w problematyce badania zależności „człowiek–przyroda”. Problematyka badań nad ruchem turystycznym jest związana głównie z jego zróżnicowaniem w przestrzeni i czasie. Dotyczy ona przestrzennego rozkładu zarówno obszarów generujących ten ruch, jak i obszarów jego recepcji, a ponadto zróżnicowania cech migracji turystycznych i ich oddziaływania (także w przestrzeni „tranzytowej”) na środowisko geograficzne.

Problem **globalizm–regionalizm** obejmuje zespół programów i badań dotyczących charakteru procesów oraz struktur zachodzących w społeczeństwie i środowisku przyrodniczym zarówno w skali światowej, jak i regionalnej (lokalnej). Sygnalizuje, iż skala opracowania implikuje stopień szczegółowości badań. Globalizm w aspekcie społecznym stanowi proces wzrastającej integracji świata poprzez rozprzestrzenianie się analogicznych zjawisk ekonomicznych, politycznych, kulturowych. W gospodarce system światowy tworzy rynek międzynarodowy i działal-

ność wielkich korporacji, w kulturze na przykład sieci telewizyjne i Internet, a w polityce – międzynarodowe organizacje. Również w środowisku przyrodniczym zachodzą globalne zmiany o istotnym znaczeniu dla turystyki, na przykład proces zmiany klimatu, skutki zanieczyszczenia (np. kwaśne deszcze, efekt cieplarniany). Podejmowane problemy dotyczą: (1) cech ruchu turystycznego w skali globalnej, (2) wpływu procesu globalizacji (rozwoju środków transportu, międzynarodowych sieci hoteli, środków masowego przekazu itp.) na jego zróżnicowanie w czasie i przestrzeni oraz (3) wpływu turystyki na odwiedzane środowisko (np. akulturacja, zanieczyszczenie powietrza – transport lotniczy, samochodowy).

Równocześnie globalizmowi towarzyszy jednak wzrost zróżnicowania świata w skali regionalnej i lokalnej. W aspekcie społecznym przejawia się to w kształtowaniu podmiotowości i świadomości wspólnoty interesów społeczności regionalnych i lokalnych, niekoniecznie o charakterze etnicznym i narodowościowym (Chojnicki 2000). W tej skali opracowań do głównych problemów badawczych należy: optymalne przystosowanie terenu do potrzeb recepcji ruchu turystycznego (z uwzględnieniem możliwości i ograniczeń wynikających z cech środowiska geograficznego, jak też potrzeb, upodobań turystów). Koncepcja regionu turystycznego stwarza dogodną płaszczyznę do badań interdyscyplinarnych zarówno nad uwarunkowaniami, cechami, jak i konsekwencjami ruchu turystycznego w szczególnej skali. Efekty badań ruchu turystycznego w skali regionalnej lub lokalnej dają podstawę do tworzenia i monitorowania wdrażania planów rozwoju turystyki opartych na zasadach zrównoważonego rozwoju.

Przedmiot badań geograficznych stanowią migracje turystyczne rozpatrywane w ujęciu chrono- i chorologicznym (ryc. 1). Ponieważ często trudno rozstrzygnąć, co stanowi rzeczywisty bodziec do podjęcia podróży turystycznej – warunki codziennego otoczenia czy atrakcyjność miejsc docelowych – w podejmowanych próbach wyjaśniania przyczyn zróżnicowania ruchu turystycznego rozpatrywane są zarówno cechy obszarów źródłowych, jak i recepcji turystyki. Natomiast do głównych zmiennych ruchu turystycznego, stanowiących przedmiot badań ilościowych i jakościowych, należą: struktura (tab. 1), dynamika, natężenie (wielkość), sezonowość, a także rozkład i zasięg przestrzenny oraz historia jego rozwoju. „Analiza ruchu turystycznego na tle różnych skal ma na celu wykazanie związków między rynkami, miejscami recepcji turystycznej i regionami tranzytowymi w sposób, który jest obcy dla wielu innych dyscyplin naukowych, bardziej skupiających się na warunkach rynkowych w obszarach emisyjnych lub na rozwoju i skutkach w miejscach recepcji turystycznej” (Pearce 2005).

Efekty prowadzonych badań (ryc. 1) mają zarówno wymiar poznawczy, metodyczny, jak i praktyczny. Pozwalają na zidentyfikowanie cech i przestrzennego zróżnicowania popytu turystycznego, rejestrację, a także monitoring atrybutów ruchu turystycznego (zarówno na odcinkach tranzytowych, jak i w miejscach docelowych wyjazdów turystycznych) oraz specyfiki i zróżnicowania przestrzennego podaży turystycznej. Gromadzona, poszerzana wiedza oraz techniki badawcze przyczyniające się do jej obiektywizacji stanowią podstawę tworzenia teorii, budowania modeli obrazujących złożoność struktury, zależności, przyczyny i następstwa badanych zjawisk. Wyniki badań nad ruchem turystycznym służą do tworzenia modeli

Tabela 1. Zmienne uwzględniane w analizie struktury ruchu turystycznego i charakteru podróży turystycznych

Cecha	Poziom miary
Zmienne socjokulturowe	
1. Wiek	przedziały wiekowe (w latach)
2. Płeć	mężczyzna/kobieta, podział na grupy pod względem wieku i płci
3. Wykształcenie	wg systemu kształcenia obowiązującego w danym kraju; w Polsce: podstawowe, zawodowe, średnie, wyższe
4. Status zawodowy	kategorie mogą obejmować zatrudnionych w pełnym wymiarze i niepełnym wymiarze czasu pracy, emerytów (przydatne mogą być dane dotyczące niegdyś wykonywanego zawodu), osoby zajmujące się domem, studentów, bezrobotnych. Jeśli osoba jest zatrudniona, kierujemy się do kolejnego pytania związanego z charakterem zawodu
5. Zawód	wg klasyfikacji zawodów, np. międzynarodowej standardowej klasyfikacji zawodów (International Standard Classification of Occupations – ISCO-88 COM), Międzynarodowej Organizacji Pracy
6. Roczny dochód	średni miesięczny poziom dochodów brutto uzyskiwanych przez dane gospodarstwo domowe w ciągu 12-miesięcznego okresu poprzedzającego wyjazd
7. Skład rodziny	istotna zmienna, szczególnie jeśli cel badawczy dotyczy motywów zachowania w czasie wyjazdów turystycznych. Proponuje się następującą klasyfikację: jedna osoba dorosła bez dzieci mąż – żona – rodzina: – bez dzieci poniżej 18. roku życia – bez dzieci w domu lub bez dzieci w ogóle – pełnoletnie dzieci lub inni pełnoletni członkowie rodziny mieszkający w domu – z dziećmi poniżej 18. roku życia – z żadnymi innymi pełnoletnimi krewnymi – z innymi krewnymi związki partnerskie inne rodziny
8. Charakter towarzystwa	przyjmowany jest podział: – jedna osoba samotna – jedna rodzina z dziećmi – dwie rodziny z dziećmi – grupa zorganizowana – jedna para – dwie lub więcej par – grupa przyjaciół (niezorganizowana grupa) – inne

Cecha	Poziom miary
Zmienne dotyczące podróży	
1. Sezon, okres podróży	kwartały: styczeń–marzec kwiecień–czerwiec lipiec–wrzesień październik–grudzień celowe jest wyodrębnienie podróży weekendowych
2. Czas podróży	liczba dni i nocy, przy czym liczba nocy jest zazwyczaj o jeden mniejsza niż liczba dni, np. trzydniowy weekend obejmuje dwie noce. Liczbę dni lub nocy wyjazdów trwających do jednego tygodnia wyraża się łącznie, natomiast okresy wyjazdów dłuższych niż jeden tydzień wyraża się w przedziałach, np. 8–15 dni (lub 7–13 nocy)
3. Dystans podróży	jeśli podróż składa się z etapów, można sumować odcinki pokonywanych dystansów. Proponowany jest następujący podział: 25–49 mil/40–79 km 50–99 mil/80–159 km 100–499 mil/160–799 km 500–999 mil/800–1599 km 1000–1499 mil/1600–2399 km ponad 1500 mil/2400 km pomiar pokonywanych dystansów jest niezbędny do międzynarodowych porównań
4. Cel podróży	w najprostszym podziale stosuje się dychotomię: podróże służbowe–podróże dla przyjemności. Bardziej szczegółowa klasyfikacja obejmuje następujące kategorie: kongresy, spotkania w sprawach zawodowych rekreacja/wakacje objazdówki/zwiedzanie (krajoznawstwo) uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych, sportowych odwiedziny przyjaciół, krewnych inne rodzinne lub prywatne sprawy robienie zakupów (shopping) podróż naukowa zdrowie/odpoczynek wiele podróży bywa motywowanych więcej niż jednym celem, stąd wskazane jest określenie głównego celu wyjazdu

Cecha	Poziom miary
5. Środki transportu	samochód prywatny samochód wypożyczony autokar/bus pociąg połączenia lotnicze liniowe połączenia lotnicze czarterowe prywatne samoloty łódź/statek (dodatkowe kategorie dla promów, statków rejsowych, łodzi prywatnych) jeśli podróże wymagają wielorakich środków transportu, można uwzględnić wszystkie z wykorzystanych (np. połączenia lotnicze czarterowe + wypożyczony samochód) lub określić główny środek transportu, który umożliwił dotarcie do celu podróży
6. Wydatki	transport zakwaterowanie (obejmujące także opłaty kempingowe) wyżywienie (jedzenie i napoje) opłaty kongresowe, wpisowe (za uczestnictwo) opłaty za wstępy do odwiedzanych obiektów, rozrywki; zezwolenia na polowanie, wędkarstwo pamiątki inne zakupy
7. Typ zakwaterowania	hotele motele uzdrowiska/sanatoria kempingi hostele wynajmowane domki ośrodki wypoczynkowe prywatne domki pensjonaty/bed and breakfast domy dla znajomych i krewnych inne dodatkowe kategorie mogą się opierać na kryterium: wielkości miejsca, ceny, funkcji (np. ośrodki narciarskie, bazy dla turystyki wysokogórskiej) itp. w polskiej sprawozdawczości statystycznej uwzględnia się kilkanaście typów bazy noclegowej

Źródło: opracowano na podstawie: Ch. Cooper i in. (2005).

przestrzennego zróżnicowania sieci jego obszarów źródłowych, modeli strumieni ruchu turystycznego oraz koncepcji teoretycznej przestrzeni turystycznej. Pozwalają na uchwycenie prawidłowości jego natężenia w czasie i przestrzeni, czego przykładem jest jeden z najczęściej cytowanych modeli w literaturze problemu – model cyklu życia obszaru turystycznego Butlera (1980). Rozwój teorii opartej na wynikach badań empirycznych służy prognozowaniu zmian, trendów w ruchu turystycznym. Prognozy te, dotyczące także potencjalnych skutków rozwoju turystyki, stanowią podstawę tworzenia planów rozwoju ruchu turystycznego w różnych skalach i perspektywach czasowych.

Ruch turystyczny – definicje i klasyfikacje

„Ruch turystyczny – ze względu na dużą różnorodność uwarunkowań (środowiskowych, społecznych, ekonomicznych) i swoją spontaniczność – nastrocza jako przedmiot badań wiele trudności, zarówno pod względem materiału źródłowego, jak i pod względem metodycznym. Takie jego cechy, jak: różnorodność form, masowość, dynamiczność, silna koncentracja w czasie i przestrzeni, wrażliwość na warunki atmosferyczne i związane z tym zaburzenia rytmiczności, uniemożliwiają zastosowanie ścisłych ujęć statystycznych. Różnorodność kryteriów podziału utrudnia natomiast klasyfikacje i uściślenie pojęć. Określenie zatem wielkości ruchu turystycznego, jak i jego złożonej struktury, spowodowanej częstym nakładaniem się różnych form turystyki, wymaga prowadzenia wnikliwych analiz przestrzennych” (Warszyńska 2003).

Ruch turystyczny jest obiektywnie i realnie istniejącym zjawiskiem społecznym, zachodzącym w konkretnym miejscu i konkretnym czasie. Złożoność jego uwarunkowań oraz różnorodność form sprawia, iż niemożliwe staje się zaproponowanie jednej definicji, zgodnej z zasadami klasycznej logiki (*definiens i definiendum*) (Suprewicz 2005). Wśród definicji przyjmowanych przez różnych autorów, w zależności od celu opracowania, można wyróżnić trzy główne ujęcia: tradycyjne, systemowe oraz statystyczne.

Tradycyjne definicje ruchu turystycznego, jak podaje A. Matczak (1992), „koncentrują swoją uwagę na aspekcie pokonywania odległości między miejscem zamieszkania i miejscem docelowym oraz jego (tj. ruchu turystycznego) wpływu na obszar, jako czynnika przekształceń ekonomicznych, społecznych i przestrzennych”. Człowiek staje się uczestnikiem ruchu turystycznego w momencie podjęcia podróży dla przyjemności, w celach, które uznaje się za turystyczne. Wiązą się one z indywidualną potrzebą odpoczynku w otoczeniu natury, poznawania zabytków, odmiennych kultur, dzikiej przyrody itp. Ruch turystyczny jako zjawisko społeczne polega na fizycznym, czasowym przemieszczaniu się ludzi z miejsc ich stałego zamieszkania w inne miejsca o odpowiednich walorach i infrastrukturze turystycznej.

Cechą typową ruchu turystycznego jest jego dobrowolny i czasowy charakter. Za ruch turystyczny uznaje się „podróże podejmowane dla przyjemności, wypoczynku lub leczenia – pieszo lub jakimkolwiek środkiem komunikacji (Nowakowska 1989). Do ich zakresu nie należą więc podróże w celach zarobkowych ani

w celach zmiany miejsca stałego zamieszkania (osiedlenia się). Jak podaje J. Warszńska (2003), „«ruch turystyczny» oznacza rzeczywiste zjawisko społeczne o określonych cechach, takich jak: wielkość, struktura, rytm czasowy, rozmieszczenie przestrzenne itp.” Jest zjawiskiem „czasowych migracji ludności poza miejsce stałego zamieszkania, wynikającym ze społecznie uwarunkowanych potrzeb, określonych różnego rodzaju motywacją” (*Zagadnienia terminologii...* 1982).

Za ruch turystyczny uznaje się zarówno pobyty z noclegiem, jak i odwiedziny jednodniowe, podróże odbywane w celach rekreacyjnych, poznawczych, kulturalnych i wychowawczych (Boyer, za: Gaworecki 1997). Zwracając uwagę na społeczno-ekonomiczne aspekty ruchu turystycznego, W. Gaworecki (1997) wymienione cele wyjazdów turystycznych uzupełnia o podróże służbowe i uznaje za ruch turystyczny „zbiór podróży motywowanych różnymi celami natury społeczno-kulturowej i zawodowej, które zamierzają oni osiągnąć po czasowym i dobrowolnym opuszczeniu miejsca stałego zamieszkania w kraju lub za granicą”. Autor ten podkreśla, iż współczesnego ruchu turystycznego nie można ograniczać do podróży w celach wypoczynkowych, ponieważ obejmuje on także podróże w celach służbowych, naukowych, religijnych, towarzyskich, sportowych i innych, jednak pod warunkiem, że miejsce docelowe znajduje się poza miejscem zamieszkania lub pracy.

Uwzględniając w ruchu turystycznym wyjazdy służbowe, należy zwrócić uwagę na fakt, iż podróże turystyczne są realizowane nie tylko w czasie wolnym, ale także w czasie pracy. Z analizy relacji między czasem wolnym, rekreacją a turystyką (ryc. 2) wynika, iż nie wszystkie podróże turystyczne można uznać za rekreację (czynności podejmowane dla odnowy sił psychicznych i fizycznych). Do rekreacyjnych nie należą wyjazdy służbowe, jeśli osoba je podejmująca za takowe ich nie uznaje. Wskazują na to także Z. Kruczek, A. Kurek i M. Nowacki (2003), omawiając znaczenie pojęć: rekreacja, turystyka, krajoznawstwo, iż „części działalności turystycznej i krajoznawczej wykonywanej np. w ramach pracy zawodowej nie można zaliczyć do rekreacji”.

Ruch turystyczny w **ujęciu systemowym** jest pojmowany jako składowa (podsystem) systemu turystyki. Przy czym za system uznaje się „zbiór wzajemnie powiązanych elementów, wyodrębnionych z otoczenia ze względu na te powiązania; powiązania (relacje) między elementami systemu tworzą jego strukturę. Podstawowe właściwości systemu to:

- zachowanie każdego elementu wpływa na zachowanie całości, ale żaden element nie ma wyłączności w oddziaływaniu na całość;
- każdy, wyodrębniony według dowolnego kryterium, podzbiór elementów ma wpływ na funkcjonowanie systemu, ale żaden z podzbiorów nie ma wyłącznego wpływu (system jest więc niepodzielną całością)” (*Encyklopedia PWN* 2000).

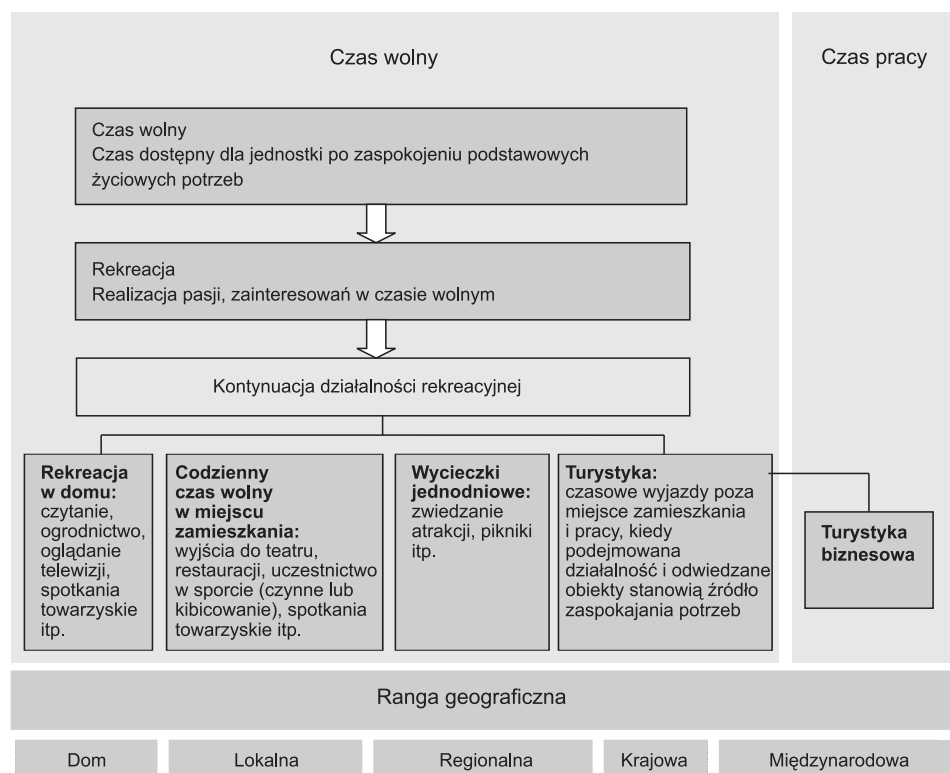
Systemowe ujęcie turystyki nawiązuje do koncepcji terytorialnych systemów rekreacyjnych (TSR), sformułowanej w początku lat 70. XX wieku przez geografów radzieckich: W.S. Prieobrażenskigo i J.A. Wiedienina (Prieobrażenski, Wiedienin 1971, Prieobrażenski 1986). Zaletą tej koncepcji jest wprowadzenie systemowego myślenia do badań nad turystyką, szczególnie cennego w badaniach interakcji zachodzących między poszczególnymi podsystemami TSR. Założenia koncepcji TSR można sformułować następująco (Sołowiej 1992):

- rozwój rekreacji nie zależy wyłącznie od naturalnych warunków środowiska przyrodniczego, ale także od struktury i dynamiki użytkowania regionu przez inne formy gospodarowania;
- centralne miejsce w systemie zajmuje rekreant wraz ze swoimi potrzebami;
- korelacja między elementami systemu rekreacyjnego, jak i dynamika układu zależą od czynników zarządzania;
- system rekreacyjny w swoim rozwoju jest uzależniony od systemów z nim sąsiadujących, jest bowiem w swej naturze systemem otwartym;
- system rekreacyjny nie ma charakteru autonomicznego, jest częścią systemu ekonomicznego, traktowanego jako supersystem.

Strukturę TSR tworzą następujące podsystemy (za: Kowalczyk 2001):

- uczestnicy wypoczynku;
- walory przyrodnicze i antropogeniczne;
- infrastruktura techniczna;
- zatrudnieni w obsłudze ruchu turystycznego;
- instytucja zarządzająca danym systemem.

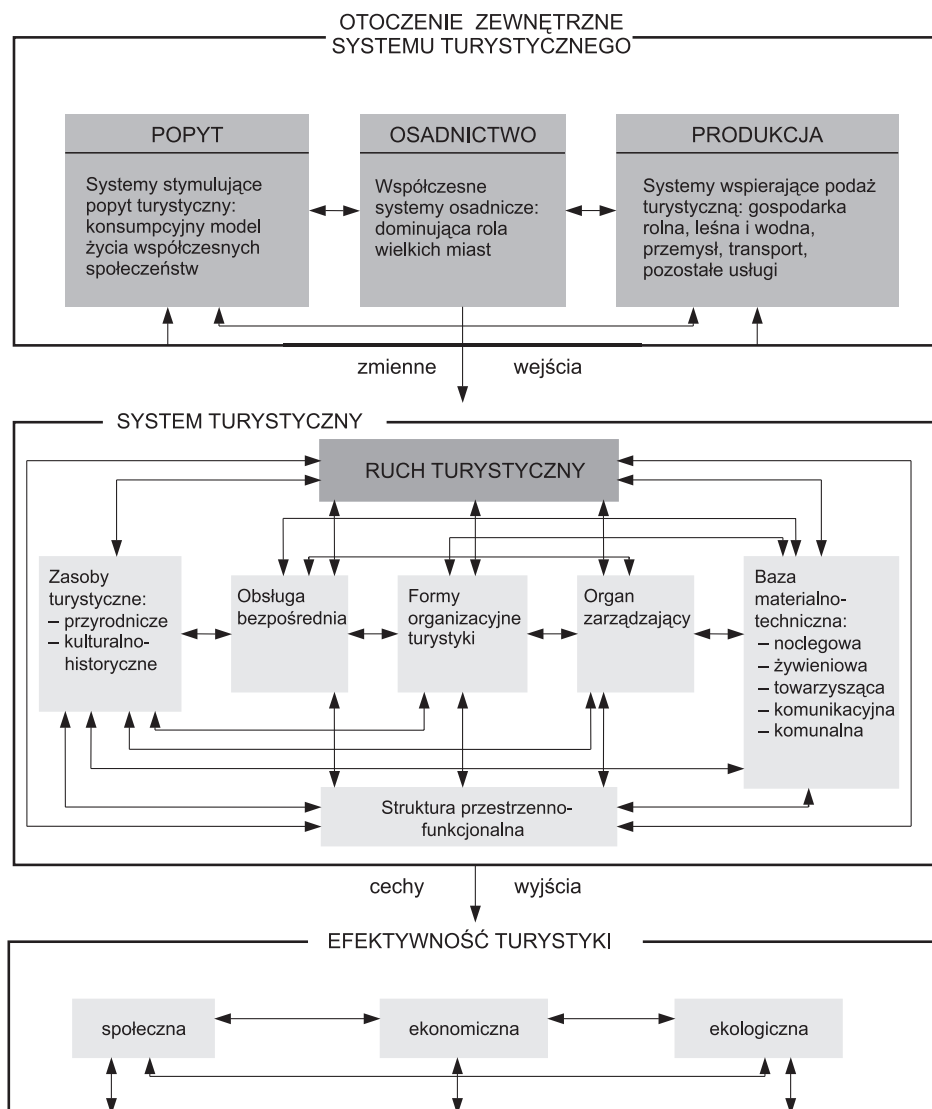
„System turystyczny to taki konkretny system (ryc. 3), w skład którego wchodzi uczestnicy ruchu turystycznego, którego otoczenie tworzą przyrodnicze

Ryc. 2. Czas wolny, rekreacja i turystyka

Źródło: Boniface, Cooper (2001) za: Ch. Cooper i in. (2005).

i sztuczne obiekty materialne niezbędne dla turystów oraz inne zbiorowości ludzi lub systemy społeczno-ekonomiczne, z którymi system turystyczny jest powiązany. Natomiast jego struktura jest ogółem relacji wiążących i niewiążących, jakie występują wewnątrz systemu oraz między systemem turystycznym a jego otoczeniem” (Malczak 1992). Turystyka, jak podkreśla cytowany autor, sama będąc pewną całością, stanowi jednak część większej całości, to jest współczesnej cywilizacji. W ujęciu systemowym musi być rozpatrywana nie tylko przez pryzmat

Ryc. 3. Ideogram systemu turystycznego eksponujący systemotwórczą rolę ruchu turystycznego (Malczak 1992)

tworzących ją elementów, lecz i poprzez nadsystemy stanowiące jej kontekst oraz powiązania tych nadsystemów z innymi systemami.

W takim aspekcie **ruch turystyczny postrzegany jako centralny element systemu turystycznego** cechują właściwości wymieniane w definicjach tradycyjnych, a także, co jest znamienne dla ujęcia systemowego, związki interakcyjne z pozostałymi elementami systemu turystycznego (por. Kostrowicki 1975, Krzymowska-Kostrowicka 1980, Matczak 1992, Sołowiej 1992). **Antropocentryczność systemu turystycznego** – ocenianie stopnia przydatności i atrakcyjności terenu dla rozwoju funkcji turystycznej z punktu widzenia potrzeb i upodobań człowieka – **sprawia, iż ruch turystyczny jest nie tylko centralnym, ale głównym systemotwórczym elementem tego systemu.** „To on pozwala wyodrębnić system turystyczny spośród innych systemów podobnej rangi. Wyodrębnienie to następuje na drodze analizy powiązań. Wszystko to, co w istotny sposób wiąże się z ruchem turystycznym, przyjmujemy za turystyczne i w ten sposób można wyodrębnić zespół obiektów i zjawisk wchodzących w skład pojęcia «turystyka»” (Matczak 1992).

Ruch turystyczny decyduje zarówno o popycie, jak i podaży turystycznej, pobudza zagospodarowanie turystyczne miejscowości i tras, a tym samym „prowadzi do wytworzenia się przestrzeni turystycznej o swoistej strukturze obejmującej regiony generujące i przyjmujące oraz trasy tranzytowe i przenikający je wszystkie pręmsły turystyczny” (Matczak 1992).

Statystyczny ruch turystyczny bywa określany „jako ogół przestrzennych przemieszczeń się ludzi związanych z dobrowolną, czasową zmianą miejsca pobytu, środowisk i rytmu życia – w odniesieniu do określonego obszaru, kierunku, okresu itp.” (Definicje 1979, za: Matczak 1992). Turystyka w takim kontekście jest definiowana jako „ogół czynności osób podróżujących i przebywających w miejscach znajdujących się poza ich zwykłym otoczeniem przez okres nieprzekraczający 12 miesięcy, w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych, z wyłączeniem podróży, których głównym celem jest podjęcie pracy zarobkowej” (Metodologia... 1998).

W 1963 roku na konferencji ONZ w Rzymie poświęconej sprawom statystyki i podróży międzynarodowych wprowadzono pojęcie „odwiedzający”, które dotyczy każdej osoby podróżującej do miejsca znajdującego się poza jej zwykłym otoczeniem, na czas nie dłuższy niż 12 kolejnych miesięcy, jeśli podstawowym celem podróży nie jest podjęcie działalności zarobkowej wynagradzanej ze środków pochodzących z odwiedzanego miejsca (Metodologia... 1998).

Wśród odwiedzających wyróżnia się (Warszyńska 2003):

- **turystów** – odwiedzających, którzy przebywają w odwiedzanym kraju co najmniej 24 godz. i których cele podróży można ująć w następujące grupy:
  - wykorzystanie wolnego czasu (wypoczynek, rozrywka, studia, sport, religia),
  - interesy, sprawy rodzinne, misje, zjazdy;
- **wycieczkowiczów** – odwiedzających jednodniowych (beznoclegowych), którzy przebywają w odwiedzanym kraju krócej niż 24 godziny (łącznie z uczestnikami rejsów morskich).

Światowa Organizacja Turystyki (World Tourism Organization) w 1991 roku przyjęła podobny podział ruchu turystycznego, omówiony w *Zaleceniach do statystyki turystyki* (Statystyka turystyki... 1993). W opracowaniu tym dla wyróżnienia ruchu

turystycznego (turystów) spośród ogółu podróżujących przyjęto termin: **odwiedzający**. Dotyczy on wszystkich podróży, których wyjazd wiąże się z turystyką. „Termin «odwiedzający» jest zatem podstawowym pojęciem dla całej statystyki w turystyce” (*Terminologia turystyczna* 1995). Odwiedzających od innych podróży odróżnia się na podstawie trzech podstawowych kryteriów (op. cit.):

- 1) podróż powinna odbywać się do miejscowości poza codziennym otoczeniem danej osoby; pozwala to wyłączyć mniej lub bardziej regularne podróże pomiędzy miejscem nauki lub pracy a domem rodzinnym;
- 2) długość pobytu w odwiedzanej miejscowości nie powinna przekroczyć 12 kolejnych miesięcy; po upływie tego czasu odwiedzający (z punktu widzenia statystyki) staje się mieszkańcem danej miejscowości;
- 3) głównym celem wizyty nie może być działalność zarobkowa wynagradzana w odwiedzanej miejscowości. W ten sposób wyklucza się migracje ludności związane z pracą.

Odwiedzającym **międzynarodowym** jest „każda osoba, która podróżuje do kraju nie będącego miejscem jej stałego pobytu na okres nie przekraczający 12 miesięcy, przy czym głównym celem wizyty nie jest podjęcie działalności zarobkowej w danym kraju” (*Statystyka turystyki...* 1993). Natomiast odwiedzającym **krajowym** jest „każda osoba mieszkająca w danym kraju, która podróżuje do innej miejscowości w tym kraju, przebywając poza swym codziennym środowiskiem przez okres nie przekraczający 12 miesięcy, przy czym głównym celem wizyty nie jest podjęcie działalności zarobkowej w odwiedzanej miejscowości” (op. cit.).

Podmiot ruchu turystycznego, jakim jest człowiek, „który wykazuje różnorodne upodobania w zakresie organizacji wycieczki oraz posiada niejednakowe możliwości ich realizacji związane z warunkami socjalnymi” (Warszyńska, Jackowski 1979), wiekiem i stanem zdrowia decyduje o dużym różnicowaniu form ruchu turystycznego (turystyki). Klasyfikację tych form przeprowadza się w zależności od celu opracowania, przyjmując za kryteria podziału wybrane cechy ruchu turystycznego (por. Przeclawski 1996).

Metody badań ruchu turystycznego

„Metody badań to typowe i powtarzalne sposoby zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji danych empirycznych, służące do uzyskiwania (...) uzasadnionych odpowiedzi na stawiane w nich pytania” (Nowak 1985). Wśród różnorodnych metod stosowanych w badaniach dotyczących problematyki związanej z ruchem turystycznym znajdują się zarówno metody szczegółowych badań geografii fizycznej (por. Richling 1993), jak i geografii społeczno-ekonomicznej (por. Runge 2006). J. Runge (2006) wyróżnił spośród nich kilkanaście rodzajów metod, jak na przykład:

- obserwacyjna,
- eksperymentalna,
- monograficzna,
- heurystyczna,

- badanie dokumentów,
- indywidualnych przypadków,
- sondażu diagnostycznego,
- analizy i krytyki piśmiennictwa,
- analizy i konstrukcji logicznej,
- statystyczna,
- symulacji komputerowej.

Metoda obserwacyjna polega nie tylko na rejestracji jednostkowych faktów w otaczającej rzeczywistości – to jest cecha ruchu turystycznego w danym czasie i określonej przestrzeni – lecz także na ich selekcji z punktu widzenia celu badań.

Metoda eksperymentalna jest najbardziej współcześnie rozpowszechnioną metodą badań, wynikającą z dynamicznego rozwoju różnego typu instrumentarium, którym posługują się badacze. Eksperymenty mogą być przeprowadzane zarówno w warunkach naturalnych (np. ocena skutków rozwoju turystyki w środowisku przyrodniczym – rejestracja efektów wydeptywania na stoku), jak i laboratoryjnych (np. eksperymenty z zakresu bioklimatologii turystyki dotyczące reakcji organizmu na czynniki klimatyczne: usłonecznienie, siłę wiatru, wilgotność itp.).

Metoda monograficzna polega na szczegółowej, wszechstronnej charakterystyce ilościowej i jakościowej problemu, opartej na różnego typu źródłach danych.

Metoda heurystyczna (grec. *heurisko* – znajduję, odkrywam) umożliwia wykrywanie nowych faktów i związków między nimi (a zwłaszcza stawianie hipotez), prowadzące do poznania nowych prawd. Heurystyczne metody prognozowania są metodami wykorzystującymi do formułowania prognozy opinie ekspertów, czyli osób zaproszonych do udziału w badaniach ze względu na ich wiedzę, osobowość czy pozycję. Do często stosowanych metod w badaniach nad ruchem turystycznym należy metoda delficka (ekspertów), przedstawiona między innymi w opracowaniu A. Zajadacz (2004).

Podstawą **metody badania dokumentów** jest gromadzenie, a następnie wnikliwa analiza różnorodnych dokumentów zbieranych najczęściej przez różnego typu przedsiębiorstwa, instytucje, urzędy itp.

Metoda indywidualnych przypadków przydaje się szczególnie do analizy specyficznych, z punktu widzenia założonego celu, przypadków jednostkowych. Mogą nimi być na przykład ekstrema jakiegoś zjawiska, sporadycznie obserwowany proces (np. wpływ powodzi w 1997 roku na natężenie ruchu turystycznego w Sudetach), wypowiedzi jednostkowe w badaniach ankietowych czy historia życia określonego człowieka, z uwzględnieniem historii wyjazdów turystycznych (metoda retrospektywna).

Metoda sondażu diagnostycznego polega na statystycznym gromadzeniu faktów na temat badanego zjawiska społecznego na podstawie dobranej próby reprezentacyjnej. Obejmuje takie techniki, jak badania ankietowe oraz wywiady kwestionariuszowe.

Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa pozwala na wnikliwe rozpatrzenie oraz ustosunkowanie się do istniejącego stanu rozpoznania literaturowego danego zagadnienia, wskazanie osiągnięć oraz braków w tym zakresie.

Metoda analizy i konstrukcji logicznej opiera się na analizie i syntezie, umożliwiających na podstawie danych wyjściowych i warunków ograniczających charakteryzowanie zależności między zmiennymi.

Metody statystyczne stanowią szeroki zbiór procedur pozwalających w sposób ilościowy, precyzyjny opisywać różne aspekty badanego problemu. Do najbardziej popularnych technik statystycznych wykorzystywanych w badaniach nad turystyką, jak wykazały analizy prac prezentowanych w najbardziej renomowanych czasopismach turystycznych, przeprowadzone przez A. Palmer, A. Sesje i J. Montano (2005, za: Alejsiak 2005) należą: modele regresji liniowej, analiza czynnikowa i analiza wielu składowych, Anova, test t, modele równań strukturalnych, test chi-kwadrat, analiza niezawodności, analiza skupień, analiza szeregów czasowych, Manova oraz regresja logistyczna.

Metody symulacji komputerowej korzystają z różnego typu programów, zwłaszcza GIS-u, do prognozowania i przeprowadzania eksperymentów.

Ze względu na rodzaj pozyskiwanych i przetwarzanych danych wyróżnia się **metody badań ilościowych** (punktem wyjścia są dane liczbowe) oraz **metody jakościowe** (związane z danymi nieliczbowymi).

Natomiast wśród metod badań rozmiarów ruchu turystycznego, biorąc pod uwagę zakres gromadzonych danych, można wyróżnić dwie zasadnicze grupy metod: **badania pełnych** i **badania częściowych**. Badania pełne obejmują całą zbiorowość generalną, na przykład rejestrowanie liczby turystów zagranicznych na przejściach granicznych, liczby korzystających z bazy noclegowej turystyki danej miejscowości, gminy, regionu. Badania częściowe dotyczą natomiast podzbioru zbiorowości generalnej, czyli wybranej próby. Zarówno jedno, jak i drugie mogą być realizowane w sposób (Pociecha 2002):

- ciągle (np. ewidencja turystów w miejscach zakwaterowania);
- okresowy (np. zliczanie odwiedzających w kolejnych kwartałach roku w celu określenia sezonowości tego zjawiska);
- doraźny (w sytuacjach szczególnych, związanych np. z organizacją imprez kulturalnych).

W badaniach częściowych stosuje się metodę badań ankietowych i monograficznych. **Metoda ankietowa**, w zależności od doboru próby (por. Blalock 1977, Ferguson, Takane 2002, Babbie 2004, Wieczorkowska i in. 2004), pozwala uzyskać wyniki reprezentacyjne, to jest uogólniać wnioski na całą populację lub interpretować pozyskane dane jedynie w odniesieniu do przebadanej próby respondentów. Zaletą **badania reprezentacyjnych** dotyczy dostarczania dobrych wyników, w porównaniu z badaniami pełnymi; ich przeprowadzenie jest tańsze i mniej czasochłonne. Pozostałe badania ankietowe, niespełniające wymogów reprezentacyjności, stosuje się w celu rozpoznania konkretnego, niezbyt obszernego zagadnienia. Metodę ankietową uznaje się za jeden z najszybszych i najłatwiejszych sposobów gromadzenia danych dotyczących ruchu turystycznego. W bogatej literaturze z zakresu metodologii badań społecznych zostały szczegółowo omówione zasady sporządzania kwestionariuszy i przeprowadzania tego rodzaju badań (por. Lutyńska 1984, Babbie 2004).

Badania monograficzne polegają na wieloaspektowej i wyczerpującej obserwacji przedmiotu badań, na przykład miejscowości turystycznej, regionu turystycznego, imprezy kulturalnej lub sportowej. Gromadzone są nie tylko dane liczbowe, ale także informacje w formie opisów, komentarzy. Metoda ta pozwala na wnikliwą analizę badanego problemu, umożliwia wyjaśnienie bardzo szczegółowych zagadnień, wymagających w dużej mierze zbierania danych pierwotnych w terenie.

Przyjmując za kryterium podziału metod badań miejsce ich prowadzenia, wydziela się dwie grupy, a mianowicie **metody badań stacjonarnych** (np. prace kameralne, eksperymenty laboratoryjne) oraz **metody badań terenowych**, do których S. Berezowski (1980) zaliczył:

- obserwacje,
- ankietowanie,
- wypowiedź na piśmie,
- wywiad.

Metody badań migracji turystycznych różnicowane są także ze względu na charakter miejsca, w którym są prowadzone, toteż wyróżnia się **metody pomiaru ruchu turystycznego w miejscach recepcji** (destynacji turystycznych) oraz **metody pomiaru popytu turystycznego w miejscu zamieszkania** potencjalnych turystów.

Do pierwszej grupy metod stosowanych w miejscach recepcji należą te, które w bogatym studium metodologicznym ruchu turystycznego zaprezentował A. Matczak (1992), czyli:

- sprawozdawczość statystyczna i oparte na niej opracowania tabelaryczne, wykonane przez państwowe instytucje statystyczne oraz sporządzane na jej bazie sprawozdania i analizy naukowe;
- rejestracje okresowe, cykliczny monitoring ruchu turystycznego dokonywany przez różne instytucje (np. dyrekcje parku narodowego);
- lokalne pomiary ruchu turystycznego prowadzone przez różne ośrodki naukowe w kraju;
- kwerenda (poszukiwanie w aktach, materiałach) odbywana w obiektach bezpośrednio i pośrednio świadczących usługi turystyczne (np. biurach podróży, informacji turystycznej, firmach ubezpieczeniowych, obiektach stanowiących atrakcje turystyczne) oraz w instytucjach zarządzających i kontrolujących obiekty turystyczne;
- badania ankietowe prowadzone na obszarze miejscowości lub regionów turystycznych;
- szacunki ruchu turystycznego opracowane za pomocą metod pośrednich, takich jak statystyki:
  - przewozów pasażerskich wszystkich rodzajów transportu, zwłaszcza pociągami i autokarami kolonijnymi oraz wycieczkowymi, statkami żeglugi przybrzeżnej i śródlądowej, kolejkami linowymi i wyciągami;
  - prywatnych pojazdów, zwłaszcza samochodów osobowych (ze zwróceniem uwagi na tablice rejestracyjne – informacja o obszarze źródłowym ruchu turystycznego);

- opłat kuracyjnych i klimatycznych;
- obrotów w handlu detalicznym i gastronomii, w tym zwłaszcza sprzedaż pieczywa;
- sprzedaży biletów wstępu do obiektów odwiedzanych przez turystów;
- rocznego obiegu pieniężnego w regionie;
- wydatków ludności.

Do najczęściej wykorzystywanych narzędzi gromadzenia danych na temat popytu turystycznego w obszarach generujących ruch turystyczny należą: wywiady kwestionariuszowe, badania ankietowe, wywiady, zogniskowane wywiady grupowe (grupy fokusowe), kwerenda (w biurach podróży, punktach informacji turystycznej), analiza danych ekonomiczno-demograficznych (struktura wieku, poziom zarobków, stopa bezrobocia), analiza danych statystycznych dotyczących wyjazdów turystycznych mieszkańców wybranych terenów).

Szczegółowe omówienie technik dokonywania badań zarówno na odcinkach tranzytowych, obszarach recepcji turystycznej, jak i generujących ruch turystyczny, prowadzone w ramach polskiej sprawozdawczości statystycznej, zostanie przedstawione w kolejnym rozdziale, dotyczącym ruchu turystycznego w ujęciu statystycznym.

Dążenie do rzetelnego rozpoznania cech ruchu turystycznego w czasie i przestrzeni wymaga w praktyce zastosowania wielu metod badawczych. Dla możliwie pełnego określenia zjawiska stosuje się badania pomocnicze i metodę konfrontacji wszystkich dostępnych materiałów, wyprowadzając niejednokrotnie ostateczne wielkości w drodze szacunku. Do metod pomocniczych należą: zaproponowana przez M. Boyera (1963) metoda opierająca się na rejestrowaniu zmian w konsumpcji (szczególnie pieczywa) i komunikacji, lub analizy liczby sprzedanych biletów wstępu do miejsc atrakcyjnych turystycznie (jak np. muzea, parki narodowe), badania monitoringowe polegające na liczeniu turystów w wybranych miejscach i na wybranych szlakach.

Zastosowanie w badaniach nad ruchem turystycznym wielorakich metod i źródeł danych wymaga „większych umiejętności i może prowadzić do badania w większej mierze opartego na zespole badawczym. Zwłaszcza, jeśli stosuje się podejście systemowe, które kładzie szczególny nacisk na relacje i funkcjonowanie systemu, co z kolei rozwija prace badawcze od opisu do zrozumienia i jest jedną z cech charakterystycznych dla postępu w badaniach” (Pearce 2005).

Literatura

- Alejski W., 2005, *Aktualny stan oraz perspektywy rozwoju badań naukowych nad turystyką*, w: Turystyka w badaniach naukowych, red. R. Winiarski, W. Alejski, AWF im. B. Czecha w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków–Rzeszów, s. 275–298.
- Babbie E., 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Bartkowski T., 1973, *Pojęcie sezonu a ocena atrakcyjności środowiska geograficznego dla wypoczynku i turystyki*, Monografie, podręczniki, skrypty Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Seria Monografie 40, Poznań.

- Bartoszewicz W., Skalska T., 2004, *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2003 r.*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Berezowski S., 1980, *Metody badań w geografii ekonomicznej*, WSiP, Warszawa.
- Blalock H., 1977, *Statystyka dla socjologów*, PWN, Warszawa.
- Boyer M., 1963, *Problemes de mesures statistiques du phénomène touristique*, w: *Geographie et Tourisme*, Centre d'Etudes Supérieures du Tourisme de la Faculte de Sciences Humaines de l'Université de Paris.
- Butler R., 1980, *The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: implications for the Management of Resources*, *The Canadian Geographer*, 24, 5–12.
- Chojnicki Z., 2000, *Perspektywiczne problemy badawcze geografii*, w: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim. Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku – tom V*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Instytut Geografii UJ, Kraków, s. 151–157.
- Cooper Ch., Fletcher J., Fall A., Gilbert D., Wanhill S., 2005, *Tourism principles and practice*, Pearson Education Limited, Edinburgh.
- Encyklopedia PWN*, 2000.
- Ferguson G.A., Takane Y., 2002, *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Flis J., 1985, *Szkolny słownik geograficzny*, WSiP, Warszawa.
- Kostrowicki A.S., 1975, *Podejście systemowe w badaniach nad rekreacją*, *Przegląd Geograficzny* XLVII, 3, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2001, *Geografia turystyki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Krämer W., 1958, *Historia odkryć geograficznych. Wielcy odkrywcy i badacze Ziemi* (tłum. B. Wojciechowski), PWN, Warszawa.
- Kruczek Z., Kurek A., Nowacki M., 2003, *Krajoznawstwo – zarys teorii i metodyki*, Proksenia, Kraków.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1980, *Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakteru powiązań*. *Prace Geograficzne IGiPZ PAN*, 138, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1995, *Turystyka ekologiczna i perspektywy jej rozwoju w Polsce*, w: *Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej*, red. A. Kowalczyk, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kurek W. (red.), 2007, *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1998, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- Liszewski S., 2005, *Badania geograficzne nad turystyką w Polsce i na świecie*, w: *Turystyka w badaniach naukowych*, red. R. Winiarski, W. Alejziak, AWF im. B. Czecha w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków-Rzeszów, s. 23–34.
- Lutyńska K., 1984, *Wywiad kwestionariuszowy. Przygotowanie i sprawdzanie narzędzia badawczego*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Matczak A., 1992, *Model badania ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*, *Acta Universitatis Lodziensis*, s. 241.
- Medlik S., 1995, *Leksykon podróży, turystyki, hotelarstwa*, PWN, Warszawa.
- Metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystyki*, 1998, Główny Urząd Statystyczny, Departament Warunków Życia, Warszawa.
- Nowak S., 1985, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Nowakowska A., 1989, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego w układach przestrzennych*, *Monografie* 88, AE, Kraków.
- Pearce D., 2005, *Postęp w badaniach naukowych w turystyce*, w: *Turystyka w badaniach naukowych*, red. R. Winiarski, W. Alejziak, AWF im. B. Czecha w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków-Rzeszów, s. 7–21.

- Pociecha M., 2002, *Metody statystyczne w zarządzaniu turystyką*, Albis, Kraków.
- Prieobrażenski W.S. (red.), 1986, *Territorialna organizacja odpoczynku i rekreacji w Moskwie i obwodzie moskiewskim*, Nauka, Moskwa.
- Prieobrażenski W.S., Wiednienin J.A., 1971, *Geografija i otдых*, Izdatielstwo Znanie, Moskwa.
- Przeclawski K., 1996, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wyd. Albis, Kraków.
- Przeclawski K., 1997, *Etyczne podstawy turystyki*, Wyd. Albis, Kraków.
- Richling A. (red.), 1993, *Metody szczegółowych badań geografii fizycznej*, PWN, Warszawa.
- Richling A., 2000, *Wpływ zintegrowanych badań nad środowiskiem przyrodniczym na rozwój nauk geograficznych*, w: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim. Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku – tom V*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Instytut Geografii UJ, Kraków, s. 163–167.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Shorter Oxford English Dictionary*, 2002, Fifth ed., 2, Oxford University Press.
- Sołowiej D., 1992, *Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Starkel L., 2000, *Wprowadzenie do dyskusji o geografii fizycznej*, w: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim. Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku – tom V*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Instytut Geografii UJ, Kraków, s. 159–161.
- Statystyka turystyki – zalecenia*, 1993, Raport WTO z wyników konferencji międzynarodowej nt. „Statystyka podróży i turystyki” Ottawa, czerwiec 1991 r. (tłum. T. Buczak, Instytut Turystyki), przedłożony w 1993 r. Komisji Statystycznej Narodów Zjednoczonych.
- Suprewicz J., 2005, *Socjologia turystyki*, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza w Lublinie, Lublin.
- Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO*, 1995, ONZ-WTO, Warszawa.
- Warszyńska J., 2003, *Geografia turystyki – zarys problematyki*, w: *Nauki o turystyce*, red. R. Wiśniarski, Studia i Monografie 7, AWG im. B. Czecha, Kraków, s. 9–31.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, 1989.
- Wieczorkowska G., Kochański P., Eljaszuk M., 2004, *Statystyka. Wprowadzenie do analizy danych sondażowych i eksperymentalnych*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wielki słownik angielsko-polski*, PWN – Oxford, 2002, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Wrzosek A., 1979, *Wstęp*, w: *Podstawy geografii turystyki*, red. J. Warszyńska, A. Jackowski, PWN, Warszawa.
- Zajadacz A., 2004, *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

Alina Zajadacz

Ruch turystyczny w ujęciu statystycznym

Statystyka jest nauką o ilościowych metodach badań prawidłowości dotyczących zjawisk masowych. Za masowe uważa się takie zjawiska, które badane, w dużej mierze powtarzają się często, wykazując właściwą sobie prawidłowość, nie dającą się zaobserwować w pojedynczym przypadku (Pociecha 2002). Ruch turystyczny, stanowiący część szerszego zjawiska, jakim są podróże, jest typowym przykładem procesu masowego, w którym można zaobserwować określone prawidłowości.

Metody statystyczne zastosowane do analiz ruchu turystycznego, przedstawione szczegółowo między innymi w opracowaniu M. Pocięchy (2002), pozwalają na:

- porządkowanie i klasyfikację danych,
- dokładniejszy opis badanego zjawiska,
- badanie różnego rodzaju powiązań,
- formułowanie uogólnień,
- prognozowanie badanych zjawisk.

Ze względu na ścisły zakres pojęć stosowanych w sprawozdawczości statystycznej oraz metodykę gromadzenia i opracowywania danych, opartą na rozporządzeniach międzynarodowych, w poniższym rozdziale zostaną przedstawione główne źródła informacji na temat zarówno definicji, jak i stosowanych technik tworzenia banku danych na temat ruchu turystycznego, a ponadto wypisy z wybranych raportów oraz zaleceń dotyczących metodologii zawierające informacje odnośnie do:

- gromadzenia i analizy danych według zaleceń Rady Unii Europejskiej,
- źródeł danych o turystyce międzynarodowej,
- podróży turystycznych Polaków (krajowych i zagranicznych),
- zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski.

Metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystyki

Wiele przesłanek, takich jak skala rozwoju turystyki, dążenie do ujednoczenia statystyk międzynarodowych czy bardziej precyzyjnego określania rachunku satelitarnej turystyki przyczyniło się do podjęcia działań, których efektem jest opracowanie *International Recommendations for Tourism Statistics 2008 (IRTS 2008)*[†] (*Międzynarodowe zalecenia w dziedzinie statystyki turystyki 2008*). Zalecenia te zostały

przygotowane zgodnie z decyzją Komisji Statystycznej Narodów Zjednoczonych w 2004 roku² i rewidując zalecenia dla statystyki turystyki z 1993 roku, opublikowane w roku 1994³.

Propozycja IRTS 2008 została sporządzona przez UNWTO⁴ w kooperacji z UNSD⁵, ILO⁶ i innymi członkami agencji wewnętrznych Komisji do spraw Statystyki Turystyki, powstałych w 2004 roku dzięki inicjatywie Komisji i obejmujących UNWTO, UNSD, ILO, OECD⁷, Eurostat⁸, IMF⁹ oraz WTO¹⁰. Organizacje te wcielają postulaty i wnioski Komisji do spraw Statystyki Turystyki i Rachunku Satelitarne Turystyki UNWTO, uwzględniają informacje przekazane przez krajowe urzędy statystyczne, krajowe organizacje turystyczne i międzynarodowe organizacje. Na temat postulatów dyskutowano w trakcie ogólnościatowych konsultacji nad tym tematem. Wstępna wersja (projekt) IRTS 2008 została zrecenzowana i zatwierdzona przez Grupę Ekspertów do spraw Statystyki Turystyki Narodów Zjednoczonych, która spotkała się w Nowym Jorku 25–28 czerwca 2007 roku.

Opracowane IRTS 2008 stanowią efekt prac UNWTO i UNSD podjętych w celu udoskonalenia założeń metodologicznych i operacyjnych krajowych urzędów statystycznych w zakresie turystyki, by sprawozdawczość ta była w większym stopniu spójna z innymi oficjalnymi statystykami i umożliwiała dalszy rozwój rachunku satelitarne turystyki.

IRTS 2008 zawierają obszernie, wyczerpujące podstawy metodologiczne w zakresie gromadzenia i opracowywania danych statystycznych z dziedziny turystyki we wszystkich krajach, bez względu na poziom rozwoju ich statystycznego systemu. Podstawowymi adresatami zaleceń są pracownicy krajowych urzędów statystycznych i krajowej administracji do spraw turystyki, zaangażowani w opracowywanie tych statystyk. IRTS 2008 zawiera także bogaty zbiór informacji dla użytkowników danych statystycznych, pragnących lepiej rozumieć naturę danych turystycznych. W aneksie zawarto ogólne uwagi odnośnie źródeł danych i metod ich opracowywania, które będą także stanowiły uzupełnienie w przygotowywanym **Przewodniku IRTS 2008**, którego wydanie planowane jest na 2010 rok.

Obecnie (2008 r.) w sprawozdawczości statystycznej z zakresu turystyki w Europie respektowane są zalecenia Rady Europy dotyczące metodologii Wspólnoty

¹ Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, United Nations, UNWTO, Madrid, New York, 2008 (ST/ESA/STAT/SER.M/83/Rev.1).

² Officials Records of the Economic and Social Council 2004, Supplement No. 4 (E/204/24), Chapter III C6 (c, d), page 14.

³ Recommendations on Tourism Statistics, United Nations, New York, 1994 (ST/ESA/SAT/.M/83).

⁴ UNWTO – World Tourism Organization (Światowa Organizacja Turystyki).

⁵ UNSD – United Nations Statistical Commission (Komisja Statystyki Narodów Zjednoczonych).

⁶ ILO – International Labour Organization (Międzynarodowa Organizacja Pracy).

⁷ OECD – Organization for Economic Cooperation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju).

⁸ Eurostat – Statistical Office of the European Communities (Europejski Urząd Statystyczny).

⁹ IMF – International Monetary Fund (Międzynarodowy Fundusz Walutowy).

¹⁰ WTO – World Trade Organization (Światowa Organizacja Handlu).

w dziedzinie statystyki turystyki (*Metodologia...* 1998). Odnoszą się one do podstawowej metodologii badań:

- popytu turystycznego,
- podaży turystycznej,
- bazy noclegowej turystyki.

Ze względu na przedmiot rozważań, jakim jest ruch turystyczny, przytoczone zostaną jedynie wskazówki metodyczne dotyczące popytu turystycznego. W załączonym wypisie z opracowania zatytułowanego *Metodologia Unii Europejskiej (Metodologia...* 1998) zachowano oryginalną numerację paragrafów (patrz załącznik).

Metody badań ruchu turystycznego stosowane w wybranych krajach. Źródła informacji o turystyce międzynarodowej

Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) w sprawozdaniach statystycznych dotyczących skali zagranicznej turystyki przyjazdowej w różnych krajach bazuje na danych uzyskanych bezpośrednio od turystów w miejscach ich zakwaterowania lub na przejściach granicznych. Informacje o liczbie turystów międzynarodowych odwiedzających poszczególne kraje oznaczone są następująco (Bartoszewicz, Skalska 2004):

- TF – międzynarodowe przyjazdy turystów liczone na granicach (bez odwiedzających jednodniowych);
- VF – międzynarodowe przyjazdy turystów liczone na granicach (łącznie z odwiedzającymi jednodniowymi);
- TCE – turyści zagraniczni korzystający z obiektów noclegowych zakwaterowania zbiorowego.

Różne metody gromadzenia danych wpływają na ograniczoną ich porównywalność, choć niejednokrotnie informacje zbierane przy zastosowaniu różnych metod są prezentowane obok siebie, w jednym zestawieniu. Tabele przedstawiane przez UNWTO informują, jakim rodzajem danych dysponują poszczególne kraje (op. cit.):

- turyści zagraniczni korzystający z obiektów noclegowych zakwaterowania zbiorowego (TCE): Austria, Niemcy, Holandia, Belgia, Chorwacja, Czechy, Norwegia, Szwecja, Dania, Słowenia, Słowacja, Luksemburg;
- międzynarodowe przyjazdy turystów na granicach, bez odwiedzających jednodniowych (TF): Francja, Hiszpania, Włochy, Polska, Grecja, Portugalia, Szwajcaria, Turcja, Irlandia, Ukraina, Rumunia, Bułgaria, Finlandia, Cypr, Estonia, Malta, Litwa, Łotwa;
- proste oszacowanie polegające na podzieleniu liczby przyjazdów przez 2 (VF/2): Węgry.

Problemy związane z dokładnym określeniem rozmiarów populacji turystów wpływają na brak możliwości precyzyjnego rozpoznania innych zjawisk związanych z turystyką. Należą do nich istotne dla gospodarki informacje łączące się z oszacowaniem wpływów z turystyki. W sytuacji, gdy wiele krajów z Unii Euro-

pejskiej przystąpiło do układu likwidującego kontrole graniczne pomiędzy niektórymi krajami europejskimi oraz wprowadziło jednolitą walutę, monitorowanie wydatków turystów staje się niemożliwe, a gdzie jeszcze występuje, choć w okrojonej formie, nieadekwatne do potrzeb. Szacuje się, że po wprowadzeniu euro około 50% globalnych przepływów finansowych pomiędzy krajami członkowskimi UE stało się w ogóle nieuchwytnie (Bartoszewicz, Skalska 2004).

Rozszerzenie **strefy Schengen**, do której Polska przystąpiła 21 grudnia 2007 roku, oraz przyjęcie Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej (*Kodeks graniczny...* 2006), ustanawiającego wspólny kodeks zasad regulujących przepływ osób przez granice, powoduje, iż osoby przekraczające granice wewnętrzne państw należących do tej strefy nie podlegają kontroli granicznej. Procedury kontroli stosowane są jedynie na granicach zewnętrznych państw członkowskich UE, co w znaczny sposób ogranicza możliwość monitorowania turystyki międzynarodowej. W świetle tych zmian niezbędne jest doskonalenie sprawozdawczości statystycznej obiektów noclegowych jako głównego źródła informacji na temat zarówno liczby, czasu pobytu, jak i miejsc pochodzenia turystów zagranicznych.

Według analiz UNWTO, uwzględniających projekty badawcze Kanady, Finlandii, Francji, Włoch, Meksyku, Hiszpanii, Szwecji i Stanów Zjednoczonych, szacowanie wydatków cudzoziemców poniesionych na terenie odwiedzanego kraju z reguły związane jest ze stosowaniem kilku różnych, łączonych metod, uwzględniających zarówno rejestrację zjawisk (administracyjna rejestracja ruchu na granicach, liczenie przejeżdżających pojazdów, rejestracja przepływów finansowych dokonywanych przez banki centralne itp.), jak i badania ankietowe (na granicach, w obiektach noclegowych, na stacjach benzynowych).

Danych na temat skali i różnicowania międzynarodowego ruchu turystycznego dostarczają, bezpłatnie, jak też odpłatnie, głównie takie organizacje i instytucje, jak:

- **World Tourism Organisation (UNWTO)**¹¹ – Światowa Organizacja Turystyki – statystyki obejmujące dane ze 192 krajów i terytoriów, począwszy od 1985 roku;
- **World Travel & Tourism Council (WTTC)**¹² – Światowa Rada Turystyki i Podróży – organizacja zrzeszająca wielkie firmy turystyczne i przewoźowe; publikuje wiele analiz i raportów na temat roli turystyki w gospodarce;
- **Statistical Office of the European Communities (Eurostat)**¹³ – Europejski Urząd Statystyczny z siedzibą w Luksemburgu, którego zakres badań statystycznych dotyczy głównie Europy; informacje na temat turystyki znajdują się w dziale: *Presentation of Products and Databases* w dokumencie *Tourism in Europe*;
- **International Tourism Consulting Group/World/European Travel Monitor – IPK International**¹⁴ – międzynarodowy zespół badawczy prowadzący szeroko zakrojone badania rynkowe turystyki w skali świata, prezentowane m.in. w opracowaniu *Global Travel Trends*;

¹¹ www.world-tourism.org

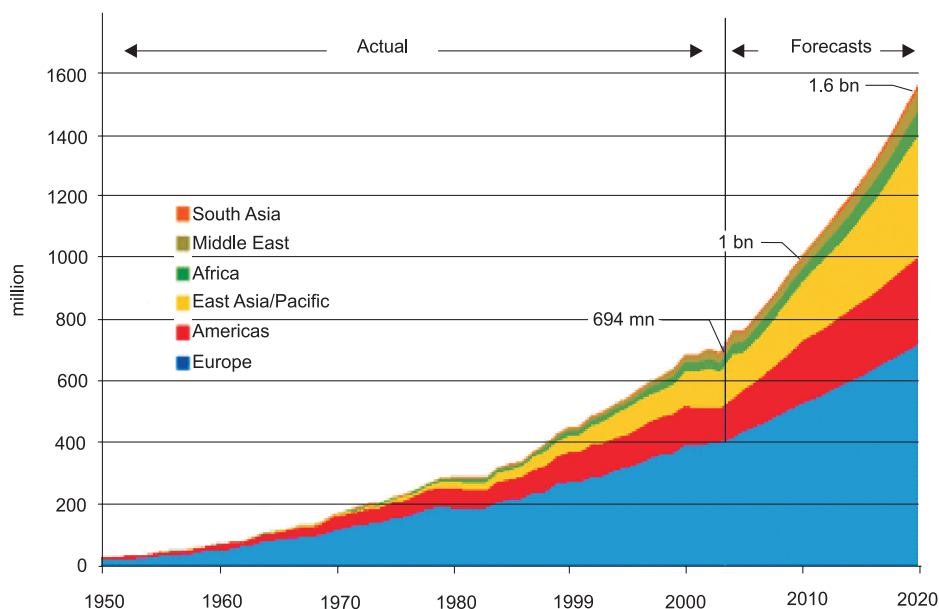
¹² www.wttc.org

¹³ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal>

¹⁴ <http://www.ipkinternational.com/en>

- **Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)**¹⁵ – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, udostępniająca wiele opracowań statystycznych z dziedziny turystyki, m.in. *Tourism Policy and International, Tourism in OECD Countries*.

Źródłem informacji na temat turystyki międzynarodowej, wykorzystywanych w Polsce w opracowaniach Instytutu Turystyki (IT)¹⁶ w Warszawie, są przede wszystkim dane UNWTO. Informacje przytaczane są między innymi z takich sprawozdań, jak: *Tourism Highlights, WTO World Tourism Barometer, Tourism Market Trends* oraz *Compendium of Tourism Statistics*. Kolejno ogłaszane dane przynoszą również korekty danych za lata wcześniejsze. IT zwraca uwagę na fakt, że zwykle najnowsze dane odbiegają nieco od wersji wcześniejszych, dlatego warto często zaglądać na strony internetowe UNWTO. Oficjalne dane są dostępne (z pewnym opóźnieniem) w roczniku *Yearbook of Tourism Statistics*. Prognozy długoterminowe zawiera *Tourism 2020 Vision, a New Forecast*. Na stronie UNWTO¹⁷ można także zapoznać się z obszernym przeglądem definicji *Basic References on Tourism Statistics*. Wybrane dane na temat turystyki międzynarodowej przedstawiono na rycinie 1 oraz w tabeli 1.

Ryc. 1. Prognozy rozwoju ruchu turystycznego w skali świata

Źródło: *Tourism 2020 Vision*, UNWTO, <http://www.world-tourism.org/facts/eng/vision.htm>.

¹⁵ www.oecd.org.

¹⁶ <http://www.intur.com.pl/>.

¹⁷ www.world-tourism.org.

Tabela 1. Kraje świata przyjmujące (w mln) najwięcej turystów zagranicznych

	Źródła danych	1995	2000	2005	2006	2007	zmiana % 07/06	
1	Francja	TF	60,0	77,2	75,9	78,9	81,9	3,8
2	Hiszpania	TF	34,9	47,9	55,9	58,2	59,2	1,7
3	Stany Zjednoczone	TF	43,5	51,2	49,2	51,0	56,0	9,8
4	Chiny	TF	20,0	31,2	46,8	49,9	54,7	9,6
5	Włochy	TF	31,1	41,2	36,5	41,1	43,7	6,3
6	Wielka Brytania	TF	21,7	23,2	28,0	30,7	30,7	0,1
7	Niemcy	TCE	14,8	19,0	21,3	23,5	24,4	3,9
8	Ukraina	TF	3,7	6,4	17,6	18,9	23,1	22,1
9	Turcja	TF	7,1	9,6	20,3	18,9	22,2	17,6
10	Meksyk	TF	20,2	20,6	21,9	21,4	21,4	0,3
11	Malezja	TF	7,5	10,2	16,4	17,5	21,0	19,5
12	Austria	TCE	17,2	18,0	20,0	20,3	20,8	2,5
13	Rosja	TF	b.d.	b.d.	19,9	20,2	b.d.	b.d.
14	Kanada	TF	16,9	19,6	18,8	18,3	17,9	-1,8
15	Hongkong (Chiny)	TF	b.d.	8,8	14,8	15,8	17,2	8,4
16	Grecja	TF	10,1	13,1	14,8	16,0	b.d.	b.d.
17	Polska	TF	19,2	17,4	15,2	15,7	15,0	-4,4
18	Tajlandia	TF	7,0	9,6	11,6	13,8	14,5	4,6
19	Makao (Chiny)	TF	4,2	5,2	9,0	10,7	12,9	21,2
20	Portugalia	TF	9,5	12,1	10,6	11,3	12,3	9,2
21	Arabia Saudyjska	TF	3,3	6,6	8,0	8,6	11,5	33,8
22	Holandia	TCE	6,6	10,0	10,0	10,7	11,0	2,5
23	Egipt	TF	2,9	5,1	8,2	8,6	10,6	22,7
24	Chorwacja	TCE	1,5	5,8	8,5	8,7	9,3	7,5
25	Republika Połud. Afryki	TF	4,5	5,9	7,4	8,4	9,1	8,3
26	Węgry	TF	2,9	b.d.	10,0	9,3	8,6	-6,7
27	Szwajcaria	THS	6,9	7,8	7,2	7,9	8,4	7,4
28	Japonia	VF	3,3	4,8	6,7	7,3	8,3	13,8
29	Singapur	TF	6,1	6,1	7,1	7,6	8,0	4,9
30	Irlandia	TF	4,8	6,6	7,3	8,0	b.d.	b.d.
31	Maroko	TF	2,6	4,3	5,8	6,6	7,4	12,9
32	Zjedn. Emiraty Arabskie	THS	2,3	3,9	7,1	b.d.	b.d.	b.d.
33	Belgia	TCE	5,6	6,5	6,7	7,0	7,0	0,7
34	Tunezja	TF	4,1	5,1	6,4	6,5	6,8	3,2
35	Czechy	TCE	3,4	4,8	6,3	6,4	6,7	3,8
36	Korea Płd.	VF	3,8	5,3	6,0	6,2	6,4	4,8
37	Indonezja	TF	4,3	5,1	5,0	4,9	5,5	13,0

38 Szwecja	TCE	2,3	3,8	4,9	4,7	5,2	10,5
39 Bułgaria	TF	3,5	2,8	4,8	5,2	5,2	-0,1
40 Australia	TF	b.d.	4,5	5,0	5,1	b.d.	b.d.
41 Brazylia	TF	2,0	5,3	5,4	5,0	5,0	0,2
42 Indie	TF	2,1	2,6	3,9	4,4	5,0	11,9
43 Dania	TCE	b.d.	3,5	4,7	4,7	b.d.	b.d.
44 Argentyna	TF	2,3	2,9	3,8	4,2	4,6	9,3
45 Bahrain	TF	1,4	2,4	3,9	4,5	b.d.	b.d.
46 Wietnam	VF	1,4	2,1	3,5	3,6	4,2	16,4
47 Dominikana	TF	1,8	3,0	3,7	4,0	4,0	0,4
48 Norwegia	TF	2,9	3,1	3,8	3,9	b.d.	b.d.
49 Tajwan	VF	2,3	2,6	3,4	3,5	3,7	5,6
50 Puerto Rico	TF	3,1	3,3	3,7	3,7	3,7	-0,9
Świat ogółem		536,0	683,0	803,0	847,0	903,0	6,6

Źródło danych: TF – międzynarodowe przyjazdy turystów na granicach (wyluczając odwiedzających jednostkowych); VF – międzynarodowe przyjazdy na granicach (włączając odwiedzających jednostkowych); TCE – turyści zagraniczni korzystający z obiektów noclegowych zakwaterowania zbiorowego; THS – turyści zagraniczni korzystający z hoteli i obiektów typu hotelowego. Niejednorodny charakter źródeł powoduje ograniczoną porównywalność ogłaszanych przez UNWTO danych o liczbie przyjazdów. Zbliżone liczby przyjazdów niekoniecznie mówią w istocie o tym samym.

Źródło: Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO): UNWTO World Tourism Barometer Vol 6, No. 2, June 2008, za: Instytut Turystyki w Warszawie, <http://www.intur.com.pl/trendy.htm>.

Metody badań ruchu turystycznego stosowane w polskiej sprawozdawczości statystycznej

Dane statystyczne na temat turystyki w Polsce udostępnia, w formie roczników „Turystyka w ... roku”, Główny Urząd Statystyczny¹⁸. Opracowanie to zawiera uwagi metodyczne odnośnie do techniki gromadzenia danych oraz informacje na temat:

- turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania według województw,
- wykorzystania turystycznego obiektów zbiorowego zakwaterowania,
- ruchu granicznego,
- działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego,
- porównań międzynarodowych.

Dane statystyczne dostępne są także w Banku Danych Regionalnych (BDR)¹⁹. Bank ten obejmuje dane od 1995 roku w układzie jednostek terytorialnych.

Analizy statystyczne dotyczące zarówno turystyki Polaków, jak i przyjazdów turystów zagranicznych do Polski prezentuje, także w formie publikacji i raportów, Instytut Turystyki w Warszawie²⁰. Poniżej przytoczono fragmenty dotyczące meto-

¹⁸ <http://www.stat.gov.pl>

¹⁹ <http://www.stat.gov.pl/bdr>

²⁰ <http://www.intur.com.pl/>

dyki oraz wybrane wyniki badań z zakresu uczestnictwa Polaków w podróżach turystycznych (por. Łaciak 2006), jak również *Zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski*, za lata 2002, 2003 i 2005 (por. Bartoszewicz, Skalska 2006).

Podróże turystyczne Polaków

Badania sondażowe uczestnictwa Polaków w turystyce były prowadzone cyklicznie, według projektu Instytutu Turystyki w Warszawie, na zlecenie Departamentu Turystyki Ministerstwa Gospodarki, w ramach Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej – temat „Aktywność turystyczna Polaków” (Łaciak 2006). Od 23 lipca 2007 roku Departament Turystyki (DT) funkcjonuje w ramach Ministerstwa Sportu i Turystyki²¹, odpowiadając za całość spraw związanych z rozwojem turystyki, zagospodarowaniem turystycznym kraju oraz mechanizmami regulującymi rynek usług turystycznych²².

Założenia metodologiczne²³. Na zlecenie Departamentu Turystyki Ministerstwa Gospodarki w styczniu 2006 roku Instytut Turystyki w Warszawie przeprowadził badania uczestnictwa Polaków w wyjazdach turystycznych w roku 2005. Wykonano je na reprezentatywnej próbie mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat, o założonej wielkości 6000 osób. Była to próba adresowo-losowa uwzględniająca adresy rezerwowe. Zrealizowano 4067 ankiet, a stopień realizacji próby wyniósł 67,8%. Maksymalny statystyczny błąd pomiaru wynosił 1,6%, przy wiarygodności 0,95, co oznacza, że przy tej wielkości próby prawdopodobieństwo wystąpienia większego błędu niż to określono wynosiło 5%.

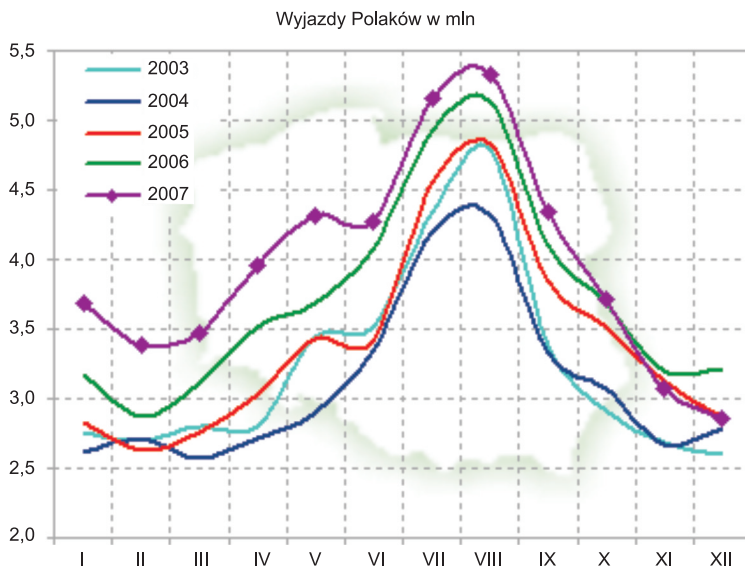
Badania ankietowe dotyczyły uczestnictwa Polaków w podróżach (wyjazdach) turystycznych – to znaczy obejmujących co najmniej jeden nocleg poza miejscem zamieszkania – zarówno w celach wypoczynkowych, rekreacyjnych, poznawczych, jak i zawodowych (delegacja, załatwianie interesów), religijnych, rodzinnych i leczniczych (pobyt w sanatorium). Za wyjazd krajowy uznano każde dobrowolne opuszczenie miejscowości stałego zamieszkania, któremu towarzyszył przynajmniej jeden nocleg poza tą miejscowością, a przy wyjazdach zagranicznych – co najmniej jeden nocleg w innym kraju. Powrót z tych podróży musiał nastąpić między 1 stycznia a 31 grudnia 2005 roku. W przeprowadzonych badaniach uwzględniono zalecenia zawarte w dyrektywie metodologicznej Unii Europejskiej, a objęto nimi podróże krajowe i zagraniczne. Wyróżniono wyjazdy krótkookresowe (2–4-dniowe), połączone co najmniej z jednym noclegiem poza miejscowością zamieszkania, ale nie więcej niż trzema, oraz długookresowe, trwające co najmniej pięć dni, a więc połączone przynajmniej z czterema noclegami poza domem.

Zasady doboru próby. Jako metodę badawczą zastosowano sondaż w miejscu zamieszkania respondentów (w wieku 15 lat i więcej), z użyciem kwestionariusza

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 24 lipca 2007 r. zmieniające Rozporządzenie z 23 sierpnia 2005 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Sportu (<http://www.msport.gov.pl/content.php?id=258>, dostęp 30.07.2008).

²² <http://www.msport.gov.pl/content.php?id=1254>, dostęp 30.07.2008

²³ Łaciak (2006) oraz komunikaty miesięczne i kwartalne (np.: „Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w I kwartale 2006 roku”), http://www.intur.com.pl/jurek_06.htm, dostęp: 30.07.2008.

Ryc. 2. Wyjazdy z Polski według miesiący (Instytut Turystyki w Warszawie, <http://www.intur.com.pl/wyjazdy.htm>)

Tabela 2. Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych (% populacji w wieku 15 i więcej lat)

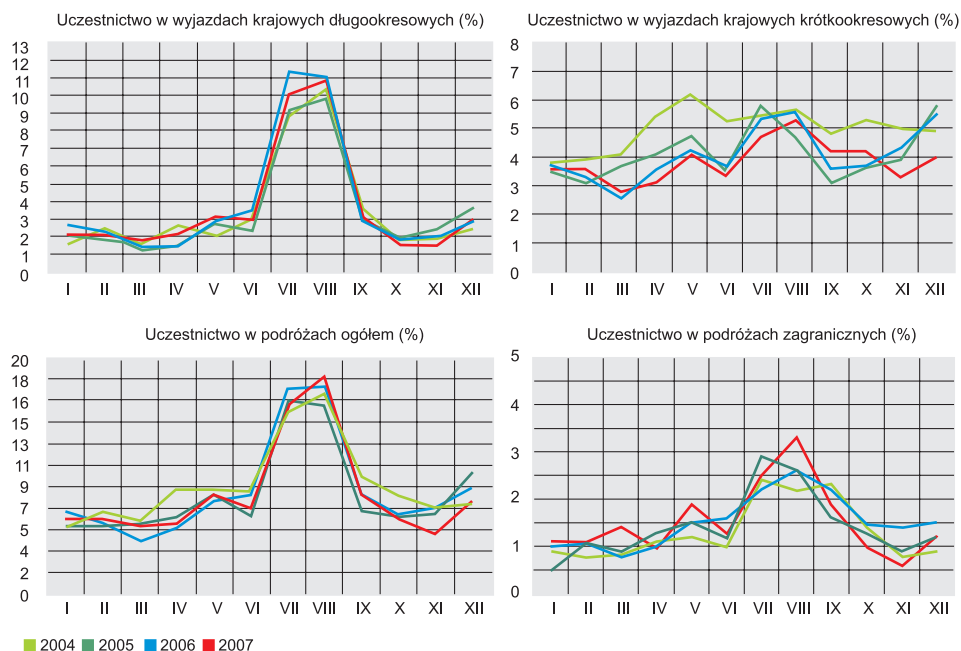
Miesiąc	Krajowe długookresowe					Krajowe krótkookresowe					Zagraniczne ogółem				
	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007
I	2,3	1,6	2,1	2,7	2,1	5,0	3,8	3,5	3,7	3,6	1,0	0,9	0,5	1,0	1,1
II	3,0	2,5	1,9	2,3	2,1	4,7	3,9	3,1	3,3	3,6	1,2	0,8	1,1	1,1	1,1
III	2,0	1,6	1,5	1,3	1,8	4,6	4,1	3,7	2,6	2,8	0,9	0,8	0,9	0,8	1,4
IV	2,2	2,6	1,5	1,5	2,2	6,1	5,4	4,1	3,6	3,1	0,9	1,1	1,3	1,0	1,0
V	2,5	2,1	2,7	2,8	3,1	6,8	6,2	4,7	4,2	4,1	1,8	1,2	1,5	1,5	1,9
VI	4,1	3,0	2,4	3,5	3,0	6,2	5,3	3,5	3,7	3,4	1,9	1,0	1,2	1,6	1,3
VII	11,4	8,8	9,1	11,3	10,0	6,6	5,4	5,8	5,3	4,7	2,4	2,4	2,9	2,2	2,5
VIII	12,1	10,3	9,8	11,0	10,9	6,9	5,7	4,7	5,6	5,3	3,3	2,2	2,6	2,6	3,3
IX	2,7	3,6	3,0	3,1	3,2	5,8	4,8	3,1	3,6	4,2	1,6	2,3	1,6	2,2	1,9
X	2,0	1,9	1,9	1,9	1,6	5,5	5,3	3,6	3,7	4,2	1,4	1,4	1,3	1,5	1,0
XI	1,6	1,9	2,4	2,0	1,5	6,6	5,0	3,9	4,3	3,3	1,0	0,8	0,9	1,4	0,6
XII	2,5	2,4	3,6	2,9	3,0	6,8	4,9	5,8	5,5	4,0	1,3	0,9	1,2	1,5	1,2

Uwaga: uczestnictwo w wyjazdach (podróżach) turystycznych odnosi się do osób, które co najmniej raz wzięły udział w danego rodzaju wyjeździe (podróży); część osób uczestniczyła w więcej niż jednym rodzaju podróży.

Źródło: miesięczne badania ankietowe Instytutu Turystyki w Warszawie na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie OBOP obejmującej mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat (http://www.intur.com.pl/podroze_mies.htm).

ankiety. Badania przeprowadzono na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie Ośrodka Badania Opinii Publicznej. Doboru próby dokonano przez losowanie warstwowo-proporcjonalne ze zbioru adresów GUS-u. Podstawę stanowiło 98 warstw, które utworzono na bazie 49 byłych województw w taki sposób, że każde województwo było reprezentowane przez dwie warstwy: miejską i wiejską. Warstwy utworzono według poprzednich województw w celu zapewnienia bardziej równomiernego rozkładu terytorialnego wylosowanej próby, niż gdyby uwzględnić obecny podział administracyjny. Liczba wylosowanych mieszkań z danej warstwy była proporcjonalna do liczby mieszkań w warstwie. Ze względu na różnice w strukturze zaludnienia gmin miejskich i wiejskich zastosowano odmienne metody losowania w obu rodzajach warstw. W pierwszym etapie ze wszystkich warstw wylosowano odpowiednią liczbę gmin. Następnie w gminach wiejskich wybrano losowo jeden rejon spisowy, a w nim jeden obwód spisowy oraz pięć mieszkań w tym obwodzie. W gminach miejskich wybrano losowo pięć rejonów spisowych, a potem w każdym z nich jeden obwód spisowy oraz jedno mieszkanie w tym obwodzie. Po dokonaniu losowania z 98 warstw uzyskaną próbę adresową odniesiono do aktualnych danych statystycznych dotyczących struktury ludności w obecnych województwach.

Sondaże miesięczne. Co miesiąc na ogólnopolskiej próbie TNS OBOP (około 1000 mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat) Instytut Turystyki w Warszawie prowadzi sondaże dotyczące podróży Polaków w okresie trzech miesięcy poprze-

Ryc. 3. Uczestnictwo Polaków w podróżach

Źródło: miesięczne badania Instytutu Turystyki w Warszawie, http://www.intur.com.pl/podroze_mies.htm.

dzających badanie. Przedstawione na stronach Instytutu Turystyki dane miesięczne o turystyce mieszkańców Polski są opracowane na podstawie cyklu trzech badań sondażowych (dane za każdy miesiąc oparte są na wynikach trzech badań). Szersze opracowanie tematu prezentuje praca J. Łaciaka (2006) oraz komunikaty miesięczne i kwartalne (np. *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w I kwartale 2006 roku*).

Pomiar ruchu turystycznego w gospodarstwach domowych. GUS prowadzi badania popytowej strony turystyki również w **gospodarstwach domowych**. Cyklicznie (co 3–5 lat) wykonywane jest badanie ankietowe (modułowe) „Turystyka i wypoczynek” na próbie gospodarstw domowych biorących udział w podstawowych badaniach budżetów gospodarstw domowych. Jak podaje Departament Statystyki Usług GUS, badania w 1998 i 2001 roku były w pełni zgodne z zaleceniami Unii Europejskiej w zakresie metodologii gromadzenia danych (próba gospodarstw domowych), definicji i klasyfikacji stosowanych w badaniach popytu turystycznego. Umożliwia to wykorzystanie danych do opracowania rachunku satelitarne go turystyki. W 2001 roku wyniki badania „Turystyka i wypoczynek” po raz pierwszy zostały uogólnione na całą zbiorowość gospodarstw domowych w Polsce.

Wybrane wyniki badań wyjazdów zagranicznych Polaków. W **dwunastu miesiącach 2006 roku** zanotowano 44 696 tys. wyjazdów Polaków za granicę (o 9,4% więcej niż w 2005 roku). Utrzymuje się wzrost na granicy wschodniej, z wyjątkiem obwodu kaliningradzkiego. Zatrzymał się natomiast kilkuletni spadek ruchu na przejściach promowych.

Uczestnictwo w turystyce i podróże turystyczne Polaków według miesiący w latach 2003–2007. Przedstawione dane miesięczne zostały opracowane na podstawie pełnego cyklu badań ankietowych. Badania realizowane są co miesiąc na próbie liczącej nieco ponad 1000 osób i dotyczą podróży Polaków przez trzy miesiące poprzedzające badanie. Tak więc dane za każdy miesiąc oparte są na wynikach trzech badań.

Metody badań turystyki przyjazdowej w Polsce. Źródła danych

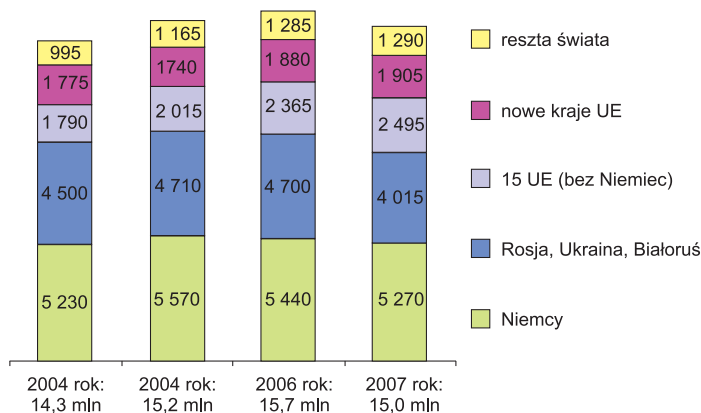
Główny, ogólnodostępny bank danych dotyczący skali i cech ruchu turystycznego w Polsce tworzą Główny Urząd Statystyczny oraz Instytut Turystyki w Warszawie. Pełne zestawienie cech objętych sprawozdawczością statystyczną zamieszczono na stronach GUS-u²⁴. Metody badań zagranicznej turystyki przyjazdowej stosowane w Polsce i wybranych krajach zostały omówione w opracowaniach *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2002 roku* i w analogicznym sprawozdaniu za 2003 i 2005 rok (Bartoszewicz, Skalska 2003, 2004, 2006). Opracowania te przedstawiają także metodologię polskich badań granicznych.

Metodyka polskich badań granicznych uległa zmianom wskutek wejścia Polski do strefy Schengen. W sprawozdawczości statystycznej stosowane są zalecenia zawarte w *Kodeksie granicznym Schengen*²⁵.

²⁴ www.stat.gov.pl; Bank Danych Regionalnych: www.stat.gov.pl/bdr

²⁵ Rozporządzenie (WE) nr 562/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 15 marca 2006 r. (Dz.U. UE L z 13 kwietnia 2006 r.).

Ryc. 4. Przyjazdy turystów zagranicznych do Polski (w tys.) w latach 2004–2007
 Źródło: dane szacunkowe Instytutu Turystyki w Warszawie, <http://www.intur.com.pl/przyjazd.htm>

Pomiar ruchu turystycznego na obszarze jego recepcji

Podstawowym źródłem informacji na temat stopnia wykorzystania bazy noclegowej turystyki w skali gminy, a więc dotyczącym natężenia ruchu turystycznego zarówno krajowego, jak i zagranicznego w tych obiektach są sprawozdania **KT-1**. Główny Urząd Statystyczny prowadzi stałe badania oparte na sprawozdaniach dotyczących wykorzystania obiektu noclegowego turystyki **KT-1** w poszczególnych miesiącach, z wyłączeniem lipca, oraz sprawozdaniach o stanie i wykorzystaniu obiektu **KT-1a** w lipcu. Jednostki sprawozdawcze podają dokładną lokalizację, rodzaj i kategorię obiektu oraz liczbę pokoi, miejsc noclegowych, jak też placówek gastronomicznych. Informują ponadto o wykorzystaniu obiektu w poszczególnych miesiącach, to jest o liczbie dni jego działalności, nominalnej liczbie noclegów czy pokoi, liczbie osób korzystających z zakwaterowania, a także liczbie udzielonych noclegów i wynajętych pokoi (z wyodrębnieniem turystów zagranicznych). Od 2003 roku badanie turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania jest badaniem miesięcznym.

Wykazy jednostek do badania **KT-1** i **KT-1a** powstają na podstawie informacji przekazywanych z Bazy Jednostek Statystycznych (BJS), utworzonej jako operat do wszystkich badań prowadzonych przez GUS. BJS zawiera dane z rejestrów urzędowych (REGON, KRUPGN) oraz innych źródeł. Kartoteka obiektów zbiorowego zakwaterowania jest aktualizowana na podstawie rejestrów administracyjnych, ewidencji obiektów skategoryzowanych oraz innych źródeł.

Literatura

- Bartoszewicz W., Skalska T., 2003, *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2002 r.*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Bartoszewicz W., Skalska T., 2004, *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2003 r.*, Instytut Turystyki, Warszawa.

- Bartoszewicz W., Skalska T., 2006, *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2005 r.*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Compendium of Tourism Statistics*, 1998–2002; 2004 edition.
- Dyrektywa 95/57/EC z 23 listopada 1995 r. dotycząca zbierania danych statystycznych z zakresu turystyki. Decyzja Komisji z 9 grudnia 1998 r. w sprawie wdrażania Dyrektywy 95/57/EC (Council Directive 95/57/EC of 23 November 1995 on the collection of statistical information in the field of tourism oraz Commission Decision of 9 December 1998 on the procedures for implementing Council Directive 95/57/EC on the collection of statistical information in the field of tourism).
- International Recommendations for Tourism Statistics 2008 (IRTS 2008)*. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, United Nations, UNWTO, Madrid–New York 2008 (ST/ESA/STAT/SER.M/83/Rev.1).
- Kodeks graniczny Schengen*. Rozporządzenie (WE) nr 562/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 15 marca 2006 r. (DzU UE L z 13 kwietnia 2006 r.).
- Łaciak J., 2006, *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2005 roku*, (seria: Zeszyty Statystyczne), Instytut Turystyki, Warszawa.
- Metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystyki*, 1998. GUS, Departament Warunków Życia, Warszawa.
- Official Journal* No L26 z 02.02.1993.
- Pociecha M., 2002, *Metody statystyczne w zarządzaniu turystyką*, Albis, Kraków.
- Pojęcia w zakresie analizy zintegrowanej* (Concepts for integrated analysis), Eurostat, 1993.
- Tourism Highlights*, 2006 edition.
- Turystyka w 2006 r.*, 2007. GUS, Departament Statystyki Usług (praca pod kier. A. Baran).
- World Tourism Barometer* 5, 1, UNWTO, January 2007.

Strony internetowe

- www.intur.com.pl
www.euro.stat
www.world-tourism.org
www.wttc.org
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal>
www.ipkinternational.com/en

Załącznik: metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystyki [tytuł oryginału: *Annex to the Council Recommendation for a Community Methodology on Tourism Statistics*], GUS, 1998, s. 10–32.

(...) GŁÓWNE POJĘCIA I DEFINICJE

6. Turystyka jest podzbiorem podróży, czyli częścią szerszego zjawiska, jakim są podróże. TURYSTYKA to ogół czynności osób podróżujących i przebywających w miejscach znajdujących się **poza ich zwykłym otoczeniem**, przez okres nieprzekraczający 12 miesięcy, w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych.
7. ISTNIEJĄ TRZY PODSTAWOWE FORMY TURYSTYKI zależnie od rozpatrywanego obszaru (np. region, kraj, grupa krajów):
  - a) **Turystyka krajowa**. Jest ona definiowana jako ogół czynności rezydentów danego obszaru, podróżujących do miejsc położonych w obrębie tego obszaru, ale nienależących do ich zwykłego otoczenia.
  - b) **Turystyka przyjazdowa**. Definiowana jest jako ogół czynności nierezydentów podróżujących w obrębie danego obszaru, który nie stanowi ich zwykłego otoczenia.
  - c) **Turystyka wyjazdowa**. Jest to zespół czynności rezydentów danego obszaru podróżujących do i przebywających w miejscach znajdujących się poza obrębem tego obszaru (a tym samym poza ich zwykłym otoczeniem).
8. FORMY TURYSTYKI: jeżeli rozpatrywany obszar jest krajem, wymienione trzy podstawowe formy turystyki mogą być łączone na różne sposoby, co pozwala na określenie następujących kategorii turystyki:
  - a) „**turystyka wewnątrz krajowa**”, łącząca pojęcia „turystyki krajowej” i „przyjazdowej”;
  - b) „**turystyka narodowa**”, łącząca pojęcia „turystyki krajowej” i „turystyki wyjazdowej”;
  - c) „**turystyka międzynarodowa**”²⁶, składająca się z „turystyki przyjazdowej” i „turystyki wyjazdowej”.
9. W celu uniknięcia nieporozumień postuluje się, aby terminy te były zarezerwowane dla turystyki dotyczącej kraju, jako rozważanej jednostki. W przeciwnym przypadku należy wyraźnie wskazać, do jakich obszarów geograficznych czy administracyjnych odnosi się dany termin, np. „regionalna turystyka przyjazdowa”, „turystyka wewnętrzna Unii Europejskiej”.

²⁶ Z punktu widzenia określonego kraju bardziej prawidłowe jest używanie pojęcia „turystyka zagraniczna” [przyp. tłum.].

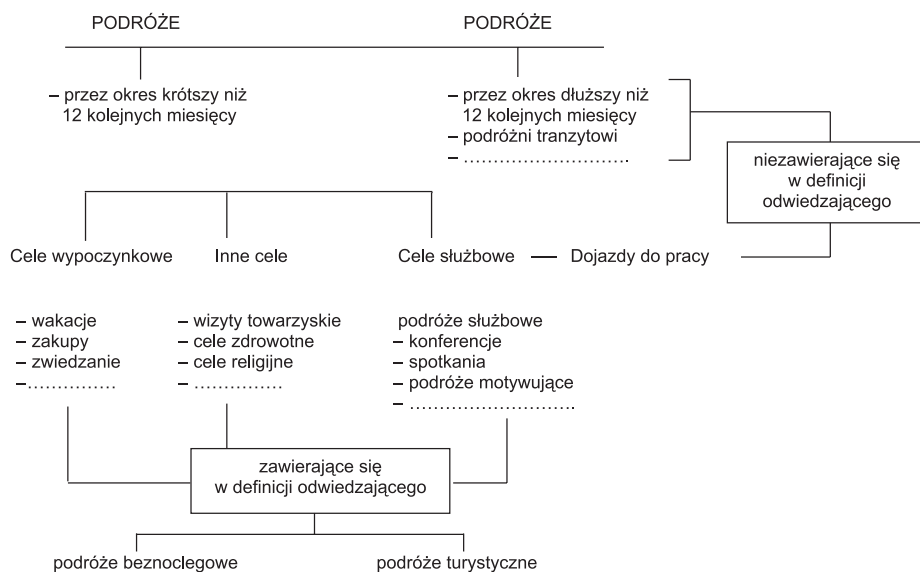
ZAKRES ZJAWISKA TURYSTYKI

10. Turystyka jest wyjątkowym zjawiskiem, zarówno jeśli chodzi o jej zakres, jak i powiązania z innymi dziedzinami. Jest określana przez charakter popytu i poddana oddziaływaniu wielu czynników zewnętrznych. Generuje liczne przepływy rzeczowe i finansowe, mające istotne skutki ekonomiczne, społeczno-kulturalne i środowiskowe.
11. Zbadanie zakresu zjawiska turystyki wymaga ilościowego określenia i powiązania ze sobą różnych jej elementów. W praktyce większość statystyk turystyki przyjmuje jako punkt wyjścia podmioty turystyczne, w szczególności odwiedzających (popyt turystyczny) i bezpośrednich dostawców (podaż turystyczna). Czynniki wpływające na turystykę, skutki rozwoju turystyki oraz wzajemne powiązania między podażą a popytem są zwykle określane za pomocą łączenia danych pochodzących z różnych źródeł oraz ich analizy według przyjętego modelu²⁷ (...)

Podstawowa metodologia

1. Popyt turystyczny

1.1. Podróże turystyczne i beznoclegowe

Ryc. 1. Zakres znaczenia pojęcia „podróże”

²⁷ Patrz opracowanie metodologiczne Eurostatu na ten temat: *Pojęcia w zakresie analizy zintegrowanej* (Concepts for integrated analysis), 1993.

1.1.1. Pojęcia i podstawowe definicje

14. Turystyka w pierwszym rzędzie zorientowana jest na zaspokojenie popytu, tzn. określana za pośrednictwem ludzi ją uprawiających. Nazywamy ich ODWIEDZAJĄCYMI. Określenie odwiedzający (krajowi i międzynarodowi) dotyczy **turystów i odwiedzających jednodniowych (beznoclegowych)**.

Określenie ODWIEDZAJĄCY dotyczy „każdej osoby podróżującej do miejsca znajdującego się poza jej zwykłym otoczeniem, na czas nie dłuższy niż 12 kolejnych miesięcy, jeśli podstawowym celem podróży nie jest podjęcie działalności zarobkowej wynagradzanej ze środków pochodzących z odwiedzanego miejsca”.

15. Wydaje się, że trzy następujące podstawowe kryteria wystarczą do odróżnienia odwiedzających od innych kategorii podróżnych:

- a) podróż powinna się odbywać do miejsca położonego **poza zwykłym otoczeniem danej osoby**,
- b) długość pobytu w odwiedzanym miejscu nie może **przekroczyć 12 kolejnych miesięcy**,
- c) **głównym celem przyjazdu nie może być działalność zarobkowa** wynagradzana ze środków pochodzących z odwiedzanego miejsca.

16. ZWYKŁE OTOCZENIE. Zwykłe otoczenie danej osoby obejmuje zarówno bezpośrednie sąsiedztwo jej domu oraz miejsca pracy czy nauki, jak również inne miejsca regularnie odwiedzane. Koncepcja „zwykłego otoczenia”, a tym samym turystyki, ma dwa aspekty:

Częstotliwość – miejsca regularnie odwiedzane przez daną osobę traktowane są jako część jej zwykłego otoczenia, pomimo że mogą one być położone w znacznej odległości od miejsca stałego zamieszkania.

Odległość – miejscowości położone bardzo blisko miejsca stałego zamieszkania danej osoby stanowią także część jej zwykłego otoczenia, nawet jeśli w rzeczywistości są stosunkowo rzadko odwiedzane.

17. DŁUGOŚĆ POBYTU – MIEJSCE STAŁEGO ZAMIESZKANIA

Drugie kryterium, zgodnie z którym odwiedzający nie powinien przebywać dłużej niż 12 kolejnych miesięcy w odwiedzanym miejscu, stanowi w zasadzie rozszerzenie koncepcji zwykłego otoczenia, jeśli ktoś przebywa w danej miejscowości przez 12 kolejnych miesięcy, miejscowość ta może już być potraktowana jako jego „zwykłe otoczenie”. Osoba przebywająca lub zamierzająca pozostać przez rok czy więcej w danej miejscowości jest automatycznie traktowana jako stały mieszkaniec (rezydent), a więc z punktu widzenia statystyki nie jest już postrzegana jako odwiedzający.

18. MIESZKANIEC KRAJU/MIEJSCOWOŚCI

Na potrzeby statystyki turystyki międzynarodowej i krajowej dana osoba uważana jest za mieszkańca (rezydenta) danego kraju/miejscowości, jeśli:

- a) osoba ta mieszkała w tym kraju/miejscowości przynajmniej przez większą część ostatniego roku (12 miesięcy);
- b) osoba ta mieszkała w tym kraju/miejscowości przez krótszy okres, ale ma zamiar zamieszkać w nim ponownie przed upływem 12 miesięcy.

19. MIEJSCE/KRAJ STAŁEGO ZAMIESZKANIA to pojęcie warunkujące ustalenie, czy dana osoba jest „odwiedzającym” czy „innym podróżnym”, jak też umożliwiające określenie miejsca pochodzenia tej osoby. W klasyfikacji odwiedzających międzynarodowych według miejsca pochodzenia podstawą rozróżnienia jest **kraj stałego zamieszkania**, nie zaś obywatelstwo/narodowość²⁸. Obywatele innych państw zamieszkujący w danym kraju są ujmowani wspólnie z pozostałymi mieszkańcami. Osoby przyjeżdżające do własnego kraju na krótkie odwiedziny zaliczane są do jednej grupy z pozostałymi zagranicznymi odwiedzającymi, choć rozróżnienie między nimi byłoby pożądane w niektórych badaniach.

20. PRACA ZAROBKOWA WYNAGRADZANA W MIEJSCU ODWIEDZANYM

Zgodnie z trzecim kryterium, głównym celem przyjazdu nie może być podjęcie działalności zarobkowej wynagradzanej ze środków pochodzących z odwiedzanego miejsca. Pojęcie „wynagrodzenie” odnosi się do świadczeń uzyskiwanych w zamian za wykonywaną pracę, obejmujących m.in. płace i pensje (łącznie z wynagrodzeniem w naturze), ale nie obejmujących wydatków na podróże służbowe.

21. MIEJSCE POCHODZENIA (ROZPOCZĘCIA PODRÓŻY) I MIEJSCE DOCELOWE. PODRÓŻ I POBYT

Bez względu na to, jaka forma turystyki jest przedmiotem naszego zainteresowania, możemy rozpatrywać ją pod kątem miejsca pochodzenia lub miejsca docelowego podróży. Aby rozróżnić te dwa podejścia, zaleca się używanie terminu „podróż (ang. *trip*)” na określenie wyjazdu turystycznego z punktu widzenia kraju/obszaru wysyłającego (miejsca pochodzenia), oraz „pobyt (ang. *stay*)” na określenie wyjazdu z punktu widzenia kraju/obszaru recepcyjnego (miejsca docelowego wyjazdu). Określenie „podróż” obejmuje cały okres, w czasie którego dana osoba uczestniczy w ruchu turystycznym, podczas gdy „pobyt” obejmuje tylko jego część. Zakres i charakter wyjazdów turystycznych zależą od sposobu ich pomiaru. W celu uniknięcia dwukrotnego liczenia i niejasności powinno się przestrzegać następujących zasad:

- każdemu pobytowi turystycznemu odpowiada tylko jedno miejsce pochodzenia (początek podróży), które jest zarazem rzeczywistym miejscem pobytu odwiedzającego;
- każda podróż turystyczna może mieć kilka miejsc docelowych, ale tylko jedno główne miejsce docelowe;

²⁸ Narodowość odwiedzającego określa się według państwa, którego paszport czy inny dokument identyfikacyjny posiada, nawet jeśli normalnie osoba ta mieszka w innym kraju.

- każda podróż turystyczna ma tylko jeden główny cel, bez którego podróż ta w ogóle by się nie odbyła.
22. **MIEJSCE DOCELOWE.** Jest to miejsce odwiedzane w czasie podróży lub wyjazdu. Może być definiowane jako punkt najbardziej oddalony od miejsca stałego zamieszkania (kryterium odległości), miejsce, gdzie spędza się największą część czasu (kryterium czasu), lub miejsce, które stanowi najważniejszą część podróży z punktu widzenia odwiedzającego. Punktem odniesienia przy opracowywaniu klasyfikacji i podziału według regionów stanowiących miejsce pochodzenia turystów lub miejsce docelowe podróży może być struktura GEO-NOMENKLATURY, opracowana przez Biuro Statystyki Wspólnoty Europejskiej i zaakceptowana w Regulacjach Rady²⁹.
23. **CZAS TRWANIA WYJAZDU.** Czas trwania pobytu lub podróży mierzony jest liczbą godzin w przypadku podróży beznoclegowych i liczbą spędzonych nocy w przypadku dłuższych pobytów. Czas ten odpowiada czasowi spędzonemu w odwiedzanym kraju/miejscu w przypadku turystyki przyjazdowej (= czas pobytu) albo czasowi spędzonemu poza krajem/miejscem stałego zamieszkania w przypadku turystyki wyjazdowej (= czas podróży).
24. **GŁÓWNY CEL PRZYJAZDU (WYJAZDU):** jest to cel, bez którego podróż w ogóle by się nie odbyła, a dane miejsce docelowe nie zostałyby odwiedzone. Klasyfikacja głównego celu podróży poza miejsce zamieszkania:
1. Czas wolny, rekreacja i wczasy.
  2. Odwiedziny u przyjaciół i krewnych.
  3. Interesy i sprawy zawodowe.
  4. Leczenie.
  5. Religia i pielgrzymka.
  6. Inne.

1.1.2. Podróże połączone z noclegiem

Definicje i klasyfikacja

25. Krótkie i długie pobyty obejmują jedynie czynności tych odwiedzających, którzy przynajmniej przez jedną noc korzystali z miejsc zbiorowego lub indywidualnego zakwaterowania w odwiedzanym miejscu (regionie, kraju). Tego typu odwiedzających określamy mianem **TURYSTÓW**. **Turysta międzynarodowy (zagraniczny)** to odwiedzający międzynarodowy, który przynajmniej przez jedną noc korzysta z miejsca zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w odwiedzanym kraju. Określenie **turysta krajowy** odnosi się natomiast do odwiedzających krajowych, którzy przynajmniej przez jedną noc korzystali z miejsc zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego. **Pobyt połączony**

²⁹ Official Journal No L26 z 02.02.93, s. 11.

z noclegiem może być definiowany bardzo różnie – zależnie od przyjętego kryterium statystycznego. Z punktu widzenia miejsca docelowego podróży zakłada się, że dana osoba spędziła noc w odwiedzanym miejscu tylko w takim przypadku, jeśli daty jej przyjazdu i wyjazdu są różne³⁰. Z punktu widzenia miejsca pochodzenia zakłada się, że dana osoba uczestniczyła w podróży połączonej z noclegiem, jeśli (a) data jej wyjazdu różni się od daty powrotu, albo (b) osoba ta faktycznie korzystała z noclegu w miejscach zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w czasie swej nieobecności w miejscu stałego zamieszkania.

26. **Czas trwania wyjazdu** w przypadku podróży turystycznych mierzony jest liczbą nocy (liczbą pobytów obejmujących przynajmniej jedną noc w czasie całej podróży) i powinien być przedstawiony w podziale na następujące grupy i podgrupy:

1		1–3 nocy
	1.1	1 noc
	1.2	2–3 noce
2		4–7 nocy
3		8–28 nocy
	3.1	8–14 nocy
	3.2	15–21 nocy
	3.3	22–28 nocy
4		29–91 nocy
	4.1	29–42 nocy
	4.2	43–56 nocy
	4.3	57–70 nocy
	4.4	71–91 nocy
5		92–365 nocy
	5.1	92–182 nocy
	5.2	183–365 nocy

1.1.3. Podróże beznoclegowe (jednodniowe – ang. *same-day visits*)

Definicje i klasyfikacja

27. Podróże beznoclegowe dotyczą odwiedzających, którzy nie korzystają nawet przez jedną noc z miejsc zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w odwiedzanym kraju albo regionie.

³⁰ W praktyce odwiedzający przybywający do hotelu czy innego miejsca zakwaterowania po północy również są traktowani jako turyści. Zarejestrowana data przyjazdu będzie się bowiem odnosiła do minionego dnia.

Odwiedzający beznoclegowy (jednodniowy, ang. *same-day visitor*) określany jest więc jako odwiedzający, który nie korzysta nawet przez jedną noc z miejsca noclegowego w obiektach zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w danym regionie czy kraju.

Międzynarodowy (zagraniczny) odwiedzający beznoclegowy to odwiedzający międzynarodowy, który nie korzysta nawet przez jedną noc z miejsca noclegowego w obiekcie zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w odwiedzanym kraju czy miejscu.

Krajowy odwiedzający beznoclegowy to odwiedzający krajowy, który nawet przez jedną noc nie korzysta z miejsca noclegowego w obiekcie zakwaterowania zbiorowego lub indywidualnego w odwiedzanym kraju czy miejscu.

28. Te same kryteria i określenia, które odnoszą się do odwiedzających stosuje się również do odwiedzających beznoclegowych. W celu uniknięcia niejasności ważne jest rozróżnienie trzech typów podróży beznoclegowych na podstawie kryterium miejsca wyjazdu i przyjazdu:

- podróży tam i z powrotem (określonych) zaczynających się w miejscu stałego zamieszkania (lub w innym miejscu, w którym dana osoba nie przebywa jako odwiedzający);
- podróży tam i z powrotem (określonych) zaczynających się w miejscu, w którym dana osoba korzystała przynajmniej z jednego noclegu;
- postojów stanowiących część podróży tranzytowej.

29. Tylko podróże pierwszego typu, czyli podróże tam i z powrotem, zaczynające się w miejscu stałego zamieszkania, mogą być klasyfikowane jako podróże beznoclegowe, zarówno z punktu widzenia miejsca pochodzenia turysty (miejsca wyjazdu), jak i z punktu widzenia miejsca docelowego podróży. Podróże drugiego typu stanowią część dłuższego lub krótszego wyjazdu turystycznego (tzn. połączonego z noclegiem) i mogą być klasyfikowane jako beznoclegowe tylko z punktu widzenia miejsca docelowego. Podróże trzeciego rodzaju różnią się od dwóch pozostałych typów głównie tym, że noclegi przed podróżą i po niej, traktowanej w tym przypadku jako beznoclegowa, spędzane są w dwóch różnych miejscach, niepokrywających się nawet z tym miejscem, w którym następuje przerwa w trakcie podróży tranzytowej. Mogą więc być klasyfikowane jako podróże beznoclegowe tylko z punktu widzenia miejsca postoju. W celu uniknięcia podwójnego liczenia dane dotyczące pierwszego typu podróży beznoclegowych powinny być zawsze wyraźnie rozróżnione od pozostałych dwóch rodzajów.

30. Czas trwania podróży beznoclegowej mierzony jest w godzinach i może być prezentowany w podziale na następujące grupy i podgrupy:

1		mniej niż 3 godz.
	1.1	mniej niż 2 godz.
	1.2	2–3 godz.
2		3–5 godz.
	2.1	3 godz.
	2.2	4 godz.

	2.3	5 godz.
3		6–8 godz.
	3.1	6 godz.
	3.2	7 godz.
	3.3	8 godz.
4		9–11 godz.
5		12 godz. i więcej

31. Pierwsza kategoria, „mniej niż trzy godziny”, odnosi się do bardzo krótkich podróży beznoclegowych, np. związanych z uprawianiem sportu, odwiedzinami u znajomych i krewnych. Takie wyjazdy stanowią bardzo małą część ogółu wyjazdów jednodniowych, jako że ograniczony czas ich trwania często oznacza, że mają miejsce w obrębie zwykłego otoczenia danej osoby.

1.1.4. Jednostki statystyczne

32. DEFINICJA JEDNOSTKI STATYSTYCZNEJ

Jednostką statystyczną, podlegającą pomiarowi w toku badań popytu turystycznego prowadzonych w miejscu zamieszkania, może być:

- a) Gospodarstwo domowe, którego udział w ruchu turystycznym może być przedstawiony przez jednego respondenta podającego liczbę i rodzaj podróży podjętych przez wszystkich członków gospodarstwa, albo jedna osoba wybrana losowo spośród członków rodziny, odpowiadająca tylko w swoim imieniu, lub osoba wyselekcjonowana w drodze doboru celowego. W przypadku badań popytu turystycznego przeprowadzanych w miejscach docelowych podróży lub w punktach wyjazdowych lub wjazdowych transportu międzynarodowego, jednostką statystyczną może być:
- b) Odwiedzający wybrany losowo lub w drodze doboru celowego albo grupa podróżujących, wybrana losowo lub celowo. Grupa taka nie musi stanowić grupy rodzinnej.

33. ZALECANA JEDNOSTKA STATYSTYCZNA

Próba podlegająca badaniom zarówno w miejscu zamieszkania, jak i w miejscach docelowych podróży czy wreszcie w punktach wyjazdowych lub przyjazdowych dla transportu międzynarodowego powinna składać się z osób w wieku co najmniej 15 lat, wybranych losowo lub w drodze doboru celowego, zgodnie z przyjętą procedurą. Pomiar ruchu turystycznego dzieci może być dokonany poprzez pytania skierowane do dorosłych odnośnie do rodzajów podróży, w jakich uczestniczą dzieci.

1.1.5. Wymagane informacje – cechy (zmienne) i klasyfikacje

Poniższy punkt dotyczy tych rodzajów informacji, które powinny być gromadzone dla strony popytowej, czyli wśród odwiedzających.

34. DANE NA TEMAT WIELKOŚCI RUCHU TURYSTYCZNEGO

- a) Szacunki dotyczące popytu turystycznego (procentowy udział i charakterystyka populacji poszczególnych krajów oraz liczba osób uczestniczących w ruchu turystycznym raz lub więcej razy).
- b) Szacunkowa liczba podróży odbytych przez populację ludności uczestniczącą w ruchu turystycznym (łącznie krajowym i zagranicznym wyjazdowym, czyli w turystyce narodowej).
- c) Szacunkowa liczba podróży cudzoziemców odwiedzających dany kraj (zagraniczna turystyka przyjazdowa).
- d) Szacunkowa liczba wyjazdów mieszkańców danego kraju za granicę (zagraniczna turystyka wyjazdowa).

35. DANE OPISUJĄCE ODWIEDZAJĄCYCH

Dane na temat odwiedzających dostarczają bardzo ważnych informacji, umożliwiających analizę istoty popytu turystycznego. Dzięki nim dowiadujemy się, kim są odwiedzający, jakie są ich główne cechy, a więc: płeć, wiek, poziom wykształcenia, grupa społeczno-ekonomiczna, zawód, poziom dochodów, stan rodzinny. W celu dogłębnej analizy popytu turystycznego (i jego poszczególnych segmentów rynkowych) ważne jest odpowiednie połączenie informacji dotyczących **odwiedzających** z wiadomościami na temat celu ich wyjazdu i zachowań w czasie podróży.

36. DANE OPISUJĄCE PODRÓŻ ŁĄCZNIE Z JEJ CELEM

Dane te charakteryzują podróż samą w sobie oraz łączą poszczególne jej cechy z klasyfikacją celów podróży, informacją o czasie jej trwania, wykorzystywanych miejscach noclegowych, transporcie, sposobach spędzania czasu i rodzajach miejsc docelowych będących przedmiotem wyjazdu. Dane te obejmują też informacje na temat obszarów/miejsc docelowych odwiedzanych w czasie podróży, miesięcy, kiedy miała miejsce, i rodzajów zakupionych produktów turystycznych – łącznie z określeniem, czy były to pakiety/impresy turystyczne czy indywidualne podróże. Informacja odnośnie do **celu podróży** jest bardzo użyteczna przy przeprowadzaniu segmentacji rynku. Aby obraz uzyskany w wyniku badań uczynić kompletnym, warto do podanych informacji dołączyć dodatkowe cele podróży (np. podróż służbowa połączona z weekendowym wyjazdem wypoczynkowym). Pytania obejmujące zagadnienia związane z miejscami docelowymi podróży, jej celem i sposobem spędzania czasu przez odwiedzających umożliwiają zgromadzenie informacji niezbędnej do oszacowania wielkości ruchu turystycznego przypadającego na turystykę wiejską kulturalną czy inne specyficzne rodzaje rynków turystycznych.

Informacja o **czasie trwania podróży** jest szczególnie istotnym elementem gromadzonych danych; umożliwia ustalenie rozmiarów różnych rodzajów działalności turystycznej, jak np. zakwaterowanie; daje ponadto możliwość określenia górnej granicy czasu, powyżej której podróż nie może być już traktowana jako podróż turystyczna (jeden rok); pozwala też na odróżnienie turystów od odwiedzających beznoclegowych. Kolejnym ważnym czynnikiem mającym duży wpływ na zachowania i wydatki odwiedzających są wykorzystywane **środki transportu**.

Pojęcie „wykorzystywany środek transportu” odnosi się do środka transportu, z którego odwiedzający korzystał w trakcie podróży z miejsca zamieszkania do miejsca docelowego podróży.

Klasyfikacja środków transportu:

1. powietrzne: loty rozkładowe; loty nierozkładowe (np. loty czarterowe); pozostałe usługi lotnicze;
2. wodne: pasażerskie linie i promy; rejsy wycieczkowe; pozostałe usługi transportu wodnego;
3. lądowe: koleje; autokary lub autobusy oraz pozostały publiczny transport drogowy: rozkładowe (np. regularne usługi), nierozkładowe (np. objazdy turystyczne); prywatne pojazdy (o pojemności do 8 osób); wynajem pojazdów; pozostałe środki transportu drogowego.

Za **GŁÓWNY** środek transportu wykorzystywany w czasie podróży należy uznać ten, który został użyty do pokonania **największej odległości**. W wielu przypadkach interesująca może być informacja odnośnie do pozostałych (pomocniczych) środków transportu, które także były wykorzystane w czasie podróży. Informacja na temat odległości, jaka została pokonana do miejsca docelowego i z powrotem (za pomocą danego środka transportu), jest także ważną zmienną, która może stanowić uzupełnienie statystyk transportu, zużycia energii czy środowiska. Jeśli chodzi o klasyfikację odległości pokonywanych w czasie podróży, to bez wątpienia powinna być ona bardziej szczegółowa w przypadku wyjazdów beznoclegowych niż długich i krótkich pobytów turystycznych. Powiązanie jej z danymi na temat transportu osobowego może dostarczyć wielu interesujących informacji.

37. DANE DOTYCZĄCE WYDATKU TURYSTYCZNEGO

Dane dotyczące wydatków turystycznych są szczególnie istotne z punktu widzenia badania ich wpływu na bilans płatniczy i zatrudnienie bezpośrednio i pośrednio związane z turystyką. Sposób ich ujmowania w rachunku może być różny, zależnie od tego, czy jako punkt wyjścia przyjmujemy wydatki w miejscu wyjazdu czy w miejscu docelowym podróży. W pierwszym przypadku należy brać pod uwagę wszystkie wydatki związane z podróżą, włączając w to wydatki poprzedzające podróż, jak też wydatki poniesione po powrocie do miejsca stałego zamieszkania, ale związane z podróżą. Z punktu widzenia miejsca docelowego podróży przedmiotem zainteresowania będą wydatki poniesione w trakcie podróży i pobytu w odwiedzanych miejscach. Rozróżnienia te nie mają jednakże wpływu na badane cechy czy stosowane klasyfikacje.

Klasyfikacja wydatków turystycznych:

1. pakiety podróźnicze, pakiety wakacyjne, pakiety objazdowe (całkowity koszt podróży),
2. baza noclegowa,
3. żywność i napoje,
4. transport,
5. rekreacja, działalność kulturalna i sportowa
6. zakupy,
7. pozostałe.

38. Zestawienie badanych cech i związanych z nimi klasyfikacji

Przedstawione poniżej zestawienie zawiera **podstawowy zakres** standardowych badań popytu turystycznego. Miejsce rozpoczęcia podróży, główne miejsce docelowe oraz główny cel wyjazdu powinny zawsze być jasno określone, niezależnie od tego, gdzie przeprowadzane są badania i metody w nich stosowane. Dane odnośnie do wyjazdów beznoclegowych i podróży turystycznych powinny być zawsze klasyfikowane odrębnie. (...)

Długie i krótkie podróże turystyczne oraz podróże beznoclegowe

39. Lista cech (zmiennych) i sposobów klasyfikacji, wykorzystywanych w badaniu populacji odwiedzających i stałych mieszkańców (włącznie z mieszkańcami nieuczestniczącymi w ruchu turystycznym).

Tabela 1. Cechy podróży turystycznych i ich klasyfikacja

Cecha	Klasyfikacja ³¹	Uwagi
CECHY ODWIEDZAJĄCYCH		
Miejsce stałego /zwykłego zamieszkania	Np. według nomenklatury statystycznej jednostek przestrzennych NUTS	Dostarcza danych do analizy miejsca pochodzenia i miejsca docelowego podróży Uwaga: w przypadku badania stałych mieszkańców konieczne jest uzyskanie informacji na temat ich faktycznego adresu (miejscowość, miasto). Ustalenie adresów umożliwić mogą kody pocztowe.
Obywatelstwo/ narodowość	–	–
Charakter miejsca – zamieszkania (klasa miejscowości/ stopień urbanizacji)		Umożliwia dokonanie klasyfikacji w zależności od liczby ludności w miejscu stałego zamieszkania. Zdobyte informacji o wyższym stopniu szczegółowości jest możliwe dzięki zastosowaniu nomenklatury LOC.
Wiek respondentów	0–14 lat 15–24 lata 25–44 lata 45–64 lata 65 lat i więcej	Uwaga: należy odnotować wiek respondentów w latach ukończonych. Na podstawie tego kryterium można wyróżnić pięć segmentów rynkowych: – dzieci, podróżujące głównie z rodzicami,

³¹ Kryteria, na podstawie których następuje klasyfikacja, mogą być rozszerzone lub zredukowane, zależnie od potrzeb, ale zapewnienie porównywalności danych wymaga zachowania generalnych zasad.

			- młodociani, stanowiący zasadniczą część ruchu turystycznego młodzieży, - osoby w wieku produkcyjnym, podróżujące głównie z dziećmi, - ludzie w średnim wieku, aktywni zawodowo, podróżujący najczęściej bez dzieci, - emeryci.
V5	Płeć	- mężczyzna - kobieta	-
V6	Stan rodzinny	1 dorosły bez dzieci; 1 dorosły z dziećmi; 2 lub więcej dorosłych bez dzieci; 2 lub więcej dorosłych z dziećmi.	Uwaga: należy określić wiek i płeć każdego członka rodziny.
V7	Wykształcenie	- przedszkolne - podstawowe - niższe średnie - wyższe średnie - wyższe	Więcej szczegółów zawiera Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Edukacji (International Standard Classification of Education – ISCED), UNESCO 1976. Uwaga: dotyczy najwyższego poziomu wykształcenia, jaki dana osoba uzyskała w ramach systemu edukacji swego kraju. Odwiedzających krajowych można klasyfikować bardziej szczegółowo, zgodnie z systemem edukacji danego kraju, jednakże w przypadku cudzoziemców zaleca się przestrzeganie standardów międzynarodowych.
V8	Aktywność zawodowa	1. Osoby w wieku produkcyjnym 1.1. Zatrudnieni 1.2. Bezrobotni 2. Osoby w wieku przed- i poprodukcyjnym 2.1. Studenci/uczniowie 2.2. Osoby zajmujące się domem 2.3. Emeryci i renciści 2.4. Inni (np. osoby niepełnosprawne)	Cecha ta odnosi się do głównego zajęcia każdego z odwiedzających z ekonomicznego punktu widzenia, zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Organizacji Pracy.

V9	Zawód wykonywany	1. Pracownicy administracji; urzędnicy państwowi; zarządzający firmami 2. Specjaliści 3. Kadra inżynierska i techniczna 4. Urzędnicy 5. Zatrudnieni w usługach i sprzedawcy 6. Kwalifikowani pracownicy rolni 7. Rzemieślnicy 8. Operatorzy maszyn i pracownicy zakładów przemysłowych 9. Pracownicy niewykwalifikowani	Więcej szczegółów zawiera Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Zawodów (International Standard Classification of Occupations – ISCO 88 COM) Międzynarodowej Organizacji Pracy. Uwaga: informacja ta powinna być powiązana z klasyfikacją działalności gospodarczej (EKD – Europejska Klasyfikacja Działalności).
V10	Poziom dochodów	Kategorie dochodu według jego rozkładu w danym kraju	Średni miesięczny poziom dochodów brutto uzyskiwanych przez dane gospodarstwo domowe (w ciągu 12-miesięcznego okresu poprzedzającego wyjazd). Uwaga: dane dotyczące dochodów uzyskiwanych przez cudzoziemców powinny być określone w walucie ich kraju.
V11	Posiadany sprzęt i urządzenia turystyczne	1. Zakwaterowanie 2. Transport 3. Sprzęt sportowy i turystyczny	Uprawianie turystyki może skłaniać do zakupu związanego z nią lub służącego do jej uprawiania sprzętu. Pytania dotyczące posiadanego sprzętu lub innych urządzeń turystycznych (np. drugich domów, przyczep, samochodów kempingowych, namiotów, łódek, samochodów osobowych, rowerów, nart, desek surfingowych i innych) mogą dostarczyć ciekawych informacji, użytecznych przy porównaniu ze stroną podażową.
AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA			
V12	Liczba odbytych podróży	– 0 wyjazdów – 1 wyjazd – 2 wyjazdy – 3 wyjazdy	Faktyczna liczba podróży przedsięwziętych w ciągu badanego okresu. Należy wyróżnić liczbę: – podróży beznoclegowych

V12	- 4 wyjazdy 1. Podróże beznoclegowe 2. Podróże turystyczne	- krótkich podróży turystycznych (jeden) - do trzech noclegów) - długich podróży turystycznych (co najmniej cztery noclegi). Uwaga: dane te wykorzystywane są w celu określenia całkowitej liczby odbytych podróży.

CHARAKTERYSTYKA PODRÓŻY
(powinna być sporządzana dla każdego rodzaju podróży)

V13	Główny cel podróży	Zob. pkt 23	GŁÓWNY cel określa rodzaj podjętej podróży. Interesujące mogą być jednak także informacje dotyczące celu drugorzędneho. Uwaga: w celu uzyskania lepszego rozeznania na temat poszukiwanych usług, cecha ta może być powiązana z informacją o sposobie spędzania czasu.
V14	Miejsce pochodzenia (miejsce rozpoczęcia podróży)	-	Uwaga: pozwala rozróżnić podróże krajowe i zagraniczne wyjazdowe. W przypadku podróży beznoclegowych za miejsce rozpoczęcia uważa się to miejsce, w którym odwiedzający korzystali z noclegu.
V15	Miejsce docelowe	-	Uwaga: pozwala rozróżnić podróże krajowe i zagraniczne; może uwzględniać pośrednie, główne i ostateczne miejsca docelowe podróży. Może też informować o zagranicznych podróżach beznoclegowych podejmowanych w trakcie krótkiego lub długiego wyjazdu turystycznego.
V16	Główny środek transportu	Zob. pkt 36	Uwaga: można tu uwzględnić także dodatkowo wykorzystywane środki transportu.
V17	Odległość pokonywana w czasie podróży	Odległość przebyta „w jedną stronę”: poniżej 50 km 50 do 99 km 100 do 199 km 200 do 299 km 300 do 499 km 500 do 999 km 1000 do 1999 km	Dolna granica wyznaczająca najniższą kategorię zależy od odległości określającej promień obszaru traktowanego jako zwykłe otoczenie. Uwaga: należy uwzględnić odległość do miejsca docelowego podróży i z powrotem.

V17		2000 do 4999 km 5000 do 7999 km powyżej 8000 km	
V18	Główne rodzaje obiektów noclegowych wykorzystywanych w czasie pobytu	1. Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego 1.1. Hotele lub podobne obiekty: - hotele - podobne obiekty 1.2. Obiekty specjalistyczne: - obiekty lecznicze - transport pasażerski - ośrodki pracownicze - i wczasowe - ośrodki konferencyjne 1.3. Pozostałe ośrodki zakwaterowania: - mieszkania wakacyjne - kempingi - pozostała baza zbiorowa niesklasyfikowana gdzie indziej 2. Turystyczna baza zakwaterowania indywidualnego 2.1. Indywidualna baza wynajmowania: - pokoje wynajmowane przy rodzinie - mieszkania wynajmowane dla osób fizycznych lub profesjonalnych agencji 2.2. Indywidualna baza niewynajmowana: - własne mieszkania - baza udostępniana bezpłatnie przez krewnych i przyjaciół - pozostała baza zakwaterowania indywidualnego	Uwaga: nie dotyczy podróży beznoclegowych.
V18	Główne rodzaje obiektów noclegowych wykorzystywanych w czasie pobytu	2.1. Indywidualna baza wynajmowania: - pokoje wynajmowane przy rodzinie - mieszkania wynajmowane dla osób fizycznych lub profesjonalnych agencji 2.2. Indywidualna baza niewynajmowana: - własne mieszkania - baza udostępniana bezpłatnie przez krewnych i przyjaciół - pozostała baza zakwaterowania indywidualnego	Uwaga: nie dotyczy podróży beznoclegowych.

V19	Miesiąc podjęcia podróży	Klasyfikacja zgodnie z dniem tygodnia, miesiąca	Określa rzeczywistą datę opuszczenia tzw. zwykłego otoczenia (miejsc stałego zamieszkania). Pozwala na określenie sezonowości podróży zależnie od ich rodzaju.
V20	Czas trwania podróży	–	Dotyczy całego okresu trwania podróży. Zaleca się pytanie respondentów o porę dnia, w której opuścili dom, i porę, o której do niego powrócili. Taka informacja pozwoli określić częstotliwość podróży i porę dnia, w której panuje największe przeciążenie infrastruktury transportowej.
V21	Miejsce docelowe podróży	1. Obszary zurbanizowane: – stolica/metropolia o oficjalnie uznanym znaczeniu historycznym/kulturalnym – inna metropolia; miasto (obszar zurbanizowany) 2. Ośrodki turystyczne (miasto/wieś): – ośrodek leczniczy (ośrodek uzdrowski, lokalizacja nadmorska, lokalizacja nad jeziorem/rzeką, lokalizacja górską) – ośrodek nadmorski – ośrodek pojezierny lub nadrzeczny – ośrodek narciarski – inny ośrodek górski – góry (obszar wysokogórski wyżynny) – obszar wiejski/wieś 4. Rejsy wycieczkowe po morzu, jeziorze i rzece	Określa rodzaj i charakter głównego miejsca docelowego podróży.
V22	Wielkość i skład grupy podróżującej razem	Podział uzależniony od liczby osób w grupie i udziału w niej dzieci	Uwaga: wiek dzieci (w latach ukończonych) określa się w przedziałach: – poniżej 5 lat; – 6 do 10 lat; – 11 do 14 lat.

V22		Informacja o składzie grupy podróżyjacej razem może być połączona z danymi na temat struktury gospodarstw domowych (V6).
V23	Typy zachowań turystów w czasie wyjazdu	– sport, zajęcia fizyczne – uczestnictwo w imprezach (także sportowych) – edukacja, dziedzictwo – przyroda – zdrowie – religia – zakupy – spotkania i konferencje – wypoczynek bierny
V24	Strona organizacyjna podróży	Uwaga: określenie „bez uprzedniej rezerwacji” oznacza, że podróż nie została przed jej rozpoczęciem zorganizowana („podróż w ciemno”). 1. Rezerwacja bezpośrednio u świadczącego usługi w zakresie zakwaterowania i transportu 2. Korzystanie z usług biura podróży lub touroperatora 2.1. Zakup imprezy (pakietu usług) 2.2. Inne 3. Bez uprzedniej rezerwacji
V25	Wydatki	Zob. pkt 37. Kategorie uwzględnione w tym przypadku powinny maksymalnie dokładnie określać poziom wydatków; na ile to tylko możliwe, należy ustalić je w czasie wywiadu z respondentami (niejednokrotnie badanie dotyczy wyjazdu, który miał miejsce 6 miesięcy wcześniej i co więcej – może dotyczyć kilku podróży). Z tego względu dokładna ocena poziomu wydatków wymaga dodatkowych badań powiązanych z szacunkami dotyczącymi strony podażowej. Obejmuje całość wydatków poniesionych osobiście przez odwiedzającego lub przez inne osoby w jego imieniu w związku z wyjazdem (w czasie podróży i na etapie przygotowania do podróży). Uwaga: w sytuacji gdy odwiedzający posługuje się prywatnym pojazdem, średni koszt podróży na kilometr i odległość pokonana w czasie podróży powinny być odnotowane i włączone do analizy. Wydatki w walucie innej niż narodowa powinny być przeliczone na walutę krajową.

1.1.6. Powiązania z podażą i innymi statystykami

40. Optymalizacja środków na badania poświęcone turystyce wymaga koordynacji danych na temat popytu i podaży. Analiza wydatków i zachowań turystów pozwala na powiązanie strony popytowej (zapotrzebowanie na usługi i produkty turystyczne) ze stroną podażową. Punktem wyjścia jest założenie, że dane statystyczne odnośnie do popytu są możliwie szczegółowe, a dane dotyczące podaży zostały sklasyfikowane zgodnie z odpowiadającymi im kategoriami popytu. Dwa dodatkowe rodzaje statystyk pomocnych w badaniu turystyki stanowią statystyka usług i tablica przepływów międzygałęziowych (w części dotyczącej rachunku produktów).
41. Jeśli chodzi o pewne kluczowe zmienne, to w krajach o dobrze rozwiniętej sprawozdawczości statystycznej niektóre istotne elementy popytu turystycznego mogą być oszacowane pośrednio dzięki posiadanym informacjom na temat bazy noclegowej:
- szacunki odnośnie do ogólnej liczby odwiedzających korzystających z komercyjnej bazy noclegowej w danym kraju lub miejscu docelowym mogą być dokonane bezpośrednio na podstawie rejestracji gości hotelowych;
  - jeżeli pomiar wykorzystania bazy noclegowej wymaga wypełnienia specjalnych formularzy przez odwiedzających lub jeśli dane na temat transportu międzynarodowego mogą być uzupełnione pewnymi informacjami uzyskanymi z kart przekroczenia granicy, to dane dotyczące strony podażowej można wykorzystać dla dokładniejszego określenia celu podróży (służbowy, wypoczynkowy), liczebności grupy podróżującej razem, stałego miejsca zamieszkania lub miejsca pochodzenia odwiedzających. Metody takie dostarczą poprawnej informacji tylko wtedy, gdy proces gromadzenia danych podlega ścisłym regułom.
42. Wielkość popytu turystycznego ukierunkowanego na dany kraj/region może być częściowo oszacowana na podstawie danych dotyczących transportu pasażerskiego. Jednak w każdym z wyżej wymienionych przypadków uzyskanie informacji na temat faktycznego popytu wymaga ustalenia tego, jaka część ogółu uczestników ruchu turystycznego korzysta z towarów i usług oferowanych przez podaż. Wielkość ta może być określona tylko w wyniku szczegółowych badań całego popytu. (...)

1.1.7. Wytyczne odnośnie do gromadzenia danych

W zakresie pomiaru popytu występują następujące sposoby gromadzenia danych:

43.a. **Badania reprezentacyjne mieszkańców kraju przeprowadzane w domach respondentów**

Są one niezbędne dla uzyskania informacji statystycznej na temat turystyki krajowej i zagranicznej wyjazdowej, a także dla pomiaru aktywności turystycznej. Badania takie dostarczają danych niezbędnych do oszacowania i prognozowania zmiennych wywierających wpływ na popyt turystyczny. Pozwalają też na określenie liczby osób nie uczestniczących w ruchu turystycznym i przyczyn tego zjawiska. Gdyby wszystkie kraje europejskie prowadziły badania w zakresie popytu turystycznego zgłaszanego przez swoich rezydentów – uwzględniając wymienione

w tym rozdziale cechy – możliwe byłoby ogólne oszacowanie przepływu turystów zarówno w obrębie kontynentu, jak i między Europą a położonymi poza nią obszarami recepcji turystycznej. Jednak, jeśli wielkość próby poddanej badaniom będzie niedostateczna, uzyskane informacje będą mało precyzyjne w odniesieniu do niewielkich obszarów recepcji turystycznej. Wyniki badań w przypadku zagranicznych podróży beznoclegowych (zwykle do sąsiedniego kraju) są ważnym źródłem informacji dla krajów sąsiedzkich na temat efektów podróży beznoclegowych zagranicznych odwiedzających. Zalecana jest metoda reprezentacyjnych badań gospodarstw domowych, oparta na wywiadzie z jednym lub wszystkimi członkami rodziny (w sposób bezpośredni, za pomocą kwestionariuszy wysyłanych pocztą lub telefonicznie), w zakresie doświadczeń turystycznych każdego z członków gospodarstwa. Im bardziej szczegółowe jest badanie, tym większa próba losowa powinna zostać mu poddana w celu uzyskania na jej podstawie wiarygodnych oszacowań. Coroczne badania mają niezwykle istotne znaczenie dla pomiaru **długich wyjazdów** (tzn. obejmujących co najmniej 4 noclegi poza miejscem stałego zamieszkania). Szczegóły dotyczące **krótkich wyjazdów** i **podróży** beznoclegowych można uzyskać metodą badań **miesięcznych** lub **dwumiesięcznych** albo metodą badania panelowego na podstawie „książeczki budżetowej”. Kolejne „fale” wywiadów powinny być rozciągnięte na przestrzeni 12 miesięcy każdego roku, a każdy wywiad, obejmujący okres, który respondenci mogą jeszcze dobrze pamiętać, jest szczególnie wartościowy. Termin przeprowadzania badań, okres, którego dotyczy i liczba respondentów, powinny być zawsze tak ustalone, aby uzyskać odpowiednią liczbę wywiadów dla całego badanego roku.

44.b. **Badania reprezentacyjne przeprowadzane w punktach przyjazdowych i wyjazdowych transportu międzynarodowego**

Są one wykorzystywane do pomiaru turystyki **międzynarodowej** (przyjazdowej i wyjazdowej), stanowiąc źródło informacji o rozmiarach i cechach charakterystycznych ruchu turystycznego z innych regionów świata do Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EEA). Mogą też one dostarczyć użytecznych informacji odnośnie do tych pozycji bilansu płatniczego, które mają bezpośredni lub pośredni związek z turystyką. Badania te pozwalają na pomiar międzynarodowych podróży turystycznych (długich i krótkich) oraz międzynarodowych podróży beznoclegowych. Gromadzenie danych może odbywać się za pomocą stopniowego losowania próby warstwowej. Bezpośrednie wywiady w połączeniu z odpowiedziami w kwestionariuszach (czasami otrzymywanych pocztą) są tu najpowszechniej wykorzystywane. Należy zachować ostrożność w rozróżnianiu odwiedzających od innych podróżnych. Dokładność prowadzonych obserwacji ruchu turystycznego zwiększa znajomość jego sezonowości i rozkładu w ciągu tygodnia.

44.c. **Badanie reprezentacyjne odwiedzających na obszarach recepcji turystycznej (w miejscach docelowych podróży)**

Badania takie pozwalają uzyskać informacje na temat turystyki **wewnątrz krajowej** (zagranicznej przyjazdowej i krajowej) w odniesieniu do długich/krótkich podróży turystycznych i beznoclegowych. Prowadzi się je częściej na poziomie regionalnym i lokalnym niż krajowym, bardzo często *ad hoc*. Dostarczają one szczegółowej informacji dla celów planowania marketingowego i umożliwiają oszaco-

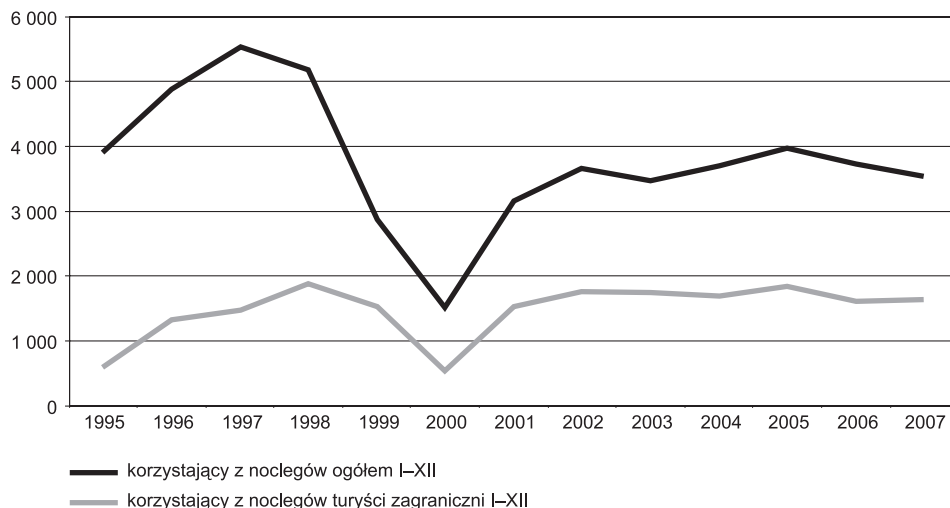
wanie struktury wydatków. Szczególnym przypadkiem walorów turystycznych miejsc recepcji są atrakcje turystyczne i różnego rodzaju imprezy kulturalno-sportowe. Ich badania są przydatne zwłaszcza w przypadku pomiaru specyficznych rodzajów ruchu turystycznego, takich jak turystyka kulturalna czy turystyka na obszarach wiejskich. Są one prowadzone za pomocą bezpośrednich wywiadów wśród odwiedzających w miejscach docelowych wyjazdów turystycznych i dostarczają informacji na temat wielkości ruchu turystycznego na danym obszarze recepcji.

Ruch turystyczny w gminie Zbąszyń

Analiza danych zawartych w Banku Danych Regionalnych wykazuje, iż ruch turystyczny w gminie Zbąszyń w okresie 1995–2007 był zmienny i wahał się w granicach od 1514 osób (min. wartość w roku 2000) do 5530 osób (maks. wartość w roku 1997). Liczba turystów zagranicznych korzystających w badanym okresie z bazy noclegowej na terenie gminy wynosiła od 537 osób (min. w roku 2000) do 1882 osób (maks. w roku 1998). Od 1995 do 1999 roku obserwowany był wzrost liczby osób korzystających z noclegów, w tym także turystów zagranicznych. Po czym nastąpił gwałtowny spadek liczby turystów korzystających z noclegów na badanym terenie (ryc. 1). Spadek ten, odnotowany w 2000 roku jest trudny do wyjaśnienia, gdyż nie znajduje potwierdzenia przy porównaniu danych dla województwa wielkopolskiego, gdzie liczba turystów utrzymywała się w tym okresie na podobnym poziomie, jak pod koniec lat 90. XX wieku. Od roku 2001 liczba turystów (korzystających z noclegów) odwiedzających badany obszar fluktuacyjnie wzrasta, jednakże nie osiąga już tak wysokiego poziomu jak w 1997 roku w przypadku liczby korzystających z noclegów ogółem. Natomiast liczba turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej od 2001 roku utrzymuje się na podobnym poziomie i wynosi ok. 1690 osób i przewyższa wartościami nieznacznie sytuację z końca lat 90. minionego wieku.

Zdecydowana większość turystów przyjeżdżających do gminy Zbąszyń korzysta z zakwaterowania w hotelach (ryc. 2). Liczba turystów korzystających z usług hotelowych w badanym okresie miała zmienny charakter aż do roku 2000, w którym odnotowano gwałtowny jej spadek. Po tym roku liczba osób korzystających z zakwaterowania w hotelach wzrasta z niewielkimi „załamaniami” w roku 2002 oraz w 2006 w przypadku turystów zagranicznych i 2007 w przypadku turystów rozpatrywanych ogółem. Od 2004 roku można zauważyć, iż liczba osób korzystających z noclegów w hotelach, w tym gości zagranicznych, osiągnęła wyższe wartości niż pod koniec lat 90. XX wieku. Należy także zwrócić uwagę na fakt, iż rok 2003 nie był objęty badaniami dotyczącymi korzystania z usług hotelowych. Jest to związane prawdopodobnie ze zmianą kategoryzacji hoteli znajdujących się w gminie, co spowodowało naliczanie turystów korzystających z hoteli jak turystów korzystających z noclegów w obiektach niesklasyfikowanych. W latach późniejszych zostało to rozwiązane poprzez wprowadzenie kategorii „inne obiekty hotelowe”.

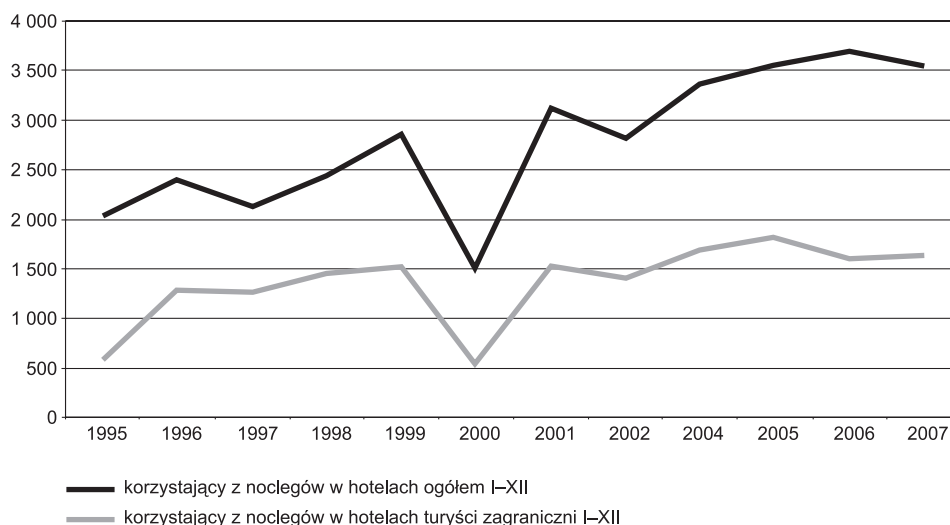
Badania ankietowe ruchu turystycznego w gminie Zbąszyń przeprowadziło w dwóch przedziałach czasowych: w roku 2006 oraz 2007 dwóch niezależnych ba-

Ryc. 1. Liczba turystów korzystających z noclegów w gminie Zbąszyń
 Źródło: Bank Danych Regionalnych http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane.

daczy. Pierwszym była autorka niniejszego rozdziału, natomiast opracowania ruchu turystycznego za rok 2007, jako jednego z etapów swojej pracy magisterskiej, dokonała Agnieszka Szaferska.

Pierwszy etap badań polegał na przeprowadzeniu w dniach 31.07–6.08.2006 roku wywiadu kwestionariuszowego z 28 turystami przebywającymi na terenie wymienionej gminy. dokonano tego w sposób bezpośredni, a podstawę do odbycia rozmowy stanowił standaryzowany kwestionariusz ankiety. Spośród pytań zamknię-

Ryc. 2. Liczba turystów nocujących w hotelach w gminie Zbąszyń
 Źródło: Bank Danych Regionalnych http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane.

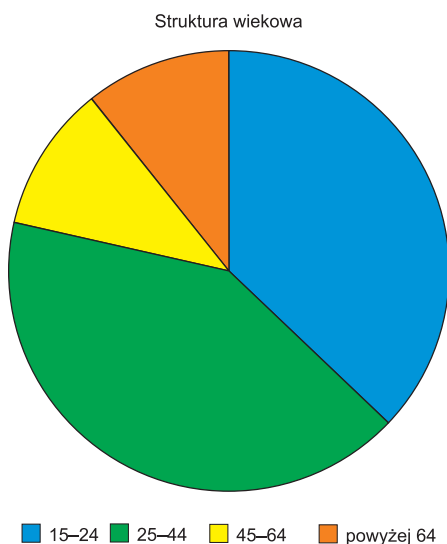
tych (dychotomicznych) respondent mógł wybrać tylko jedną odpowiedź, natomiast odnośnie do pytań kafeteryjnych mógł udzielić jednej lub więcej odpowiedzi.

W drugim etapie badań, od maja do października 2007 roku, uczestniczyło 100 turystów odwiedzających gminę Zbąszyń. Wykorzystano wówczas ankietę oraz wywiad skategoryzowany, tzw. kwestionariuszowy. Badacz posługiwał się przygotowanym wcześniej zestawem pytań, których kolejności i charakteru nie mógł zmieniać. Także ankietę opierała się na kwestionariuszu składającym się z pytań zamkniętych oraz półotwartych. Dla mieszkańców zawierała ona dodatkowo jedno pytanie otwarte, w którym respondent mógł swobodnie wypowiedzieć się na określony temat. Pod kątem sposobu rozprawdzenia ankiet w badaniu wykorzystano ankietę środowiskowe – bezpośrednio przeprowadzone przez ankietera – oraz ankietę rozprawdzone za pomocą Internetu.

Ruch turystyczny w roku 2006

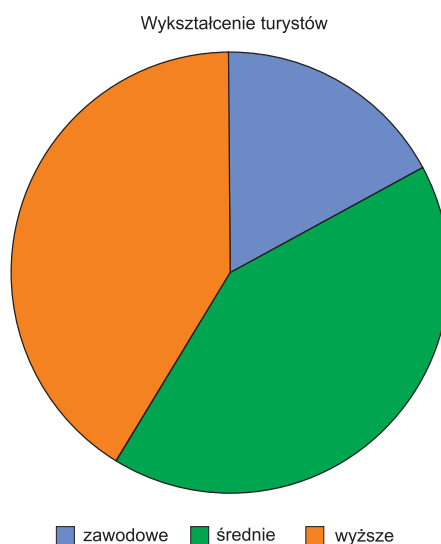
Struktura ruchu turystycznego

Wśród turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w 2006 roku, którzy wzięli udział w badaniu, nieznacznie większą grupę stanowiły kobiety (55,16%, mężczyźni – 44,84%) oraz ludzie młodzi. Ponad co trzeci badany (37,2%) miał mniej aniżeli 25 lat, trochę większy odsetek (41,38%) stanowiły osoby w wieku 25–44 lata. Co dzie-

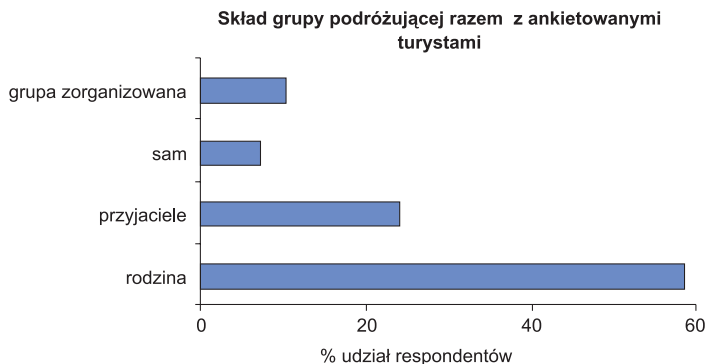
Ryc. 3. Struktura wiekowa turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w roku 2006

Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

Ryc. 4. Struktura wykształcenia turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w roku 2006

Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

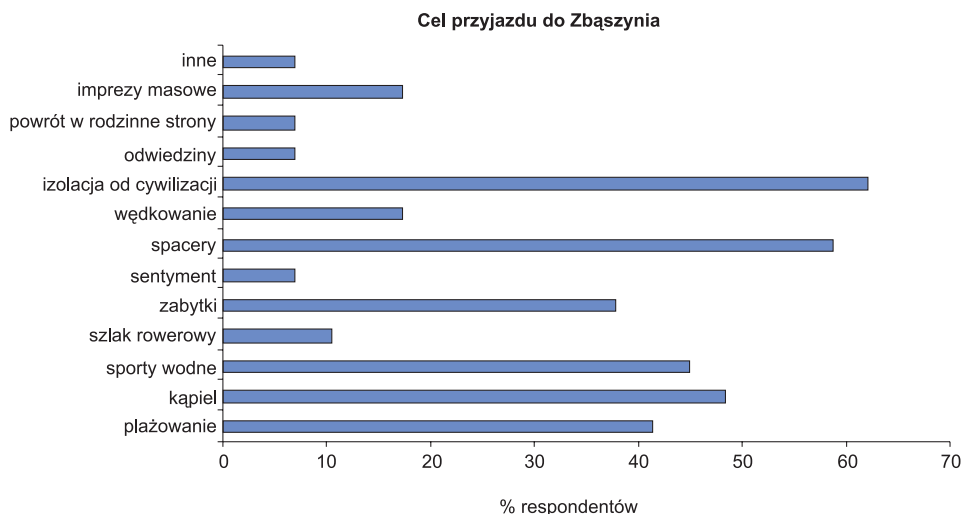

Ryc. 5. Skład grupy podróżującej razem z ankietywanymi turystami
Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

siąty respondent (10,71%) mieścił się w przedziale 45–64 lata, jak również ten sam odsetek ankietywanych sytuował się powyżej 65 roku życia.

Uwzględniając z kolei poziom wykształcenia, należy stwierdzić, że wśród turystów przeważały osoby z wykształceniem średnim (41,38%) oraz wyższym (41,38%). Znacznie mniejszą grupę stanowili turyści z wykształceniem zawodowym (17,24%). Jako że poziom wykształcenia w znacznym stopniu jest skorelowany ze stanem zamożności respondentów, nie stanowi zaskoczenia fakt, że osoby gorzej wykształcone podróżują mniej.

Ponad połowa badanych turystów w gminie Zbąszyń (51,8%) to osoby zawodowo aktywne, z czego 24,13% to pracujący studenci. Prawie drugą połowę (48,2%) stanowiły osoby bierne zawodowo, również z grupy studentów i uczniów (24,13%), natomiast bezrobotnych odnotowano 6,9%.

Ryc. 6. Cele wizyt turystów w gminie Zbąszyń w 2006 roku
Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

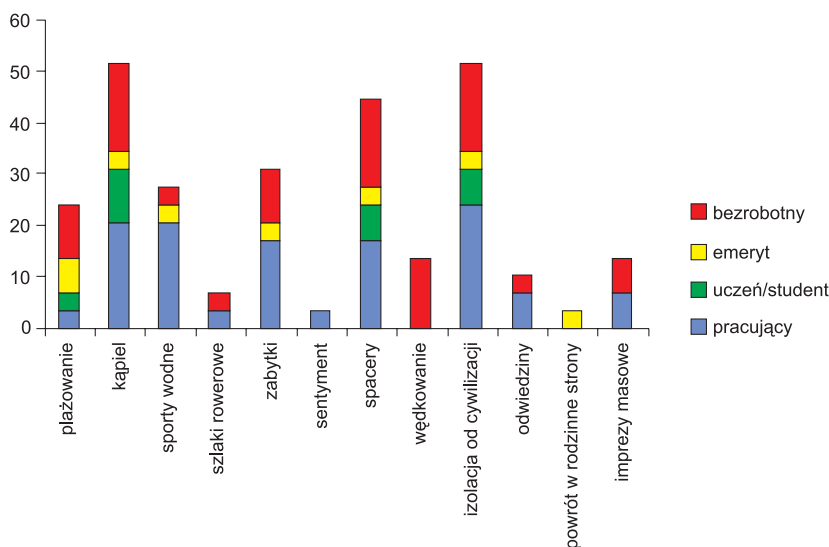
Zdecydowana większość respondentów (58,5%) podróżowała w towarzystwie członków rodziny, zaś 24,1% także ze znajomymi lub przyjaciółmi. Zaledwie 10,2% zadeklarowało przyjazd samotnie, natomiast taki sam odsetek turystów przyjechał w grupie zorganizowanej.

Turyści pytani o cel przyjazdu do gminy Zbąszyń najczęściej wskazywali szeroko rozumiany wypoczynek i rekreację. W zakresie tej kategorii, mając do wyboru kilka odpowiedzi, wymieniali głównie: „izolację od cywilizacji” (62,07%), spacer (58,62%), kąpiel (48,28%) oraz plażowanie (41,38%). Najmniej liczna grupa kierowała się powrotem w rodzinne strony (6,9%) oraz odwiedzinami u krewnych (6,9%).

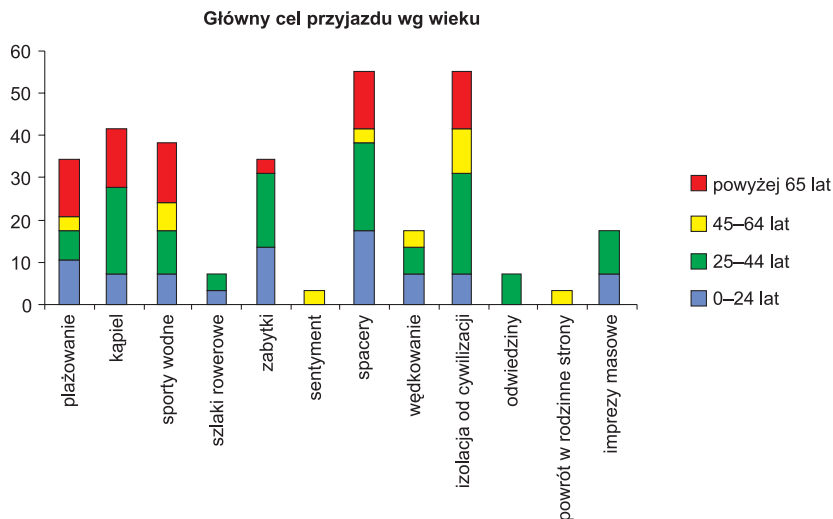
Aktywni zawodowo turyści przyjechali głównie w celu „ucieczki od cywilizacji” (24,13%). Co piąty odwiedzający zadeklarował chęć kąpieli w Jeziorze Zbąszyńskim, jak również uprawianie sportów wodnych (20,69%). Przedstawiciele tej grupy byli najmniej zainteresowani turystyką rowerową (3,5%) oraz wędkowaniem (0%).

Głównym celem przyjazdu osób uczących się oraz studentów była kąpiel w Jeziorze Zbąszyńskim (10,35%) oraz możliwość uprawiania turystyki pieszej, jak również „izolacja od cywilizacji” (6,9%). Emeryci, renciści oraz bezrobotni przyjeżdżając do gminy kierowali się przede wszystkim chęcią kąpieli w jeziorze (emeryci – 10,35%, bezrobotni – 17,24%) oraz spacerowania bądź zmiany otoczenia (emeryci – 6,9%, bezrobotni – 17,24%).

Odwiedzający Zbąszyń turyści w przedziale wiekowym 0-24 lata przede wszystkim chcieli spacerować (17,24%), poznawać zabytki (13,79%) oraz odpoczywać na plaży (10,35%). Respondenci 25-44-letni przyjechali natomiast w celu spacerowania (20,69%), kąpieli w Jeziorze Zbąszyńskim (20,69%) oraz zwiedzania miejskich

Ryc. 7. Motywy przyjazdu turystów do gminy Zbąszyń w 2006 roku według statusu zawodowego
 Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

Ryc. 8. Cel przyjazdu turystów do gminy Zbąszyn w 2006 roku według wieku
Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

zabytków (17,24%), jak również uprawiania sportów wodnych (10,35%) oraz uczestnictwa w imprezach masowych (10,35%). Grupa w wieku 45–64 lat jako główny cel przyjazdu określiła natomiast chęć „ucieczki od cywilizacji” (10,35%). Celami pobocznymi okazało się uprawianie sportów wodnych (6,9%), wędkowanie (3,5%) oraz chęć powrotu w rodzinne strony (3,5%).

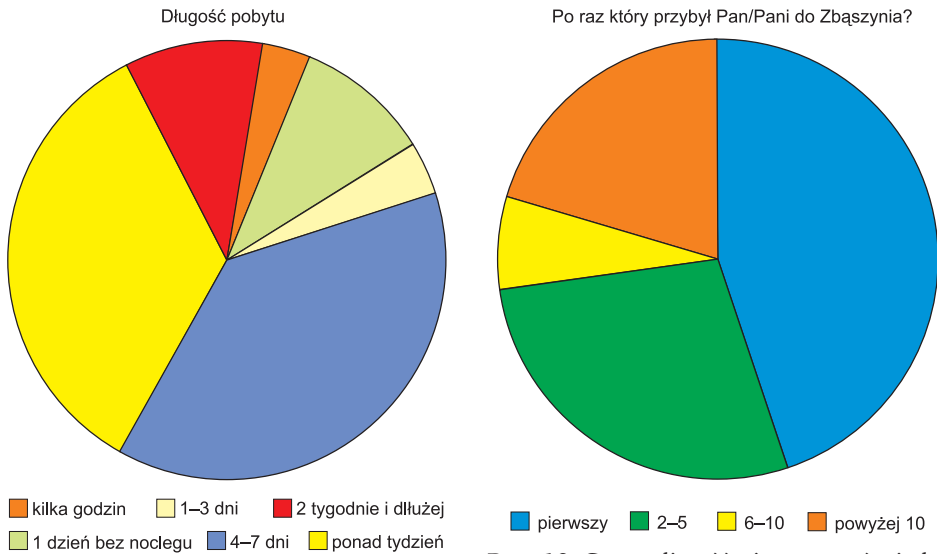
Aspekt czasowy ruchu turystycznego

Przeważająca większość badanych (92,8%) do gminy Zbąszyn przybyła bezpośrednio z miejsca zamieszkania, a jedynie 7,2% przyznało, iż jest to kolejny punkt na trasie ich podróży. Turyści przyjeżdżający do gminy tej po raz pierwszy w skali 2006 roku stanowili grupę 68,67%, natomiast tylko 24,13% było w gminie więcej niż jeden raz w badanym roku.

Największą grupę respondentów stanowiły osoby przyjeżdżające na 3–4 dni (38,2%) oraz na ponad tydzień (34,4%). Stosunkowo niewiele przybyło na dłużej niż dwa tygodnie (10,2%), natomiast najmniej licznie zaprezentowały się osoby będące w Zbąszyniu przejazdem i zatrzymujące się w nim na kilka godzin (3,5%) oraz na 1–3 dni (3,5%).

Większość badanych przebywających w poszczególnych miejscowościach w gminie Zbąszyn stwierdziła, że nie jest tu po raz pierwszy (55,17%). 27,58% spośród nich zadeklarowało, że byli już 2–5 razy, natomiast 6,9% badanych potwierdziło swój pobyt w obrębie gminy 6–10 razy. Największą grupę stanowiły osoby będące tutaj ponad 10 razy (20,69%).

Także wśród osób, które odwiedziły gminę po raz pierwszy, nieco większa grupa (57%) zadeklarowała chęć powtórnego przyjazdu. Można zatem stwierdzić, że Zbąszyn jest gminą chętnie odwiedzaną przez turystów przybywających tu od lat.

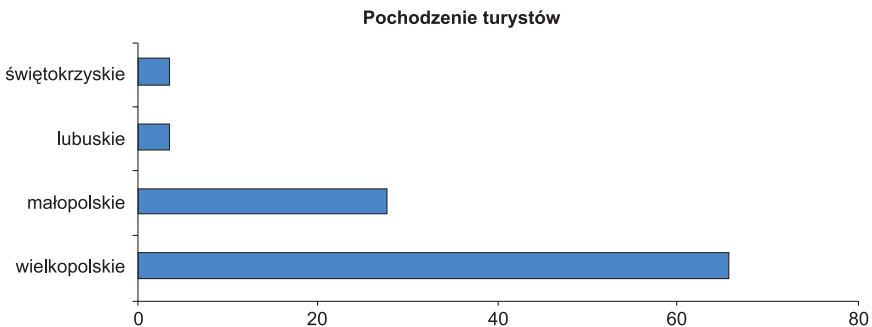
Ryc. 9. Długość pobytu turystów w gminie Zbąszyń w 2006 roku

Ryc. 10. Częstotliwość wizyt turystów i plany powrotu do gminy Zbąszyń
Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

Aspekt przestrzenny ruchu turystycznego

Turyści, którzy odwiedzali Zbąszyń i okolice, reprezentowali wiele regionów Polski (zarówno miasta, jak i wsie). Największą grupę odwiedzających stanowili mieszkańcy województwa wielkopolskiego (65,6%), a następnie osoby zamieszkujące województwo małopolskie (27,6%). Najmniej liczni byli turyści z województw lubuskiego (3,4%) oraz świętokrzyskiego (3,4%).

Poznań	→	17,86%	respondentów	Pobiedziska	→	7,14%
Swarzędz	→	10,71%		Murowana Goślina	→	7,14%
Oświęcim	→	10,71%		Przebędowo	→	7,14%
Wrocław	→	7,14%		Kielce	→	3,57%

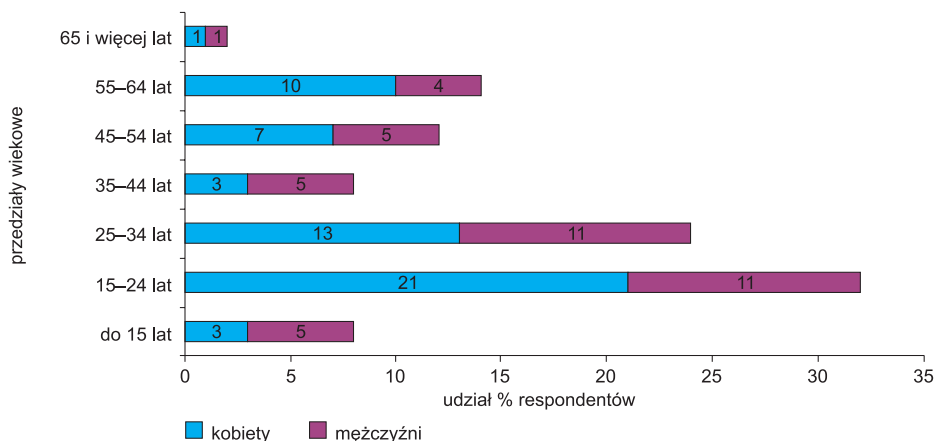

Ryc. 11. Obszary źródłowe ruchu turystycznego odnotowanego w gminie Zbąszyń w 2006 roku
Źródło: Badania ankietowe w 2006 roku [N] = 28.

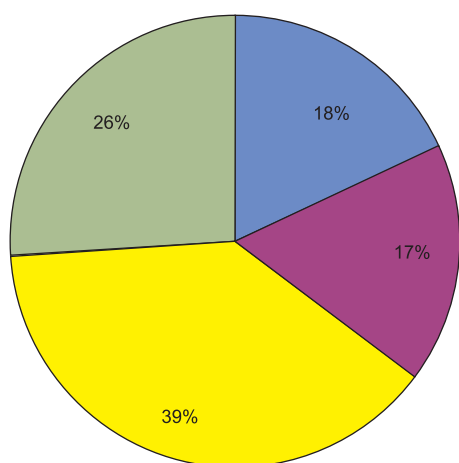
Ruch turystyczny w roku 2007

Struktura ruchu turystycznego

Podobnie jak w roku 2006, wśród turystów przebywających w gminie Zbąszyń uczestniczących w badaniu licznie przeważały kobiety (56%) nad mężczyznami (44%). Większość respondentów stanowiły osoby młode, głównie 15–24-letnie (32%) oraz w wieku 25–34 lat (24%). Wśród osób starszych dominowali

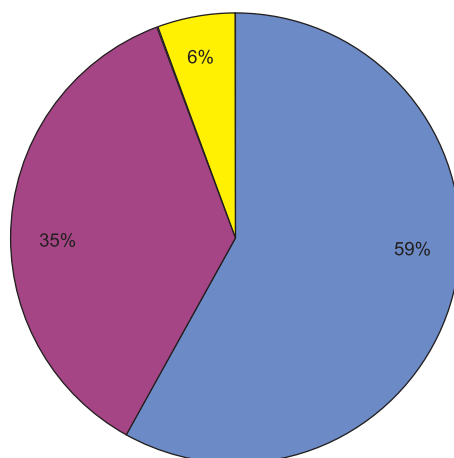

Ryc. 12. Struktura wieku i płci turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w 2007 roku
Źródło: Badania ankietowe w 2007 roku [N] = 100.

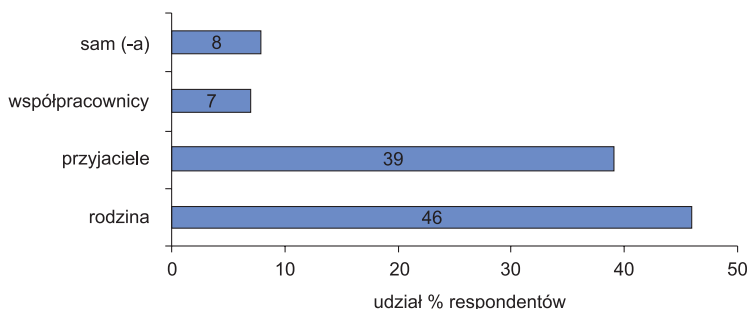
Ryc. 13. Struktura wykształcenia turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w 2007 roku

Źródło: Badania ankietowe w 2007 roku [N] = 100.

Ryc. 14. Stan cywilny turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w 2007 roku

Źródło: Badania ankietowe w 2007 roku [N] = 100.

Ryc. 15. Osoby towarzyszące turystom w gminie Zbąszyń w 2007 roku
Źródło: Badania ankietowe w 2007 roku [N] = 100.

ludzie w przedziale wiekowym 55–64 lata (14%), przed osobami w wieku 45–54 lat (12%).

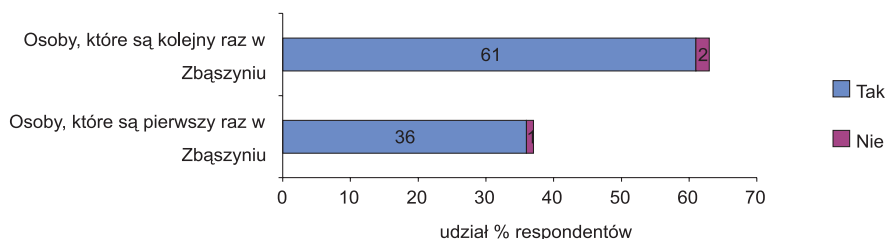
Większość odwiedzających legitymowała się wykształceniem średnim (39%) lub wyższym (26%). Mniej turystów deklarowało natomiast wykształcenie podstawowe (18%) lub zawodowe (17%). Wynika to prawdopodobnie z faktu, iż osoby z wykształceniem średnim bądź wyższym przywiązują większą wagę do podróży, co wiąże się z ich stanem materialnym oraz chęcią zagospodarowania wolnego czasu.

Wśród turystów odwiedzających w badanym okresie gminę Zbąszyń przeważały panny/kawalerowie (59%), mniej było mężatek/żonatych (39%), a najmniej wdów/wdowców (6%).

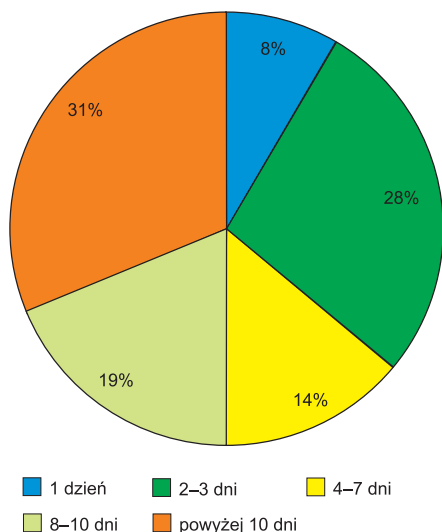
Zdecydowanie najwięcej turystów podróżowało w towarzystwie członków rodziny (46%) oraz przyjaciół (39%). Niewiele odnotowano osób przybywających samotnie (8%) bądź w towarzystwie współpracowników (7%). Jako cel przyjazdu do Zbąszynia i okolic podawano głównie urok cichych i spokojnych miejsc, spotkanie z rodziną, zapoznanie się z folklorem bądź obcowanie z przyrodą i korzystanie z jej dobrodziejstw.

Aspekt czasowy ruchu turystycznego

Wśród respondentów odwiedzających gminę 37% przyjechało tutaj po raz pierwszy, natomiast 63% przebywało w tej miejscowości już wcześniej.

Ryc. 16. Plany ponownego odwiedzenia gminy Zbąszyń w celach turystycznych
Źródło: Badania ankietowe w 2007 roku [N] = 100.

Ryc. 17. Długość pobytu turystów w gminie Zbąszczyń w 2007 roku

97 osób spośród badanych wyraziło chęć powrotu do Zbąszczyń. Jako najczęstszy powód wymieniali miłe, spokojne okolice, duże i zasobne w ryby jezioro oraz rzekę Obrę, piękne lasy z bogatym runem leśnym. Jako cel ponownego przybycia w te okolice podawali również potrzebę odwiedzenia rodziny i przyjaciół oraz zapoznanie się z folklorem.

Najwięcej osób spośród respondentów przyjechało na ponad 10 dni (31%) oraz na 2-3 dni (28%), natomiast najmniej na 1 dzień (8%). Osoby deklarujące dłuższy pobyt (powyżej 10 dni) zatrzymywały się głównie w ośrodkach wypoczynkowych, zaś turyści przyjeżdżający na 2-3 dni – u rodziny lub przyjaciół.

Aspekt przestrzenny ruchu turystycznego

Większość turystów odwiedzających gminę Zbąszczyń, a uczestniczących w badaniach ankietowych było mieszkańcami miast liczących powyżej 100 tysięcy mieszkańców (31%) oraz wsi (27%), nieco mniej wywodziło się z miast 20-100-tysięcznych (24%), a najmniej – z miast do 20 tysięcy mieszkańców (18%).

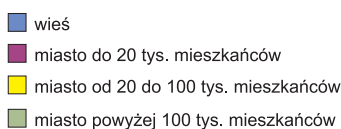
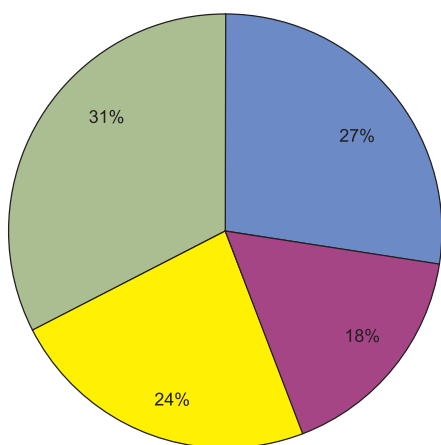
Można zaobserwować, że zdecydowanie najwięcej turystów przybyło w omawiane okolice z miejscowości oddalonych ponad 100 km (60%), znacznie mniej z odległości 30-100 km (25%), natomiast najmniej z miejsc zamieszkałych maksymalnie do 30 km (do 15%).

***

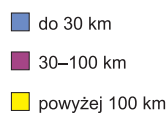
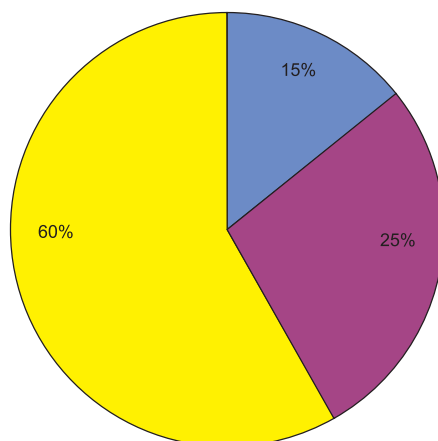
Zaprezentowane powyżej wyniki badań na temat ruchu turystycznego w gminie Zbąszczyń nie stanowią danych pełnych (wyczerpujących). Badania te mogą jednak zapoczątkować systematyczny monitoring ruchu turystycznego, pozyskiwanie danych odnośnie do opinii turystów o aktualnej ofercie turystycznej i pożądanym kierunkach jej zmian. Przeprowadzone badania pozwalają na wysunięcie pewnych wstępnych wniosków:

- turyści odwiedzający gminę Zbąszczyń to przeważnie osoby młode, w wieku do 24 lat oraz w przedziale wiekowym 25-44;

Ryc. 18. Miejsce zamieszkania turystów odwiedzających gminę Zbąszyń w 2007 roku

Ryc. 19. Odległość od miejsca zamieszkania do gminy Zbąszyń

- osoby uczestniczące w badaniu to głównie respondenci z wykształceniem średnim i wyższym; znacznie mniejszą grupę stanowili turyści z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz podstawowym;
- ponad połowę badanych reprezentowały osoby aktywne zawodowo, następnie osoby uczące się i jednocześnie pracujące, a pozostałą część – osoby bierne zawodowo, z czego ponad połowę uczniowie i studenci; dalsze w kolejności były osoby przebywające na rencie bądź emeryturze, a najmniej liczną grupę tworzyli bezrobotni;
- zdecydowanie największa grupa badanych przybyła w towarzystwie innych osób, głównie rodziny, znajomych lub przyjaciół; jedynie co dziesiąty odpowiedział, że przybył sam;
- jako cel przyjazdu do Zbąszynia najczęściej podawano wypoczynek i rekreację, następnie izolację od cywilizacji oraz poznanie walorów przyrody; znacznie rzadszym powodem podróży okazał się powrót w rodzinne strony, jak również odwiedziny u krewnych;
- w roku 2006 dwie trzecie odwiedzających przybyło do Zbąszynia po raz pierwszy, ale w roku 2007 dominowali licznie turyści przybywający kolejny już raz;
- w roku 2006 przeważali turyści z województwa wielkopolskiego, co dowodziło, że Zbąszyń był wówczas miejscem atrakcyjnym turystycznie w skali regionalnej;
- badania przeprowadzone w roku 2007 wykazały zwiększoną atrakcyjność gminy na skalę krajową, ponieważ większość turystów zadeklarowała przyjazd z miejscowości oddalonych nawet o ponad 100 km;

- liczba turystów odwiedzających gminę Zbąszyń stanowi 0,33% turystów odwiedzających całe województwo wielkopolskie. Odsetek ten jest większy dla turystyki zagranicznej w Zbąszyniu na tle Wielkopolski i stanowi 0,6% całości przyjazdów do Wielkopolski

Materiały źródłowe

Bank Danych Regionalnych http://www.stat.gov.pl/bdr_s/app/dane.

<http://www.stat.gov.pl/>.

Szafera A., 2008, *Wyciąg nart wodnych na Jeziorze Błędno jako przykład promocji i rozwoju turystycznego gminy Zbąszyń* – praca magisterska napisana pod kierunkiem Z. Młynarczyka, materiały archiwalne Centrum Turystyki i Rekreacji UAM, Poznań.

Informacje o autorach i redaktorach tomu

Małgorzata Gniazdowska

historyk sztuki, asystent w Instytucie Turystyki Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. J.A. Komeńskiego w Lesznie oraz kustosz Muzeum Okręgowego w Lesznie. Prowadzi badania nad leszczyńskim rzemiosłem artystycznym XVII i XVIII wieku oraz fundacjami artystycznymi mieszczan leszczyńskich tej epoki. Najważniejsze publikacje: *Leszczyńscy w dziejach Leszna* w katalogu wystawy o tym samym tytule (1997), *Zbiory rzemiosła artystycznego w: Muzeum Okręgowo w Lesznie. Przewodnik po zbiorach* (2004), *Ruch turystyczny w muzeach południowo-zachodniej Wielkopolski. Stan obecny i szanse rozwoju w: Rola muzeów w turystyce i krajoznawstwie* (2006).

Adres: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J.A. Komeńskiego, ul. Mickiewicza 5, 64-100 Leszno; e-mail: mzg13@poczta.onet.pl

Jakub Isański

doktor nauk humanistycznych, adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: socjologia turystyki oraz komunikowanie międzykulturowe. Autor pracy *Turystyka – zorganizowana autentyczność*.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Społecznych, ul. Szamarzewskiego 89c, 60-568 Poznań; e-mail: isan@amu.edu.pl

Ewa Klebba

doktor nauk geograficznych, starszy wykładowca na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Badacz problematyki turystycznej, w szczególności w zakresie turystyki kulturowej i zagospodarowania turystycznego, jak również poziomu życia ludności. Autorka prac: *Analiza rozwoju sieci obiektów turystyczno-wypoczynkowych Zakopanego* (1990), *Wpływ dojazdów do pracy na kształtowanie się poziomu życia ludności wsi województwa poznańskiego* (1995), *Walory turystyczne pogranicza relikтового Wielkopolski* (2007).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: ewamar@amu.edu.pl

Andrzej Kowalczyk

profesor zwyczajny Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się geografią turystyki, geografią społeczną i rozwojem regionalnym. Autor rozlicznych publikacji, w tym m.in. *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”* (1994), *Geografia turystyki* (2000) i *Geografia hotelarstwa* (2001). Członek zespołu ewaluacyjnego *ex-ante* programów operacyjnych przy Ministerstwie Rozwoju Regionalnego (2006–2007).

Adres: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Zakład Geografii Turyzmu i Rekreacji, ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa; e-mail: akowalczyk@uw.edu.pl

Dorota Matuszewska

doktor Nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: gospodarka przestrzenna, planowanie przestrzenne, gospodarka lokalna, uwarunkowania rozwoju turystyki na przyrodniczych obszarach chronionych, konflikty w planowaniu przestrzennym. Autorka książek: *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski północno-zachodniej* (2002) oraz *Słowiński Park Narodowy* (2001), jak również *Operatu zagospodarowania turystycznego w Planie ochrony Słowińskiego Parku Narodowego* (2003).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Systemów Osadniczych i Organizacji Terytorialnej, ul. Dziegiełowa 27, 61-618 Poznań; e-mail: dormat@amu.edu.pl

Zbyszko Melosik

profesor zwyczajny – pracownik Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Wyższej Szkoły Humanistycznej w Lesznie, socjolog edukacji i kultury, autor m.in. takich opracowań, jak: *Współczesne amerykańskie spory edukacyjne. Między socjologią edukacji a pedagogiką postmodernistyczną* (1994), *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji* (1995), *Tożsamość, ciało i władza* (1996), *Kryzys męskości w kulturze współczesnej* (2002), *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy* (2002).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Studiów Edukacyjnych, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, e-mail: zbymel@wp.pl

Zygmunt Młynarczyk

doktor habilitowany, profesor UAM Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; kierownik Centrum Turystyki i Rekreacji; zajmuje się procesami kształtującymi koryta rzeczne oraz zmiennością właściwości fizykochemicznych wód jeziornych. Wiele uwagi poświęca pracom z zakresu oddziaływania na środowisko przyrodnicze narciarstwa wodnego.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegiełowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: zygmunt@amu.edu.pl

Maciej Pietrzak

geograf, ekolog krajobrazu, doktor habilitowany Nauk o Ziemi w zakresie geografii fizycznej, profesor nadzwyczajny Akademii Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie. Dyrektor Instytutu Turystyki Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. J.A. Komeńskiego

w Lesznie i kierownik Zakładu Syntez Krajobrazowych na Wydziale Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu; przewodniczący Polskiej Asocjacji Ekologii Krajobrazu. Obszar zainteresowań naukowych: teoria i metodologia kompleksowej geografii fizycznej i ekologii krajobrazu, struktura krajobrazu, „wyróżnianie” jednostek krajobrazowych, waloryzacja krajobrazu, ocena i kształtowanie krajobrazu rekreacyjnego. Autor i współautor około 100 publikacji, w tym: *Problemy i metody badania struktury geokompleksu (na przykładzie powierzchni modelowej Biskupice)* (1989), *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania* (1998), *Granice krajobrazowe – podstawy teoretyczne i znaczenie praktyczne* – red. (2000); w latach 1994–2000 udział w bilateralnym projekcie badawczym „Zielona Wstęga Odra-Nysa” jako kierownik tematu *Turystyka nieagresywna wobec środowiska*. Uczestnik licznych podróży i pobyków naukowych oraz badań struktury krajobrazu na Kaukazie i Bałkanach, w Kanadzie, Francji, Hiszpanii, Skandynawii, Niemczech, Austrii, Szwajcarii, Słowacji, Czechach, Rosji, krajach Beneluksu oraz Australii i Tasmanii.

Adres: Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego, Wydział Turystyki i Rekreacji, Zakład Syntez Krajobrazowych, ul. Rybaki 19, 60-648 Poznań; Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J.A. Komeńskiego, Instytut Turystyki, ul. Mickiewicza 5, 64-100 Leszno; e-mail: mpietrzak@neostrada.pl

Krzysztof Podemski

doktor habilitowany, profesor UAM, dyrektor Instytutu Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kierownik Zakładu Metod i Technik Badań Socjologicznych, autor książki *Socjologia podróży* (I wyd. 2004, II wyd. 2005) oraz wielu artykułów poświęconych socjologicznym i antropologicznym problemom turystyki, publikowanych w latach 1981–1988 oraz 2002–2007.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii, ul. Szamarzewskiego 89 C, 60-569, Poznań, e-mail: podemski@amu.edu.pl

Anna Przybylska

magister, doktorantka w Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pracuje nad aktywizacją rozwoju turystyki, atrakcyjnością turystyczną oraz rolą samorządów lokalnych w rozwoju turystycznym miejscowości. Autorka artykułu *Ocena atrakcyjności wizualnej geokompleksów krajobrazowych dolnego odcinka doliny Obry dla turystyki kajakowej w świetle badań ankietowych* (2008).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegiełkowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: aprzybyl@amu.edu.pl

Alina Zajadacz

doktor Nauk o Ziemi, adiunkt na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; docent w Instytucie Turystyki Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie. Zainteresowania badawcze:

potencjał turystyczny miast i regionów, turystyka zrównoważona oraz turystyka osób o specjalnych potrzebach. Autorka ponad 30 publikacji, w tym książki *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich* (2004), raportu *Turystyka osób niesłyszących w Polsce* (2008), współautorka *Strategii rozwoju turystyki w Regionie Leszczyńskim na lata 2007–2013* (2008). Uczestnik międzynarodowego projektu WWF dotyczącego rozwoju turystyki ekologicznej w polsko-niemieckiej strefie przygranicznej (1997); kierownik projektu: *Turystyka osób niesłyszących i możliwości jej aktywizacji poprzez wykorzystanie multimedialnego systemu informacji turystycznej SIT* (2008–2010).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: alina@amu.edu.pl